

18de vergadering

Woensdag 4 november 1992

Aanvang 10.15 uur

Voorzitter: Deetman

Tegenwoordig zijn 121 leden, te weten:

Aarts, Achttienribbe-Buijs, Akkerman, Apostolou, Beckers-de Bruijn, Beijlen-Geerts, Beinema, Biesheuvel, Blaauw, Blauw, Bolkestein, Brinkman, Brouwer, V.A.M. van der Burg, Buurmeijer, Castricum, De Cloe, Dees, Deetman, Dijkstal, Van Dis, Doelman-Pel, Eisma, Eisses-Timmerman, Van Erp, Esselink, Feenstra, Franssen, Frinking, Van Gelder, Van Gijzel, De Graaf, Groenman, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Hillen, Van der Hoeven, Van Hoof, De Hoop Scheffer, Van Houwelingen, Huibers, Huys, Van Iersel, Janmaat, A. de Jong, G. de Jong, M.D.Th.M. de Jong, Jorritsma-Lebbink, Jurgens, Kalsbeek-Jasperse, Kamp, Kersten, Koetje, Koffeman, Kohnstamm, De Kok, De Korte, Korthals, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxtermann, Leerling, Leers, Van Leijenhorst, Leijnse, Lilipaly, Van der Linden, Linschoten, Lonink, Mateman, Melkert, Middel, E. van Middelkoop, R.M. van Middelkoop, Van Mierlo, Mulder-van Dam, Netelenbos, Niessen, Nijland, Van Noord, Paulis, Van der Ploeg-Posthumus, De Pree, Quint-Maagdenberg, Ramlal, Reitsma, Rempt-Halmans de Jongh, Van Rey, Van Rijn-Vellekoop, Roosen-van Pelt, Rosenmöller, Ruigrok-Verreijt, Schimmel, Schoots, Schutte, Sipkes, Smits, Soutendijk-van Appeldoorn, Tegelaar-Boonacker, E.G. Terpstra, Tommel, Tuinstra, Van der Vaart,

Valk, Ter Veer, Te Veldhuis, Vermeend, Verspaget, Vliegthart, Van der Vlies, Vreugdenhil, Weisglas, Wiebenga, Willems, Witteveen-Hevinga, Wolters, Wöltgens, Ybema, Van Zijl en Zijlstra,

en de heren Lubbers, minister-president, minister van Algemene Zaken, Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, Kok, vice-minister-president, minister van Financiën, Andriessen, minister van Economische Zaken, Dankert, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, en mevrouw Van Rooy, staatssecretaris van Economische Zaken.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

J.T. van den Berg, wegens dankdag voor het gewas en arbeid;

Van der Vlies, wegens dankdag voor het gewas en arbeid, alleen voor de ochtendvergadering;

Van Rey, wegens bezigheden elders, alleen voor de ochtendvergadering;

Schoots, wegens bezigheden elders, alleen voor de ochtend- en avondvergadering;

De Cloe, Feenstra, Quint-Maagdenberg en Ruigrok-Verreijt, wegens bezigheden elders, alleen voor de avondvergadering;

J.H. van den Berg, wegens bezigheden elders, de gehele dag;

Stemerdink en Stoffelen, wegens verblijf buitenslands, ook morgen.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Alvorens verder te gaan met de eerste termijn van de Kamer inzake Maastricht, richt ik mij tot de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken persoonlijk. Ik doe dit, op zijn verzoek, mede namens de voorzitter van de Eerste Kamer. Ook dat is een staatsrechtelijk novum.

Vandaag bekleedt u beiden tien jaar zonder onderbrekingen het ambt van minister-president respectievelijk van minister van Buitenlandse Zaken. Dit feit kan vanuit een parlementaire gezichtshoek worden gezien. In de bewoordingen van het klassieke voorlopig verslag zou vastgesteld kunnen worden dat sommige leden hierop hebben gehoopt, andere leden hierop hadden gehoopt, weer andere leden hierop al werkendeweg zijn gaan hopen, terwijl er ten slotte ook leden zijn die ter zake geen bijzondere opvatting hebben. Kortom, er was steeds een meerderheid in ieder van de Kamers die bereid was, politiek u beiden steun en vertrouwen te geven, terwijl de Kamers als zodanig steeds bereid waren, u te bevragen en met u te debatteren.

Deze benadering heeft een spiegelbeeld. Men kan ook zeggen dat u erin bent geslaagd, tien jaar

lang voldoende steun in de Kamers te verkrijgen en te behouden: met uw kabinetscollega's gezamenlijk, soms ook alleen u beiden achter de tafel en niet zelden ieder van u afzonderlijk achter de regeringstafel. Hiervoor kan men ondanks politieke meningsverschillen respect hebben en men mag spreken van een prestatie.

Deze prestatie die u zelf ambieerde te leveren, was mogelijk dankzij de steun van het thuisfront van ieder van u. Daaraan zijn wij dank verschuldigd, hetgeen vandaag op passende wijze tot uitdrukking zal worden gebracht. De prestatie als zodanig geeft aanleiding, u daarmee oprecht geluk te wensen. Die gelukwensen zal de Kamer op passende wijze inhoud geven, namelijk door deze week met u beiden intensief en bovenal grondig van gedachten te wisselen over Maastricht. Daarom stel ik voor, dat wij schielijk met ons werk verder gaan, opdat u beiden te zamen met de vice-premier, tevens minister van Financiën, en de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken vanavond kunt reageren op de opmerkingen van de Kamer.

(Applaus)

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- het voorstel van Rijkswet tot Goedkeuring van het op 7 februari 1992 te Maastricht tot stand gekomen Verdrag betreffende de Europese Unie met Protocolen, een overeenkomst betreffende de sociale politiek tussen de Lidstaten van de EG, met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk, en verklaringen (22647, R1437).

(Zie vergadering van 3 november 1992.)

De algemene beraadslaging wordt hervat.

De heer **Eisma** (D66): Mijnheer de voorzitter! Tweemaal tien jaar, ook mijn hartelijke felicitaties aan beide bewindslieden voor al die jaren.

Je zult maar Maastrichtenaar zijn en half Europa zegt "nee" tegen je. Dat was de opmerking die afgelopen

vrijdag tijdens het symposium van de Veerstichting in de Pieterskerk in Leiden werd gemaakt. Inderdaad. Wij begonnen in een sfeer van enthousiasme, een sfeer van eensgezindheid en wij eindigen in een sfeer van verwarring, een sfeer van irritaties en verbleekte idealen. De onderhandelingen over de Europese Politieke Unie hebben een mager resultaat opgeleverd. Dat is de eerste teleurstelling.

De tweede, nog veel grotere tegenvaller is dat de kansen op een beter verdrag in de nabije toekomst niet zo groot zijn, mede gelet op de nationalistische reflexen waarmee op het verdrag wordt gereageerd. In brede kring wordt de verwachting uitgesproken dat de grenzen van de Europese integratie zo langzamerhand zijn bereikt. Dit laatste weigeren wij te aanvaarden. Wij realiseren ons wel dat het Verdrag van Maastricht op dit moment het maximaal haalbare is. Er is in de politiek en de samenleving veel kritiek op het verdrag en er is bij de beleidsmakers ook de behoefte om aan die kritiek tegemoet te komen. Als wij die kritiek echter eens goed bekijken, zien wij een breed scala van uiteenlopende en vaak zelfs tegenstrijdige opvattingen. Het is dan ook niet mogelijk om daar met een royaal gebaar aan tegemoet te komen.

Volgens velen is de communautaire, federale visie op Europa te weinig tot haar recht gekomen. Wij scharen ons bij hen. Daar staat echter weer de meer nationalistisch geïnspireerde kritiek tegenover dat het verdrag een aanslag betekent op het Europa van de vaderlanden, dat het verdrag juist de soevereiniteit van de naties te veel aantast. Volgens de een wordt er te weinig geregeld in het verdrag en volgens de ander te veel. Zo vinden wij dat de sociale dimensie te weinig uit de verf is gekomen. Anderen, zoals de conservatieven in het Verenigd Koninkrijk en Nederland, ergeren zich er al aan dat in een aanhangsel enkele goede sociale voornemens staan vermeld. En zo zijn er meer voorbeelden te geven. Die komen straks aan de orde. Nu wil ik hier alleen even aangeven hoe moeilijk het zal worden om verbeteringen aan te brengen. Dit besef is door de aanzwellende kritiek alleen maar sterker geworden. Daarom klemde

vraag des te meer hoe wij na Maastricht verder moeten gaan. In hoeverre kunnen wij onze Europese idealen trouw blijven? In hoeverre moeten de traditionele uitgangspunten van het Nederlandse beleid inzake Europa worden bijgesteld?

Evenals de regering huldigt mijn fractie de communautaire visie op Europa. Wij waren federalisten, en dat zijn wij nog steeds. Roekeloze salto's en andere circusnummers zijn van de fractie van D66 niet te verwachten. Daar zijn anderen beter in. Wij geloven nog steeds in het belang van een Europese rechtsorde. Hoewel de federale idealen door de opkomst van het nationalisme bedreigd worden, geloven wij ook nog steeds dat er op wat langere termijn een brede aanhang voor gevonden kan worden. Op de kortere termijn zullen wij ons echter flexibel moeten opstellen en kunnen wij het communautaire ideaal niet als de enige toetssteen hanteren. Er zijn federalisten die zeggen dat wij ons in de toekomst schrap moeten zetten, aangezien deze keer de federale visie te weinig tot haar recht is gekomen. Europeanisering? Ja, maar alleen als die onlosmakelijk verbonden wordt met de verdere ontwikkeling van de communautaire rechtsorde en de Europese democratie. Die federalisten wijzen erop dat de weerstand tegen Europa is toegenomen, juist omdat het Europees Parlement zo weinig bevoegdheden heeft gekregen en de besluiten in de Europese unie op zo'n ondoorgrondelijke wijze tot stand komen.

Sommige federalisten hebben zelfs het gevoel dat zij tot nu toe deel uitmaakten van een curieus monsterverbond van voor- en tegenstanders van Europese integratie. Beide groepen zijn er namelijk verantwoordelijk voor dat de centrale rol aan de Raad van ministers wordt toebedeeld. De anti-Europeanen zijn verantwoordelijk omdat zij in de Europese Gemeenschap niet meer willen zien dan een intergouvernementeel overlegorgaan en omdat zij dus niet veel voelen voor een opwaardering van typisch Europese instellingen als de Europese Commissie en het Europees Parlement. En de pro-Europeanen willen op hun beurt de voortgang van het integratieproces niet blokkeren. Zij stellen derhalve geen harde voorwaarden aan het communau-

taire, democratische gehalte van de beoogde Europese samenwerking. Die zijn al tevreden als de Raad ten minste in staat wordt gesteld, beslissingen te nemen. Zo blijft het zwaartepunt van de besluitvorming bij de Raad liggen, hoewel de democratische controle daarop gebrekkig is. Dat vinden deze overtuigde federalisten onaanvaardbaar en daarom willen zij in het vervolg hardere eisen aan het Europese integratieproces stellen.

Hoewel het erg verleidelijk is om deze benadering te volgen, doen wij dat toch niet. Want ook al stap je uit dat monsterverbond, je tegenhangers die geen Europa ambiëren of in elk geval geen Europa met federalistische kenmerken, heb je op die manier niet buitenspel gezet. Je blijft tegenover elkaar staan. Een rechtzinnige, puriteinse pro-Europese koers zal tot nieuwe "black mondays" kunnen leiden. Om dat te voorkomen, zal men in de praktijk flexibel en pragmatisch moeten opereren. Werkendeweg, zoals de minister-president pleegt te zeggen, zullen wij oplossingen moeten zoeken, compromissen moeten sluiten en zo bijdragen aan de vormgeving van Europa. En soms zullen wij dan genoeg moeten nemen met minder geslaagde procedures of constructies. Deelt de regering deze opvatting en heeft zij aldus de uitgangspunten van het Europeabeleid herzien?

Mijn fractie heeft diverse malen aangedrongen op een meer flexibele houding, zeker tegenover het zogeheten gemeenschappelijk buitenlands veiligheidsbeleid. Na "black monday" heeft de regering ook meer flexibiliteit aan de dag gelegd, zo kunnen wij constateren. Zij heeft heel doelmatig naar een resultaat toe gewerkt. Zal de regering ook na Maastricht een meer flexibele koers aanhouden?

Tijdens de algemene beschouwingen bevestigde de minister-president dat het Europese integratieproces ook wat hem betreft nog alle kanten op kan, dus zowel in een meer intergouvernementele als in een meer communautaire richting. Het is typisch een kwestie waarop wij in dit debat dieper willen ingaan en die aan de hand van de concrete verdragsbepalingen nader uitgewerkt moet worden.

De vraag of de bepalingen van het

unieverdrag overeenstemmen met de Grondwet, heeft in de loop van de schriftelijke behandeling toeneemende aandacht gekregen. Het betrof concreet de vraag naar de grondwettelijke verenigbaarheid van de overdracht van bevoegdheden op het gebied van de toelating en de uitzetting van vreemdelingen en het monetair beleid. Die vraag is van belang, nu een van de Grondwet afwijkende opdracht van bevoegdheden onderworpen is aan de bijzondere goedkeuringsprocedure van artikel 91, lid 3, van de Grondwet: het mag wel, maar goedkeuring met twee derde meerderheid is vereist.

Mijn fractie is thans geneigd, het oordeel van de regering te onderschrijven dat het unieverdrag geen afwijking inhoudt van de Grondwet en goedkeuring met tweederde meerderheid dus niet vereist is. Verwezen zij nog eens naar de motie-Brinkhorst/Van den Broek, waarin is neergelegd dat de vraag naar de verenigbaarheid met de Grondwet bij twijfel in het voordeel van het streven naar Europese integratie moet worden beantwoord.

Gezien het feit dat het oordeel van de regering voor discussie vatbaar is, zoals ook is gebleken uit de uiteenlopende visies die in de literatuur naar voren zijn gekomen, vragen wij de regering om nog eens in te gaan op de gewisselde argumenten. Mijn fractie hecht er namelijk zeer aan, dat in alle openheid een uiteindelijk overtuigend oordeel in deze Kamer over de grondwettigheid van het unieverdrag gevormd wordt.

Nog een vraag die in constitutioneel opzicht van belang is, betreft het rechtskarakter van de Europese unie. Is de Europese unie aan te merken als een nieuwe, afzonderlijke volkenrechtelijke organisatie in de zin van artikel 92 van de Grondwet? Nee, aldus de regering, opdracht van bevoegdheden op het gebied van wetgeving, bestuur en rechtspraak vindt niet plaats aan de unie als zodanig, maar aan de instellingen en de organen die onder het unieverdrag vallen. Mijn fractie deelt dit oordeel weliswaar, maar meent dat daarmee nog niet duidelijk is wat dan het rechtskarakter is van de besluiten die in de intergouvernementele pijlers genomen worden. De regering stelt, dat de ontwikkelingen in de praktijk zullen moeten worden

afgewacht, maar dat zoveel zeker is, dat het gaat om besluiten met een sui-generis-karakter: het zijn raadsbesluiten maar langs intergouvernementele weg tot stand gebracht. Op één punt is het rechtskarakter wel klip en klaar, namelijk voor zover het gaat om internationale overeenkomsten. In dat geval is de nationale goedkeuringsprocedure voor verdragen van toepassing en geldt artikel 94 van de Grondwet. Maar hoe verhoudt zich nu artikel 94 van de Grondwet tot de sui-generis-besluiten die in intergouvernementeel verband genomen worden, bijvoorbeeld op grond van artikel K.3, lid 2, van het unieverdrag? Dat kunnen dus geen "besluiten van volkenrechtelijke organisaties" zijn, gegeven het sui-generis-karakter, maar kunnen zulke besluiten nu wel "naar hun inhoud een ieder verbinden"? Of is dat logisch gesproken onmogelijk? Graag een nadere toelichting.

Voorzitter! De regering onderstreept in de nota naar aanleiding van het eindverslag, dat zij de ontwikkeling van de sociale dimensie nastreeft en zij wijst daarbij onder meer op de zelfstandige waarde van een sociaal Europa en op de noodzaak om de beleidsconcurrentie op sociaal terrein te beperken door middel van communautaire regelgeving. Wij zijn het daar volledig mee eens, maar plaatsen vraagtekens bij de conclusie die de regering aan deze analyse verbindt: "grote delen van het sociale beleid kunnen blijvend vanuit de lidstaten gevoerd worden", concludeert zij. Wij verbinden aan diezelfde analyse juist de conclusie, dat grote delen van het sociale beleid niet blijvend vanuit de lidstaten gevoerd kunnen worden. Voor ons betekent het terugdringen van de concurrentie op sociaal terrein eerder dat op Europees niveau concrete en bindende minimumrechten moeten worden vastgelegd. Dat geldt zowel voor het terrein van de arbeid als voor de sociale zekerheid. Juist omdat we de analyse en de motivering tot op grote hoogte delen, zou ik willen nagaan of het toch niet mogelijk is om tot ongeveer dezelfde conclusies te komen.

Kan de regering precies aangeven waarom zij denkt, dat Nederland in staat zal zijn het eigen stelsel van sociale zekerheid te handhaven, ook

als de beleidsconcurrentie tussen de lidstaten toeneemt als gevolg van de totstandkoming van de interne markt? Als de uitgaven op het gebied van de sociale zekerheid hier veel hoger liggen dan in de ons omringende landen, zal toch onvermijdelijk een neerwaartse druk worden uitgeoefend via de markt? Om dat te voorkomen, zal vanuit Brussel een sociaal beleid moeten worden ontwikkeld, dat erop gericht is om concrete en bindende rechten op minimumniveau vast te leggen, waarbij de lidstaten de vrijheid behouden een beleid daarboven te voeren. Waar het ons om gaat, is dat geleidelijk de afstand minder wordt.

Ik hoop van harte, dat het mogelijk is om iets meer inhoudelijke overeenstemming te bereiken op dit punt, maar ik erken dat men soms tot zeer uiteenlopende conclusies kan komen, ook als men tot op grote hoogte dezelfde analyse deelt. Zo hoorde ik gisteren bijvoorbeeld van de VVD een zekere erkenning, dat beleidsconcurrentie op sociaal terrein ertoe kan leiden dat een neerwaartse spiraal wordt ingezet. Maar daar voeg ik aan toe: met als gevolg, dat de nationale stelsels van sociale zekerheid steeds meer onder druk komen te staan. Maar tegen die tijd zal bijvoorbeeld de VVD mijns inziens dit proces aanmoedigen en roepen, dat Nederland zich natuurlijk geen duurder sociaal stelsel kan veroorloven dan dat van de ons omringende lidstaten en dat wij met het oog op de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven met de andere Europese landen in de pas moeten lopen. Een neerwaartse spiraal dus.

De heer Van der Linden (CDA): Voorzitter! Zouden wij ons ook niet duurzaam uit de pas kunnen bewegen op die terreinen, wanneer er geen Europese interne markt zou zijn? Een voorbeeld daarvan is Zweden.

De heer Eisma (D66): Ik ben het met u eens, maar dit vraagpunt is als eerste actueel in het proces van de interne markt, omdat zich dat als harmonisatie-element het eerst aandient binnen de EG.

De heer Van der Linden (CDA): Maar wij moeten wel het gevaar vermijden dat de aanpassingspro-

cessen uitsluitend en alleen maar als gevolg van het ontstaan van één grote markt worden beschouwd. Wij zien immers dat die aanpassingsprocessen zich ook daar voordoen waar geen interne markt functioneert, bijvoorbeeld in Zweden.

De heer Eisma (D66): Dat is waar. Dat ben ik geheel met u eens.

Voorzitter! De milieuparagraaf is duidelijk een compromis, doch het winstpunt is dat milieu in artikel 2 wordt genoemd. De regering onderschrijft de uitgangspunten voor een toekomstige wijziging van de positie van het milieu in de Gemeenschap, zoals door ons aangegeven in het eindverslag. Dat blijkt ook uit de nota naar aanleiding van het eindverslag. Naast de verdere democratisering zal de regering duurzame ontwikkeling in plaats van groei als uitgangspunt nemen. Ik begrijp het CDA dan ook niet helemaal. Ik begrijp ook niet waarom de heer Van der Linden gisteren zei dat hij zo gelukkig is met de term "duurzame groei" in het verdrag. Er is toch een wezenlijk verschil tussen duurzame groei en ontwikkeling? Ik neem aan dat de heer Van der Linden toch ook milieu-specialisten in zijn fractie heeft.

De heer Van der Linden (CDA): Daar hoeft je geen milieuspecialist voor te zijn. Ik heb nadrukkelijk gezegd dat wij verheugd zijn over de interpretatie van de regering, die duurzame groei interpreteert als duurzame ontwikkeling.

De heer Eisma (D66): Maar dan kom ik meteen op mijn volgende bezwaar en dat richt zich dan zowel tegen het CDA als tegen de regering. Uit de schriftelijke voorbereiding is gebleken dat de Nederlandse regering het oorspronkelijke Luxemburgse voorstel voor die duurzame groei niet probeerde om te zetten in duurzame ontwikkeling. Dat staat in de stukken. De reden was dat daar volgens de regering hetzelfde mee wordt bedoeld. Ik kan mij echter niet voorstellen dat de regering dat kan zeggen, want zeker na de Rio-conferentie moeten bewindslieden en met name de minister van VROM toch weten dat het meer dan een semantisch voorstel is om "ontwikkeling" in plaats van "groei" te stellen. Ik vraag de hier aanwezige ministers om nog voor het antwoord

van vanavond ook minister Alders te raadplegen en om zich ervan te vergewissen dat er een wezenlijk verschil bestaat tussen beide begrippen. Bovendien wordt indien voor duurzame ontwikkeling wordt gekozen, impliciet ook de prioriteit aan milieu gegeven. Nu wordt het milieubeleid als een der vele activiteiten in artikel 3 genoemd, zonder enige prioriteitsbepaling.

Het antwoord in de memorie van antwoord op de vraag over de rechtsgrondslag met betrekking tot de nieuwe EG-verordening inzake CITES gaat onze inziens enigszins langs de werkelijke gang van zaken heen. Het commissievoorstel is niet gebaseerd op artikel 113 over de handelspolitiek, doch de keuze gaat tussen artikel 100A over de interne markt en artikel 130S over milieu. Ik heb het nog steeds over de CITES-verordening van de Europese Commissie. Het voordeel van artikel 100A is dat gekwalificeerde meerderheid wordt verlangd. Het nadeel van artikel 130S is dat unanimité is vereist. Het nadeel van artikel 100A is dat striktere milieumaatregelen voor de lidstaten moeilijker worden. Welke rechtsgrondslag acht de regering nu voor dit exemplarische onderwerp gewenst?

Voorzitter! Het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid is voor ons een van de belangrijkste hoofdstukken van het Europadosier. Uitgerekend op dit terrein bestaan enkele forse verschillen van mening tussen de regering en mijn fractie. Een slagvaardig en doelmatig en dus eensgezind beleid is van het allergrootste belang. Gelet op de enorme problemen in Oost-Europa en op alle gevaren die daarmee samenhangen, valt dat belang op geen enkele manier te relativiseren. De regering is overtuigd van dat belang. Wij zijn ons er ook terdege van bewust dat de betrokken ministers zich tot het uiterste hebben ingespannen om een eensgezind Europees beleid ten aanzien van Joegoslavië tot stand te brengen. Dat het daar uiteindelijk niet van is gekomen, nemen wij de ministers ook absoluut niet kwalijk. In Vrij Nederland van vorige week lezen wij dat ook de minister van Buitenlandse Zaken de balkanisering van West-Europa vreest. Die angst is ook onze raadgever. Zo beschouwd staan wij niet ver van elkaar. Maar de

regering heeft ondanks alles aarzelingen ten aanzien van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Telkens wanneer zij van die aarzelingen blijf geeft, verschillen wij met de regering van mening. Wij vinden dat die aarzelingen overwonnen moeten worden. Over die aarzelingen sprak de regering tot voor kort nooit met zoveel woorden, maar in de onlangs verschenen voorlichtingsbrochure "De toekomst van de EEG" staat het wel. Nederland heeft aarzelingen ten aanzien van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid en het zet zichzelf in het rijtje van notoire dwarsliggers zoals het Verenigd Koninkrijk en Denemarken. Wij zouden graag zien, dat Nederland zich aansloot bij de Europese landen België, Duitsland en andere die deze aarzelingen ten aanzien van het buitenlands en veiligheidsbeleid niet tentoon spreiden, ook niet ten aanzien van de defensie, voor zover dat een onderdeel is van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid.

In kamerstukken heeft de regering steeds benadrukt, dat zij vol overtuiging wenst mee te werken aan de totstandkoming van dat beleid. Daarbij zal zij zich wel houden aan twee randvoorwaarden. Die randvoorwaarden betreffen het communautair gehalte van de beoogde samenwerking en de band met de Verenigde Staten via de NAVO.

In de praktijk stimuleren deze twee randvoorwaarden de regering tot het innemen van een zeer terughoudende en inderdaad aarzelende opstelling. Nederland voerde de oppositie aan tegen de Frans-Duitse voorstellen voor opwaardering van de WEU, de Europese Raad. Nederland hamerde erop, dat het Europees veiligheidsbeleid alleen complementair mag zijn aan dat van de NAVO en dat voor het zogeheten gemeenschappelijk optreden alleen onderwerpen in aanmerking mogen komen die in de NAVO niet aan bod komen. Telkens wanneer Parijs en Bonn aankondigden dat zij nauwer wilden samenwerken op het gebied van defensie, reageerde Nederland alsof het door een adder werd gebeten. Ik denk in dit verband aan de reactie op de voorstellen tot oprichting van een Frans-Duits leger-

korps. Ik erken dat er onduidelikheden zijn over de positie van het legerkorps ten opzichte van WEU en NAVO, maar ondanks dit gegeven waren die voorstellen heel belangrijk voor de internationalisatie van het Franse veiligheidsbeleid.

Waar gaat het om? Als de totstandkoming van dat gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid prioriteit heeft, dan moet men ook bereid zijn daarvoor een prijs te betalen. Dan moet men bereid zijn concessies te doen, desnoods ten koste van het communautair karakter van de Gemeenschap.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter! Ik ben het eens met collega Eisma dat de internationalisatie van het Franse veiligheidsbeleid van groot belang is, maar daartoe biedt het Verdrag van Maastricht toch een weg? De WEU zou complementair aan de NAVO zijn. Als Frankrijk nu gewoon doet wat er in het verdrag staat, dan is het toch helemaal niet nodig om voor die internationalisatie Frans-Duitse samenwerking te hebben?

De heer **Eisma** (D66): Maar dat is ook niet verboden, mijnheer Weisglas. Een coalitie tussen twee WEU-landen teneinde op die manier de WEU een nieuwe impuls te kunnen geven acht ik niet uitgesloten en ook niet verwerpelijk. Daarom verbaast het mij zo, dat na zo'n initiatief juist de Nederlandse regering er als de kippen bij is om daarover haar afkeuring uit te spreken.

De heer **Weisglas** (VVD): Daar ben ik juist blij mee, zoals u weet. Inderdaad, een dergelijke samenwerking is niet verboden, althans niet volgens de letter van het verdrag of van welk ander voorschrift dan ook. Maar het is toch merkwaardig dat, wanneer je begint met nieuwe vormen van Europese samenwerking, ook op het gebied van de veiligheid, twee landen, onder aanvoering van Frankrijk, weer voor een eigen vorm van samenwerking kiezen, terwijl die samenwerking niet complementair is aan de Europese samenwerking. Als puntje bij paaltje komt, worden namelijk voor de Frans-Duitse samenwerking eenheden onttrokken aan NAVO en/of WEU.

De heer **Eisma** (D66): Wat is mijn inschatting van dit Frans-Duitse initiatief? Dit zou een soort nucleus kunnen zijn van een verdere WEU-bijdrage in het kader van het gemeenschappelijk veiligheidsbeleid.

De heer **Weisglas** (VVD): U bent goed van vertrouwen. Dat is wel sympathiek, maar ik weet niet of zoiets altijd effectief is.

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Zoals ik zei, moeten wij bij de totstandkoming van dat gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid bereid zijn om concessies te doen, desnoods ten koste van het communautair karakter van de Gemeenschap. Is bijvoorbeeld op het gebied van defensie alleen samenwerking op intergouvernementele basis mogelijk, dan moet het maar op die grondslag. Ook in het Europa van de twee snelheden, van WEU en niet WEU-landen, kan de conclusie zijn dat dit geaccepteerd moet worden.

Dan de band met de Verenigde Staten! Naar onze overtuiging kan men volop meewerken aan dat gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid zonder de relatie met Amerika te ondergraven. Natuurlijk kunnen zich op de korte termijn wrijvingen of irritaties voordoen, maar op de lange termijn is het bondgenootschap juist gediend met een meer zelfstandige rol van Europa met evenwichtige betrekkingen. Europa moet haar eigen verantwoordelijkheid aanvaarden, ook ten aanzien van veiligheids- en defensie-aangelegenheden.

Nu de Koude Oorlog voorbij is, zal de Amerikaanse betrokkenheid bij Europa op een hele andere manier gestalte krijgen. Amerika blijft een bondgenoot, maar staat niet meer midden in Europa om leiding te geven aan de verdediging van het Europese grondgebied. De oude dreiging is geweken en Europa zal zelf het hoofd moeten bieden aan de nieuwe dreigingen waarmee het wordt geconfronteerd. Dat verwachten de Verenigde Staten ook van Europa.

De bereidheid van de Verenigde Staten om leiderschap op zich te nemen voor Europese veiligheidsvraagstukken neemt af en daarom zal Europa een hecht gemeenschap-

pelijk buitenlands en veiligheidsbeleid moeten ontwikkelen. Als Europa daartoe niet in staat is, kunnen de gevolgen desastreus zijn. Een omineus voorteken was de verdeeldheid binnen de EG ten aanzien van Joegoslavië. Toen het er echter op aankwam een eensgezind beleid te voeren, is dat uiteindelijk toch gelukt ondanks alle nadelen van dat gemeenschappelijk standpunt. Toen de crisis in het voormalige Joegoslavië zich aandienende, maakten de Verenigde Staten vrij baan en spoorden zij de Gemeenschap aan, juist een gemeenschappelijk beleid te ontwikkelen. Als wij spreken over de effectiviteit van het Europese beleid, daartoe was Europa niet in staat, met alle nadelige gevolgen van dien.

Mijn fractie wil een slagvaardig en doelmatig beleid. Dat vergt besluitvormingsprocedures die voorzien in de mogelijkheid om ook bij het ontbreken van consensus, beslissingen te nemen.

Wij doen in dit verband een drietal aanbevelingen. Ik zou daarop graag de reactie van de regering horen.

1. Nederland zal zich inzetten voor een uitbreiding van de lijst met onderwerpen op het gebied van dat gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid, die voor gemeenschappelijk optreden in aanmerking komen. Die lijst is wat ons betreft ongelimiteerd.

2. Nederland zal haar medewerking verlenen aan elk besluit dat ertoe strekt om over bepaalde aspecten van het gemeenschappelijk optreden in het vervolg te besluiten met gekwalificeerde meerderheid. Zo'n besluit moet – zoals bekend – met unanimiteit genomen worden. Wij vinden in elk geval dat de Kamer vooraf geraadpleegd moet worden als de regering voornemens is niet aan een dergelijk besluit mee te werken. Het is gebruikelijk om alleen de nadruk te leggen op consultatie vooraf in het geval dat de regering voornemens is, in te stemmen met een dergelijk besluit. Wij vinden het echter minstens zo belangrijk om gehoord te worden als de regering van plan is daar niet aan mee te doen. In het kader van de huidige besluitvormingsprocedures lijkt ons dit een gerechtvaardigde vraag.

3. Nederland sluit zich aan bij de besprekingen over het Frans-Duitse

legerkorps vanuit de overtuiging dat militaire toenadering tussen Frankrijk en Duitsland geen reden is voor ongerustheid, terwijl het omgekeerde dat wel is.

Concluderend, voorzitter, ons motto is: samenwerking waar samenwerking mogelijk is. Alleen als werkelijk aantoonbaar is dat de beoogde Europese samenwerking ten koste zal gaan van de samenwerking in andere kaders, kan van die regel worden afgeweken. De bewijslast ligt dan echter bij degene die de beoogde samenwerking wil blokkeren.

Minister Van den Broek: Voorzitter! Ik zou graag punt 2 van de geachte afgevaardigde even nader toegelicht krijgen. Hij zei: de toezegging die gevraagd wordt van het kabinet om besluitvorming bij unanimiteit, die vervolgens moet leiden tot uitvoeringsbesluitvorming bij een gekwalificeerde meerderheid niet in de weg te staan. Is dat een algemene opdracht om geen gebruik te maken van de positie die elke lidstaat heeft om bij het vereiste van unanimiteit op voorhand een eigen opvatting te huldigen?

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Ik heb met deze wens geprobeerd tot uitdrukking te brengen dat Nederland in deze procedure in principe een keus zal maken voor een gekwalificeerde meerderheidsbesluitvorming. Als de regering daartoe niet geneigd is, wil ik dat precies weten. In deze constructie is het voor ons echter veel belangrijker om te weten wanneer de regering niet meegaat met een gekwalificeerde meerderheidsbesluitvorming. Met andere woorden: wanneer zij wat de gekwalificeerde meerderheidsbesluitvorming betreft, de unanimiteit zal blokkeren.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter! Ik ben er de minister van Buitenlandse Zaken dankbaar voor dat hij het voorstel van collega Eisma zo duidelijk herformuleerde. Dat betekent toch dat de heer Eisma in beginsel niet alleen een blanco cheque geeft aan de Nederlandse regering maar aan iedere andere regering van de Twaalf, die welk voorstel dan ook doet op het gebied van buitenlands beleid, in die zin dat hij als uitgangspunt neemt dat de

Nederlandse regering daar "ja" tegen zal zeggen. Dat is, met permissie, toch waanzinnig, voorzitter! Zonder dat hij het weet waar het om gaat, kan ieder voorstel gedaan worden door iedere lidstaat. Uitgangspunt van de Nederlandse regering zou dan moeten zijn om "ja" te zeggen op het gebied van buitenlands beleid. Er hoeft slechts gemotiveerd te worden wanneer er "neen" wordt gezegd. Wat dit laatste betreft, vind ik dat de regering altijd een motivering aan de Kamer moet geven. Het is een heel vreemd onderscheid als het alleen maar in dat geval wordt gedaan. Nogmaals, de heer Eisma geeft absoluut een blanco cheque aan ieder voorstel.

De heer **Eisma** (D66): Dat onderscheid is niet zo vreemd als je de besluitvorming kent ten aanzien van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid, te weten dat unanimiteit nodig is om met een meerderheid te kunnen besluiten. Ik geef aan dat met name het tegen zijn van Nederland voor mij uitermate belangrijk kan zijn in de unanimiteitsprocedure. Dat lijkt mij een vrij logische vraag. De gedachte die achter mijn voorstel ligt om uitermate terughoudend te zijn om de stem te onthouden aan een procedure van unanimiteitsbesluitvorming met betrekking tot buitenlandse veiligheidsonderwerpen is de volgende. Wanneer wij in Europa niet langzaam maar zeker, ook op het terrein van het buitenlands veiligheidsbeleid, komen tot een gekwalificeerde meerderheidsbesluitvorming en als wij alles met unanimiteit zullen moeten beslissen, zal dat desastreus zijn voor het gemeenschappelijk veiligheidsbeleid.

De heer **Weisglas** (VVD): Dat is uw opvatting.

De heer **Eisma** (D66): Het verschil tussen u en mij is wellicht dat u minder geneigd bent tot compromissen en ook tot het uit handen geven van eigen Nederlandse standpunten ten aanzien van dit onderwerp dan ik dat ben.

De heer **Weisglas** (VVD): Dat laatste is zeker het geval, maar daar gaat het mij nu even niet om. U bent het niet eens met de kernbepaling in het Verdrag van Maastricht ten

aanzien van het buitenlands beleid, namelijk dat er unanimititeit moet zijn. Dat mag u natuurlijk zijn, maar dan moet u op grond van een ongelooflijk belangrijk bezwaar tegen het Verdrag van Maastricht, gewoon tegen dat verdrag stemmen. U moet er niet mee instemmen en de Nederlandse regering als het ware opdragen om zich in de praktijk als een blinde te gedragen. Dat kunnen wij als parlement van geen enkele regering verlangen. Een regering gaat toch niet blind een vergadering in met als uitgangspunt: wij zijn er altijd voor als er iets voorgesteld wordt? De regering mag en moet – voeg ik daaraan toe – toch nadenken?

De heer **Eisma** (D66): Ja, dat denkproces wil ik de regering natuurlijk niet ontzeggen. Ik geef aan met welke houding ik verwacht dat Nederland de besluitvormingsprocedure ingaat. Dat mag duidelijk zijn naar aanleiding van het verzoek dat ik zoëven heb gedaan. Ik wil een verantwoording horen van de tegenstem als daarmee de unanimititeit niet wordt bereikt.

De heer **Weisglas** (VVD): Ik vind het bizar om van de regering op een heel beleidsterrein, dat van het buitenlands beleid, voor de periode van het Verdrag van Maastricht, die in beginsel zonder einde is, te vragen om een bepaalde houding. Wij vragen toch aan de regering om per onderwerp op een bepaalde manier te handelen? Wij geven toch daar al of niet goedkeuring aan? De heer Eisma verbiedt de regering om op een normale, zinnige wijze te werk te gaan.

De heer **Eisma** (D66): Ik begrijp niet waarom de heer Weisglas het mij ontzegt om hier een bepaalde houding uit te spreken vanuit mijn politieke overtuiging en die houding aan de regering voor te houden.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): En ik begrijp niet wat de positie van het parlement in dezen is. Ik begrijp de heer Eisma als volgt: de regering maakt uit of het tot unanimititeit komt of niet en moet achteraf naar het parlement komen als zij niet heeft bijgedragen aan de unanimititeit. Wat is de positie van het parlement dan? Dat is een van de grootste

problemen bij het buitenlands beleid. De heer Eisma weet dat het Europees Parlement daar helemaal niets over te zeggen heeft. Ik heb de indruk dat D66 met dit voorstel een beetje teruggaat naar het buitenlands beleid van vroeger tijden. Toen had het parlement er ook heel weinig over te zeggen.

De heer **Eisma** (D66): Mevrouw Brouwer heeft mij totaal verkeerd begrepen. Ik ben blij dat zij mij in de gelegenheid stelt, de Kamer te herinneren aan mijn kamerbreed aangenomen motie over de informatie die voorafgaand aan welke raadszitting dan ook verstrekt moet worden, dus ook voorafgaand aan raadszittingen over het gemeenschappelijk veiligheidsbeleid of buitenlands beleid. In die motie staat een aantal wensen, die langzamerhand eisen worden. Ik kom daarop straks terug.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Als de regering over elk onderwerp van buitenlands beleid waarover in de Raad wordt gesproken, vooraf met de Kamer moet overleggen, moet zij duidelijk maken wat haar standpunt is. Dan kan de Kamer haar opdragen, al of niet aan het bereiken van unanimititeit mee te werken.

De heer **Eisma** (D66): Ik vind het in het voortraject interessanter om te weten of de regering "nee" wil zeggen. Het is mijn filosofie dat op den duur ook op dit terrein besluitvorming met gekwalificeerde meerderheid moet plaatsvinden. Ik ben er dus voornamelijk in geïnteresseerd of de regering voornemens is, op een bepaald punt unanimititeit onmogelijk te maken. Ik vind eigenlijk dat het altijd "ja" moet zijn, omdat dat, mits de anderen ook instemmen, tot unanimititeit leidt, wat weer leidt tot gekwalificeerde besluitvormingsprocedures.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): De heer Eisma is nogal abstract. Stel dat er wordt gesproken over het optreden in VN-kader, niet in het kader van Joegoslavië. De D66-fractie wil van tevoren het standpunt van de regering horen en haar eigen standpunt verduidelijken. Vervolgens zien wij dan wel hoe de andere elf landen erover denken. De heer Eisma zegt dan toch niet: als de andere elf landen ervoor zijn, moet

de regering ermee instemmen, ook al is de fractie van D66 het er niet mee eens?

De heer **Eisma** (D66): Ik ken uw standpunt hierover onvoldoende. Ik denk evenwel dat ik het er vrij snel mee eens zou zijn om die unanimititeit te bereiken en om tot een gekwalificeerde besluitvorming te komen.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Maar toch niet onafhankelijk van de inhoud? Het gaat toch niet om niks.

De heer **Eisma** (D66): Neen, natuurlijk niet! Wij hebben toch elke keer, voordat de minister-president naar een top gaat of voordat de Algemene Raad plaatsvindt, discussies over de onderwerpen. Dat bestrijd ik ook niet.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Daar zijn wij het dan over eens. Uw voorstel komt echter in de lucht te hangen, als u van tevoren overleg wilt voeren, wilt bekijken hoe een en ander werkt en dan pas uw standpunt wilt bepalen. Uw voorstel komt er namelijk op neer dat de ruimte voor de regering en daarmee de ruimte voor het parlement beperkt wordt. U zegt namelijk dat uw streven naar een gekwalificeerde meerderheid boven uw streven naar parlementaire controle gaat. Misschien lieg ik het zo goed uit.

De heer **Eisma** (D66): In het verdrag is een achttal beleidsgebieden geïdentificeerd die in aanmerking komen voor het buitenlandse veiligheidsbeleid, zoals het wapenexportbeleid. Als daarover besloten moet worden en er wordt voorgesteld om met unanimititeit tot gekwalificeerde besluitvorming te komen, dan kunt u verwachten dat ik heel snel op het standpunt zal staan dat binnen de EG met gekwalificeerde besluitvorming over zo'n onderwerp zal moeten worden besloten. En dat kun je alleen besluiten, als je de eerste fase in unanimititeit bent doorgegaan.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Ik probeer het nog een keer. Uw houding is duidelijk. U kunt die houding bij ieder onderwerp als de houding van de D66-fractie naar voren brengen, als dat onderwerp hier aan de orde is. Het heeft echter geen enkele zin om nu aan de

regering te vragen om die houding bij voorbaat ten aanzien van alle onderwerpen aan te nemen. Zelf neemt u die houding, ongeacht het onderwerp, bij voorbaat aan. U kunt dit echter niet van de regering vragen.

De heer **Eisma** (D66): Waarom kan ik dat niet vragen? Ik kan nu toch al mijn houding voor de komende periode, waarin het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid nader vorm zal krijgen, neerleggen. Waarom kan ik dat niet doen?

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): U kunt zeggen: het is mijn streven om naar een gekwalificeerde meerderheid te werken en ik wil ook graag dat de regering dat doet. Er is niemand die u verbiedt om dat te zeggen. Als ik echter doorvraag over parlementaire controle en u vraag om welke onderwerpen het gaat, komt u in de problemen. U wilt namelijk ook uw parlementaire controle behouden. U wilt toch ook kunnen zeggen...

De **voorzitter**: U heeft uw standpunt nu voldoende toegelicht.

De heer **Eisma** (D66): Ik zeg ten derde male tegen mevrouw Brouwer: ja, ja, ja! De controle vooraf is voor mij net zo essentieel. Ik zeg alleen met welke instelling ik dat debat, voorafgaande aan de Raad, inga.

Voorzitter! Ik kom op de justitiële samenwerking. Ook dit is een van de pijlers. Op het eerste gezicht doet de op dat punt geregelde materie sterk denken aan de uitvoeringsovereenkomst van het Verdrag van Schengen. Er is echter een wezenlijk verschil. Het Schengenverdrag had als uitgangspunt het wegvallen van de controle aan de binnengrenzen met als consequentie de compensatoire maatregelen in de uitvoeringsovereenkomst. In het communautaire kader zijn wij aan het wegvallen van de binnengrenzen helaas nog niet toe door het verschil in interpretatie van artikel 8A. Titel VI heeft dan ook vooral betrekking op samenwerking en coördinatie op de daar genoemde beleidsterreinen. Die coördinatie was overigens dringend geboden, want door de bomen van Trevi, CELAD, ad-hoc-groepen en andere groepen was het niet meer mogelijk om het

bos nog te ontwaren. Gevolg van dit verschil is dat de bepalingen van de Uitvoeringsovereenkomst dieper ingrijpen in onze rechtsorde, terwijl titel VI een groter beleidsterrein omvat.

Mijn fractie wil graag een nadere toelichting horen op de relatie tussen het Verdrag van Schengen en titel VI van het unieverdrag. In de stukken is vooral de juridische relatie uitgebreid aan de orde geweest. Door middel van artikel K.7 van het unieverdrag en artikel 142 van de Uitvoeringsovereenkomst is de verdere uitwerking van beide verdragen aan elkaar gekoppeld, al is die koppeling niet volstrekt helder. Voor ons is de beleidsmatige relatie tussen beide verdragen dus nog onduidelijk. Hoe zullen beide kaders zich in de toekomst verder gaan ontwikkelen? Er tekenen zich immers twee sporen af met elk een eigen intergouvernementele overlegstructuur en een eigen ontwikkelingsmogelijkheid voor de toekomst. Het Schengenverdrag kan worden uitgebreid met andere lidstaten en in theorie zelfs met alle lidstaten van de Gemeenschap. De Uitvoeringsovereenkomst kan nader worden uitgewerkt en verdiept. Ik denk hierbij ook aan de rol van het Europese Hof van Justitie. Tegelijkertijd biedt ook titel VI van het unieverdrag de mogelijkheid om verder te gaan in de richting van harmonisatie en communautarisering. Betekent dit nu dat wij alles dubbelop doen? Hoe wordt bepaald of een onderwerp in het ene dan wel in het andere kader zal worden geregeld? Gaat nu uiteindelijk Schengen op in het unie- en gemeenschapsrecht of treden uiteindelijk alle lidstaten toe tot Schengen? Wij weten dat het moeilijk is om in de toekomst te kijken, maar een nadere verduidelijking van de visie van de regering horen wij graag.

Er is een tijd geweest dat wij dachten dat de onderwerpen die in titel VI van het unieverdrag zijn opgenomen, maar het beste allemaal communautair geregeld zouden kunnen worden. Het is met name de zeer leerzame discussie over Schengen die ons voorzichtiger heeft gemaakt. Voorop staat dat bevoegdheden die raken aan onze nationale rechtsorde alleen uit handen mogen worden gegeven als daarbij volwaardige democratische en

rechterlijke controle gewaarborgd is. Quod non, zoals wij weten. Het besef is gegroeid dat wij een onderscheid moeten maken en in de praktijk ook maken, al naar gelang het onderwerpen betreft die wij liever binnen onze nationale autonomie laten. De regering noemt uitgangspunten van het strafrecht, zoals de minimumstraf en het opportuniteitsbeginsel. Ik voeg eraan toe ons nationale drugsbeleid.

Anderzijds zijn er onderwerpen die als het ware schreeuwen om harmonisatie, omdat bij gebreke daarvan een adequaat beleid in de afzonderlijke lidstaten niet gevoerd kan worden. Ik denk in de eerste plaats aan migratie en het vluchtelingen-vraagstuk. De discussie over de al dan niet gecoördineerde opvang van vluchtelingen uit het voormalige Joegoslavië heeft de onmacht van de gemeenschap op dit terrein bevestigd. De vrees voor politieke paniecreacties door de toestroom van asielzoekers naar Duitsland, dwingt al evenzeer tot samenwerking en harmonisatie. Dat op dit terrein door artikel 100C dan ten minste het visumbeleid onder de hoede van de Gemeenschap is gebracht, is in dat licht niet veel meer dan een schrale troost.

Ik sprak al over het drugsbeleid. De regering heeft ons een- en andermaal verzekerd, dat het Nederlandse drugsbeleid onaangetast moet blijven. Omdat het goede resultaten heeft en omdat het gedragen wordt in de samenleving, voeg ik eraan toe.

De heer **Jurgens** (PvdA): Als ik de heer Eisma goed begrijp, zegt hij dat er een wijziging in de opvatting van D66 is gekomen tengevolge van Schengen ten aanzien van het zich intergouvernementeel dan wel communautair bezighouden met zaken tengevolge van Schengen. Vindt hij dat de democratische legitimiteit beter gewaarborgd is in intergouvernementeel verband of in communautair verband?

De heer **Eisma** (D66): In het huidige verdrag is geen sprake van een democratische controle. Dat maakt ons bevreesd. Daarom zeggen wij naar analogie van Schengen dat de nationale controle...

De heer **Jurgens** (PvdA): U zegt: wij

gaan het nationaal beter controleren en dat is verhoudingsgewijs beter.

De heer **Eisma** (D66): Helaas. Ik zal mijn betoog wat betreft de wensen die ik ten aanzien daarvan heb, voortzetten.

Onze voornaamste zorg met betrekking tot het unieverdrag is dan ook van andere, meer procedurele aard. Als ik het goed zie, is het onderwerp drugsbeleid onder drie onderling verschillende regimes ondergebracht. Volksgezondheid, met name preventie, is ondergebracht in artikel 129, dus in het communautaire kader. Andere aspecten van drugsverslaving zijn ondergebracht in artikel K.1, met initiatiefrecht voor de Commissie, tenzij het gaat om samenwerking tussen justitie, douane en politie, waarbij de Commissie geen initiatiefrecht heeft. Drie regimes voor terreinen die door hun onderlinge samenhang nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn. Dreigt hier niet een voortdurende discussie over de vraag waar een onderwerp thuishoort? Is een samenhangend drugsbeleid wel te verdelen over drie regimes? De discussie die wij kort voor de zomer in deze Kamer hadden over de instelling van een Europees drugswaarnemingscentrum is in feite een illustratie en een bevestiging van dit probleem. Ik vraag de regering daarop in te gaan.

Essentieel voor de aanvaardbaarheid van de in titel VI voorgestelde samenwerking is een volwaardige democratische controle. De consequentie van de gekozen constructie is, dat die op nationaal niveau zal moeten plaatsvinden. Daartoe zal deze Kamer zichzelf van betere procedures en werktuigen moeten voorzien. Bovenal zullen wij alert moeten zijn. Waar het de in artikel K.3, lid 2, bedoelde overeenkomsten betreft, zullen wij die controle nader vorm moeten geven in de wet goedkeuring verdragen.

Het probleem zit ergens anders: bij de andere besluiten die op grond van artikel K.3 kunnen worden genomen. Wanneer is daar nu sprake van "voor Nederland bindende besluiten, die naar hun inhoud een ieder kunnen verbinden"? Het kabinet zegt: alleen bij de uitvoeringsmaatregelen op grond van een verdrag, dus regel de parlementaire controle nu bij elk afzonderlijk verdrag. Op initiatief van

collega Van der Linden is op stuk nr. 20 een amendement ingediend dat ertoe strekt, een andere weg te kiezen. In generale zin wordt bepaald dat alle besluiten die beogen om het Koninkrijk te binden volgens een vastgestelde procedure aan parlementaire controle zullen worden onderworpen. Wij staan zeer positief tegenover dit amendement – wij willen het zelfs ondertekenen – maar ik heb het gevoel dat een probleem nog niet is opgelost. Dit betreft namelijk de vraag of ook een besluit over een gemeenschappelijk standpunt of optreden als bedoeld in artikel K.3, elementen kan bevatten die het Koninkrijk binden, zodat zij in ontwerp aan de Kamer moeten worden voorgelegd. Op dit punt horen wij graag een nadere toelichting van de indieners en, zo mogelijk, ook van de regering.

Voorzitter! Het democratisch gehalte wordt met dit verdrag een klein beetje vergroot. Dit wordt voor een deel weer teniet gedaan door de geringe invloed van het Europees Parlement op de nieuwe bevoegdheden en werkterreinen die aan de unie toevallen. De introductie van de codecisie en de uitbreiding van de samenwerkingsprocedure betekenen voor het Europees Parlement enige vooruitgang, doch of de burger dat als zodanig zal ervaren, waag ik te betwijfelen. De invloed van het Europees Parlement zal nauwelijks zichtbaar zijn, omdat de procedures zo ingewikkeld zijn. Ik citeer de heer Wellenstein tijdens de hoorzitting in juni van dit jaar: "de voorstellen gaan zo vaak heen en weer tussen Parlement, Commissie en Raad, worden gevolgd door bemiddelingsprocedures, dat men aan het einde niet meer weet wie wat heeft ingebracht en hoe de zaak eigenlijk tot stand is gekomen, zelfs als daar een vrij aanzienlijke invloed van het Europees Parlement bij tot gelding is gekomen".

Het is een enorme taak voor de nationale parlementen, maar vooral voor het Europees Parlement om dat naar buiten zichtbaar te maken. De regering antwoordt in de nota naar aanleiding van het eindverslag dat zij het verloop en de uitkomsten van de zogenaamde verzoeningsprocedures tussen Europees Parlement en Raad in begrotingskader en codecisieprocedure in openbaarheid wil brengen, doch via de beraadslagingen in het

Europees Parlement. Wij menen dat deze verzoeningsfase van het bemiddelingscomité geheel in openbaarheid plaats moet vinden. Graag krijg ik hierop een nadere reactie van de regering.

De werkingssfeer van artikel 189B (codecisie) kan op grond van een door de Commissie uiterlijk in 1996 aan de Raad voor te leggen verslag worden uitgebreid tot andere gebieden. Voor dit zogenaamde evaluatierapport is wel enige tijd nodig, gezien het uiterst complexe karakter van de codecisieprocedure. Ik benijd overigens mijn Europese collega's niet om te moeten werken met zo'n veelheid aan procedures op de verschillende beleidsterreinen. Wij kunnen ons echter voorstellen dat ervaringen van één jaar voldoende zijn voor een commissie-evaluatie van de codecisieprocedure, opdat voorstellen kunnen worden gedaan door de Raad om het werkterrein van die codecisie uit te breiden. Dit willen wij ook graag gerealiseerd zien. De regering is in het eindverslag ook van mening dat dit commissierapport niet voor 1994 beschikbaar kan zijn, maar dus wel in 1994. Dit kan betekenen dat ten tijde van de volgende verkiezingen voor het Europees Parlement de Raad kan helpen, deze verkiezingen in te gaan met meer bevoegdheden. Wij vragen de regering, zich daarvoor sterk te maken, opdat daar waar nu artikel 189C – de samenwerkingsprocedure – geldt, de codecisieprocedure van toepassing wordt laten zijn. Dit kan wellicht een mini-IGC betekenen voor juni 1994 over dit onderwerp.

Optimale informatie van het kabinet aan de volksvertegenwoordiging in Den Haag is noodzakelijk, mevrouw Brouwer. Daartoe hebben wij gedurende de afgelopen jaren een aantal moties ingediend. Over de uitvoering daarvan zijn wij nog steeds niet tevreden. Pas in het eindverslag gaf de regering antwoord op de vragen die wij daarover stelden. Wij begrijpen dat de toepassing van de in 1988 ingediende motie over de Eurotoets pas in de binnenkort door de regering vast te stellen aanwijzing voor de regelgeving wordt uitgewerkt. Het heeft dus bijna vijf jaar geduurd voordat deze door mij ingediende motie, die volledig is gesteund door de Kamer, uiteindelijk

wordt gerealiseerd in de wet- en regelgeving. Naar mijn mening duurt dat zeer lang.

Over de informatie voor- en achteraf, zoals gevraagd in de desbetreffende motie, zijn verbeteringen nog steeds mogelijk. Wij zullen tijdens de diverse mondelinge overleggen en debatten daarop bij de regering blijven aandringen en met suggesties voor verbetering blijven komen. Zo begrijpen wij nog steeds niet dat in het verslag van de Raad de positiebepaling van de andere landen niet kan worden vermeld, juist omdat in de informatie in de andere elf parlementen, ook die eigen positie uiteengezet zal worden. Dus daar is niets geheims aan. Bovendien zien wij aanzienlijke verschillen in informatieverstrekking tussen diverse ministeries. De minister van VROM heeft ons – helaas per ongeluk, zo bleek achteraf – de beste informatie gegeven door ons het PV-verslag van de Milieuraad toe te sturen ter voorbereiding van een mondeling overleg. Dat bevatte juist alle informatie die wij wensten, doch het moest helaas bij die ene keer blijven. Wat is erop tegen om de PV-verslagen van alle raden openbaar te maken?

In de brief van de staatssecretaris van 17 juni 1992 lezen wij dat de regering geen informatie zal verstrekken over de door de Commissie niet overgenomen amendementen van het Europees Parlement. Dat ligt niet op haar weg. In het verdrag onder artikel 189C, lid d, staat nu juist dat de Raad deze amendementen met eenparigheid van stemmen alsnog kan aannemen. Daarom ligt het wel degelijk op de weg van de regering om bijtijds informatie over deze amendementen aan de Kamer te verschaffen. Gaarne krijg ik op dit verzoek een reactie.

Op onze vraag naar de toepasbaarheid van de WOB antwoordt de regering in de schriftelijke voorbereiding bevestigend, maar de praktijk zal zijn dat de regering zich zal beroepen op de uitzonderingsgronden van de diverse artikelen van de WOB. Daarom krijgen wij gaarne een reactie van de regering op het voorstel van de heer Nobel in zijn brief van 26 oktober 1992, waarin hij bepleit dat Nederlandse vertegenwoordigers bij de EG-lichamen worden verplicht om binnen 36 uur na afloop van de betreffende bespre-

kingen de verslagen en andere documenten ter openbare inzage te leggen, bijvoorbeeld in bibliotheken van ministeries. In deze brief bepleit de heer Nobel ook dat een beperkt aantal uitzonderingsbepalingen van de WOB op dit soort informatieverstreking zou moeten gelden. Met name de uitzonderingsgrond voor artikel 10, lid 2a, te weten de betrekkingen van Nederland met andere staten en met internationale organisaties zou dan alleen mogen gelden voor informatie die direct betrekking heeft op aangelegenheden waarover de EG als geheel in onderhandeling en/of in strijd is met niet-EG-landen. Omdat dit voorstel nogal gedetailleerd is en ons pas op 26 oktober bereikte – en dus niet kon worden meegenomen in het eindverslag – zal ik de brief van de heer Nobel aan de bewindslieden overhandigen, opdat zij deze materie in hun antwoord kunnen betrekken.

Voorzitter! Wat is de mening van de regering met betrekking tot het dubbelmandaat? In de nota naar aanleiding van het eindverslag wordt vermeld dat het opnieuw invoeren van het dubbelmandaat bijdraagt tot het verminderen van het democratisch tekort. Betekent dit dat de regering voorstander is van het dubbelmandaat? Graag krijg ik hierop een reactie. Wat bedoelt de regering in de nota naar aanleiding van het eindverslag als zij schrijft dat zij zich blijft inzetten voor elke verkleining van het democratisch deficit die via procedure-afspraken, dat wil zeggen zonder verdragswijziging, tot stand gebracht kan worden? Kunnen daar voorbeelden van gegeven worden? Overigens zijn wij van mening dat de werkwijze van het nationale parlement, evenals die van het Europees Parlement, ingrijpend moet worden gewijzigd.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Wat is het standpunt van de fractie van D66 over het dubbelmandaat?

De heer **Eisma** (D66): Wij zijn er voorshands tegen. Dat zeg ik niet alleen omdat onze fractie niet de allergrootste is, wat eventueel tot personele problemen zou kunnen leiden. Voorshands gaan wij ervan uit dat men voor 100% parlementariër moet zijn, of dat nu in deze Kamer is of in het Europees Parlement, mede gelet op de

volledige legitimiteit van de Europarlementariër. Wij zijn geen voorstander van een combinatie.

Voorzitter! Wij zijn van mening dat de werkwijze van het nationale parlement, evenals die van het Europees Parlement, ingrijpend moet worden gewijzigd nu wij met een verdrag zijn geconfronteerd, waarbij enerzijds het intergouvernementele karakter nadrukkelijk aanwezig is en anderzijds, met name in de samenwerkingprocedure tussen Europees Parlement en Raad, de samenwerking tussen het Europees Parlement en het nationale parlement meer dan ooit noodzakelijk is om het democratisch tekort te compenseren. Daarom hopen wij dat – en dan kijk ik met name naar mij collegae – in de Tweede Kamer het Britse systeem zal worden ingevoerd, waarbij een "scrutiny committee" (een commissie van onderzoek) wordt ingesteld, die met behulp van een gekwalificeerde staf eerst alle ontwerp-besluiten die door de Commissie aan de Raad worden voorgelegd, mede door middel van het horen van deskundigen, ambtenaren en ministers onderzoekt. Het gaat hier uiteraard om een door onszelf te bepalen selectie.

Ook hopen wij dat de betrokkenheid van Europese parlementariërs kan worden vergroot. Ik kijk wederom naar mijn collegae. Dat kan onder meer door in MO's, die in principe door alle commissies van deze Kamer kunnen worden belegd, een vorm van tripartiete overleg in te voeren. Dan doel ik op Nederlandse Europarlementariërs, nationale parlementariërs en bewindslieden. Daartoe is het noodzakelijk dat die Europarlementariërs spreekrecht in de vergadering van de vaste commissie en inbrengrecht in de schriftelijke ronde krijgen.

Voor het functioneren van zowel het nationale als het Europees Parlement is openbaarheid van zittingen van de ministerraad van groot belang. Ik sprak zoëven al over de fase van de verzoeningsprocedures. Wij zijn ook verheugd dat op de Top in Birmingham de suggestie is geopperd, openbare discussies van de Raad te organiseren met betrekking tot de toekomstige werkprogramma's. Wij zouden echter verder willen gaan. Wij willen dat zowel de presentatie van en de toelichting op commissievoorstellen

als de stemverklaring van de lidstaten in de openbaarheid kan geschieden. Wij blijven streven naar volledige openbaarheid, maar beseffen dat dit een zaak is voor de wat langere termijn. Op dit voorstel horen wij graag een reactie van de regering.

Van belang is verder dat bij de volgende verdragsherziening in een passende hiërarchie van besluitvorming wordt voorzien. Dat wil zeggen dat er onderscheid wordt gemaakt tussen wetgeving en uitvoering. Nu geldt voor alle EG-zaken, belangrijk of minder belangrijk, een zelfde wetgevingsprocedure. Onderscheid moet worden gemaakt in regelingen die de naam wetgeving verdienen, en uitvoeringsregelingen. Deze laatste zouden gedelegeerd kunnen worden aan de Commissie die rechtstreeks verantwoording verschuldigd is aan het Europees Parlement. Zo ontstaat een stroomlijning, waardoor de zichtbaarheid van de invloed van het Europees Parlement en het democratisch gehalte worden vergroot en de bestuurbaarheid van de Gemeenschap aanzienlijk wordt verbeterd. Dat laatste is noodzakelijk, ook door de te verwachten uitbreiding.

Voorzitter! Ik wil nog een enkele opmerking over subsidiariteit maken. Wat op de volgende Top in Edinburgh ook over subsidiariteit mag worden afgesproken, wij vinden dat het initiatiefrecht van de Commissie gehandhaafd moet blijven. Het mag niet zo zijn dat de Raad van ministers beslist of de Commissie met voorstellen mag komen. Wanneer de Raad immers een voorstel kan blokkeren nog voordat het tot stand is gekomen, heeft het Europees Parlement zelfs niet de mogelijkheid om er kennis van te nemen, laat staan om het te amenderen of te verwerpen.

De Commissie zal echter een subsidiariteitstoets bij haar voorstellen moeten aanbrengen, die vervolgens op politiek niveau door de Raad in een zo vroeg mogelijk stadium met het voorstel kan worden beoordeeld. Ook zal de Commissie meer algemene kaderrichtlijnen dienen op te stellen, waardoor de globale maatregel meer ruimte en vrijheid voor de lidstaten laat om deze te implementeren. Wij zijn het hierover overigens geheel eens met de regering.

Voorzitter! Het komt ons nog steeds onbegrijpelijk voor dat de regering nog vóór de zomer na het Deense "nee" weigerde, in te gaan op onze, en niet alleen onze, dringende wens om een brede informatiecampagne te starten. Pas na het Franse "ja" besloot de regering ter elfder ure hiertoe over te gaan. Hoe is dat te verklaren?

Mijn laatste punt gaat over de verbreding en de verdieping. De volgende instrumentele stappen ter verdieping van de Europese Gemeenschap zullen gelijktijdig moeten worden genomen met de toetredingsonderhandelingen van de EFTA-landen die daartoe de wens kenbaar hebben gemaakt, teneinde te voorkomen dat er een volledige blokkade wordt gelegd na de toetreding. Hiermee moet tegenwicht worden geboden aan de impliciete veronderstelling van sommige lidstaten, met name het Verenigd Koninkrijk, dat uitbreiding geen verdere verdieping zou betekenen. De politieke dialoog die in de associatieverdragen met de Visegrad-landen is opgenomen, is onvoldoende om hun een politiek Europees dak te verschaffen.

Ook de fractie van D66 is niet voor een overhaast lidmaatschap van deze landen, doch ter voorbereiding hierop lijken meer oplossingen gewenst dan de regering ons in de memorie van antwoord en de nota naar aanleiding van het eindverslag voorhoudt. Gedurende de komende jaren zullen, zoals ook de regering vermeldt, de economische situatie en de ontwikkeling van die Visegrad-landen in de richting van een markteconomie nog niet zo ver zijn dat op dat gebied toetreding te verwachten is. Maar om deze landen bij bepaalde onderdelen intensiever te betrekken en hun dat "politieke dak" te verschaffen – bijvoorbeeld op het gebied van het justitieel beleid en het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid, maar ook op onderdelen van het communautaire deel van het verdrag – is D66 er een voorstander van om deze landen een vertegenwoordiging in het Europees Parlement te geven die te vergelijken is met de special-guest-status van de kandidaat-landen van de Raad van Europa. Een spreekrecht voor parlementaire vertegenwoordigers van die landen in het Europees Parlement zou daartoe

gewenst zijn. Wij zijn er dus een voorstander van om voor de Visegrad-landen te zoeken naar vormen van aansluiting die niet het volledige lidmaatschap betekenen, maar die deze landen toch nauwer bij de EG betrekken. Deze landen zouden op de genoemde terreinen ook op het niveau van de minister-raden bij de EG moeten worden betrokken. Wij sluiten ons hiermee aan bij het voorstel van de commissie-Andriessen over de "B-status". Hiermee leg ik geen blauwdruk op tafel, want ook het voorstel over de "B-status" van de commissie-Andriessen is niet verder uitgewerkt omdat er te veel oppositie was in Brussel. Ik neem graag de mening van de regering over de voorstellen inzake een grotere betrokkenheid van de Visegrad-landen die ik nu concreet naar voren heb gebracht.

Er is ons altijd voorgehouden dat er voor het einde van 1992 een mini-IGC over het ledental van de Europese Commissie en het Europees Parlement zou worden gehouden. Uit de nota naar aanleiding van het eindverslag blijkt dat deze optie wel kan worden vergeten omdat het de regering niet bekend is, wanneer het voorzitterschap de discussie over dit thema voor een Europese Raad in Edinburgh zal openen. Wat wordt hiermee bedoeld? Wat zijn inmiddels de Nederlandse gedachten over het ledental van de Europese Commissie en het Europees Parlement?

De Deense kwestie heeft tot gevolg dat een dezer dagen de Deense minister van buitenlandse zaken ook in Den Haag langs zal komen met het nationale compromis. Het lijkt ons een vooruitgang in de opstelling van Denemarken dat er wordt afgezien van heronderhandelen. Voor ons geldt als uitgangspunt dat ondanks begrip voor de Deense situatie inzake een nieuw referendum uitzonderingsbepalingen alleen acceptabel zijn als de andere partners dit zonder verdragswijziging kunnen aanvaarden. Dat komt onzes inziens neer op een aantal aanvullende protocollen. Wij kennen de voorstellen echter niet exact. Wij hebben wel het "witboek" van de staatssecretaris gekregen waarom ik had verzocht in het debat over Birmingham. Het uiteindelijke compromis waarmee de Denen nu

de hoofdsteden langs gaan, ken ik alleen maar uit de kranten. Daarom willen wij graag meer informatie van de regering over deze Deense wensen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Voorzitter! Betekent dit dat de D66-fractie kan leven met een aantal protocollen, een aantal "opting out's" op bijvoorbeeld het punt van justitie of binnenlandse zaken? Daarmee valt voor Denemarken toch de basis weg onder het Verdrag van Maastricht, en niet te vergeten onder de EMU? Wat blijft er dan nog over?

De heer **Eisma** (D66): Ik moet u helaas teleurstellen. U krijgt van mij geen klip en klaar antwoord. Ik ken immers de voorstellen niet en ga niet speculeren over eventuele voorstellen en mogelijkheden. Ik vraag aan de regering, ons hier meer informatie over te geven, want wij weten niet waarmee de Deense minister van buitenlandse zaken straks langs komt.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik vind het best dat u op deze manier probeert de vraag te ontwijken, maar het is duidelijk dat Denemarken op al deze punten een uitzonderingspositie wil hebben via een aanvullend protocol. Dat protocol heeft overigens nog een juridische status en het zal ook de nationale parlementen nog moeten passeren. Dat kan niet anders. Wat is het oordeel van D66 hierover?

De heer **Eisma** (D66): Ik blijf weigeren, geheel tegen mijn gewoonte in, u daar een helder antwoord op te geven. Ik wil namelijk niet ingaan op die casuïstiek. Ik heb al gezegd, dat ik begrip heb voor de specifieke positie van de Denen. Wij moeten een compromis vinden waarop de Denen uiteindelijk via een referendum kunnen meedoen als twaalfde land van de EG. Dat is voor elk van de lidstaten hard nodig. Ik volsta derhalve met deze opmerking.

De heer **Van der Linden** (CDA): Maar wij hebben afgesproken dat wij, voorafgaand aan dit soort belangrijke beslissingen, hierover met de regering zullen discussiëren. De regering ontvangt binnenkort een delegatie van de Deense regering om over deze problematiek van

gedachten te wisselen. U weet via de pers en via het Deense witboek dat de Denen op de punten veiligheid, justitie, economie en monetaire zaken een uitzonderingspositie willen hebben. Het lijkt mij dan ook gewenst dat u het kabinet nu duidelijk maakt wat in dezen het standpunt van D66 is. De regering kan dan in haar antwoord aan de Deense regering rekening houden met de opvatting van de Kamer.

De heer **Eisma** (D66): Ik weet het niet, mijnheer Van der Linden. Ik heb wel het witboek gezien, maar niet het compromisvoorstel. Dat hoeft niet gelijk te zijn aan het witboek. Ik wil graag eerst de mening van de regering vernemen, voordat ik als parlementariër reageer. Mogen wij die volgorde even aanhouden?

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat vind ik best, maar dan mag ik u wel vragen om in tweede termijn de opvatting van D66 te verwoorden.

De heer **Eisma** (D66): Zeker, daar kunt u op rekenen.

Voorzitter! Ik kom toe aan de conclusie. Welnu, wij aarzelen niet over dit verdrag. Er zijn vele verbeteringen aan te geven. Die zullen wij in een aantal moties proberen te verwoorden. Die zullen met name gaan over de uitbreiding van de codecisieprocedure voor de verkiezing van het Europees Parlement, de openbaarheid van raadsvergaderingen en de intensievere betrokkenheid van de Visegrad-landen bij de EG.

De heer **Ybema** (D66): Voorzitter! De Economische en Monetaire Unie vormt volgens D66 de harde kern van het Verdrag van Maastricht, waar wij deze week over spreken.

De Economische en Monetaire Unie vormt ook het logische vervolg op het proces van douane-unie en interne markt, dat per 1 januari a.s. in werking treedt. Met het proces van economische en monetaire integratie wordt Europa in toenemende mate een economische machtsfactor. Van die groeiende machtsfactor is de Europese Politieke Unie het politieke dak, de politieke vertaling van de economische machtsfactor.

Het beste bewijs voor een dergelijk proces is eigenlijk bij de Bondsrepubliek te vinden. Ook daar heeft zich in de afgelopen decennia een geweldige economische ontwikkeling voorgedaan. Die economische ontwikkeling heeft er ook toe geleid dat het politieke gewicht van de Bondsrepubliek in de wereld aanzienlijk is toegenomen. Als dit wordt betrokken bij de discussie over de Europese unie, kan gesteld worden dat een Europese unie zonder de Bondsrepubliek ondenkbaar is. Dit is ook nooit de bedoeling geweest. Integendeel.

Maar die stelling is heel anders, als die wordt betrokken op het Verenigd Koninkrijk. Door de zwakke economische positie van het Verenigd Koninkrijk en het in toenemende mate zich wat afzijdig houden van het Europese integratieproces is in theorie een Europese unie zonder het Verenigd Koninkrijk niet ondenkbaar. Dat geeft het economische gewicht aan bij een politiek integratieproces.

De houding van Nederland is sinds jaar en dag sterk gericht op het integreren in Europa. Het belang, ook in economisch opzicht, van Nederland ligt heel duidelijk in dat integratieproces. Daarbij heeft Nederland zich altijd heel sterk gericht op zijn belangrijkste handelspartner Duitsland. Door de groeiende economische en politieke positie van Duitsland in Europa is ook de positie van Nederland daarbij betrokken geraakt. Het economische en monetaire beleid is de afgelopen periode volledig gericht op het beleid in Duitsland en met name het monetaire beleid is volledig geconcentreerd op het beleid van de Duitse Bundesbank: geen streep licht tussen het monetaire beleid van de Nederlandse centrale bank en het beleid van de Duitse monetaire autoriteiten. Het gevolg van die houding is, dat de positie van Nederland ook in een tijd van monetaire onrust sterk is. Dat vertaalt zich in een groot internationaal vertrouwen in het Nederlandse monetaire beleid en de Nederlandse gulden.

Voorzitter! In het verlengde van die ontwikkeling is het Nederlands belang ook heel nadrukkelijk gericht op het functioneren in een zo groot mogelijk gebied met stabiele wisselkoersen. Een zo open economie als

de onze met een zo grote plaats voor de exportfunctie heeft belang bij internationale rust. Internationale rust kan het beste worden gerealiseerd door te streven naar een zo groot mogelijk gebied van vaste wisselkoersen. Ook de ontwikkelingen in andere landen wijzen in die richting. Met name de ontwikkelingen in Frankrijk en België geven heel nadrukkelijk aan, dat een beleid gericht op het realiseren van een stabiel monetair beleid en – in de huidige situatie – dan vooral gekoppeld aan het monetaire beleid van de Duitse monetaire autoriteiten, zowel nationaal als internationaal vruchten afwerpt.

Een volledige oriëntatie op het Duitse monetaire beleid en het in eigen huis economisch en budgettair orde op zaken stellen, geeft internationaal veel vertrouwen. De voorbeelden daarvan zijn in de ons omringende landen nadrukkelijk te signaleren. In dit verband heb ik Frankrijk en België al genoemd.

Door dat beleid en dat proces maar ook door de dynamiek van het economische integratieproces zullen puur economisch gezien EG-lidstaten in toenemende mate moeite hebben om buiten dit monetaire en economische integratieproces te blijven. *Op zichzelf is dit eigenlijk een proces met een heel sterk autonoom karakter. Steeds meer blijkt, dat de sterke monetaire autoriteit van de Deutsche Bundesbank het beleid voor steeds meer Europeanen bepaalt. Frankrijk, België en Nederland zijn landen die zich eigenlijk volledig gecommiteerd hebben aan het monetaire beleid van de Bundesbank. Een autonome ontwikkeling op het economische monetaire terrein, maar met name op het monetaire terrein, gaat met name in de richting van een groot gebied in Europa waarin de facto al sprake is van een monetaire integratie met een heel sterke economische component.*

Het is de opvatting van mijn fractie, dat dit integratieproces moet worden voortgezet, maar dat dit proces in de huidige situatie, waarin de Duitse autoriteiten het beleid bepalen voor steeds meer Europeanen, *gestuurd in een richting* waarin de Duitse monetaire autoriteit de facto wordt ingepast in de Europese Gemeenschap en in de

Europese instellingen, wordt ondergebracht.

Voorzitter! De valuta-ontwikkelingen van de afgelopen twee maanden hebben aangetoond hoe kwetsbaar de lidstaten economisch en monetair in de huidige situatie nog zijn. Duitsland met de Duitse mark, Nederland met de Nederlandse gulden, Frankrijk met de Franse frank en België met de Belgische frank vormen in dat palet de harde kern en blijven dan ook in die roerige valuta-ontwikkelingen monetair gezien overeind. Maar er waren voor alle lidstaten, ook voor deze vier, toch grote gevolgen, zowel economisch als voor de overheidsfinanciën, door de valuta-ontwikkelingen in de afgelopen maanden. Ook daarom is het belangrijk, dat zo snel mogelijk wordt doorgesloopt naar een situatie waarin de economieën naar elkaar toe convergeren en waarbij zo snel mogelijk een situatie met vaste, stabiele wisselkoersen wordt gerealiseerd. Het proces van economische integratie krijgt met de voltooiing van de interne markt per 1 januari a.s. een nieuwe impuls. De integratiedynamiek die daarvan uitgaat, zou naar mijn mening wel eens kunnen worden onderschat. Economische processen hebben zo hun eigen dynamiek en voltrekken zich voor een groot deel los van hetgeen de politiek daarvan vindt. Dat betekent echter niet dat de politiek afzijdig moet blijven. Integendeel, het zijn processen met belangrijke politieke componenten en daarom zal de politiek bij dit belangrijke integratieproces zo snel mogelijk sturend en dirigerend moeten optreden. Door het naar elkaar toe convergeren van de economieën en het monetair aan elkaar vastkoppelen, komen de EG-lidstaten terecht in een situatie van beleidsconcurrentie. Er is dan ook veel minder beleidsvrijheid. Nederland zal zich daarop snel moeten voorbereiden.

Op dat punt is een aantal belangrijke studies gedaan. Ik wijs met name op de studie van het CPB: Nederland in drievoud. Er is ook een studie gedaan van de kant van de regering naar de sterke en zwakke kanten van de Nederlandse economie. In de visie van mijn fractie monden die studies echter te weinig uit in een voldoende samenhangend beleid om tijdig en alert te kunnen

optreden in die concurrentieslag. Wij missen een operationele invulling van het begrip beleidsconcurrentie. De elementen zijn bekend: infrastructuur, onderwijs en kostenontwikkelingen binnen de eigen budgettaire situatie. Een samenhangend beleid is naar onze mening dringend noodzakelijk en zal op korte termijn gestalte moeten krijgen. Op dat punt zou ik graag een nader oordeel van de regering willen horen.

Voorzitter! Wij bevinden ons op dit moment in de eerste fase van het EMU-integratieproces. Op 1 januari 1994 treedt de tweede fase in werking. Kenmerk is het onomkeerbaar karakter van dat proces. Dat onomkeerbare karakter, dat uiteindelijk zal uitmonden in een volledige integratie in de derde fase, heeft iets griezeligs, iets riskants. Wij binden ons nu aan iets dat uiterlijk 1993 zijn voltooiing vindt. Toch is het in de visie van mijn fractie noodzakelijk dat dit onomkeerbare karakter in het proces is opgenomen. Het is cruciaal dat de tweede en derde fase geen vrijblijvend proces zijn. De beslissende integratiefase staat nu voor de deur. Het is ook noodzakelijk dat de lidstaten zich daaraan binden. Dat zorgt voor een bepaalde spanning in het proces. Die spanning is nodig. Die spanning draagt ook bij aan de inhoudelijke kwaliteit van het proces. Het onomkeerbare karakter maakt het ook mogelijk dat de lidstaten die met elkaar dit commitment zijn aangegaan, elkaar kunnen aanspreken op aanvaarde verantwoordelijkheden. In onze visie zijn deze elementen heel belangrijk voor het welslagen van dit lastige proces. Daarom stemt mijn fractie in met dat onomkeerbare karakter van het proces.

Voorzitter! Er is uitgebreid gesproken over een lange eerste fase, een heel korte tweede fase en een afronding in de derde fase. De tweede fase was oorspronkelijk bedoeld als een korte overgangsfase. In de nu aan de orde zijnde voorstellen duurt de tweede fase minimaal drie jaar en maximaal vijf jaar. De inzet van mijn fractie is er nog steeds op gericht, dat de Nederlandse regering in het overleg met de andere lidstaten probeert, de mogelijkheid te scheppen voor toetreding tot de derde fase – voor alle of voor een deel van de

lidstaten, ik zal daarover nog spreken – op 1 januari 1997. Dat proces vergt nog heel veel energie en inzet. Er moet nog heel veel gebeuren, maar het is niet uitgesloten. Belangrijk is de inzet van de Nederlandse regering ten aanzien van die data. Wat is op dit moment de inschatting van de Nederlandse regering? Acht zij het toch mogelijk dat op 1 januari 1997, dus bij de eerste mogelijkheid voor toetreding tot de derde fase, dit werkelijk kan worden gerealiseerd met een voldoende aantal lidstaten?

Voorzitter! De lidstaten mogen alleen tot de derde fase, dus tot de Europese unie toetreden als de valuta van de desbetreffende lidstaten in de twee voorafgaande jaren niet zijn gedevalueerd. Op dit onderdeel heeft de oud-thesaurier-generaal de heer Maas onlangs een opvallende uitspraak gedaan. Hij vindt dat dit onderdeel van het verdrag niet passend is, omdat eventuele noodzakelijke aanpassingen dan onmogelijk worden. Hij acht het beter dat die valuta-aanpassingen kunnen plaatsvinden. Gelet op de andere criteria waaraan de lidstaten reeds moeten voldoen, acht hij dit onderdeel ook niet nodig. Die criteria betreffen het overeengekomen inflatieniveau, de omvang van het vorderingstekort, de omvang van de overheidsschuld en het niveau van de rente. Bovendien is zijn visie dat deze afspraak zou kunnen leiden tot een verdere politisering van de wisselkoersen. Dat zou dan met name betrekking hebben op de zwakke valuta's. Ik verneem graag het oordeel van de regering over dit punt. Ik realiseer mij heel goed dat deze wijziging in het verdrag op dit moment niet meer mogelijk is, maar het punt is belangrijk genoeg om daar nog een nadere opvatting van de regering over te horen.

Voorzitter! Bij het criterium dat betrekking heeft op de na te streven omvang van het vorderingstekort, moet uiteindelijk een niveau van maximaal 3% van het bruto binnenlands produkt worden gerealiseerd of – dat is de andere formulering – dat niveau moet via een bevredigend reductietempo worden benaderd. In die laatste situatie zal op dat punt sprake zijn van een lastige kwalitatieve beoordeling van lidstaten. Hoe moet immers een situatie worden

beoordeeld waarin van jaar tot jaar sprake is van wisselingen in dat traject naar het te realiseren vorderingstekort? Er is bijvoorbeeld geen sprake van een structurele daling, maar van een daling die wordt afgewisseld met een geringe stijging of de daling wordt gerealiseerd met nogal kwestieuze, incidentele dekkingen. Ten aanzien van dit punt zijn er geen concrete sancties opgenomen. Daar zit toch een behoorlijk risico. Wij vinden dit een wat zwak onderdeel van het totaal. Ik hoor graag nog eens van de regering hoe zij vanuit haar positie de risico's rond dit criterium beoordeelt.

Voorzitter! In de tweede fase van het EMU-integratieproces zal ook door de desbetreffende lidstaten hard en voortvarend moeten worden gewerkt aan het verder onafhankelijk en zelfstandig maken van de nationale centrale banken. Mijn fractie heeft op dit punt zorg. Zijn er op dit moment in de desbetreffende lidstaten, waarbij ik met name denk aan Frankrijk en Engeland, al voldoende aanzetten te signaleren die enig vertrouwen geven in dat proces? Zijn er op dat punt reeds betekenisvolle stappen gezet?

Voorzitter! Sprekend over de nationale centrale banken, maak ik een klein uitstapje naar de Europese centrale bank, die uiteindelijk in de derde fase haar beslag zou moeten krijgen. In de tweede fase wordt echter in de vorm van het Europees monetair instituut al een soort voorloper gecreëerd. Bij de algemene beschouwingen is over de vestiging van de Europese centrale bank al het een en ander gezegd. Bij de discussie over de vestiging van de Europese centrale bank is mijn fractie altijd zeer terughoudend geweest, omdat wij van mening zijn dat dit onderwerp zich niet leent voor publieke discussie. Bij herlezing van wat de minister-president hierover heeft gezegd bij de algemene beschouwingen, zeker in relatie tot de vestigingsplaatsen voor het Merkenbureau en Europol, was mijn fractie niet zo gerust over de houding en de inzet van de regering in dezen. De opstelling van de Nederlandse regering op dit punt is ons steeds minder duidelijk. Dat komt ook door wat er in het verleden is gebeurd. Ik denk nu met name aan het optreden op de Top in Lissabon. Wij gaan er nog steeds van uit, dat

het de inzet van de Nederlandse regering is om met name de Europese centrale bank, als de belangrijkste Europese instelling van de genoemde drie instituten, in Amsterdam gevestigd te krijgen. Graag hoor ik wat de opstelling van de Nederlandse regering is op dit belangrijke punt.

Deze opstelling interesseert mij te meer, daar de voorloper van de Europese centrale bank, het Europees monetair instituut, al in de tweede fase, dus al vrij snel, tot stand zal moeten komen. De keuze voor de plaats om het Europees monetair instituut van start te laten gaan, zal bepalend zijn voor de keuze van vestiging van de Europese centrale bank. Kan de regering zeggen wanneer volgens haar de beslissing over de vestigingsplaats van de Europese centrale bank zal worden genomen?

Voorzitter! Dan wil ik nog een enkele opmerking maken over de procedure voor toetreding tot de derde fase. Ook op dat onderdeel hebben bij de algemene beschouwingen de Kamer en de regering al uitgebreid van gedachten gewisseld. Voor mijn fractie is de situatie helder. Hierover wil ik echter opnieuw iets zeggen, omdat er op dit punt een amendement is ingediend. Kort wil ik aangeven wat de visie van de fractie van D66 op dit belangrijke punt is.

Voorop staat dat het EMU-proces een onomkeerbaar karakter heeft. Dat is een centraal gegeven. In onze ogen is dat ook een beslissend aspect. Dit betekent namelijk heel concreet dat er sprake is van een verplichting tot toetreding indien een lidstaat voldoet aan de criteria en zich dus kwalificeert. Zo simpel is het. Het gaat hierbij om een hard onderdeel van het verdrag, maar het is wel een heel helder onderdeel.

Voorzitter! In onze visie betekent dit dat de beoordeling voor de toetreding tot de derde fase plaats zal vinden aan de hand van de kwantitatieve en objectieve criteria die in het verdrag zijn vastgelegd. Daarbij zal enigszins ruimte zijn voor kwalitatieve oordelen van lidstaten over elkaar. Dat is inherent aan het proces van weging. Alles kan niet precies gevangen worden in kwantitatieve gegevens. Als echter een gekwalificeerde meerderheid in dat beoordelingsproces vindt, dat

Nederland zich kwalificeert voor de derde fase, dan is in onze visie Nederland op grond van het verdrag verplicht toe te treden. Volgens ons zal het overleg tussen regering en parlement over die overgang naar de derde fase gekenmerkt zijn door uitvoerige raadplegingen. Daar hechten wij zeer aan. Verder zal daarbij sprake zijn van een afstemming op elkaars standpunten over de vraag welke houding de Nederlandse regering eerst in de Ecofin-raad en vervolgens in de raad van regeringsleiders en staats-hoofden zal innemen.

Voorzitter! Op dit punt is een amendement ingediend en dat amendement vormde voor mij de directe aanleiding voor mijn opmerkingen op dit onderdeel. In het amendement staat dat de regering vooraf de instemming van de Staten-Generaal dient te hebben verworven. Laat ik beginnen met te zeggen, dat de intentie die aan dit amendement ten grondslag ligt, de instemming van mijn fractie heeft. Wij moeten het amendement echter ook naar de letter beoordelen. Dan is natuurlijk vooral de vraag interessant wat er gebeurt als de Staten-Generaal vooraf geen instemming geeft. Onze uitleg kan niet anders zijn dan dat dit toch een soort verkapte opting-out-clausule wordt. Dat is niet bedoeld. Dat weet ik want ik heb de toelichting gelezen. Maar het is wel de opvatting over dit wijzigingsvoorstel.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! De heer Ybema verspreekt zich en zegt dat het verdrag niet wordt goedgekeurd. Dat is in dit amendement niet aan de orde. Niet de instap in de EMU wordt al of niet goedgekeurd; er wordt alleen gesproken over de criteria die volgens het verdrag moeten worden aangelegd en over het oordeel van de Nederlandse regering daarover. Dat is een steeds terugkerend misverstand dat hij nu juist weer aanscherpt.

De heer **Ybema** (D66): Wat betekent volgens u de casuspositie als een meerderheid van het parlement in die beoordelingsdiscussie over de toetreding tot de derde fase zou zeggen: wij stemmen niet in met toetreding tot die derde fase. Ik weet dat dit volstrekt theore-

tisch is, maar wij moeten daar toch ook over spreken.

De heer **Jurgens** (PvdA): Nogmaals, dat is niet aan de orde. Aan de orde is uitsluitend dat de Nederlandse regering in de besluitvorming een stem moet uitbrengen over de vraag of landen, waaronder Nederland zelf, voldoen aan de objectieve criteria die in het verdrag genoemd zijn. Wij willen met de regering praten over de wijze waarop zij tot dat oordeel komt. Het gaat dus niet om het al of niet toetreden tot de EMU. Dat is absoluut niet aan de orde. Dat herhaalt u voortdurend en daardoor komt er een misverstand.

De heer **Ybema** (D66): Ik grijp aan bij de heel stellige formulering in het wijzigingsvoorstel: "dient vooraf instemming te hebben verworven". En wat gebeurt er als er geen instemming verworven wordt?

De heer **Jurgens** (PvdA): Wat die instemming betreft, gaat het om het oordeel dat de regering moet vellen aan de hand van de vier criteria in het eerste lid van artikel 109J genoemd. U kent die criteria. De regering moet daarover dus een oordeel vellen. Vervolgens moet zij vaststellen of land A, B, C, D, E aan die criteria voldoet. Over het oordeel over het al of niet daaraan voldoen, willen wij van tevoren met de regering praten.

De heer **Ybema** (D66): Het lijkt mij voor de hele discussie beter dat ik eerst het oordeel van de regering op dit onderdeel afwacht. Alhoewel de toelichting van de intentie van de indieners mij volstrekt duidelijk is, moet ik toch zeggen dat ik twijfel of dit wijzigingsvoorstel, puur formeel gesproken, mogelijk is, zonder dat er gesproken wordt over een wijziging van het verdrag. Ook hierop hoor ik graag het oordeel van de regering.

De heer **Van Iersel** (CDA): Maar het is met andere woorden niets anders dan een vaststellen van een interne procedure tussen parlement en kabinet met betrekking tot de beoordeling van de financiële economische criteria. Dat is dus precies wat ik gisterenavond gezegd heb: het amendement heeft juist ten doel om allerlei politieke argumenten die een rol zouden kunnen spelen om

maar wat vlotter over de zaak heen te gaan, te ecarteren. Dat is dus precies het omgekeerde.

De heer **Ybema** (D66): Mijn standpunt is u duidelijk. Ik houd twijfel over dit punt en ik hoor graag het oordeel van de regering over mijn interpretatie van het ingediende wijzigingsvoorstel. Nogmaals, ik onderschrijf de intentie daarvan.

Voorzitter! Ik ga over op de derde fase. Op een onlangs gehouden conferentie op Clingendael heeft de president van De Nederlandsche Bank ervoor gepleit dat bij de invoering van de Europese munt de invoering in eerste instantie alleen wordt beperkt tot een gering aantal landen die voldoen aan bepaalde voorwaarden inzake een stabiel monetair beleid. Een te brede participatie in de beginfase zal in zijn visie leiden tot een spoedig weer uiteenvallen van de unie of tot nogal grote sociale spanningen. Een belangrijk geluid van de president van De Nederlandsche Bank op een heel belangrijk onderdeel van het integratieproces. Ik zou op dit punt toch graag het oordeel van de regering willen horen. Ik zal zeggen wat ik zelf en mijn fractie daarvan vinden. Het gaat ons erom dat er voldoende dynamiek en voortgang blijft in het proces. Dat betekent dat bij de beoordeling van de toetreding tot de derde fase en de invoering van de Europese munt niet moet worden gekozen voor de lijn van een zekere verwatering van de toepassing van de criteria. Dat zou zeer waarschijnlijk ernstige vertraging voor de voortgang van het proces betekenen. In onze visie zal moeten worden gezocht naar een combinatie waarin bij toetreding van voldoende gekwalificeerde lidstaten tot de derde fase genoeg dynamiek en voortgang in het proces blijven en tegelijk een prikkel aanwezig blijft voor de lidstaten die op dat moment nog niet kunnen toetreden. Dit is in wezen een pleidooi voor een gefaseerde toetreding tot de derde fase, voor een strikte toepassing van de criteria in het verdrag.

In de derde fase zijn de munten via een vaste wisselkoers onverbrekkelijk aan elkaar gekoppeld. In de loop van het proces zal de ecu als munteenheid verder worden ingevoerd. Mij houdt daarbij de volgende vraag bezig. Stel dat in de

fase waarin de munten aan elkaar vast zijn geklonken van aanhoudende speculatie van de valutahandel tegen één munteenheid sprake is. Wat gebeurt er in dat geval? Kijkend naar de gebeurtenissen van de afgelopen twee maanden, is het denkbaar dat de valutahandel niet dat vertrouwen in alle munteenheden heeft dat de politiek heeft geaccordeerd bij de toetreding tot de derde fase. Is het risico van een gedwongen devaluatie volledig uit te sluiten door het monetaire beleid dat dan door de Europese centrale bank zal worden vorm gegeven en door het stelsel van centrale banken zal worden ondersteund?

Minister Kok: Is de vraag van de heer Ybema gericht op de situatie na de aanvang van de derde fase? Er zijn dan één munt en een onverbrekelijke wisselkoersverhouding tussen de landen die van de derde fase deel uitmaken.

De heer Van Iersel (CDA): Uit de interventie van de minister van Financiën maak ik op dat hij evenmin als ik begrijp waar het om gaat.

Minister Kok: Nee hoor, ik begrijp best waar het om gaat.

De heer Van Iersel (CDA): De munten zitten in die fase onlosmakelijk aan elkaar vast. Hoe kan een speculatie zich dan richten tot een van de munten? Er is één centrale bank die volkomen de richting aangeeft voor al het beleid dat de munten aangaat.

De heer Ybema (D66): De valutahandel kan zich richten tegen een van de munteenheden. Er zal vanuit de Europese centrale bank voldoende corrigerend beleid moeten worden gevoerd om dat gevaar te keren. Dat heeft een prijs. Ik hoor graag hoe in die wat theoretische situatie risico's kunnen worden vermeden.

Mijn fractie pleit heel nadrukkelijk voor een verder gaande economische en monetaire integratie. Wat de EMU betreft hebben wij steeds gepleit voor een onomkeerbaar proces. Wij zijn blij dat dat in het verdrag is opgenomen. Wij hebben ook steeds gepleit tegen een algemene opting out, een onderdeel dat lange tijd in de voorstellen van

het indertijd functionerende Nederlandse voorzitterschap heeft gezeten. Het is goed dat een dergelijke clause niet in het verdrag is opgenomen.

Waar wij ook heel tevreden mee zijn, is dat er uiteindelijk toch gekozen is voor een vaste einddatum. De derde fase zal uiterlijk 1 januari 1999 ingaan. Wij hebben er steeds voor gepleit om geen open-eindeconstructie te hanteren, maar een vaste einddatum voor het hele EMU-integratieproces te kiezen. Mijn fractie staat dus positief ten opzichte van het EMU-onderdeel van het Verdrag van Maastricht. Als het verdrag wordt goedgekeurd, zal voor het EMU-onderdeel tot de derde fase nog een periode van minimaal vier jaar en maximaal zes jaar volgen. Er moeten nog allerlei vrij korte processen worden afgerond. De laatste weg is geen onbekende weg en het is zeker geen sprong in het duister. Het is echter wel een lastige weg. Die lastige weg moet in onze ogen gedeceideerd en ook gedisciplineerd afgelegd worden op weg naar een beter Europa.

De vergadering wordt van 12.06 uur tot 12.10 uur geschorst.

De heer Jurgens (PvdA): Voorzitter! U heeft vanmorgen twee bewindslieden die op dit moment terecht ingeklemd zitten tussen mijn geestverwanten, toegesproken en gehuldigd. Namens "vele andere leden", die van de op een na grootste fractie, sluit ik mij bij uw woorden aan. Ik plaats daar nog de kanttekening bij dat met name de laatste drie jaren ons bijzonder goed bevallen zijn. Tegen de eerste zeven jaren hebben wij zo nu en dan wat moeizaam aangekeken. Ik zie de heer Kok knikken.

Uit het feit dat na 600 bladzijden schriftelijke gedachtenwisseling de Kamer nu nog zoveel heeft in te brengen, blijkt dat de Kamer zeer nauwgezet een zo belangrijke zaak als Maastricht volgt. De enige verbazing die ik heb, is dat na al die 600 bladzijden de VVD-fractie nog steeds niet weet of zij voor of tegen het verdrag is en dat zij haar standpunt pas bekend zal maken als ook het mondelinge gedeelte is voltooid. Het vertrouwen dat de heer

Weisglas in de mondelinge behandeling heeft, is roerend.

De heer Weisglas (VVD): Ik weet niet of een zucht ook in de Handelingen kan komen, voorzitter. Zo ja, bij dezen. Het is toch normaal dat de hoofdpunten in het mondelinge gedeelte van het debat, in het plenaire debat naar voren komen en dat bij een belangrijke zaak als deze geluisterd wordt naar de hoofdpunten van de regering, waarna je als fractie je afweging maakt en je eindconclusie trekt? Werkelijk, dan is het de fractie van de PvdA, dan is het weer de fractie van D66 die iedere keer staat te vertellen dat het zo merkwaardig is dat wij onze eindconclusie nog niet hebben getrokken. Houd toch eens op! De heer Bolkestein heeft het bij de algemene beschouwingen aan het adres van de heer Wöltgens ook gezegd; bij u is het zo: u heeft een mening en kom alstublieft niet met de argumenten aan.

De heer Jurgens (PvdA): Dat is de zoveelste reactie van de heer Weisglas op dit punt. Ik neem daar kennis van.

De heer Van der Linden (CDA): Ik denk dat de VVD het wel weet – ze zal zeker voor het verdrag stemmen – alleen zegt ze het nog niet. Gun ze nog een beetje bedenktijd.

De heer Weisglas (VVD): Ik ben blij dat ons 23ste fractielid heeft gesproken.

De heer Jurgens (PvdA): Het gaat om de vraag of wij het verdrag aannemen of verwerpen. Dat is het verschil met vele wetsvoorstellen die wij hier behandelen. Aanneming van bepaalde amendementen kan dan aanleiding zijn om al dan niet uiteindelijk voor te stemmen. Bij een verdrag is dat niet zo. Zeker als dat verdrag bijna een jaar oud is, moet je langzamerhand weten waar je staat.

De PvdA-fractie aanvaardt het verdrag als een goede stap naar een verdere Europese samenwerking, zo heeft mijn fractievoorzitter gezegd tijdens de algemene beschouwingen. Ondanks tekortkomingen maar met inachtneming van de politieke realiteit en de in het verdrag opgenomen evolutieve clausules die ons hopelijk verder kunnen brengen,

kan hier gesproken worden van een positieve stap in de richting van verdergaande Europese integratie. Er zijn drie redenen waarom de PvdA-fractie vindt dat het verdrag door de Kamer zou moeten worden aanvaard en waarom zij daaraan medewerking zal verlenen.

De eerste reden is, dat de Kamer het aan zichzelf verplicht is, gezien de consistente steun die zij heeft gegeven aan Europese integratie, met een federale optie, en wel sinds 1948.

De tweede reden is dat het verdrag met de EMU een stevige, en met de overige bepalingen van de Europese unie en de wijzigingen van het EG-verdrag een bescheiden stap in de goede richting zet.

De derde, zeer belangrijke reden is, dat stagnatie van de Europese samenwerking op dit moment door verwerping van het verdrag in het huidige tijdsgewricht, dat van economische recessie, van de noodzaak een Duitse positieve houding ten opzichte van Europa te bevorderen en van desintegratie in Oost-Europa, politiek hoogst ongewenst zou zijn.

Voorzitter! Het Europese ideaal. Ik wijs op het consistente gedrag van de Kamer in de laatste 44 jaar. Degenen die het Verdrag van Rome schreven, zagen dit niet zozeer als een economisch verdrag maar meer als een etappe op de weg naar een Politieke Unie, zie Paul Henri Spaak in 1964. Dat verwondert niet. Al in september 1946 had Churchill in zijn Zürichse reden opgeroepen tot een "Verenigde Staten van Europa". In 1948 kwam in Den Haag het Congres van Europa bijeen, dat het begin zou worden van de latere Raad van Europa en zelfs van de Europese Beweging. In dezelfde periode kwamen de Benelux – het oervoorbeeld – en het Brussels verdrag tot stand. Naar aanleiding van dit laatste spoorde de Kamer de regering aan om een federale samenwerking van staten met meer kracht na te streven. Ik heb de "motie van orde" die daaraan gewijd is, opgediept. Zij had het lage nummer 761, nr. 4 en is onder anderen ondertekend door de heren Van der Goes van Naters en Romme. Deze motie is aangenomen met 80 tegen 6 stemmen. De communisten stemden tegen. Het was vlak na de putsch van Praag. Zij luidde als volgt:

"De Kamer,"... "van mening, dat

deze blijvende aaneensluiting van staten kan worden gerealiseerd in verschillende doelverbanden, waarbij voor zover mogelijk en wenselijk gezag dient te worden opgedragen aan boven-nationale organen, in het bijzonder op monetair, economisch en sociaal gebied, en op dat der defensie;

van oordeel, dat hierdoor de groei – binnen de Verenigde Naties – tot een rechtsgemeenschap van democratische Staten in federaal verband kan worden bevorderd;

Nodigt de regering uit..."

Vervolgens werd de regering uitgenodigd, ter zake stappen te zetten. Een en ander had te maken met het Brussels verdrag dat kort daarvoor was gesloten. Welnu, het begin van de Nederlandse inzet voor de eenheid van Europa ligt in een motie uit 1948. Enige consistentie heeft dit land sindsdien wel aan de dag gelegd. Ik spoor de Kamer aan, die consistente opstelling te behouden.

De heer **Weisglas** (VVD): Met respect voor het historisch betoog van de heer Jurgens, vraag ik hem of er wellicht toch niet iets is veranderd in Europa en in de wereld sinds 1948, bijvoorbeeld de ontwikkelingen in Oost-Europa en het vooruitzicht van toetreding van een vrij groot aantal nieuwe leden tot de EG. Met alle respect, ook voor de heer Van der Goes van Naters, maar is het niet tekenend voor de conservatieve opstelling van de PvdA dat de heer Jurgens zijn betoog baseert op moties uit 1984? De wereld is veranderd!

De heer **Jurgens** (PvdA): Anders dan sommigen hecht ik aan consistentie van beleid. Als men daarvan af wil wijken, dient men dat behoorlijk te beargumenteren. De heer Weisglas heeft het beleid steeds gesteund. Als hij nu op dit punt daarvan wil afwijken, wil ik graag van hem horen waarom

De heer **Weisglas** (VVD): Dat heb ik gisteren al in mijn inbreng gedaan en de voorzitter zal mijn niet toestaan om die te herhalen. Ik heb dit overigens al herhaaldelijk bij andere gelegenheden gedaan. Ook mijn fractievoorzitter, de heer Bolkestein, heeft dit zowel in de Kamer – ik verwijs naar de algemene beschou-

wingen en andere debatten over Europa – als in publikaties in dag- en weekbladen gedaan.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat alles dateert van het laatste halfjaar.

De heer **Weisglas** (VVD): De veranderingen in de wereld zijn ingetreden sinds 1989.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dan bent u drie jaar te laat.

De heer **Weisglas** (VVD): Op basis van hetgeen in 1989 is ingezet, zijn wij inderdaad tot de inzichten gekomen zoals die door onze fractie vertolkt worden. Conservatisme is stilstand en in sommige gevallen voor sommige partijen ook achteruitgang, mijnheer Jurgens.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat ik nog eens een Weisglas de historie op dit punt zou horen ontkennen, had ik nimmer gedroomd. De historie bevat een visioen uit de periode van het verzet. Vanuit die gezindheid hebben de heren Van der Goes van Naters en Romme de genoemde motie ingediend. Ik verwijs naar het betoog van mevrouw Brouwer die hoopte dat dergelijke gedachten ook in Joegoslavië op kunnen komen bij de mensen die nu verdrukt worden, zoals ook tijdens de oorlog in Nederland gebeurde. Ik vond dat een waardevolle vergelijking. Ik houd vol dat dit visioen opnieuw aan de orde is nu de kaart van Europa sinds 1989 geen IJzeren Gordijn meer kent. Het visioen van toen is in de Europese Gemeenschap in belangrijke mate waar geworden.

Thans staat Europa voor een nieuwe uitdaging. Als wij menen wat wij zeggen over "het primaat van de politiek", moeten wij nu duidelijk maken waar wij staan, moeten wij met realisme de reeds gekozen lijn weten door te zetten, waartoe één van de grondleggers Max Kohnstamm ons onlangs opriep. Die lijn is: "vrede, democratie en welvaart door vergaande verplechting van de belangen van de Europese staten". Dat was toen van belang; dat is nog steeds van belang. Met de middelen moeten wij tactisch kunnen omspringen, maar wij moeten nimmer onduidelijk zijn over het doel. Ik ben het wat dat betreft eens met de heer Van Middelkoop,

die gisteren opmerkte dat er duidelijkheid moet zijn over de reisrichting. Welnu, mijn fractie wil geen onduidelijkheid over die reisrichting laten bestaan. Zwenkende doelstellingen ondermijnen het primaat van de politiek.

De heer **Weisglas** (VVD): Als ik de heer Jurgens goed beluister, is de reisrichting van zijn fractie nog steeds "een federaal Europa".

De heer **Jurgens** (PvdA): Die reisrichting is – ik heb het zojuist gezegd – "vrede, democratie en welvaart door vergaande vervlechting van de belangen van de Europese staten".

De heer **Weisglas** (VVD): Ik neem aan dat u die vervlechting uiteindelijk vertaalt in de doelstelling "een federaal Europa"?

De heer **Jurgens** (PvdA): Ik zal daar straks bij een ander onderdeel van mijn betoog op terugkomen.

Voorzitter! Dit was slechts een aanzet tot de vraag waarom dit verdrag zou moeten worden aanvaard in het kader van een consistent beleid over Europa. Dan kom ik bij de vraag of de regering is afgeweken van de juiste reisrichting. Gisteren is daarover al even bij interruptie gedebatteerd. Ik kijk vol verwachting uit naar de reactie van de minister-president vanavond. Ik ben benieuwd of zijn eerste uitspraak, gedaan tijdens de algemene beschouwingen, gelding heeft of zijn tweede, die naar mijn gevoel veel minder duidelijk was. Aan die eerste houd ik hem. Hij zei toen dat nog altijd, zij het achter de horizon en niet steeds reëel haalbaar, een federaal perspectief aanwezig blijft.

De communautaire weg heeft een teruggang gekend in de jaren zeventig na de toetreding van Engeland en Denemarken. Ik verwijs naar de rapporten die in die jaren zijn uitgebracht. Ik denk aan Tindemans, aan de wijze mannen, waaronder Biesheuvel, aan de heren Googe, Genscher en Colombo en aan de heer Spinelli. Zij allen brachten rapporten uit op verzoek van de Raad of van de Europese Commissie en wezen op de noodzaak tot versterking van de supranationale, de communautaire

instituten – Parlement, Commissie en Hof – ten nadele van de Raad. In plaats daarvan is de positie van de Raad, in de vorm van de Europese Raad, sinds 1972 steeds sterker geworden. In dit unieverdrag wordt dit bevestigd. Is dit een ontwikkeling in de richting van een confederaal in plaats van een federaal stelsel? Neen, het kenmerk blijft dat communautair recht – en dat geldt binnen de EG – de burgers van de lidstaten bindt. Dat is een bondsstatelijk aspect.

Economisch zijn wij dus al goeddeels een bondsstaat. De minimalisten willen het daarbij laten, maar juist door het voltooiën van de binnenmarkt zijn de ernstige discrepanties tussen lidstaten op andere terreinen aan het licht gekomen. Wat ontbreekt, is de politieke dimensie: doorzichtigheid in besluitvorming, democratische legitimiteit, veiligheidsbeleid, sociaal en milieubeleid en economische convergentie. Op die punten zijn wij nog te confederaal, dat wil zeggen dat de intergouvernementele samenwerking nog te veel overheerst. Als tussenstap moeten wij dat nu aanvaarden. Ik vind het ook logisch. De onzekere internationale situatie en het verminderde vermogen van de nationale staat om als buffer op te treden, leidt begrijpelijkerwijs tot nationaal getinte reacties. Dat past ook meer bij het politieke bereik en de interesse van de burgers. Als je met twaalf landen verder wilt, moet je die realiteit uiteraard erkennen, maar het lost te weinig op. Ik kom daar nog op terug. Laat Europa niet het lot ondergaan van onze eigen Republiek van de Zeven Verenigde Provinciën, die destijds met Zwitserland de enige confederatie onder de beschaafde naties vormde, wier politieke structuur niet was meegegroeid met haar economische machtspositie en die daarom ten onder ging.

Dan kom ik bij de tweede reden waarom het verdrag zou moeten worden aanvaard, namelijk de winst die Maastricht ons brengt. De voortgang van de integratie van Europa heeft steeds iets Echternachs gehad. Ik denk aan tijden van teruggang (De Europese defensiegemeenschap, De Gaulle), van stagnatie (eind jaren zeventig, begin jaren tachtig) en van snelle voortgang (de Eenvormige Akte van 1987 en de vorming van de interne

markt in 1993). Ik wijs voorts op de euforie die kort geleden ontstond na de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht en op de nu bestaande aarzelingen bij de implementatie daarvan. Het is een Echter-nachtse processie.

De voortgang van de Europese Gemeenschap is veelal een functie van de internationale politieke situatie, zoals de Koude Oorlog, de economische conjunctuur en de logica van de spill-over-effecten van de gemeenschappelijke markt. Die effecten brengen juist vooruitgang met zich. Vooruitgang is dus niet verzekerd, maar zij is wel gestaag. Maastricht legt, naast de EMU, nog een reeks van kleine stapjes vast, zoals rechten voor de burgers, nieuwe rechten voor het Europees Parlement, nieuwe beleidsterreinen en erkenning van milieu en sociaal beleid. Ik wil mij met betrekking tot het milieu-aspect gaarne aansluiten bij de woorden van de heer Eisma op dat punt. Dat zou versterking behoeven. De regering wijdt overigens uitvoerig uit over die voordelen in de memorie van toelichting. Wellicht doet zij dat iets te enthousiast, maar dat moet men doen als men graag een stuk aanvaard wil krijgen.

Wij hadden echter meer gewild. Vrijwel deze hele Kamer had meer gewild, gezien de moties die zij heeft ingediend, vooral met betrekking tot de democratische legitimiteit, de doorzichtigheid van de besluitvorming en het buitenlands beleid. Maar elke stap telt. Het is een kwestie van geven en nemen. Voor ons ligt een compromis, waarop wij verder kunnen bouwen. Anders dan de heer Van Middelkoop ben ik van mening dat communautaire besluitvorming voor de kleine landen wel degelijk een steviger positie biedt dan wanneer zij alleen moeten opereren in Europa. Voor sociaal-democraten is de mogelijkheid om in communautair verband zulke wezenlijke zaken als sociaal beleid en milieubeleid door te voeren, ook van grote betekenis. De tweede reden waarom het Verdrag van Maastricht moet worden aanvaard, is dus gelegen in de winst die Maastricht ons brengt: bij de EMU een vrij stevige en bij de andere aspecten kleine stapjes.

De derde reden is gelegen in een politieke waardering van het huidige

politieke moment. De reactie van de geldmarkt op een mogelijk negatieve uitslag van het Franse referendum was reeds kenmerkend: Europa is een zaak van vertrouwen. Wordt dat geschokt, dan ontstaan onvoorziene gevolgen. Dat geldt niet alleen voor het economische terrein en voor de geldmarkt, maar ook voor het politieke terrein. Plotseling krijgt een onbehagen kans om om zich heen te grijpen. Daarvan profiteren de demagogen. Ik wil nadrukkelijk zeggen dat niet alle tegenstanders van het verdrag demagogen zijn, maar het valt wel op dat alle demagogen tegenstanders zijn. Is dat toeval? Het schokken van het vertrouwen in de voortgang van Europa is ongunstig voor onszelf, maar het is catastrofaal voor de jonge democratieën in Oost-Europa. Collega Van der Linden heeft daar warme woorden aan gewijd. Die landen kijken naar de EG als naar een anker voor hun stabiliteit.

Ik herhaal dat mijn fractie haar stem aan het verdrag zal geven, maar niet zonder een aantal kritische kanttekeningen. De eerste heeft betrekking op de grondwettigheid. Wij waarderen het zeer dat collega Eisma ook op dit punt een bijdrage aan het debat heeft geleverd. Ik vind dit element wat onderbelicht, zelfs in de schriftelijke discussie tot nog toe en ook nu in de mondelinge behandeling. Deze Kamer is samen met de regering de enige uitlegger van de Grondwet. Dat is de opdracht die de Grondwet ons geeft. Wij moeten nagaan of een verdrag in overeenstemming is met de Grondwet. Dat moeten wij dus zeer secuur doen.

De vraag is hier: garandeert de Grondwet de bevoegdheid van de Nederlandse Staat om soeverein te beslissen over economische en monetaire politiek? In de schriftelijke discussie daarover met de regering toont deze zich een constitutionele schraalhans. Nadat de Raad van State er al geen woord aan wijdde, meent ook de regering het te kunnen stellen met het argument dat geen grondwettelijke bepalingen zijn geschonden. Zoals ik al zei, de wetgever is de enige die wetten en verdragen aan de Grondwet mag toetsen. Dat is een opdracht die gewetensvol moet worden uitgevoerd. Dat vergt een grondig betoog over bovenstaande vraag. Dat is niet gegeven, zelfs geen argument om

aan te geven waarom de methode van Oud dan niet deugt. Ik verwijs hierbij naar "Constitutioneel Recht", deel II van Oud. Hij wil nagaan of aan bepaalde organen door de Grondwet een exclusieve bevoegdheid is gegeven die niet aan anderen mag worden overgedragen. Dat noemt hij grondwettelijke rechten. De vraag was: is bij de EMU overdracht van grondwettelijke rechten het geval?

Omdat de regering daartoe niet in staat blijkt te zijn, zal ik zelf dan maar die afweging maken in de hoop dat de regering het dan met mij eens is.

Bij die afweging komt mijn fractie tot de conclusie dat de Grondwet over exclusieve bevoegdheden voor het economisch beleid niets regelt. Onze Grondwet is lapidair, ze regelt alleen wat ooit voorwerp van geschil was. De omvang van onze soevereiniteit is daarin bijvoorbeeld nooit aangegeven. Het woord "soevereiniteit" schrijf ik zelf tussen aanhaalingstekens, want ook die term kent de Grondwet niet. Die soevereiniteit is ook niet opgedragen aan het volk, zoals in de Duitse en Franse grondwet wel het geval is. Dan zou je namelijk kunnen zeggen dat er sprake is van een bevoegdheid, opgedragen aan het volk, die niet zo maar kan worden afgenomen. Een praktisch argument is dat sinds de Economische Unie van de Benelux onze soevereiniteit op dit punt al vele malen is opgegeven. Dit werd vanaf 1953 gesanctioneerd door de artikelen 90 en volgende van de Grondwet. Die artikelen stellen dat de internationale rechtsorde vóór gaat. Ik vat samen. De EMU schendt dus wel onze soevereiniteit – overigens een wat mythisch, 19de-eeuws nationaal begrip – maar niet onze Grondwet. Ik hoop dat de regering het met die constatering in die bewoordingen eens kan zijn. Omdat er geen sprake is van afwijking van de Grondwet, is artikel 91, lid 3, over een eis van tweede meerderheid bij een afwijking, niet van toepassing.

De tweede kanttekening betreft de democratische legitimiteit en de doorzichtigheid van besluiten. In de unie en in de EG heeft de Raad van ministers het zwaarste gewicht. Deze stelt achter gesloten deuren wetgeving vast voor meer dan 300 miljoen burgers, op grond van

stukken die zijn voorbereid door zo'n 2000 anonieme ambtenaren van de lidstaten die vergaderen in, volgens Delors, niet minder dan 184 commissies. De schrijver Bordewijk zou daar een mooi verhaal over hebben kunnen maken. Daarmee vergeleken is de besluitvorming van de Commissie zelf, die de ontwerpen moet maken, een en al openheid. Toch is de Commissie – volgens de Eurosceptici: de "Eurocraten" – de zondebok. Bangemann roept dan ook "don't shoot the pianist, he's doing his best". De "natiocraten" – degenen die zeggen dat de nationale staten het voor het zeggen moeten hebben – doen intussen gewoon doen of hun neus bloedt, terwijl zij juist uiteindelijk in de Raad van ministers verantwoordelijk zijn voor alle EG-besluitvorming. Het is niet de Commissie die in Brussel alles doet. De Commissie neemt initiatieven, maar de beslissingen worden genomen door de raden van ministers. Dat zijn dus gewoon de ministers van de twaalf lidstaten, onder wie onze eigen ministers. Ik denk dat dit te weinig bij het publiek bekend is en dat de Europese Commissie daardoor de zondebok kan gaan worden, evenals de Eurocraten in Brussel.

Het Europees Parlement oefent weliswaar een intensieve controle op de Commissie uit, maar daarbij heeft het geen greep op de Raad. De nationale parlementen hebben daar evenmin greep op, wel op de eigen ministers, één van de twaalf leden van zo'n Raad, maar dat is eigenlijk te weinig. Ik wil mij dan ook aansluiten bij de woorden van de heer Eisma, die zei dat wij serieus moeten nadenken over de vraag op welke wijze wij de deskundigheid bij de Nederlands Eurofractie, bij die 25 mensen die voor ons in het Europees Parlement zitten, beter kunnen inzetten in dit parlement. Ik weet dat dit in het kader van de commissie-Deetman en in de Commissie voor de werkwijze der Kamer al aan de orde is. Het onderwerp dat de heer Eisma heeft aangekaart, vind ik toch van belang.

Mevrouw Brouwer heeft in dit verband ook een belangrijke opmerking gemaakt. Zij opperde de mogelijkheid om als al die dingen niet lukken, toch maar te gaan vergaderen zoals destijds in Rome bij de conferentie van parlementen.

Duverger, de grote Franse hoogleraar politicologie, wilde die conferentie de staten-generaal van Europa noemen, "les états-généraux de l'Europe". Dat vond ik prachtig, maar het is voor de Fransen de "Assises" geworden en voor ons gewoon de conferentie van de parlementen. Welnu, die dertien parlementen, die twaalf nationale parlementen en het Europees Parlement samen, zouden volgens mevrouw Brouwer nog een middel van controle kunnen zijn als alle andere middelen falen. Ik denk dat wij daarover op z'n minst opnieuw moeten gaan nadenken. Dat ben ik met haar eens.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik wil een misverstand voorkomen. Andere lidstaten, met name Frankrijk, willen dat wij dit gaan zien als een alternatief voor het Europees Parlement. Dat is niet de bedoeling en ik hoop dat dit ook niet de bedoeling van mevrouw Brouwer is.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Voor alle duidelijkheid: dat is niet mijn bedoeling geweest.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dus wat de problematiek van de legitimiteit in het algemeen van de Europese unie en de Europese Gemeenschap betreft, wil de PvdA-fractie evenals de Bundestag, het Belgisch parlement en het Europees Parlement, dat vóór de Europese verkiezingen van 1994 het Europees Parlement medezeggenschap krijgt over alle besluiten van de Raad die bij meerderheid genomen worden. Ik heb ook de heren Weisglas en Van der Linden daarover horen spreken. De heer Weisglas heeft ons ter zake een voortreffelijk rapportje bezorgd. Daarvoor zeg ik hem dank. Dat rapportje is afkomstig van het Instituut Clingendael en bevat een lijstje van zaken die weliswaar bij meerderheidsbesluitvorming tot stand komen, maar die niet allemaal gecontroleerd worden door het Europees Parlement.

In volstreekte overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering bij de onderhandelingen in Maastricht pleit ik ervoor dat wij ons er alsnog voor inzetten dat bij alle zaken waarbij in meerderheid beslist wordt, ook de codecisie van het Europees

Parlement geldt. Kan dat niet het best gebeuren door nu al in Edinburgh daartoe een aanzet te geven? In de stukken wordt dat weliswaar onrealistisch genoemd, maar gezien het stijgende onbehagen over wat Europa kan gaan doen en de greep daarop, is het zeer realistisch als de regering blijk geeft van haar bereidheid, op dit punt het Europees Parlement verder te helpen.

De heer **Weisglas** (VVD): Inderdaad zijn de fractie van de heer Jurgens en de mijne het op dit punt 100% met elkaar eens. Is de heer Jurgens van mening dat, om dit te bereiken, de Nederlandse regering zich ervoor moet inspannen om een aparte intergouvernementele conferentie, gericht op dit doel, te houden, eerder dan voorzien, namelijk 1996?

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat is juist. Als ik mij niet vergis, is dat zelfs een gemeenschappelijke besluitvorming geweest van de vaste Commissie voor EG-zaken. Wij zijn met een delegatie naar Lissabon geweest. Ik hoop zelfs dat die vaste commissie, die morgen bijeenkomt, daar een gemeenschappelijke motie over kan maken.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Wil de heer Jurgens er nog aan toevoegen dat het idee, geopperd op de bijeenkomst in Lissabon, niet is overgenomen door de andere vertegenwoordigers van de parlementen uit Europa?

De heer **Jurgens** (PvdA): Behalve door de Belgen en de Duitsers.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Dat zijn er toch een paar te weinig.

De heer **Jurgens** (PvdA): Er is nog altijd hoop. Zelfs een fractie van twee leden zet door, zonder ooit een meerderheid te verkrijgen. Dit betekent dat zij, dus u ook, leeft vanuit hoop. Welnu, dat doe ik ook.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Het is plezierig om u eens in die positie aan te treffen.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! Zijn democratische legitimiteit en doorzichtigheid van besluitvorming te regelen zolang de Raad het laatste

woord heeft? Niet echt. Ik verwijs in dit verband naar een uitspraak van Giscard d'Estaing die hij heeft gedaan als voorzitter van de commissie in het Europees Parlement die zich onder andere bezighoudt met de subsidiariteit. Hij is landgenoot noch partijgenoot van mij, maar hij blijkt partijgenoot te zijn van twee andere partijen in deze Kamer, eenmaal in het Europees Parlement en eenmaal in Frankrijk. Het moet dus een veelzijdig man zijn. De term "subsidiariteit" is overigens niet, zoals ik gisteren in de Volkskrant en Het Parool las, een term van onze minister-president. Doordat hij al tien jaar die functie vervult, denkt iedereen waarschijnlijk dat hij ook het buskruit heeft uitgevonden. Dat is echter niet het geval. Het buskruit van subsidiariteit is zeker al zes jaar in discussie in Europa. Met name het Europees Parlement heeft in de persoon van Giscard d'Estaing als voorzitter van de eerder genoemde commissie, geprobeerd om daarmee te opereren. Deze nu heeft in dit verband gezegd, dat er behoefte is aan een echte constitutie van de unie, waarin taken en bevoegdheden op een voor iedere burger zichtbare wijze vervat zijn. Daar heeft hij gelijk in.

Volkomen gelijk hebben alle collega's die hebben gezegd, dat de tekst van het verdrag onleesbaar is. Het is ook onbegrijpelijk waarom er geen tekst is vervaardigd van het nieuwe verdrag, zoals het in Maastricht zou zijn aangenomen. Dan was er nog een consistente tekst. Nu is er uitsluitend een reeks amendementen. Alleen maar amendementen lezen, is fysiek onmogelijk, ook voor degenen die ervoor hebben doorgeleerd, zoals de heer Weisglas. Maar als je een echte constitutie kan realiseren waarin de rechten en de bevoegdheden duidelijk verwoord zijn, kun je de burgers ook duidelijk maken wie wat kan doen. Die constituties zijn tot nu toe al geformuleerd. De namen van Spinelli en Colombo zijn verbonden aan zinnige concepten voor zo'n grondwet. Die zijn alle aanvaard door het Europees Parlement. Maar blijkbaar mocht in het kader van de IGC een dergelijke gedachte niet opkomen. Hiermee wordt benadrukt dat het confederale element nog sterk aanwezig is.

Het tweede punt is de doorzich-

tigheid, de transparence. Zolang het Europees Parlement op zeven verschillende wijzen bij besluitvorming betrokken kan worden, zolang de deuren dicht blijven en zolang de "comitologie" – het totaal van commissies, waarover ik straks sprak – zich aan waarneming onttrekt, wordt toezicht vanuit het parlement moeilijk. Wij weten niet, waarop wij toezicht uitoefenen. Mijn fractie wil aan de vaste Commissie voor EG-zaken binnenkort voorstellen om een onderzoek in te stellen naar de wijze waarop Nederlandse ambtenaren en lobbyisten in het circuit betrokken zijn en in welke mate de ministeriële verantwoordelijkheid voor de resultaten daarvan waargemaakt kan worden. Ik heb het dus niet over een formele enquête, maar alleen over het verzamelen van informatie door de vaste Commissie voor EG-zaken. Ik denk, dat dit nuttige informatie naar boven brengt, ook over de onmacht van de politieke top. Ik kijk niet indringend naar welke bewindsman dan ook.

Voorzitter! Het derde punt betreft de verklaringen die bij het verdrag zijn gevoegd. Er zijn niet minder dan 33 verklaringen van de twaalf regeringen gehecht aan de slotakte. Deze hebben een zeer uiteenlopende inhoud en juridisch bindend zijn zij niet. Het zijn beleidsvoornemens. Soms leggen ze het verdrag uit en liggen dus tegen het verbindende aan, omdat het Hof ze bij de interpretatie zal benutten. Als het een authentieke uitleg van het verdrag is, zal de rechter daar ongetwijfeld rekening mee houden. Toch worden alle verklaringen door de regering aan de Kamer ter goedkeuring voorgelegd. Daar het geen verdragen zijn, is artikel 91, lid 1, van de Grondwet echter naar de mening van mijn fractie niet van toepassing. Bij het amendement op stuk nr. 22 stelt zij voor, de verklaringen uit artikel 1 van de Goedkeuringswet te lichten, maar zij wil met interpretatieve verklaringen in een nieuwe artikel 1a wel instemming betuigen. Dat is niet zo maar vanwege de formele kant, die juist is, maar de verklaringen kunnen een rol spelen in de verdere ontwikkeling naar aanneming van het verdrag omdat de verklaringen van de twaalf ongetwijfeld na Edinburgh zullen worden gebruikt om ook de twee staten die moeilijkheden blijken te hebben met de ratificatie mee te

krijgen. In dat geval spelen de verklaringen een andere rol dan wanneer zij zoals hier aan de slotakte gehecht zijn.

De vierde kanttekening betreft artikel 8A van het unieverdrag. Dit artikel verschaft alle burgers van de unie vrijheid van beweging binnen het uniegebied, een niet onbelangrijk grondrecht. Door de Duitsers wordt dit Freizügigkeit genoemd. Van belang is of dit artikel een voor de rechter afdwingbaar recht verschaft. Volgens de tekst zou dat, gezien artikel 93 van de Grondwet, het geval moeten zijn. In artikel 93 van de Grondwet staat namelijk, dat verdragsbepalingen die naar hun aard een ieder kunnen verbinden, ook verbindend zijn. De regering beweert van niet en wel zonder argumenten. De PvdA-fractie wil de Kamer vragen zich uit te spreken dat dit wel het geval is om daarmee de rechter te inspireren als burgers een beroep doen op dit artikel. Ik ben overigens zeer erkentelijk voor de toezending – op verzoek van mijn fractie – aan de Kamer van de toelichtingen van andere regeringen op dit verdrag. Het ware misschien beter geweest als de regering daar ook eens in gesnuffeld had alvorens een nota naar aanleiding van het eindverslag op te stellen. Dan had zij kunnen zien of haar uitleg van artikel 8A overeenstemt met wat andere regeringen aan hun parlementen meedelen. Als die al veel aan hun parlementen meedelen, want wat dat betreft, bevinden wij ons in de goede situatie dat de regering ons zeer openhartig informatie verschaft. Ik ken ook uitzonderingen daarop.

Ik kom dan bij wat ten onrechte artikel J pleegt te heten, maar wat titel V heet. Dat is het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Ik zal daar kort over zijn, omdat er al zoveel over gezegd is. De PvdA-fractie blijft betreuren, dat het GBVB is ondergebracht in een intergouvernementele pijler van de unie, al bestaan er evolutieve clausules, dat wil zeggen openingen naar het communautair maken van dat beleid, evenals dit in de volgende titel over justitie het geval is. Er ontstaat een grote onevenwichtigheid tussen de economische positie van de EG in de wereld en de mogelijkheden van de unie om een gezamenlijk buitenlands beleid te voeren. Dat is onmiskenbaar. Het

vaststellen van algemene richtsnoeren door de Europese Raad zonder effectieve controle van het Europees Parlement of van de nationale parlementen is een extra bron van zorg. Als wij vanuit het nationale parlement nadere controle op het optreden van de regering in het verband van die GBVB zouden willen hebben, is dan een Schengenachtige constructie – een terugkomen naar de Kamer – naar de mening van de regering een zinnige methode? Zal dat aan de ene kant de besluitvorming in dezen niet al te zeer hinderen, terwijl aan de andere kant de parlementaire controle ook van betekenis is?

Ik kom dan bij de justitiële samenwerking. Ook deze pijler is niet communautair, hetgeen de fractie van de PvdA betreurt. Zij ziet voordelen in het overzichtelijker maken van de bestaande veelheid van vormen van overleg op ambtelijk en ministerieel niveau. Zij wil tevens de parlementaire greep op het Nederlandse standpunt in de besluitvorming in deze sector garanderen. Zij heeft daarom het amendement van de heer Van der Linden medeondertekend, dat de vorm heeft van het amendement-Van Traa/De Hoop Scheffer bij de uitvoering van Schengen. Ik zou willen aansluiten bij de behartenswaardige woorden van de heer Eisma over de volkenrechtelijke positie van de Europese unie. Ik zou mij ook uitdrukkelijk willen aansluiten bij zijn vragen over artikel K.3.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Bent u het met mij eens, mijnheer Jurgens, dat het mede door uw fractie ondertekende amendement over de parlementaire controle op de justitiepijler en de binnenlandse-zakenpijler, verder gaat dan hetgeen in Schengen is afgesproken? In het Verdrag van Schengen heeft de Kamer parlementaire controle vastgelegd op uitvoeringsbesluiten. Het nu geformuleerde amendement verplicht de regering naar mijn gevoelen ook om verdragen eerst 30 dagen bij de Kamer ter inzage te leggen. Kan dat wel geregeld worden in dit verdrag? Moet die zaak niet elders geregeld worden?

De heer **Jurgens** (PvdA): Ik zou een reactie van de regering willen hebben op het voorstel. Ik vind de

vraag, of verdragen daaronder moeten vallen, zeer bespreekbaar. Ik zie overigens geen enkel probleem. Een verdrag komt immers op een bepaald moment tot stand, doch voordat tot tekening wordt overgegaan, verstrijkt er meestal een periode. In die periode kan het dan aan de Kamer worden voorgelegd. Principeel zie ik geen probleem. U hebt echter gelijk, mijnheer Van Middelkoop, dat verdragen een bijzondere positie innemen en sowieso deze Kamer passeren.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Zou dit niet geregeld moeten worden in het wetsvoorstel dat wij nog altijd moeten behandelen, namelijk goedkeuring en bekendmaking verdragen? Het is meer een juridisch-technische zaak. Het is echter niet onbelangrijk omdat ik denk dat wij hier bezig zijn iets te regelen dat elders geregeld moet worden.

De heer **Van der Linden** (CDA): Formeel heeft de heer Van Middelkoop gelijk. Ik heb ook aangekondigd dat de fractie van het CDA op dat punt bij de desbetreffende wetsbehandeling zal terugkomen.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Het feit blijft bestaan dat u het reeds hier in het goedkeuringsvoorstel bij het Verdrag van Maastricht vastlegt. Misschien krijgen wij daarover nog een goed technisch advies van de regering? De zaak zelf is mij zeer lief, daar gaat het niet om. Ik vind echter wel dat wij zorgvuldig met wetgeving moeten omgaan. Ik geloof niet dat dit hier het geval is.

De heer **Jurgens** (PvdA): Het is op zichzelf een interessant onderwerp. Het is ook goed daar even de vinger bij te leggen. Verdragen hebben een andere vorm gekregen dan wij vroeger gewend waren. Tot 1948 waren het grotendeels verdragen die alleen regeringen bonden, de betrokkenheid van de parlementen was een andere dan bij de verdragen die wij nu voortdurend sluiten. Het Verdrag van Maastricht is daarvan een voorbeeld. Die verdragen hebben een rechtstreeks gevolg voor de Nederlandse burgers, dankzij artikel 93 van de Grondwet. Een andere wijze van behandeling is dus nuttig. Terecht wijst de heer Van

Middelkoop op het wetsvoorstel bekendmaking van verdragen. Het interessante element is, dat wij nu de Goedkeuringswet van een verdrag als middel hebben gevonden om bepaalde dingen vast te leggen. Dat is een goede zaak. Daar moeten wij zuinig op zijn. Het amendement-Van der Linden c.s. moet dan ook een goede argumentatie geven om er gebruik van te maken. Ik vind de Goedkeuringswet echter wel de juiste plaats om duidelijk te maken dat de Kamer op bepaalde punten zeggenschap wil blijven houden.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik kan het niet laten, voorzitter, maar kan de heer Jurgens mij toch eens uitleggen waarom zijn fractie vorig jaar bij de behandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken heeft gestemd tegen een motie van mijn hand, waarin werd gevraagd om, voordat het Verdrag van Maastricht zou worden ondertekend, eerst de volledige tekst aan de Kamer te overleggen?

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat had naar mijn mening een zeer praktische oorzaak. Het Verdrag van Maastricht is op een zeer uitzonderlijke wijze tot stand gekomen. Wij zijn via camera's getuige geweest van het feit dat het daar ging in een sfeer van "de Twaalf moeten er samen uitkomen". Men is er uitgekomen. Op dat moment was men het voorlopig eens. De tekening heeft echter pas plaatsgevonden op 7 februari. Daaraan voorafgaand hebben wij wel degelijk de stukken van de regering gekregen. Dat was geen uitzondering. Uw motie was dus overbodig.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Het is jammer dat de parlementariër Jurgens zo snel onder de indruk raakt van de besognes van de regering.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat moet zo nu en dan. Die hebben het ook moeilijk. Zij hebben gisteren zes uur naar ons moeten luisteren en nu al weer een paar uur!

Ik sprak over de justitiële samenwerking, artikel K, en wijs dan op de zwakke positie van het Hof van Justitie bij deze pijler. Het verdrag laat de mogelijkheid open dat bij overeenkomst rechtsmacht aan het

Hof wordt opgedragen. Waarom niet vast een afspraak maken met de andere rechtsstaten in Europa – dat zijn met name de staten die ook het Hof hadden willen inschakelen, maar in Maastricht geblokkeerd werden – om wat hen betreft altijd het Hof in te schakelen? Is het denkbaar dat je hier een soort twee-snelhedenproblematiek kunt krijgen? Ik verwijs in dat verband ook naar de woorden van collega Van der Linden.

Ik kom op een punt waaraan wij ons in dit debat niet kunnen onttrekken. Dat is de problematiek dat sinds de euforie na Maastricht op een onverklaarbare manier een zeker onbehagen zich over Europa is gaan verbreiden. Ik denk dat de politiek zulke gevoelens serieus moet nemen. Zij moet kijken waar dat aan ligt en of zij er iets aan moet doen. Er is onmiskenbaar een zeker onbehagen ontstaan. Waarom? Heldring, die overigens doctor honoris causa moet worden aan de Universiteit van Amsterdam – daar heb ik weliswaar niets over te zeggen, maar misschien kan ik de universiteitsraad een suggestie geven – weet dit onlangs aan de overgang van economische integratie, in handen van regeringen en technocraten, naar politieke integratie. Hij zegt dat de economische integratie een beetje aan de mensen voorbijging. Zij beseften niet dat de gevolgen die zij op dit punt ervoeren, bij wijze van spreken bij aankopen in de winkel, met de EG te maken hadden. De politieke integratie vergt echter dat men zich met Europa identificeert.

Werner Weidenfeld signaleerde in het Handelsblatt van 27 oktober 1992 zelfs dat een dicht net van twijfel en radeloosheid over het continent ligt. Twijfel en radeloosheid, dat is een heel slechte situatie voor een zaak die zo van belang is als Maastricht. Weidenfeld vindt dat de inhoud van Maastricht daarbij nauwelijks een rol speelt. Europa is geen PR-probleem, zoals sommigen zeggen. Het is geen kwestie van een uitlegte kort, zoals Delors zegt, maar er is een fundamentele vraag naar oriëntatie en legitimatie. Waarom? Weidenfeld geeft drie redenen. De graad van integratie bereikt op een zeker ogenblik een kritische grootte; de relatie tussen Oost en West is grondig gewijzigd; in tijden van

dramatische breuken hebben mensen houvast aan wat hij noemt – Duitsers kunnen het zo prachtig zeggen – "archaischen Urformen der Selbstvergewisserung".

De heer **Van Dis** sprak gisteren krachtige woorden waarbij hij in termen van Heidelberg en Trente sprak. Ik meende daarin een lichte ondertoon van anti-papisme te bespeuren. Hij dacht immers dat Europa een rooms schepsel was.

De heer **Van Dis** (SGP): Ik heb niet over Heidelberg gesproken, maar over de Canones van Dordt.

De heer **Jurgens** (PvdA): Daar heeft u gelijk in, maar die waren volgens mij mede gebaseerd op Heidelberg. U sprak zelfs anathema's, banvloeken, uit. U verwees daar althans naar.

De heer **Van Dis** (SGP): Ik heb gesproken over de besluiten en de anathema's van het Concilie van Trente.

De heer **Jurgens** (PvdA): Die bracht u dreigend in verband met Europa. Ik wil de dreiging van die anathema's afwentelen. Dat kunnen wij in gebed doen, maar daar is de Kamer niet voor. Wij kunnen het ook met politieke besluitvorming doen en die zou moeten zijn dat wij Maastricht aannemen. Ik dank de heer Van Dis overigens voor de wijze waarop hij mij steeds inspireert.

Die analyses van Heldring en Weidenfeld lijken de kern te raken, al kun je ook aan de economische recessie een rol toekennen. In dat geval zijn de politieke problemen in Denemarken, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk slechts aanleiding tot het uiten van dieper liggende gevoelens. Ook daar is trouwens weer twijfel over mogelijk, want de "Eurobarometers", het onderzoek onder de kiezers naar wat zij van Europa denken, tonen onafgebroken een principiële pro-Europese gezindheid bij een grote meerderheid. Het kan zeer wel zijn dat het onbehagen zich niet richt tegen het beginsel van Europa, maar tegen de wijze waarop Europa functioneert en dat het voorkomt uit het gebrek aan ondoorzichtigheid over wie er verantwoordelijk is en wat de zin van EG-regels is. Zeer uiteenlopende persoonlijkheden als

prins Karel van het Verenigd Koninkrijk en Thijs Wöltgens vragen zich af waarom de EG zich met camembert dan wel jenever bezig houdt. Men mag raden wie over camembert en wie over jenever heeft gesproken.

Sinds het Deense referendum is de klacht dan ook hoorbaar geworden dat in Nederland het openbare debat over Europa in het algemeen en Maastricht in het bijzonder niet is gevoerd. Strikt genomen is dat niet waar. De regering heeft in 1988 en 1990 nota's, waaronder "Verder bouwen aan Europa", gepubliceerd. Daarover is een- en andermaal in de Kamer gesproken en dus in alle openbaarheid. Een halfjaar voor de totstandkoming van het Verdrag van Maastricht vond een debat plaats over de Europese Politieke Unie en de Europese Monetaire Unie. In december 1990 en juni 1991 werden door een overweldigende meerderheid van deze Kamer moties ter zake aangenomen. De heren Van Dis en Van Middelkoop waren overigens niet medeschuldig aan de aanneming van die moties. Pas toen de regering probeerde iets van het geformuleerde beleid uit te voeren en dit eind september 1991 uitliep op "zwarte maandag" ontstond een debat, maar dat ging alleen over de vraag of de regering wel tactisch zou hebben gehandeld en niet over de zaak zelf. De aanloop tot Maastricht vond plaats in de schijnwerpers en toch, tot een debat gaf het geen aanleiding; anders dan in deze Kamer. Een debat behoeft nu eenmaal een grondig meningsverschil. Wij kunnen geen debat creëren, al heeft collega Bolkestein dat manmoedig gepoogd door halverwege dit jaar plotseling Deens te gaan spreken en daardoor zijn fractie te profileren. Bij de algemene beschouwingen liet hij overigens nog andere geluiden horen. Ik vrees dat de heer Weisglas nu ook zulke afwijkende keelgeluiden gaat laten horen.

De heer **Weisglas** (VVD): Als u wilt blijven volhouden, dat de VVD per maand van mening verandert, moet u de begindatum van de inzet van het debat steeds opschuiven. Dat doet u. Nu ligt die datum halverwege dit jaar. Ik geef graag toe, dat van de kant van de VVD-fractie op grond van goede argumenten een bepaalde

koers is ingezet. Om precies te zijn gebeurde dat op de partijraad van de VVD in september 1991. Toen heeft de heer Bolkestein de koers aangegeven. Dat is bijna alweer anderhalf jaar geleden. Als u nu zegt dat dat gebeurd is halverwege dit jaar en als u de datum waarop een koers is ingezet dus als het ware opschuift, blijven we aan de gang en dan staan we over twintig jaar nog op deze manier tegenover elkaar.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! Ik blijf leren. Het doet mij ook genoegen dat ik de heer Weisglas telkens op de kast krijg. Ik wens voor hem dat hij daar ook weer vanaf kan komen.

De heer **Weisglas** (VVD): Voor een debat heb je een meningsverschil nodig, zei u zojuist.

De heer **Jurgens** (PvdA): Precies.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Mijnheer Jurgens, is uw definitie van een debat niet te beperkt? Volgens u zou er sprake zijn van een debat als in de Kamer iets wordt besproken. Ik geef toe dat dit voor een deel het geval is. De laatste maanden is echter een ander probleem zichtbaar geworden: wij hebben wel gedebatteerd, maar de bevolking was er niet bij betrokken. Uit de opiniepeilingen blijkt dat veel mensen een referendum willen, dat sommigen bezwaar hebben tegen Maastricht of niet weten waarover het gaat. Zijn al die politieke groeperingen die zo monomaan dat supranationale Europa hebben bepleit, niet medeschuldig aan het feit dat er geen sprake is geweest van een vertaling ten behoeve van hun eigen mensen? Voor een groot deel zijn ze dat.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! De heer Van Middelkoop is niet zo goed op de hoogte van processen tot heilig verklaring.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Zolang ik daar zelf niet voor in aanmerking kom, interesseren mij die niet.

De heer **Jurgens** (PvdA): In zo'n proces treedt de advocaat van de duivel op. Die advocaat wordt geacht datgene te zeggen, wat niet pleit

voor het heilig verklaren van de betrokkene, die overigens meestal al lang dood is. In ieder geval hoeft die advocaat niet te menen wat hij zegt. Wat hebben wij nu nodig voor een debat? Dat is op zijn minst één persoon die, of hij het nu meent of niet, met enige kracht tegenargumenten openlijk naar voren brengt. Het gevoel van onbehagen, waarover de heer Van Middelkoop het nu heeft, betreft een ander aspect. Hoe bereik je dat het debat een zodanige vorm krijgt, dat het gevoel van onbehagen bij het publiek zo niet wordt weggenomen dan toch wel vertolkt wordt? Dat is een gezamenlijk probleem. Twee weken geleden las ik in het Handelsblad, door sommigen de NRC genoemd, dat de regering niet van bovenaf haar eigen maatschappelijke oppositie kan organiseren. Dat is het probleem. Jaloers kijken sommigen naar het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Daar werd en wordt wel gedebatteerd, al gaan de debatten daar vaak helemaal niet over Maastricht. Dit komt omdat in deze landen sprake is van een aantal politiek krachtige tegenstanders. Intellectueel krachtig is de heer Van Middelkoop ongetwijfeld, maar het gaat mij om politiek krachtige tegenstanders. Als die zich openbaren, heeft dat invloed op onze nationale gevoelens. Wij moeten overigens het onbehagen niet onderschatten, maar ook weer niet treuren wanneer een wezenlijke politieke consensus voorkomt dat er heftige debatten zijn die nieuws vormen en die daardoor de aandacht van de media krijgen en dus ook van de burgers. In dit land – zo ver zijn wij – is een heftig debat nieuws en krijgt het aandacht. Een fatsoenlijk debat, waarin blijkt dat men het met elkaar eens is, is geen nieuws.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): U zei dat er op zijn minst één persoon met een ander standpunt nodig is voor het voeren van een debat. In de loop der tijd heb ik hier toch op zijn minst vier personen gesignaleerd die een ander standpunt hadden dan de regeringspartijen. Drie daarvan waren lid van de christelijke partijen. Daarnaast had ik een afwijkend standpunt. Uw verhaal klopt dus niet, tenzij u zegt: wij hebben op zijn minst één persoon nodig met een afwijkend standpunt die lid is van

een regeringsfractie. Eigenlijk bedoelt u te zeggen: om tot een debat te komen is een afwijkende mening nodig van een oppositiepartij die zeer veel zetels in deze Kamer heeft. Maar als u dit ook werkelijk bedoelt, moet u met een andere uitleg komen.

De heer **Jurgens** (PvdA): Ik had eerder gezegd, dat in deze Kamer het debat op een fatsoenlijke wijze is gevoerd, mede dankzij mensen die een ander standpunt hadden. Het ging erom de strekking van dat debat onder de aandacht van de burgers te brengen, zodat sprake zou zijn van een publiek debat. Die kun je mensen echter niet opleggen. Voor de vorming van een publieke opinie is het nodig dat men in de maatschappij geluiden verneemt die dwingen tot tegenspraak. Het is een massamediale discussie die wij nu voeren. Het enige wat ik wil zeggen, is dat de neiging bestaat dat wij elkaar enige verwijten te maken over het feit dat dit publieke debat niet gevoerd is. Het enige wat ik met mijn betoog wil zeggen, is dat dit debat in deze Kamer wel degelijk gevoerd is en dat wij samen het probleem hebben over de vraag hoe dat debat omgezet moet worden in een debat waaraan ook het publiek deel kan nemen.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Daar zou u bij kunnen betrekken dat het misschien wat uitmaakt als je een deel van de besluitvorming of het zwaartepunt daarvan legt bij de mensen zelf. Dan zou het debat namelijk wel enige waarde kunnen hebben, in plaats van het informatie geven en een mening zeggen.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat zouden wij hebben kunnen doen, maar dat hebben wij niet gedaan.

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Toen de heer Jurgens werd gevraagd of dat debat voldoende gevoerd was binnen eigen kring, had hij evenals ik dat van mening ben, ook een klein beetje een houding van mea culpa kunnen aannemen. Er is met de achterban van de politieke partijen ook niet optimaal over dit verdrag gesproken.

De heer **Jurgens** (PvdA): Daar moet dan wel behoefte aan bestaan.

De heer **Eisma** (D66): Ja, daar ga ik van uit, voorzitter. Als de heer Jurgens zegt dat de regering het debat over haar eigen oppositie niet kan regelen. Ik hoop dat ik dit een beetje in de mooie woorden van de heer Jurgens heb gezegd.

De heer **Jurgens** (PvdA): Ja, niet van bovenaf haar eigen maatschappelijke oppositie organiseren.

De heer **Eisma** (D66): Dan is dat in het niet zo verre verleden wel eens gebeurd. Dat is bijvoorbeeld gebeurd in de maatschappelijke discussie over de kernenergie. Had zo'n vorm dan ook niet voor de hand gelegen? Is dat daarvan geen voorbeeld?

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat is een voorbeeld waaruit blijkt dat er toen wel degelijk al in de publieke opinie de sterke stroming aanwezig was, die zich tegen kernenergie verzette. Die brede maatschappelijke discussie was een poging om de voor- en tegenstanders in een behoorlijk debat met elkaar te krijgen. Hier ontbrak juist die sterke maatschappelijke stroming die Europa verwierp.

De heer **Eisma** (D66): Het is moeilijk om de kwalificatie "sterk" en "minder sterk" te wegen, maar dat er een maatschappelijke stroming was en nog steeds is die hier kritisch tegenover staat, geeft toch een legitimiteit om dezelfde procedure te volgen?

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! Ik zou willen proberen, deze discussie te beëindigen, want het gaat niet om onze onderlinge discussie maar om ons gemeenschappelijk probleem om zowel bij de achterbannen als bij het publiek een moeilijke zaak, zoals Europa, in discussie te krijgen. En gelukkig – daar had ik ook mee willen eindigen, maar ik ben daar nog niet aan toegekomen – geeft datgene wat er in het laatste halfjaar is gebeurd, duidelijk aanleiding dat wij wel in een openbaar debat zijn gekomen. Daar ben ik blij mee. Maar op het verwijt dat wij dit vroeger niet hebben gedaan, kan ik zeggen dat dit een maatschappelijk probleem is. Elke keer als men over iets een consensus heeft bereikt, ontstaat er nu eenmaal geen groot maatschappelijk debat.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik heb nog een laatste vraag over dit punt. Bent u het met mij eens dat ons stelsel eigenlijk te kort schiet, als datzelfde stelsel voorschrijft dat je wanneer je een komma wilt verplaatsen in de Grondwet daarvoor twee lezingen en verkiezingen – is raadpleging van de burgers – nodig zijn. Bij zo'n belangrijke zaak waarover wij nu praten kunnen wij dat bij wijze van spreken gewoon onder elkaar regelen. Ik wil hiermee niet direct een pleidooi houden voor de toepassing van de Grondwet, mede gezien deze procedure, maar het verschil is wel enorm groot.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat verschil is heel groot. Daar is bij de grondwetsherziening van 1953 zeer uitdrukkelijk voor gekozen door een verpletterende meerderheid van het volk. Dat kon zich toen zeer nadrukkelijk uitspreken over de grondwetsherziening.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Op alle zaken waarvoor in de jaren vijftig is gekozen gaat u nu gewoon door. Dat hoorde ik in uw verhaal al eerder.

De heer **Jurgens** (PvdA): Daarmee wil ik niet zeggen dat zoiets niet opnieuw in discussie zou kunnen komen.

Voorzitter! Mijn laatste punt betreft de subsidiariteit dat dus niet een bedenksel is van de heer Lubbers. Ik beschouw dat als een onderdeel van het post-Maastricht-syndroom. Zo gaan wij de fase in van pogingen om aarzelande lidstaten te overtuigen. De Denen en de Britten hebben zich blijken hun opstelling sinds hun toetreden in 1973 nooit echt in politieke Europese integratie kunnen vinden. Het zou interessant zijn, te weten hoe Maastricht eruit had gezien als deze landen niet hadden meegepraat. Dat is maar een retorische vraag. Nu het zo is, moeten wij een verdragsuitlegging kunnen vinden die voor hen aanvaardbaar is. Ik zeg: "verdragsuitlegging". Dat vergt creatief omgaan met het begrip "subsidiariteit" bijvoorbeeld, met verklaringen van de Twaalf – ik sprak daar al over – en met interinstitutionele akkoorden, mits deze geen afbreuk doen aan het acquis communautaire en het huidige

evenwicht der EG-instellingen.

De beginselen van subsidiariteit, zoals in artikel 3B van het verdrag omschreven, zijn een vanzelfsprekendheid voor elke bondsstaat. Het is niet alsof er iets uit de lucht is komen vallen als iets heel bijzonders, maar elke bondsstaat kent een subsidiariteitsbeginsel. Ik noem artikel X van de Amerikaanse Grondwet en artikel 30 van het Duitse Grundgesetz. Daarin staat van de staten/Länder behoort al hetgeen niet aan de unie/bond is opgedragen. Natuurlijk moet niet op federaal, supranationaal niveau geregeld worden wat op nationaal niveau kan. Wat moet er dan wel op EG-niveau gebeuren? Volgens artikel 3B gaat het om een belang dat qua omvang en gevolgen nationaal niet geregeld kan worden. Het optreden moet effectief zijn en in verhouding staan tot het belang dat het wil dienen. In de discussie is er nog bij gekomen dat sprake moet zijn van "Bürgernähe": het moet dicht bij de burgers staan. Er worden dus niet geringe eisen gesteld aan Europees optreden. Ik herhaal dat elke bondsstaat dit reeds in zijn vaandel heeft geschreven. Wat mij betreft mogen wij best het "S-woord" gaan gebruiken in plaats van het "F-woord".

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik vind de vergelijking met de Verenigde Staten van Amerika in dit verband volstrekt misplaatst. In het Amerikaanse systeem is vastgelegd wat behoort tot de federale laag en wat behoort tot de staten. Voor tal van beleidsterreinen is in het Verdrag van Maastricht vastgelegd dat zowel Europa als de lidstaten zich ermee kunnen bezighouden. Er moet een wazig beginsel worden toegepast, waar het parlement weer in hoge mate buiten staat. Constitutioneel is dat een enorm verschil.

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat is juist. Het is dus de vraag of je alleen het beginsel moet vastleggen of dat je het ook nog moet uitwerken in bepalingen waarin een taakverdeling staat. De heer Van Middelkoop behoeft zich niet ongerust te maken. Een aantal bepalingen in de Amerikaanse grondwet, bijvoorbeeld de "interstate commerce clause", heeft heel wat federale bevoegdheden mogelijk gemaakt. Juridische

vastlegging is niet het einde. Als de heer Van Middelkoop die illusie had, moet ik hem haar ontnemen.

De volgende zin van mijn betoog bevat eigenlijk een antwoord op de vraag van de heer Van Middelkoop. Een en ander is te regelen door in het verdrag taken toe te delen. Giscard wil dit opdragen aan een eigentijds "Comité Monnet". Ten dele gebeuren dit soort dingen ook al. De interne markt en de kartelbestrijding zijn gewoon EG-beleid en niet het beleid van nationale staten.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): De werkzaamheden van zo'n comité kunnen er ook toe leiden dat zaken als onderwijs en volksgezondheid uit het verdrag worden gehaald?

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat wilde ik net gaan zeggen. Voor andere onderwerpen namelijk staat vast dat ze in beginsel "Sachen der Länder" zijn, bijvoorbeeld cultuur, onderwijs en volksgezondheid. Er is een grote bewijslast nodig, wil je dat op het niveau van de federatie tillen.

Voor veel zaken kunnen lidstaten en EG beide bevoegd zijn. Daar kan de regel van subsidiariteit enigszins helpen. Dat brengt mijn fractie er juist toe, het buitenlands beleid, het veiligheidsbeleid, grensoverschrijdende milieuproblemen, minimumnormen in het sociaal beleid, grondrechten en immigratiebeleid juist wel communautair te willen regelen op grond van het subsidiariteitsbeginsel. Subsidiariteit kan federale bevoegdheden dus zowel uitbreiden als inperken. Anderen zien kans om het te gebruiken om een minimalistische opstelling in te nemen. Het debat over de subsidiariteit kan groot nut hebben, omdat het inzicht kan verschaffen in de objectieve eisen die aan het politieke stelsel van integratie moeten worden gesteld. De heren Van Dis en Van Middelkoop kunnen misschien beter de term "sovereiniteit in eigen kring" hanteren, afkomstig van Abraham Kuyper, omdat dat niet zo roams klinkt. Juist gekoppeld aan legitimiteit en doorzichtigheid is subsidiariteit een belangrijk middel om uit de problemen te komen waar wij op dit moment voor staan.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Met soevereiniteit in eigen kring heeft dit helemaal niets te maken, zij

het dat men binnen het CDA een redelijk geslaagde poging heeft gedaan om dit met subsidiariteit in verband te brengen. Ik heb betoogd dat de subsidiariteit in werkelijkheid niet als een beginsel zal functioneren, maar als een "eindsel".

De heer **Jurgens** (PvdA): Dat betoog ging mij boven mijn pet. Ik durfde er niet op in te gaan.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik heb dit geïllustreerd met de energiegebruiksheffing. Welk heffingsniveau daarvoor moet worden gekozen, is bepalend. Daarna wordt uitgemaakt op welk niveau het gebeurt, op dat van de lidstaten of op dat van de Gemeenschap. Ik heb het woord "eindsel" gebruikt, omdat het doelkarakter van de verdragen naar mijn gevoel doorslaggevend is. Het antwoord op de vraag wie het moet doen, is daaraan ondergeschikt. Ik vind het woord "subsidiariteitsbeginsel" misleidend. Het functioneert ook niet als een toets vooraf.

De heer **Jurgens** (PvdA): Die term hebt u mij ook niet horen gebruiken. Ik praat gewoon over subsidiariteit als mogelijk juridisch hanteerbaar begrip.

De discussie tussen de Twaalf over de toepassing van subsidiariteit gaat intussen verder. In het debat over Birmingham op 23 oktober heeft mijn fractie hier in de Kamer al haar steun uitgesproken voor het standpunt dat in het Beneluxmemorandum is ingenomen. Bij de uitleg van artikel 3B, zoals die in de nota naar aanleiding van het eindverslag wordt gegeven, heeft mijn fractie nog wel een enkele vraag. De regering zegt daar dat het verdrag concretere bevoegdheidsafbakeningen zou kennen, waaraan het Hof zou kunnen toetsen. Elders houdt zij vol dat subsidiariteit niet zozeer een juridische, maar een politieke norm is. Dit is een reden om het Hof wat meer juridisch houvast te geven. Als het namelijk veeleer een politieke norm is, heeft het Hof daar geen houvast aan. Het Hof heeft alleen houvast aan juridische normen.

Mijn fractie wil ook graag een nadere toelichting hebben op het begrip actieve subsidiariteit, waarmee de minister-president volgens mij debuteerde tijdens de algemene beschouwingen in oktober.

Kan die actieve subsidiariteit – die subsidiariteit vereist dat, als de federatie het niet doet, de landen het dan in ieder geval doen – ook worden afgedwongen?

Voorzitter! Wat moet de Europese unie zijn? In dit verband haal ik opnieuw Giscard aan: een nauw verbond van staten, waarin elk land zijn nationale identiteit en cultuur bewaart – ik leg hier de nadruk op – en waarbij in een gedecentraliseerd federaal stelsel gemeenschappelijk die bevoegdheden worden uitgeoefend, waartoe die landen samen hebben besloten. Ik vind dit nog niet zo'n gekke definitie. Ik suggereer de premier dan ook om dit de volgende keer aan de heer Schutte voor te houden.

Op dit moment spreken wij alleen over de goedkeuring van de Europese unie. Die unie aanvaarden wij onder het voorbehoud van een nauwe betrokkenheid van deze Kamer bij de uitvoering daarvan. Daarmee wordt immers een verdere stap gezet naar een steeds hechter verband tussen de volkeren van Europa, zoals dat reeds voorkwam in de preambule van het EG-verdrag en zoals dat nu opnieuw voorkomt in artikel A van het Maastrichtse verdrag.

De heer **Melkert** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! Sinds de totstandbrenging van een Economische en Monetaire Unie als officiële doelstelling is bekrachtigd, is voor diverse lidstaten van de EG merkwaardigwijze een einde gekomen aan een jarenlange convergentie naar het economisch zwaartepunt in Europa. Het Verenigd Koninkrijk, Spanje en Italië hebben zichtbaar moeten afhaken, nadat het er lange tijd naar uitzag dat het EMS-mechanisme de geleidelijke overgang naar de unie garandeerde. Deze ontwikkeling heeft begrijpelijke vragen opgeroepen over de houdbaarheid van de weg naar de derde fase. Soms wordt hier echter tegenover gesteld dat juist een lange overgangsfase meer fricties van de soort die wij in september hebben mogen beleven, zal oproepen. Beide argumenten zijn vermoedelijk waar. En daarin is een sterk argument gelegen om een serieuze poging te wagen, de uitgestippelde route te

volgen. Met een zekere mate van marktordening kan meerwaarde aan welvaart worden verworven, gesteld dat de ordening niet tegengesteld verloopt aan de richting die de marktkrachten opgaan.

Dat verwijt kan de voorstanders van de EMU niet worden gemaakt. In de landen, waar het misloopt, zijn het namelijk juist primair politieke factoren die een onhoudbare spanning ten opzichte van essentiële marktverhoudingen hebben veroorzaakt. De broodnodige correctie zal dan ook primair op dat politieke niveau moeten aangrijpen. De EMU als doel kan daardoor niet in het geding raken. Bovendien mag niet worden vergeten dat de septembercrisis ook liet zien waar door middel van het EMS inmiddels een hecht fundament is ontstaan. Het feit dat de Franse en de Belgische frank stevig op de been bleven na lange, respectievelijk kortere tijd van fundamentele aanpassing, is veelzeggend. Het is mede daardoor een wezenlijk Nederlands belang om deze ontwikkeling te bevorderen op weg naar een institutionalisering van monetaire samenwerking die de context, waarbinnen de vrijwillig aanvaarde afhankelijkheid van de Bundesbank wordt beleefd, verbreed. Dat is zowel politiek als economisch een aantrekkelijk perspectief.

De turbulenties van de afgelopen tijd hebben dan ook geen verandering aangebracht in de principiële keuze van de PvdA-fractie voor ook het EMU-deel van Maastricht. Reeds één dag na Maastricht gaf voorzitter Wöltgens hieraan uitdrukking door de EMU te kenschetsen als bij uitstek de voltooiing van de historische missie van de Europese Gemeenschap en als vervolmaking van de interne markt die een belangrijke bijdrage kan leveren aan de Europese economische ontwikkeling en aan de werkgelegenheid. Met het oprichten van deze mijlpaal in Maastricht zijn nog geen garanties voor een smetteloze toekomst gegeven, maar uit deze betekenisgeving vloeit de opdracht voort, onvolkomenheden te corrigeren en overgangscrisis te beteugelen, zonder het fundament van het bouwwerk te belasten. De onvermijdelijke vragen en kritische kanttekeningen namens mijn fractie dienen dan ook in dit licht te worden beschouwd.

De procedure die in het verdrag is uitgestippeld tot aan het eind van dit decennium is uniek in haar bindende ritme en doelgerichtheid. Vele instrumenten om naar de eindbestemming toe te werken, zijn in het leven geroepen. Wij staan aan de vooravond van een ongekende Europeanisering van financieel-economisch beleid. Dat is niet iets om van te schrikken waar het gaat om het aandeel dat Nederland moet nemen. Het advies dat binnenkort door de SER zal worden vastgesteld, is hiervan een graag geziene getuige.

Tegelijkertijd is, mede gevoed door de ervaringen in de loop van dit jaar, gezonde scepsis op z'n plaats waar het gaat om de toereikendheid van instrumenten die immers nog op hun waarde moeten worden getoetst. Hoe ver reiken aanbevelingen en aanmaningen jegens politici die uiteindelijk door hun achterban worden gekozen die niet noodzakelijkerwijze veel op behoeft te hebben met Europa? Het sociaal-economisch ongenoegen dat zich in september bij gelegenheid van het referendum in Frankrijk manifesteerde, is hiervan een illustratie. Het is niet gewaagd, te veronderstellen dat dit de laatste niet zal zijn. Maar als correctie- en sturingsinstrumenten niet in verhouding blijken te staan tot de ambitieuze doelstellingen uit het verdrag, wie zal dan zeggen of aan het eind van de rit de keuze niet beperkt zal zijn tussen ermee ophouden of er halfzacht mee doorgaan?

Het is verklaarbaar dat de regering zich in de schriftelijke voorbereiding heeft beperkt tot een soms zelfs niet eens geduldige uitleg van de in het verdrag gehanteerde begrippen. Het motto lijkt te zijn "eerst Maastricht zien en dan zien we wel verder". Daarmee wordt echter te veel afstandelijkheid betracht ten opzichte van onvermijdelijk scherpe vragen en kanttekeningen van de kant van de Kamer. Dit is geen indrukwekkend voorbeeld van hoe met onzekerheden en zorgen kan worden omgesprongen die bij de bevolking waarneembaar zijn en op natuurlijke wijze door dit parlement zijn verwoord. Het is toch niet zo, dat met de verklaring van Birmingham de post-Maastricht-kater is weggevoerd? De ministers van financiën werden ter elfder ure afbesteld. Het

zou het pandemonium iets te compleet zichtbaar hebben gemaakt, met excuses uiteraard aan degenen die individueel hun sporen reeds hadden verdiend. Wie kan dan nationale parlementen kwalijk nemen dat ze er van het begin tot het eind bij willen blijven, en wel met de rechten die hun in cruciale zaken zoals economische en monetaire soevereiniteit toekomen? Wij moeten accepteren dat enkele hoofdvragen in de komende jaren met onzekerheid omgeven zullen blijven en dat pas in het proces van toegroeien naar de EMU sterkten en zwakten zullen blijken. Die hoofdvragen hebben betrekking op de mate van binding van lidstaten aan daadwerkelijke toetreding tot de derde fase, de onduidelijkheid over de overgang naar en de waardebepalen van de enkelvoudige munt en de dubieuze kanten van de in het verdrag ingebouwde benadering van meer snelheden. Op deze aspecten kom ik terug.

Ter afsluiting van deze inleidende opmerkingen wil ik vaststellen, dat deze belangrijke vragen onderweg naar het einddoel nader moeten worden beschouwd. Dat is te verdienen, omdat de PvdA-fractie voor en na Maastricht het doel van monetaire eenwording als Nederlands belang ziet. Zowel voor het Europees Parlement als voor de nationale parlementen zijn er op dit traject belangrijke rollen weggelegd. Openbaarheid omtrent de voortgang van de convergentie en waarborgen voor democratisch gedeelde besluitvorming over de totstandkoming van de derde fase zijn hierbij cruciaal. Idealiter zou nadere overeenstemming tussen alle lidstaten over deze twee kwesties op haar plaats zijn, maar in dit debat willen wij ons primair richten op de nadere afspraken in het interne verkeer tussen de Nederlandse regering en het Nederlandse parlement. Dat is voor deze volksvertegenwoordiging een dure plicht, vooral nu in 1992 het groene licht wordt gevraagd voor verreikende beslissingen in misschien wel 1998.

Ik kom tot een aantal meer specifiek op de verdragstekst toegepaste kwesties. Ik teken daarbij aan op enkele kwesties, met name het beheer van monetaire reserves en het toezicht op het kredietwezen, in ander verband terug te komen. In de

eerste plaats meent mijn fractie dat door de bank genomen een redelijk evenwicht is gevonden in de regeling van het parlementair toezicht op de besluitvorming in het kader van de EMU. Dit is niet ideaal, maar dat is de huidige praktijk ook niet. Het feit dat eerst na het Verdrag van Maastricht de Tweede Kamer erin slaagde, de president van De Nederlandsche Bank zonder begeleiding door de minister van Financiën te horen, toont de keerzijde van het beroemde artikel 26 van de Bankwet, dat overigens een uitermate constructieve functie in de opbouw van de Nederlandse Staat na de oorlog heeft vervuld. In het verdrag zijn mogelijkheden voor een uitdijende parlementaire invloed ingebouwd; de praktijk zal hier de richting wijzen. Dat achten wij geen onoverkomelijk bezwaar. Om de praktijk haar werk te kunnen laten doen, is het echter wel onontbeerlijk dat hetzij het Europees Parlement, hetzij de nationale parlementen in alle stadia van besluitvorming kunnen beschikken over gegevens en inzichten voor zover die leiden tot interventie in de economische soevereiniteit van de lidstaten. Reeds in de onderhandelingsfase is door mijn fractie de merkwaardige terughoudendheid over openbaarheid in het kader van het multilateraal toezicht aan de orde gesteld. Ik verwijs naar artikel 103 van het verdrag. Wij herinneren ons de positieve instelling van de regering op dit punt, die evenwel op het eindresultaat onvoldoende van invloed was. Wij blijven echter de mening toegedaan dat aanbevelingen op grond van artikel 103 gekend dienen te zijn door het nationale parlement dat immers de regering dient te beoordelen op de gevolgen die aan een Europese aanbeveling worden verbonden.

Iets, maar niet veel gecompliceerder ligt dit bij artikel 104C dat voorziet in een oplopende reeks van stappen tot en met sancties om uit de band springende lidstaten in het gareel van het terkortcriterium terug te krijgen. Hier wordt in het zevende lid verondersteld dat van dreiging met openbaarmaking van de aanmaning extra druk uitgaat op een lidstaat met een buitensporig tekort. Behalve dat op deze manier de vrije pers voor passief en de financiële markten voor naïef worden

gehouden, betekent dit formeel gesproken uitsluiting van de publieke opinie op een moment dat van een lidstaat toch drastische gevolgtrekkingen worden gevergd.

De PvdA-fractie meent dat op deze twee plaatsen het potentieel van parlementaire controle te zeer wordt ingeperkt. Wij vragen de regering, in het verband van de Raad te bevorderen dat aan artikel 103, vierde lid, in de praktijk een brede werking wordt gegeven en dat daarentegen aan de werking van artikel 104C, zevende lid, maximale beperking wordt opgelegd. In ieder geval zijn wij van opvatting dat een nadere afspraak betreffende de Nederlandse situatie met de bepalingen van het verdrag kan worden verenigd. Met het oog hierop is een amendement op de Goedkeuringswet ingediend.

In de tweede plaats is met name in de Bondsrepubliek veel aandacht besteed aan de problematiek van de overgang naar de derde fase. Alvorens tot de vraag te komen hoe de derde fase kan worden bereikt, moet eerst worden gezien wat de derde fase eigenlijk behelst. In de visie van de Duitse minister van financiën is dit eenvoudig. De Europese munt kan nooit zachter zijn dan de hardste nationale eenheid. Ervan uitgaande dat hij meent dat ook in 1999 de D-mark zich voor deze eretitel kwalificeert, is de boodschap dus helder. Ook van de zijde van De Nederlandsche Bank en van de regering is meer of minder duidelijk deze verwachting uitgesproken. Maar hoe verhoudt deze verwachting zich tot de rol van de ecu nu en straks? Nu wordt de ecu-mand bevroren. Met welke functie in de tweede fase en met welk vooruitzicht in verband met de derde fase? Moet die bevrozing overigens niet op 1 januari a.s. ingaan, ongeacht de datum waarop het verdrag in werking treedt? Wat is de betekenis van de technische mededeling dat onmogelijk tijdig zo veel ecu's zullen zijn geslagen dat in ieder geval vanuit dit oogpunt geen belemmering zou bestaan voor de praktisch introductie van de nieuwe munteenheid?

Zijn deze twee overwegingen samen eigenlijk geen perfecte onderbouwing van de veronderstelling van president Schlesinger dat de in het verdrag bedoelde derde fase feitelijk zal beginnen met een fase 3a,

waarbij de nationale munten blijven bestaan zij het tegen onderling gefixeerde wisselkoersen? Daar zou dan wel tegenover staan het sluimerende risico van munten die zich in tijden van crisis alsnog zouden kunnen losmaken van deze koers: zo zou dus niet het in de derde fase voorziene optimale rendement kunnen worden geboekt. Sluit de regering uit dat het toch zo zal gaan met deze praktische aanvulling op de formele overeenkomst? Waarom is dit nu al van belang? Omdat hiermee ook de variaties zichtbaar worden die op een ogenschijnlijk eenduidige tekst kunnen worden toegepast in een nu en straks weerbarstige praktijk.

In de derde plaats merk ik op dat dit voert tot het vraagstuk van de overgang zelf van de tweede naar de derde fase. Allereerst moet worden vastgesteld dat de verdragscriteria in artikel 109J, eerste lid, niet met mathematische precisie zijn geformuleerd. Terecht heeft de minister van Financiën bij voortduring onderstreept dat niet op de automatische piloot zal worden blind gevaren. Er is dus onvermijdelijk ruimte voor subjectieve interpretatie en wel langs drie lijnen.

De eerste heeft betrekking op de vertalingen waarin het verdrag is verschenen. Het is niet de eerste keer dat daarmee problemen ontstaan. De Duitse en de Engelse tekst lijken strenger dan de Franse en de Nederlandse versie. Ik heb de vertalingen aangegeven: "Maszstab hierfür ist, ob die einzelnen Mitgliedstaaten folgende Kriterien erfüllen" en "fulfilment of the following criteria" tegenover "dans quelle mesure chaque État membre a satisfait aux critères suivants" en "aan de hand van de mate waarin elke Lidstaat aan de volgende criteria voldoet". Welke is de enige autoriserende versie?

De tweede geldt de beoordeling van de mate waarin aan de criteria zelf is voldaan. Uiteenlopende nationale vormgeving en statistische verantwoording zijn hier nog de minste problemen, maar zeker niet zonder vraagtekens.

De derde is het zonder twijfel diep ingrijpende vraagstuk van de Gemeenschap met twee of meer snelheden. Dit vraagstuk werpt nu reeds zijn schaduwen vooruit. Het is een vaak voorkomend misverstand

dat deze kwestie niet zo'n probleem vormt, omdat er reeds sprake zou zijn van meerdere snelheden. Dit is feitelijk juist, maar het is ook nooit anders geweest. Eveneens sinds 1958 echter, is institutionele scheiding van bevoegdheden en verantwoordelijkheden uitgesloten geweest. Het zal nog moeten blijken in hoeverre bij de aanvang van de derde fase hierop zal kunnen worden ingebroken. De betekenis hiervan zou veel verder reiken dan de enkele dienstbaarheid aan het evenwichtig functioneren van de EMU. Het karakter van de Gemeenschap zou hierdoor ten principale veranderen. Dit alles is thans nog niet te overzien, ook al omdat zich dan ook nog een aantal lidstaten meer zal hebben aangesloten.

Het is echter wel een zeer zwaarwegende redengeving voor de wijze waarop van onze kant deze kwestie reeds in het voorlopig verslag ten principale aan de orde is gesteld. Wij hebben toen gesproken van een bestuurlijk democratisch dilemma. Aan de ene kant is onderkend dat de dwangmatige procesgang, leidend tot de derde fase, maximale druk zet op de lidstaten, hun beleid in de komende jaren te richten op de convergentie die een noodzakelijke voorwaarde voor monetaire eenwording is. Aan de andere kant is de termijn waarbinnen dit proces vorm moet krijgen zo lang en met zoveel onzekerheden omgeven, dat aan goedkeuring tot ratificatie nu een mechanisch mandaat voor de komende zeven jaar zou kunnen worden ontleend.

De discussie tijdens de algemene beschouwingen heeft hieromtrent wel iets, maar niet alles verhelderd. Het helderst bleek nog de positie van de VVD. Op hun eigen merites gezien leken de pertinente vragen van de heer Bolkestein op hun plaats. Het probleem was echter dat zij niet op hun eigen merites alleen konden worden beoordeeld, want het gemak waarmee het woord "uitstapclausule" werd geïntroduceerd in het Nederlandse debat en de wijze waarop de VVD-fractie al eerder had opgeroepen Deense voorstellen serieus te nemen die toen nog niet eens bekend waren, maar intussen blijken te vragen of de Denen mee kunnen doen zonder mee te hoeven doen, liet niet veel over van het potentiële belang van zijn bijdrage.

Die kan niet anders dan tot de conclusie leiden dat de VVD zich op dit cruciale punt distantieert van inzet en uitkomst van de verdragsonderhandelingen.

De heer **Weisglas** (VVD): Los van het EMU-punt heeft de VVD-fractie nooit gezegd dat Deense voorstellen die niet bekend waren, positief benaderd moesten worden. Ik heb in een motie tot uitdrukking gebracht – een motie waar uw fractie tegen heeft gestemd en die verworpen is – dat de Deense benadering van toevoegingen aan het verdrag constructief beschouwd moest worden. Dat is iets anders dan, zoals u nu suggereert, een blanco cheque geven aan ieder Deens voorstel. Dat hebben wij uiteraard nooit gedaan.

De heer **Melkert** (PvdA): Nu wij inmiddels meer over de Deense voorstellen weten, wil ik de heer Weisglas vragen of hij nog steeds vindt dat die constructief benaderd moeten worden.

De heer **Weisglas** (VVD): Ja, ons doel is dat Denemarken erbij kan blijven, dat de Twaalf bij elkaar blijven. Daarom vinden wij dat ieder Deens voorstel en ook de voorstellen die nu op tafel liggen, constructief moeten worden benaderd. Die moeten niet bij voorbaat de grond in worden geboord, zoals de heer Delors al weer meteen heeft gedaan. Ik heb nu geen oordeel over de inhoud van de Deense voorstellen. Met collega Eisma zeg ik: wij hebben die voorstellen tot op heden nooit in detail onder ogen gehad.

De heer **Melkert** (PvdA): Als wij afgaan op wat erover in de pers is verschenen, lijkt het mij een loze kreet om nu nog te spreken van een constructieve benadering als je weet dat in ieder geval enkele Deense voorstellen een rechtstreekse ondermijning van het Verdrag van Maastricht behelzen. Daarom vind ik uw benadering meer dan een duidelijke vingerwijzing voor de positie die de VVD inneemt ten aanzien van het verdrag op bijvoorbeeld dit cruciale punt.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter! Wij moeten zoeken naar een oplossing van datgene wat, overigens ten onrechte, het Deense

probleem wordt genoemd. Ik noem het liever het Europese probleem, veroorzaakt door een gerechtvaardigd referendum in Denemarken. Wij moeten zoeken naar oplossingen. Dat betekent dat wij moeten zoeken naar een mogelijkheid om bij elkaar te blijven. En dat betekent voor ons nog steeds, ook op grond van datgene wat in de pers is verschenen over de Deense voorstellen van nu, dat wij die constructief moeten benaderen. Dat is iets anders dan er volledig "ja" tegen zeggen.

De heer **Melkert** (PvdA): Wij moeten de Deense positie constructief benaderen. Dat kan echter niet door de voorstellen constructief te benaderen, want dan schieten wij niet veel op met het verdrag.

Voorzitter! Ik blijf bij mijn mening dat de VVD zich op dit cruciale punt distantieert van de inzet en de uitkomst van de verdragsonderhandelingen.

De regering van haar kant onderschreef tijdens de algemene beschouwingen dat het parlement bij de overgang naar de derde fase een actieve rol in het gemeen overleg zou behoren te vervullen. Deze tegemoetkoming scheen ons even ruimhartig in hoffelijkheid als beperkt in reikwijdte. Die beperking bleek ook uit de mededeling van de premier, dat een minister of een kabinet altijd nog kan aftreden als de Kamer er in een wezenlijke kwestie anders over denkt.

De crux van de gedachtenwisseling in de schriftelijke voorbereiding, en naar onze indruk ook van de discussie in de Bondsraad en de Bondsdag, is er nu juist in gelegen dat de regering niet zonder het parlement kan opereren. Het moment van besluitvorming inzake de overgang naar de derde fase is even fundamenteel als het moment van goedkeuring van het verdrag, dat de weg tot aan de derde fase open legt en bovendien de criteria stelt, die bij uitsluiting relevant zijn voor de beoordeling van de toetreding van lidstaten tot de derde fase alsmede voor de datum van ingang.

Daar past slechts de instemming zoals thans ook voor de ratificatie vereist is. Zo ook wordt door de meerderheid van de Bondsraad en de vermoedelijke meerderheid van

de Bondsdag de "Zustimmung" verstaan, waarmee minister Kinkel kort geleden zijn entree in het kamerdebat mocht maken. Een besluit tot het doen vervangen van de gulden dient niet gedelegeerd te zijn. Het kan nu onmogelijk genomen worden, omdat niet alle relevante feiten bekend zijn. Daarom moet nu een afspraak worden gemaakt tussen regering en Kamer. Dat kunnen wij in Nederland regelen zoals wij dat zelf wensen te besluiten. Dit is voorgesteld in het ingediende amendement.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter! De strekking van datgene wat de heer Melkert beoogt, is mij sympathiek. Het gaat mij even om de term "instemming" die hij zowel in zijn betoog heeft gebruikt als in het amendement heeft neergelegd. Hij ging zelfs zo ver dat hij zei, dat de stap naar de derde fase dezelfde is als ratificatie van het Verdrag van Maastricht nu. Wij stemmen nu in met ratificatie en in 1999 bijvoorbeeld stemmen wij in met toetreding tot de derde fase. Heb ik hem zo goed begrepen? Naar mijn gevoel gaat hij met het gebruik van de term "instemming" op deze manier, ver buiten de kaders van wat het verdrag aan mogelijkheden biedt.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik zie dat wezenlijk anders. De instemming die ons nu wordt gevraagd, is de instemming met een verdrag in het kader van een wettelijke goedkeuringsprocedure tot ratificatie. Dat is iets anders dan een standpunt van de regering, waarop de instemming van een meerderheid van de Staten-Generaal wordt gevraagd. Het cruciale punt is dat de instemming waarvan sprake is in het amendement, binnen een veel beperkter kader wordt gevraagd dan de instemming die wij nu kunnen geven. Wij kunnen nu "ja" of "nee" zeggen en alle argumenten die ons daarbij als nuttig voorkomen, in het debat en bij onze stellingname gebruiken. Dat kan niet als eenmaal toestemming tot ratificatie van het verdrag is gegeven. De Staten-Generaal zijn dan net als de regering volstrekt gebonden door de criteria in het verdrag, die immers bij uitsluiting de gronden zijn op basis waarvan tot besluitvorming over de derde fase kan worden gekomen.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Deze redenering blijft al een stuk meer binnen de termen van het verdrag dan uw formulering van zoëven.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik neem aan dat u de toelichting op het amendement goed heeft gelezen?

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ja zeker, maar het gaat mij om de term "instemming", want dat is de term die in de wettekst komt. Betekent dit dat naar uw gevoelens de Staten-Generaal hun instemming zouden kunnen onthouden aan het besluit of het voornemen van de regering om deel te nemen aan de derde fase?

De heer **Melkert** (PvdA): Als er reden is om aan te nemen dat er niet op basis van het verdrag wordt voorgesteld om over te gaan tot de derde fase, dan is er uiteraard een probleem tussen de regering en de Kamer. Dat probleem zal zich echter niet voordoen, omdat ook de regering zelf gehouden is aan het toepassen van de verdragscriteria.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): U wilt nu in een wettekst het recht voor de Staten-Generaal vastleggen om aan het eind van de jaren negentig al dan niet in te stemmen met het vervolg. U voegt daaraan toe dat de Kamer zich dan natuurlijk moet houden aan de juiste toepassing van de criteria. Dat heeft echter geen wettelijke kracht. Voor de Kamer kan dan alleen maar gelden dat zij een instemmingsrecht heeft en dus het recht haar instemming te weigeren. Op basis van deze tekst zou de Kamer om heel andere redenen van de door u gegeven rechten gebruik kunnen maken.

De heer **Melkert** (PvdA): Nee, dat kan niet!

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Nee, u vindt dat het niet zou mogen!

De heer **Melkert** (PvdA): Het kan niet omdat de Kamer dan het verdrag zou schenden. Als de Kamer haar goedkeuring aan de ratificatie hecht, dan wordt zij daardoor zelf aan het verdrag gebonden.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Dat de Kamer dan het verdrag zou

schenden, is een interessante opmerking. Maar wie bepaalt dat? Ook dat zal een politiek oordeel zijn, omdat er geen instantie is die dat oordeel kan uitspreken en daar enig effect aan kan geven. Het is een politiek oordeel dat de regering de Kamer voor kan houden, dat wij elkaar voor kunnen houden als wij dan nog in de Kamer zitten, maar meer gezag zal het niet hebben.

De heer **Melkert** (PvdA): U legt een te zwaar unilateraal accent op de wijze waarop de Kamer zich hiermee zal bevatten. U moet het woord "instemming" ook als overeenstemming tussen regering en Kamer opvatten. Ik stel uw vragen overigens bijzonder op prijs, maar tegelijkertijd wil ik u de vraag voorleggen of het niet verstandig is als de Kamer een positie inneemt die ons behalve het recht van ratificatie het recht verschaft om tot een uitspraak te komen die vervolgens tot overeenstemming met de regering dient te leiden.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Die vraag kan ik heel simpel beantwoorden. Ik vind dat u bezig bent met het creëren van een dode mus.

De heer **Melkert** (PvdA): Dat is biologisch gezien een lastige zaak!

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter...

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer De Korte.

De heer **De Korte** (VVD): Voorzitter! Het amendement komt ons zeker sympathiek voor. Het amendement wordt echter ingeleid met het subjectieve punt dat de regering, respectievelijk de Kamer, de criteria in gemeenschapsverband anders zou kunnen beoordelen. Nu is het natuurlijk heel relevant wat er gaat gebeuren als er op grond van dit amendement een stemming plaatsvindt. Instemming met dit amendement betekent immers een stemming hier in de Kamer. Daarbij kunnen zich verschillende casus voordoen.

In de eerste plaats de casus dat de regering met een motie of uitspraak instemt. Dan is er geen probleem omdat de subjectieve elementen uit de beoordeling van de criteria

verdwenen zijn; zowel de regering als de Kamer staat dan op hetzelfde standpunt. Het kan echter ook zo zijn dat de standpunten van de Kamer en de regering uiteenlopen. Dat is een andere casus. De regering zegt dat zij het niet met de motie of uitspraak eens is, zij gaat haar eigen weg en zij bepaalt haar eigen oordeel. Op dat moment kan de Kamer haar consequenties trekken en tegen de minister van Financiën zeggen dat hij weg moet. De minister van Financiën is als het ware een vooruitgeschoven post. Ik neem echter aan dat dan, zeker in deze constellatie, de hele regering vertrekt. Dan is er geen regering meer, maar ze is wel gehouden aan de besluitvorming.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik keer het om. Dat is ook precies de argumentatie die ik in het voorlopig verslag heb opgevoerd omtrent het bestuurlijk-democratisch dilemma waar wij voor staan. Enerzijds is het goed dat die lijn zo getrokken wordt en anderzijds willen wij daar als parlement volledig bij betrokken zijn, met name op het moment dat er sprake is van cruciale, nadere besluitvorming, waarvoor nu het kader wordt gegeven in een verdrag. Pas dan zijn de omstandigheden bekend op grond waarvan besloten kan worden tot het doen vervangen van de gulden door de ecu. Het is dan aan de regering om zich te vergewissen van de instemming van de Staten-Generaal. Ik kan mij namelijk eenvoudigweg niet voorstellen dat een regering een afwijkend standpunt wil innemen van dat van de Staten-Generaal op zo'n cruciaal punt van overdracht van soevereiniteit. Dat is eigenlijk de enige reden om te trachten, daarvoor een procedure af te spreken. Die heeft dus een strikt intern karakter en geen extern effect. Dat is heel belangrijk. Daarmee wordt ook niet van de regering gevraagd om nu naar Brussel te gaan en de partners mee te delen: wij hebben een probleem. Nee, er is geen probleem.

Wij van de PvdA-fractie stellen ons achter het verdrag, inclusief de criteria. Maar wij menen wel dat er, als straks de interpretatie van de verdragscriteria aan de orde is, een moment is waarop de Kamer en de regering in overeenstemming dienen te handelen, omdat er een essentieel Nederlands belang in het geding is.

Ik kan mij eenvoudigweg niet voorstellen, even afgezien van de precieze formulering die wij natuurlijk kunnen bekijken als daar aanleiding toe is, dat er op dit principiële punt waarop overeenstemming dient te zijn, hetzij in deze Kamer, hetzij tussen regering en Kamer verschil van mening bestaat. Dat is de kern van het amendement.

De heer **De Korte** (VVD): Het lijkt mij een belangrijke constatering dat u als kern van het amendement beschouwt, dat het dan zittende kabinet te allen tijde moet doen wat de Kamer dan in meerderheid beslist. Daar ben ik het ook roerend mee eens. De heer Melkert zegt in wezen dat de volksvertegenwoordiging dan moet prevaleren. Daar gaat het in wezen nu om.

De **voorzitter**: Wilt u kort zijn met uw interrupties?

De heer **Melkert** (PvdA): Het probleem met de vragen van de heer De Korte is dat, zijn standpuntbepaling in dit debat kennend, hij zich vooralsnog niet heeft bekend tot het bij uitsluiting toepassen van de gegeven verdragscriteria. Ik waardeer zijn sympathie, maar ik stel zijn steun minder op prijs.

De heer **De Korte** (VVD): De subjectiviteit vormt toch de aanleiding voor dit amendement? U hebt de subjectiviteit nu verkleind met de opmerking dat een dan zittend kabinet geen ander oordeel kan hebben over die criteria dan de fungerende meerderheid in het parlement. Dat wordt ook uitgesloten in uw toelichting. Daar ben ik u dankbaar voor. Ik wil dit ook graag door u bevestigd hebben.

De heer **Melkert** (PvdA): De vraag of iets uitgesloten kan worden, is nu niet aan de orde. Dat zal te zijner tijd blijken. Er is natuurlijk nog een Europees niveau waarop vervolgens de situatie kan worden beschouwd die mogelijkerwijs ontstaat als gevolg van verschillen van mening over de subjectieve interpretatie van de verdragscriteria. Dat regardeert echter niet alleen Nederland; dat kan in alle lidstaten gebeuren.

De **voorzitter**: Ik zie dat de heer Van Iersel wil interrumperen. Als hij

het maar kort en bondig doet en niet in herhaling vervalt.

De heer **Van Iersel** (CDA): In het verdrag is er toch helaas buiten ons om met medewerking van de Nederlandse regering, een subjectief element ingeslopen, doordat men het Frans-Spaanse voorstel heeft aanvaard, dat er ook politieke overwegingen kunnen zijn om landen toe te laten die reeds ver op weg naar de EMU zijn. De procedure die wij in Nederland voorstellen en die zeer nauwkeurig voortvloeit uit de toelichting op het amendement, is om ervoor te waken dat de verdragscriteria niet alleen voor onszelf, maar ook voor andere landen zo zorgvuldig mogelijk toegepast worden. Het gaat namelijk om een substantiële overdracht van soevereiniteit. Wij willen ook graag dat wij in een zeer gezonde EMU terechtkomen. Zo kan het ook geïnterpreteerd worden.

De heer **Melkert** (PvdA): Ik onderschrijf die stelling. Deze Kamer moet ook willen voorkomen dat met deze afhandeling van de goedkeuring tot ratificatie, formeel de rol van de Kamer is uitgespeeld. Uiteraard zal er feitelijk nog veel worden besproken in de komende jaren maar het lijkt mij, in het verlengde van de opmerking van de heer Van Iersel, inderdaad terecht dat wordt opgemerkt hoe de verdere procedure zal lopen en dat de Kamer daarin haar eigen positie markeert. Ik wil eraan toevoegen, dat deze positie ook in overeenstemming is met de opvatting in een amendement op de Goedkeuringswet door de Bondsraad in Duitsland. Wat dat betreft, zijn wij niet het enige land, dat met deze problematiek te maken heeft en is het ook niet toevallig, dat juist in de twee lidstaten die misschien nog wel het meeste risico te nemen hebben met het overgaan tot de derde fase, de parlementen zich er actief mee bemoeien om daarover zelf ook een oordeel te vellen?

De heer **Ybema** (D66): Voorzitter! Collega Melkert merkte op, dat een zo belangrijke beslissing van het vervangen van de gulden door de ecu niet kan worden gedelegeerd. Hij doelde op delegatie van het parlement aan de regering. Maar op grond van de verdragstekst is die belangrijke beslissing toch in feite

gedelegeerd aan de gekwalificeerde meerderheid in de Raad, die daarover beslist?

De heer **Melkert** (PvdA): Ja, maar om een gekwalificeerde meerderheid tot stand te brengen, zal in ieder afzonderlijk geval per lidstaat ook over een bijdrage in de besluitvorming, hetzij in de vorm van een "ja" hetzij in de vorm van een "neen", evenals over de vraag of tot de derde fase wordt overgegaan, het standpunt van de Nederlandse regering worden gevraagd. Dat standpunt van de Nederlandse regering zal hoe dan ook en in welke vorm dan ook voorliggen en ter beoordeling zijn aan de Kamer. Ik begrijp eerlijk gezegd niet waarom deze vragen vanuit de Kamer komen; ik zou mij nog kunnen voorstellen dat de regering nog eens even precies had willen weten hoe het zit. Het gaat nu juist om een precieze vorm van de rechten van de Kamer. Dat is het enige waar het om gaat. Ik zou uw steun daarvoor willen vragen.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): De rechten van de Kamer worden niet gemaximaliseerd met dit amendement, maar er wordt nog eens een puntje op de i gezet. Het zijn rechten die beide Kamers der Staten-Generaal hebben, ook als dit amendement niet zou worden aangenomen. De regering gaat naar de Raad met een opvatting over de vraag of aan de voorwaarden is voldaan en of andere lidstaten aan de voorwaarden voldoen. Die opvatting wordt uiteraard in 1996 door de Kamers gevraagd. In dat debat zal de Kamer zich erover uitspreken of zij het al dan niet eens is met het kabinet. Dat is een recht dat de Kamer niet weggeeft met dit verdrag. Ik ondersteun het amendement dus, omdat ik van mening ben dat het de puntjes op de i zet. Maar laten we nu niet doen alsof het iets anders regelt dan wat de rechten van het parlement al zijn.

De heer **Melkert** (PvdA): Neen, er zit één onderscheid met het normale verkeer tussen regering en parlement. Vanzelfsprekend kunnen wij van alles en nog wat vragen en dat tijdig voorgelegd te krijgen om ons oordeel daarover uit te spreken. Het punt is, dat de regering dat oordeel naast zich neer kan leggen...

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Dan kan de Kamer de vertrouwenskwestie stellen!

De heer **Melkert** (PvdA): ...en vervolgens de Kamer dwingt om het kabinet naar huis te zenden, als het heel zwaar weegt. Dat is precies de casus, die de premier in de algemene beschouwingen ook naar voren heeft gebracht. Mijn fundamentele bezwaar is, dat over een zo cruciale zaak als het overdragen van monetaire soevereiniteit een besluit niet onder het beslag van de dreiging van het heenzenden van een kabinet behoort te worden genomen, maar in overeenstemming tussen regering en Kamer tot stand dient te komen. Dat is de kern van de zaak.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Maar u kunt natuurlijk niet voorkomen, dat een Kamer een dergelijke kwestie stelt als zij zich in die omstandigheden bevindt. Dat kunt u niet voorkomen; dat is het recht, dat een Kamer altijd heeft en houdt!

De heer **Melkert** (PvdA): Ik zeg ook niet, dat dit voorkomen moet worden maar ik geef er de voorkeur aan, dat overeenstemming tot stand komt en dat uitsluitend op basis van die overeenstemming wordt gehandeld tussen regering en Kamer. U weet ook, dat het heenzenden van een kabinet allerlei andere implicaties met zich brengt en allerlei andere argumenten in het debat kan brengen, die nu juist de zuiverheid van de afweging zouden kunnen aantasten. Die indruk heb ik ook.

Voorzitter! Mijn volgende opmerking was – ik hoop dat die ook allerwegen gesteund wordt – dat met deze verheldering van de rolverdeling in de nadere besluitvorming nog niet alle vragen omtrent de derde fase zijn beantwoord. De voorziene formele gang van zaken laat ruimte voor het gedachtenexperiment dat de uitkomst van de per afzonderlijke lidstaat bij gekwalificeerde meerderheid te nemen toelatingsbesluiten, zou kunnen leiden tot deelname van een bijvoorbeeld door de Bondsrepubliek niet gewenste lidstaat. Dit zou zonder twijfel een grote bron van spanning zo niet een onoverkomelijk obstakel zijn. Tegelijk mag worden verondersteld, dat de feitelijke gang van zaken uiteindelijk

doorslaggevend zal zijn. Zo zou het ook als minder relevant kunnen worden beschouwd, dat in het protocol betreffende de overgang naar de derde fase, de meerderheid der lidstaten zich verplicht de totstandkoming van de derde fase niet te verhinderen en overigens geen actieve verplichting tot deelname wordt geëxpliciteerd. Wij accepteren dat hierop betrekking hebbende vragen zich eerst in 1996 of 1998 zullen laten beantwoorden. Dit is ten overvloede dan wel een goede reden om de rol van de Kamer op die tijdstippen ondubbelzinnig te markeren. A propos: hoeveel lidstaten zullen op grond van artikel 109J, derde lid, nodig zijn om een meerderheid ter voldoening van het vereiste voor de aanvang van de derde fase te constitueren, gelet op de positie die nu ook Denemarken, na het Verenigd Koninkrijk, inneemt?

Voorzitter! Tot zover de institutionele kant van de overgang naar de derde fase. Door de EMS-crash in september is nieuwe aandacht gevraagd voor de betekenis van het convergentiecriterium dat herschikking van wisselkoersen in de periode voorafgaand aan de derde fase ogenschijnlijk uitsluit. De eerste vraag is, waarom zich in de afgelopen jaren een taboe op het aanpassen van wisselkoersen heeft meester gemaakt van de deelnemers aan het EMS, die zich nu juist tot dit mechanisme hebben bekeerd met het oog op een geordende sturing van bij tijd en wijlen onvermijdelijke aanpassing. Zou een deel van de spanning in september niet te vermijden zijn geweest als het onderwerp devaluatie eerder bespreekbaar zou zijn gemaakt?

De tweede vraag is, welke gedragslijn in de tweede fase zal worden gevoerd. De derde vraag is, welke ratio is gelegen in het bedoelde convergentiecriterium. Wij hebben met belangstelling kennis genomen van de nadere gedachten van oud-onderhandelaar Maas op dit punt. Zien wij het echter goed, dat in het protocol op dit punt de woorden "op eigen initiatief" zijn toegevoegd, teneinde aanpassing in overleg wel mogelijk te maken? Heeft deze afspraak dan ook betrekking op het Verenigd Koninkrijk en eventueel Denemarken? Wij verzoeken de regering hierop in te gaan en daarbij tevens inzicht te verschaffen in de

beoogde uitwerking van de opvatting verwoord door thesaurier-generaal Brouwer, dat het EMS versterking behoeft.

Voorzitter! Bij de start van de intergouvernementele conferenties heeft de Kamer zich met name bezig gehouden met het vraagstuk van de positionering van de Europese centrale bank. Dit gebeurde vanuit twee invalshoeken. Enerzijds de zorg dat voldoende afstand zou worden geschapen tussen de politieke en monetaire autoriteit, conform het Duits-Nederlandse model. In een motie heeft de Kamer zich toen voor deze zo genoemde operationele autonomie uitgesproken. De implicatie van deze formulering was echter anderzijds, dat in institutionele zin verankering van de Europese centrale bank in de politiek democratische legitimatie van de unie geboden was, teneinde te voorkomen dat de centrale bank een zwevend hemellichaam zou worden, ongrijpbaar voor de Europese burgers en hun vertegenwoordigers.

De groei naar operationele autonomie vergt veel veranderingen in de lidstaten. Dit is een van de belangrijkste kwesties in de tweede fase, hoewel het merkwaardigwijs tot aan het eind van die fase is opengelaten of en hoe lidstaten dit regelen. Zou het bevorderen van een eenvormig model geen belangrijke taak voor het monetair instituut zijn? Kan bij uiteenlopende vormgeving niet een aanzienlijke complicatie optreden, waaraan in feite minstens zo'n zwaar gewicht zou moeten worden toegekend als aan de vier convergentie criteria?

Was minister Kok niet iets te onderkoeld, toen hij de kennelijk afwijkende opvatting van president Mitterrand als een schoonheidsfout betitelde? Was president Mitterrand daarvan overigens onder de indruk? Sluimert daar niet de kiem van een potentieel conflict? Is de regering bereid te bevorderen dat een op hoofdzaken geharmoniseerd model tot stand komt? Met goedkeuring tot ratificatie wordt ruimte gemaakt tot wijziging van de Bankwet 1948 op zijn kernpunt. Dat is een vergaande stap. Als aan de voorwaarden die het verdrag stelt, zal zijn voldaan, acht de fractie van de Partij van de Arbeid dit in hoofdzaak een verantwoorde stap.

Voorzitter! De tweede fase staat al

bijna voor de deur. Geconstateerd is dat niet is voorzien in het potentiële probleem dat op 1 januari 1994 niet alle lidstaten voldoen aan de voorwaarden voor deelname aan de tweede fase. Hoe ziet de regering dit? In welk verband zal de stand van zaken per ultimo 1993 worden besproken? Mag de Kamer dan een rapport over de volledige stand van zaken tegemoet zien?

In dit verband hebben wij vragen bij de toegepaste definitie over monetaire financiering. Als wij de antwoorden goed begrijpen, loopt deze per lidstaat nogal uiteen. Is dit geen potentiële ontsnappingsroute? Is ook hier geharmoniseerde nationale wetgeving niet de enige remedie? Een belangrijke taak die onder auspiciën van het monetair instituut moet worden uitgevoerd, is de zodanige aanpassing van relevante statistieken dat deze bruikbaar worden in de benadering van beleidsconvergentie. Zelfs bij de in artikel 109J, eerste lid, opgevoerde criteria kan gerede twijfel bestaan over de vergelijkbaarheid van gegevens. Ter illustratie verwijs ik maar eens naar de zelfs in eigen land verwarrende discussie over indexcijfers. Welke impulsen gaan op dit punt uit van de Ecofin-raad? Boekt de commissie reeds vooruitgang? Zal het voor de Studiegroep begrotingsruimte die binnenkort aan de slag moet, mogelijk zijn om haar bevindingen beter dan in het verleden op internationale vergelijkbaarheid toe te spitsen?

In het EMU-deel van het verdrag is op het eerste gezicht een redelijk evenwicht tot stand gebracht tussen monetaire centralisatie en economische aanpassing. Tot op zekere hoogte is het beginsel van subsidiairiteit hier naar behoren toegepast. Vanzelfsprekend zijn daarmee geen harde grenzen getrokken tussen wat nationaal en Europees moet gebeuren. In de praktijk zal sprake zijn van een wederzijdse beïnvloeding, maar de scheiding van verantwoordelijkheden voor zover wordt voldaan aan de bij verdrag overeengekomen convergentiecriteria, is redelijk gemarkeerd. Daarom is het ook niet nodig om meer convergentiecriteria te verzinnen dan strikt noodzakelijk voor het in stand houden van monetair evenwicht. Dit geldt voor suggesties om het begro-

tingsbeleid in de toekomst aan strakkere Europese regels te binden en voor pleidooien om de collectieve-lastendruk aan een Europese norm te onderschikken. De PvdA-fractie is hier niet voor. Het is economisch onbewezen dat nadere normen in deze richting meerwaarde opleveren. Het is politiek een uitholling van de herkenbaarheid van de nationale staat in essentiële verdelingsvraagstukken. Deze horen niet op Europees niveau thuis. Binnen de verdragscriteria dienen Nederlanders ook in de toekomst zelf te kunnen beslissen over begrotingen, belastingen en voorzieningen op het terrein van sociale zekerheid en gezondheid. Wij vatten artikel 104C, tweede lid, onder a, zo op dat binnen de band van het tekortcriterium beperkte ruimte bestaat om een nationaal of een tussen meer landen afgestemd conjunctuurbeleid te voeren, met name gericht op instandhouding van werkgelegenheid.

Hoe wordt overigens in dit verband het tekortcriterium opgevat? Licht het niet in de rede om dit in ieder geval in de derde fase als trendmatig criterium toe te passen? Dat laat onverlet dat de subjectieve vergelijking met de situatie in buurlanden of meer objectieve marktfactoren grenzen kunnen stellen. Maar dat is vandaag de dag al niet anders.

Een ander economisch aspect van de Monetaire Unie ligt in de druk die van zich aanpassende, met name zuidelijke, lidstaten kan uitgaan op andere lidstaten met het oog op de overdracht van middelen ter verevening van economische verschillen. Het cohesiefonds is hiervan een uitdrukking. Zijn de condities waaronder uitkeringen uit dit fonds zullen worden verstrekt inmiddels bekend? Wanneer zal het fonds van start gaan?

Deze vragen zullen ook later aan de orde zijn. Het is ook een Nederlands belang dat de regionale ontwikkeling in Europa niet te grote verschillen te zien geeft. Vanuit dat oogpunt is het zelfs een taak van de Gemeenschap om inkomensoverdrachten met dit doel te bevorderen. Tegelijkertijd zijn er echter twee valkuilen. De ene is reeds bekend, namelijk het notoire gebrek aan inzichtelijkheid omtrent de effecten van reeds bestaande fondsen. Naar onze indruk is de regering er nog

steeds niet in geslaagd om hierin een doorbraak te bewerkstelligen. Moet de start van het cohesiefonds niet worden opgehouden totdat de werking van en afstemming met het Sociaal fonds en het Regionaal fonds zal zijn verbeterd? De andere valkuil ligt in de mogelijkheid dat de fondsen een alibi vormen voor het onvoldoende toewerken naar de convergentiecriteria. Wij herhalen onze suggestie om de toewijzing van middelen uit de fondsen in de toekomst te koppelen aan de mate waarin een op de convergentiecriteria gericht beleid wordt gevoerd. Is de regering bereid hierover te bestemmer plaatse nadere voorstellen te doen?

Voorzitter! Ik rond af. Er is nog een lange weg te gaan. Dat er obstakels zijn, behoeft niet te hinderen, want deze kunnen uit de weg worden geruimd. Wel hinderlijk is het vasthouden aan besluitvorming in bilaterale beslotenheid of nationale eenzaamheid. Daarvan hebben we recent weer forse staaltjes gezien: niet alleen de Britten, maar minstens zozeer de Duitsers blijven zich einzeltägerisch manifesteren alsof ze nooit in Maastricht zijn geweest. Mijn fractie vindt het niet langer aanvaardbaar als ingrijpende economische en monetaire besluiten zonder consultatie met de overige lidstaten tot stand komen. De test van de houdbaarheid van de EMU wordt niet in de toekomst bepaald, maar reeds in het heden. Alleen zo kan geleidelijk vertrouwen en routine groeien. De Ecofin-raad heeft nog lang niet de status die bij het verdrag past. Wij vragen de regering agenda en werkwijze van de Raad in verband hiermee beter in te richten.

Overigens zijn wij van mening, dat de Europese centrale bank in Amsterdam gevestigd behoort te worden en dat geen alternatief tegen dit belang opweegt.

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! In zijn geschiedenis is ons werelddeel door vele oorlogen geteisterd. Terecht hebben leidende politici na iedere oorlog gevonden, dat men toch moet trachten door middel van Europese integratie aan oorlogen een eind te maken. Eind jaren veertig, na de verschrikkelijke ramp

die Europa toen had getroffen, was dit zeker ook het geval. Toch mag het duidelijk zijn dat het, ondanks de grote wil die er toen in politiek Europa was, ontzaglijk lang duurde voordat de eerste reële stappen werden genomen. Het mag misschien onze regering sieren, dat zij daartoe in Maastricht opnieuw een aanzet heeft willen geven. Zij verkeerde in de veronderstelling dat het verdrag een stap zou zijn op de weg naar grotere stabiliteit in ons werelddeel.

Mijnheer de voorzitter! Intussen is in Europa de situatie na het aanbieden en het ondertekenen van het verdrag, zich al aan het wijzigen. Een redelijk aantal landen in Europa, waaronder niet de kleine, krijgen steeds meer moeite met de ondertekening van het verdrag. Men kijkt naar datgene waartoe het verdrag zou moeten dienen. In ons land nemen dan de twijfels toe. Na de Tweede Wereldoorlog vraagt terecht de bevolking van ieder Europees land grotere waarborgen inzake haar bestaan, haar voortbestaan in eigen land en om afwending van dergelijke rampen.

Voorzitter! Die oorlog lijkt er natuurlijk niet meer aan te komen, gelukkig niet. Die waarborgen voor onze eigen bestaansbronnen staan echter ook bij de beoordeling van het huidige regeringsbeleid ter discussie. Deze regering moet onze bevolking duidelijk zien te maken, dat er sprake is van een grotere waarborg voor het eigen bestaan na ondertekening. Wij merken niet dat dit gebeurt. In de urenlange discussie hier over de diverse voorwaarden en artikelen van het verdrag is dat er naar mijn mening niet uitgekomen. Welke grotere waarborgen biedt de regering nu?

Mijnheer de voorzitter! Het mag natuurlijk niet vreemd klinken uit de mond van deze afgevaardigden, dat wij grote vraagtekens zetten als het gaat om de aanhoudende vreemdelingenstroom. Die kwestie wordt natuurlijk in het verdrag aangekaart. Dat is een groot politiek probleem, met diverse politieke vertakkingen, niet alleen in onze samenleving maar ook in de landen waar Nederland aan grenst. Dat probleem wordt groter voor onze eigen bevolking als de regering meent voor die mensen een gelijke plaats te moeten aanbieden. De Grondwet van 1983 heeft nu

eenmaal geregeld dat vreemdelingen, natuurlijk in het bezit van een desbetreffende vergunning, benoembaar zijn in overheidsdiensten. Maar mag de Nederlandse bevolking, en vooral dat deel dat een bestaansbron in dat soort diensten heeft, zich afvragen waar onze regering voor hen een alternatief creëert? Kan onze regering duidelijk maken dat de bestaansbronnen voor de Nederlandse administratieve bevolking worden vergroot als zij op wat langere termijn invulling kan geven aan de mogelijkheden en aan de uitwerking van het verdrag? Daar vragen onze kiezers immers om, voorzitter!

Hetzelfde vraagt ons midden- en kleinbedrijf. Het mag duidelijk zijn dat het grote bedrijfsleven door de Europese integratie en de grotere markten een en ander zal kunnen veroveren. Maar als de EMU doorgaat, hoe is het dan gesteld met de financiële middelen van ons midden- en kleinbedrijf? De kloof tussen de burger en de overheid wordt zeker niet verkleind. De Centrumdemocraten hebben daar meerdere malen op gewezen. De regering zal deze zaken toch duidelijk moeten beantwoorden, wil de Nederlandse bevolking zich wenden in de richting van Europese integratie. Die wezenlijke vragen moeten worden beantwoord. Het is misschien een extreme gedachte, maar soms komt die toch op: glijdt de Nederlandse bevolking zo langzamerhand niet af naar een nomadenbestaan in eigen land? Hoe groot is de zekerheid die wij ons door middel van een discussie over allerlei stelsels, ook het sociale stelsel, nog denken te kunnen toemeten? Waar is onze bevolking in een federatief stelsel of in een unie van staten aan toe? Antwoorden op deze vragen zal de regering aan onze bevolking duidelijk moeten maken. De kritieken op dit verdrag worden dan van tweede rang. Die zijn wel belangrijk, maar nogmaals, die worden van tweede rang. Onze bevolking vraagt zekerheid van de eigen bestaansbronnen. Als die gewaarborgd zijn, kan mijn fractie toegeven dat er eerst gebouwd moet worden. Wij kunnen dat de regering nageven. Als je begint met democratische controle, wordt er niet gebouwd. Dat bouwswel moet er eerst komen. In dat bouwswel gaan wij democratisch

controleren. Dat de democratische controle achter de initiatieven aanloopt, lijkt in politieke integratieprocessen een normale procedure. Draaien wij dit om en beginnen wij te controleren, dan wordt er niet meer gebouwd en komen de vraagtekens te vroeg.

Voorzitter! Dat Nederland in Europa geen leidende rol zal spelen, ligt voor de hand. Nederland speelt op het ogenblik, ook in het Europa van de staten, natuurlijk geen leidinggevende rol. Maar opnieuw zal de vraag beantwoord moeten worden of het kleine zelfstandige deel dat wij nu Nederland noemen straks in een unie niet onder de voet zal worden gelopen door gekwalificeerde besluitvorming door grotere landen. Dat geldt ook voor de belangenbehartiging van die grote landen.

Voorzitter! Op het ogenblik zien wij rondom ons heen een instabieler wordende internationale wereld. Ook Europa zelf wordt door diverse ontwikkelingen uit zijn stabiliteit gehaald. Moet Europa worden omgebouwd tot een fort? Moet Europa uitsluitend of vooral voor het eigen belang opkomen? Een fort wordt gebouwd als je aangevallen wordt. Er zijn groepen in de samenleving van Europa die zich aangevallen voelen. De bouw van het fort is een reactie van die groepen, die hun bestaan niet verder ondermijnd willen zien, hoe groot de voordelen voor anderen ook zouden zijn. Ieder mens en iedere groep mag natuurlijk een redelijk egoïsme worden toegeschreven, namelijk de drang om zelf te blijven bestaan. Daar is niets onfatsoenlijks aan.

De minister-president had in zijn eerste aanzet tot verdere Europese integratie een sterk federatief model in gedachten. Dat is verklaarbaar. Diverse landen vinden dat echter veel te ver gaan. De Europese eenwording wordt natuurlijk ook moeilijker naarmate er meer landen bij betrokken zijn. Dat geldt niet alleen voor de politieke eenwording, maar ook voor het monetaire stelsel. Naarmate de ecu in meer landen zal worden gebruikt, komt de munt lastiger tot stand en krijgt de munt een labielere waarde. Wij kennen een systeem van democratisch kapitalisme, hoe wij het ook wenden of keren. Er zijn mensen die in de loop van hun arbeidzaam leven financiële voorwaarden creëren om

zich van een goed verzorgde oude dag te verzekeren of hun nazaten iets na te laten. Dergelijke mensen kunnen de nodige zorgen hebben over dat andere muntstelsel. Het zijn hun bezittingen.

Wij moeten wachten tot er een situatie ontstaat waarin wij enige zekerheid zien. Het Nederlandse parlement moet zich dan over de derde fase kunnen uitspreken. Ons parlement blijft voor ons Nederlanders het politieke gezicht. Dat neemt een Europees Parlement niet zomaar over; dat kan niet binnen een korte tijd gebeuren. Een politieke integratie is een langdurig proces. Integraties verlopen snel, tengevolge van rampen of ingrijpende politieke ontwikkelingen. Een langdurig proces leidt zelden – wij kennen er geen voorbeeld van – tot overdracht van soevereine macht. Het is de vraag of het in Europa wel gaat gebeuren. In Nederland lijkt de overgrote parlementaire meerderheid er voor. Misschien zijn de mensen er in Nederland eenvoudiger voor te winnen, omdat wij altijd afhankelijk zijn geweest van andere landen. Wij beseffen meer dat wij afhankelijk zijn dan grotere landen dat doen. Ook in Nederland bestaan echter bedenkingen tegen de overdracht van soevereine macht.

Voorzitter! Wij zullen luisteren naar het antwoord van de regering. Er zijn vele vragen gesteld, onder andere de vraag of de Grondwet aanvaarding van het verdrag bij twee derde meerderheid noodzakelijk maakt. In het belang van onze eigen bevolking moet de regering duidelijk maken dat onze bestaansbronnen gezegend worden in het grote internationale verband.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: De regering zal vanavond antwoorden.

De vergadering wordt van 14.15 uur tot 15.00 uur geschorst.

□

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering

daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **voorzitter**: Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten, te stellen in handen van:

- a. de vaste Commissie voor onderwijs en wetenschappen:
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op de studiefinanciering in verband met verlaging van de basisbeurs voor studerende in het middelbaar beroepsonderwijs (22887);
- b. de vaste Commissies voor financiën en voor binnenlandse zaken:
- het wetsvoorstel Algemene regels inzake de waardering van onroerende zaken (Wet waardering onroerende zaken) (22885).

Op verzoek van de PvdA-fractie benoem ik in de vaste Commissie voor landbouw en natuurbeheer het lid Kersten tot lid in plaats van het lid R.M. van Middelkoop en het lid R.M. van Middelkoop tot plv. lid in de bestaande vacature.

Aan de orde is de behandeling van:
- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk XIII (Ministerie van Economische Zaken) voor het jaar 1993 (22800-XIII);**
- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Fonds Investeringsrekening voor het jaar 1993 (22800-F);**
- **het wetsvoorstel Wijziging van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van hoofdstuk XIII (Ministerie van Economische Zaken) voor het jaar 1991 (Slotwet; rekening) (22755);**
- **het wetsvoorstel Wijziging van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Fonds Investeringsrekening voor het jaar 1991 (Slotwet; rekening) (22765);**
- **de brief van de staatssecre-**

taris van Economische Zaken over het Regionaal-Economisch Beleid 1991-1994 (21571, nr. 7).

De (algemene) beraadslaging wordt geopend.

□

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! De VVD vindt dat het kabinet te veel met de kop naar het koopkrachtplaatje en met de kont naar Europa staat. Hoe is het anders te verklaren dat EZ, dat naar eigen zeggen de internationale en Europese economische ontwikkelingen scherp in het oog houdt, zwijgt over de loden last voor Duitsland en de wederopbouw van het oostelijk deel. Zelfs de brief van de minister-president over het blijkbaar onverwachte economische onheil vanuit het buitenland ziet dit kernprobleem over het hoofd, terwijl de vaste Commissie voor economische zaken terzelfdertijd tijdens een bezoek aan het buurland al werd geconfronteerd met de schier hopeloze economische situatie in Oost-Duitsland. Dat is toch niet allemaal van vandaag of gisteren. Daarover moet de ambassade in Bonn toch bericht hebben.

De eindeloze gevechten over eigendomsrechten, de extreem hoge schulden van Treuhand, een loonpeil dat het Westduitse benadert bij een arbeidsproductiviteit van minder dan de helft en machines die verouderd zijn, beroven Oost-Duitsland van de economische voordelen die investeringen moeten aantrekken. De uitgaven voor de sterk oplopende werkloosheid komen voor rekening van West-Duitsland. Het eventueel achterstellen van lonen en uitkeringen zou een verdere uittocht naar het westen veroorzaken. Dat kan dus niet. Westduitse werknemers vrezin verlies aan werkgelegenheid door investeringen in Oost-Duitsland. Bedrijven neigen op hun beurt naar investeringen in Hongarije en dergelijke, waar de arbeid kwalitatief goed is en de kosten laag zijn. De Westduitse Länder leven daarenboven nog ver boven hun stand.

Voorzitter! Hier is nog veel meer over te zeggen. Duitsland, ons voornaamste exportland en het anker van de EMU, lijkt echter in een vicieuze cirkel terecht te komen. Ook zonder dat blijft Nederland binnen

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD)

het eigen exportpakket relatief achter. Hoe beoordeelt de minister deze situatie? Bovendien moeten volgens Treuhand bedrijven met een wereldwijde overproductie, zoals de chemie, machinebouw en scheepsbouw, toch in Oost-Duitsland overeind gehouden worden. Te zamen met de stroom staal, aluminium en kunstvezels tegen afbraakprijzen uit Oost-Europa veroorzaakt dit extra problemen voor pijlers van de Nederlandse economie, zoals Hoogovens, Aldel, DSM en dergelijke. Daar moet iets tegen gedaan worden om de tijd te krijgen om in West-Europa op meer hoogwaardige producten over te schakelen, zoals de Adviesraad wetenschaps- en technologiebeleid terecht voor Nederland suggereert. Wat vindt de minister van het idee om de EG voor te leggen, een vorm van heffingen in te stellen op grondstoffen of halffabrikaten uit Oost-Europa die tegen afbraakprijzen in het Westen worden verkocht? De verkregen gelden kunnen worden teruggesluisd om in Oost-Europa verwerkende industrieën van de grond te krijgen c.q. te moderniseren. Kan het kabinet samen met de NS bekijken of nieuwe treinstellen misschien...

De heer **Van Iersel** (CDA): Dit is

een prachtig plan. Het is dus een selectieve heffing op artikelen.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Neen, niet op artikelen maar op grondstoffen en halffabrikaten.

De heer **Van Iersel** (CDA): Dus een heffing op grondstoffen en halffabrikaten met het oog op een soort ontwikkelingssamenwerking ten gunste van Oost-Europa. Het is vrij gedurfd.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Het is dus de bedoeling om de verkregen gelden niet hier in het Westen te besteden maar gericht in Oost-Europa, opdat daar met name de eindprodukten gemaakt kunnen worden. Waar hebben onze bedrijven nu zulke problemen mee? Dat die stroom staal en aluminium die men altijd produceerde in de eigen landen niet meer kan worden omgezet in eindprodukten. Dat zal nog wel even aanhouden. Met dit plan snijdt het mes aan twee kanten. Je zorgt er ook voor dat onze bedrijven even in de luwte worden gehouden om hun de mogelijkheid te geven om te schakelen naar wat specialistischer artikelen.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Dit is nu typisch een voorbeeld van rondpompen van geld, waarvan ik altijd dacht dat de VVD-fractie er tegen was. De basisvraag is nu op welke activiteiten dat plan gericht zou moeten zijn. Zou het niet verstandiger zijn dat juist aan die landen zelf over te laten?

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): U heeft gelijk; het is inderdaad rondpompen van geld. Echter, ik denk dat wij op deze wijze twee goden kunnen dienen. Enerzijds wordt gericht geprobeerd de productie op gang te brengen. Anderzijds wordt onze bedrijven de gelegenheid gegeven om om te schakelen. U kunt toch niet zeggen dat Hoogovens en Aldel geen problemen hebben. Ik heb het verleden jaar al gezegd dat die stromen staal en aluminium op ons afkwamen. Toen heeft niemand aan de bel getrokken. Nu zien wij dat de pijlers van onze eigen economie en die van andere westerse landen ten gronde gaan aan cowboy-achtige activiteiten vanuit Oost-Europa.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Die formuleringen zijn voor rekening van mevrouw Rempt. Ik heb toen wij in Oost-Duitsland op bezoek waren niet de conclusie getrokken dat men op die manier geholpen wilde worden, wel door in staat te zijn produkten te exporteren naar Westeuropese markten.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Oost-Duitsland behoort tot de EG. Dus dat land komt daar helemaal niet voor in aanmerking. Het geldt echt voor de rest van Oost-Europa.

De heer **Van Iersel** (CDA): Ik begin het langzamerhand door te krijgen. U wilt dus tegemoet komen aan de klachten vanuit het Nederlandse bedrijfsleven en dat van andere westerse landen dat er cowboy-achtige activiteiten in Oost-Europa zijn, waardoor de prijzen aldaar omhoog gaan. Overigens moet eerst bewezen worden dat er daar sprake is van cowboy-achtige activiteiten zijn, want wij roepen hier altijd, waarmee ik het eens ben, dat wij juist alle ruimte moeten geven aan ontwikkelingslanden om hier naartoe te exporteren. In mijn wijze van zien

zijn Oosteuropese landen ontwikkelingslanden. Wij zouden er dan juist voor moeten zorgen dat de grenzen openblijven. U zegt nu dat het probleem opgelost kan worden door een centrale pot te maken die vervolgens naar die landen wordt gebracht. Ik denk dat ze dan niets meer hier naartoe exporteren.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Ze hebben daar natuurlijk gebrek aan financiën. Op de door mij geschetste manier kun je een pot genereren van waaruit de middelen gericht in Oost-Europa worden besteed. Ik heb het idee dat op dit moment het investeren in Oost-Europa vanuit het Westen enigszins te wensen overlaat. Het is maar een voorstel. Misschien kunnen wij er eens met elkaar over praten en denken. Als wij hier niets aan doen, vrees ik toch dat de desbetreffende bedrijven in nog veel grotere problemen komen.

De heer **Tommel** (D66): Die stroom blijft toch in stand, ook met de heffing. De problemen blijven dus. Of is het de bedoeling dat de heffing nul wordt omdat er niet meer geëxporteerd wordt?

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Die heffing moet de prijzen van de grondstoffen of halfabrikaten uit Oost-Europa ongeveer op het niveau brengen dat in West-Europa geldt. Het gaat om bedrijven waarvan de prijsstelling niet zo veel verschilt. Vervolgens is er de keus of men uit Oost-Europa wil importeren of ergens anders vandaan. Zoals het nu gaat, weten één ding buitengewoon zeker en dat is dat bedrijven als DSM het steeds moeilijker zullen krijgen. Het aanbod van de kunstvezels die DSM kan leveren, wordt verdubbeld door het aanbod dat tegen veel lagere prijzen uit Oost-Europa komt. Zo eenvoudig is het.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Dan is de conclusie dat die landen hun eigen ontwikkelingssamenwerking financieren. Wij sturen een en ander een beetje om de concurrentiekracht van de Nederlandse ondernemingen te versterken.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Het gaat er niet om

de concurrentiekracht hier te versterken. Wij dienen echter te voorkomen dat die concurrentiekracht tot op de bodem wordt afgebroken. Dat lijkt er nu namelijk aardig op. Ik erken dat wij voor een dilemma staan. Wij hebben hier uitgebreid in de fractie over gesproken. Ik wijs erop dat bij het landbouwbeleid in feite hetzelfde gebeurt.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Daar gaat het ook niet goed!

De heer **Van Iersel** (CDA): Het is bedoeling dat een en ander wordt afgeschaft.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Dat gebeurt dus niet omdat de sector eraan moet wennen, zo heb ik begrepen. Ik denk dat de sectoren de gelegenheid moeten krijgen – niet op hun akkertje maar buitengewoon snel – om om te schakelen.

Ik heb nog een aardige suggestie voor het kabinet. Misschien kan het samen met de NS bekijken of nieuwe treinstellen in Oost-Duitsland besteld kunnen worden. Zij zagen er op tekening in ieder geval prima uit.

De fractie van de VVD stelt verder het volgende voor. De EG dient de steun aan bedrijven, waaronder scheepsbouw in Oost-Duitsland, op concurrentievervalsing te toetsen. De minister steunt het streven van de staalproducenten om tot georkestreerde afbouw van capaciteit te komen. Natuurlijk moet het Nederlandse bedrijfsleven zich ook op andere markten, zoals de opkomende industrielanden in Azië en Latijns-Amerika, werpen. Wat is de daadwerkelijke steun die de minister te bieden heeft?

Industriebeleid via overheids- of semi-overheidsopdrachten is geen sterk punt in Nederland. Toch blijft het vreemd dat de minister zo graag de bouw van de Fokker-50 veilig stelt, maar dat Defensie er nog steeds niet over piekert om deze toestellen een redelijke kans te geven. De minister moet hier echt iets aan doen. Wat hebben zijn reizen naar China en Japan voor andere industrieën opgebracht? Is goed getimede, stille diplomatie voor belangrijke orders niet nuttiger?

Dit brengt mij meteen op het industriefonds, mede gevoed door

pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen, dat plotseling als een soort deus ex machina wordt opgevoerd. Overigens wachten wij nog op een missive van de minister ter zake. De heren die toch door de Staat worden "afgeroomd", staan blijkbaar niet voor de poort te dringen. Het is overigens niet duidelijk wat men precies wil. Een fonds voor tijdelijk zieke, zielige en nooddruftige bedrijven of ten behoeve van het financieren van grote risicovolle projecten?

Dat laatste lijkt overbodig. Aan de MIP werden nimmer eersteklas projecten aangeboden. Die waren al onderdak. Waarom zouden juist pensioenen, de appeltjes voor de dorst, in de waagschaal van risicovolle projecten gelegd worden, die kennelijk de continuïteit van betrokken bedrijven bedreigen. Wie bepaalt wat "veelbelovend" is? Als de financiële markt te kort schiet voor bedrijven in geldnood is dat zelden het enige probleem. Overcapaciteit, verkeerde marktbeoordeling, fusies die niet goed uitpakken en/of slecht management spelen ook een rol. Dat laat onverlet dat banken niet gericht zijn op de financiering van risicovolle objecten of projecten en dat de PPM's er in de praktijk onvoldoende op inspelen. De Raad voor het wetenschaps- en technologiebeleid somt in haar jaarbeschouwing 1992 nog een aantal financiële belemmeringen op. Kan de minister daarover een beschouwing geven en aanduiden wat het kabinet terzake doet?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Kan mevrouw Rempt zich voorstellen dat het indertijd een nuttige reactie van de minister van Economische Zaken was om een bepaalde financiële vermogenssteun aan het bedrijf Fokker te geven?

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Ja, maar dat was niet zozeer steun. Eigenlijk werd daarmee het aandelenkapitaal versterkt. Dat is een heel andere kwestie dan bij de industriefondsen. Dan is de Staat aandeelhouder en wezenlijk medeverantwoordelijk voor het reilen en zeilen van Fokker, zoals wij in de afgelopen weken hebben mogen meemaken.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Dus u

kunt zich voorstellen dat er situaties zijn waarin de overheid aangesproken kan worden op een versterking van de vermogenspositie van bedrijven, hoewel de vorm waarin dat plaatsvindt voor enige discussie vatbaar is.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Ik heb er problemen mee dat de minister kennelijk iets wil versterken, maar wel op kosten van pensioenfondsen of verzekeringsmaatschappijen, "die lui" die toch al financieel te grazen genomen worden. De minister wil dan 1 mld. of 2 mld. ter beschikking hebben. Dat vind ik heel gemakkelijk. Dat geld is van een ander. Het geld dat in Fokker is geïnvesteerd was wel geld van de Staat.

De heer Van Gelder (PvdA): U bent het dus eens met de achtergrond van de gedachtengang, maar u vindt het alleen de vraag of je dwang mag uitoefenen op pensioenfondsen, banken enz. Van onze kant is in ieder geval nooit naar voren gebracht – en door de minister ook nooit – dat wij dwang willen uitoefenen op anderen dan de overheid om gelden ter beschikking te stellen voor dit edele doel. Dus als men daar op basis van particuliere afspraken toe kan komen, is daar ook in uw ogen niets op tegen.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Nee, maar dan vraag ik mij af waarom die particulieren dat zelf niet doen. Niemand houdt hen tegen om ergens aandelen te kopen of bepaalde risico's te lopen. Als het echter om zulke grote risico's gaat zoals nu kennelijk worden bedoeld, dan ligt het buiten de scope van pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen om daar gelden op in te zetten.

De heer Van Gelder (PvdA): Daarom is het dus handig als je via een deal met de overheid tot maatregelen kunt komen om in te spelen op vragen die zich af en toe voordoen.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Dan zal de overheid een behoorlijk rendement moeten garanderen, want anders denkt men "de groeten".

Mijnheer de voorzitter! Ook de andere randvoorwaarden voor de

vestiging, behoud van bedrijven, zijn van fundamenteel belang. Al tijdens de UCV over de vervolgnota Economie met open grenzen trok de VVD uit de nota de conclusie dat deze relatief afkalven. De minister weet dat sombere beeld echter aan de wat sombere tijd waarin de nota was geschreven. Toch is dat een "onzelf-belazerspel" waar wij niets aan hebben, want al is het onderwijs "oh, zo goed", het sluit nog steeds niet aan op de behoeften van de arbeidsmarkt, die zelf nog steeds niet aansluit op de wensen van het bedrijfsleven. De fiscus neutraliseert volgens een brief van deze minister de effecten van de IPR. Met fiscale stimulansen dobberen wij ergens achter in de staart van de EG. Is het trouwens reëel, te verwachten dat de EG de ons omringende landen zal gelasten minder te subsidiëren, omdat wij hier en daar de IPR afschaffen? Volgens Europarlementariër Böhmer gaat het in totaal om zo'n 80 mld. Daarenboven blijkt dat de controle op de effectiviteit van EG-regiofondsen vrijwel niet bestaat. Een extra argument om maar niet aan het cohesiefonds te beginnen.

Onderzoeksinstituten als TNO moeten kennelijk nog steeds leren, zich meer op de markt te richten. Wordt dit voldoende als keiharde voorwaarde gesteld voor de stroom overheidsmiddelen richting TNO? Volgens VNO is de behoefte aan instituten voor toegepaste innovatie nog steeds groot. Wie wordt trouwens eigenaar van de kennis die voortvloeit uit gezamenlijke projecten met DAF en Océ? Gezien de samenhang van de problemen voelen wij wel voor de strategische conferenties voor clusters van bedrijven, onderwijs- en technisch-wetenschappelijke instellingen en de overheid. Maar ook de interventies ter zake van EZ bij andere departementen om inspanningen op één lijn te krijgen, moeten vruchten gaan afwerpen. Gebeurt dat ook?

Voor de achteroprakende fysieke infrastructuur is de hoop van het kabinet op het toekomstige Aardgasbatenfonds gevestigd, dat echter deels al verdampt is. De minister kan zich beter sterk maken voor verschuivingen binnen de overheidsuitgaven of het afstoten van overheidsaandelen, waarvan de opbrengst in de infrastructuur

geïnvesteerd kan worden. Uitkeringen verdringen volgens de OESO de investeringen. Wordt de rest van de DSM-aandelen inderdaad nog vervreemd? Is de dividendraming voor DSM niet te hoog uitgevallen?

Resteert het technologiebeleid als speerpunt? Wie schetst de verbazing van de VVD als ook hierop wordt bekibbeld, terwijl de uitgaven voor het energie/milieu-deel omhoog gaan. Welke afweging ligt daaraan ten grondslag? Hoe is de taakverdeling met VROM? Het is wrang dat een deel van de aanvankelijke intensivering van het technologiebeleid wordt betaald uit vervroegde aflossing van steun door de Hoogovens. Zou dat niet gefaseerd moeten worden? Nu helpt de lamme de blinde! Op welke wettelijke basis is trouwens de hoge heffing voor het milieu-actieplan van de distributiebestedingen gebaseerd? Waar komt het geld van de SEP voor de bomen in Oost-Europa vandaan?

Over technologie zullen wij in 1993 verder praten aan de hand van een nieuw beleidsplan. Nu doe ik alvast de suggestie om technologische steun wat meer in de vorm van TOK's, ook voor het midden- en kleinbedrijf, te verstrekken. Dan deelt de Staat niet alleen in de risico's maar ook in de opbrengsten. De minister lijkt zijn kaarten te veel op grote bedrijven te zetten. Al besteden zij nogal veel geld aan research en development, dat wil nog niet zeggen dat het effectief is. Zo vindt de directeur van DSM/research dat zij zelf wel wat meer marktgericht mogen zijn.

Voorzitter! Techniek is niet populair in Nederland. Er dreigt een tekort aan goed geschoold personeel. En dus riep Rijnbooy Kan en de minister in koor om belangstelling van vrouwen. Deze klapstoelen worden bij tekorten altijd van zolder gehaald. Jammer dat noch het bedrijfsleven noch het kabinet het met name gehuwde vrouwen met kinderen gemakkelijk maakt om te blijven werken in iets meer dan een deeltijdbaantje. Zo werkt verhoging van de belastingvrije voet contraproductief en zou een verhoging van het arbeidskostenforfait beter uitpakken. Maar ja, de koopkrachtplaatjes! Het zou daarom goed zijn als beide heren eerst eens naar deze en nog veel meer voetangels en klemmen voor de

volwaardige arbeidsparticipatie van vrouwen keken, voordat zij zich zo hoopvol op deze arbeidsreserve werpen. De VVD beveelt het lezen van de SMO-uitgave "Cherchez la femme" dan ook van harte aan.

Subsidies gaan door de handen van het StiPT, de DIR en de Novem. Wat is de synergie van het samenvoegen van het StiPT en de DIR tot het agentschap Senter als de één in Den Haag zit en de ander in Zwolle blijft? Wat heeft Den Haag aan een databank in Zwolle? Hoe staat het met de samenwerking met en tussen de twee delen van de Novem? Zou het niet verstandig zijn om subsidieverlening op hetzelfde terrein maar afkomstig van diverse departementen bij Select te concentreren? Dat voorkomt dat de ene hand niet weet wat de andere doet en er dus dubbel gesubsidieerd wordt.

Waarom is er geen rapportage van het CBIN over de acquisitie van bedrijven uit het buitenland? Juist daardoor kan het tekort aan hoogwaardige, direct toepasbare, technische kennis opgevuld worden.

Tot slot is er nog een onderwerp waaraan ik maar weinig woorden zal besteden: de Winkelsluitingswet bij benzinstations. De ratio van deze regeling ontgaat mijn fractie geheel. Het blijkt dat het wel is toegestaan om na zes uur kranten te verkopen maar geen tijdschriften. Is de minister bereid het KB van 6 december 1977 dusdanig te wijzigen, dat het mogelijk wordt om vanuit benzinstations ook tijdschriften te verkopen buiten winkelopeningstijden? Voor de rest is het "time for a change".

De heer **Van Iersel** (CDA): Mijnheer de voorzitter! De economische situatie verslechtert snel. Er is een wereldwijde malaise, in alle Europese landen is er een lagere groei en wij hebben net een valutarisis achter de rug. Vanochtend is wederom bewezen hoe hopeloos de GATT-problemen zijn en het staat vast dat het protectionisme ook binnen Europa zal toenemen, misschien niet door rechtstreekse belemmeringen, maar wel op de subtiele manier van concurrentievervalsing.

Bij het onderwerp Duitsland val ik mevrouw Rempt volledig bij. Wij

hebben het als nauwe partner van Duitsland nog redelijk lang kunnen uitzingen op een redelijk groeiniveau, en dat alleen omdat wij profijt hebben kunnen trekken uit de consumptie-impulsen in Oost-Duitsland. Die impulsen zijn voorbij en verwerkt en er staat geen enkele produktieve kracht meer tegenover. Dit zal nog lang zo blijven. De verwachtingen omtrent de aanpassing van Oost-Duitsland worden steeds naar beneden bijgesteld. Dat blijft vragen om extra financiële injecties uit de Bondsrepubliek. Vandaar de aankondigingen van belastingverhoging. Ook is het duidelijk dat de onzekerheid hierover en over eventuele gedwongen leningen aan de overheid door de burgers de algemene onzekerheid verhoogt en de investeringen vertraagt. Vandaar de verwachting van een nul-groei in Duitsland, met alle gevolgen vandien voor ons land. Dit hele beeld is dus nogal somber. Ik vraag de minister om een korte analyse van het huidige beeld van de investeringen, van de werkgelegenheid, inclusief eventueel aangevraagde werktijdverkorting, en ook van eventuele verschillen tussen grotere en kleinere ondernemingen, omdat daartussen nogal grote verschillen waar te nemen zijn.

Terzelfder tijd zullen wij merken dat de lagere groei zal leiden tot verheving van wat wij "de beleidsconcurrentie tussen overheden" plegen te noemen. Die concurrentie heeft betrekking op alle mogelijke omgevingsfactoren voor bedrijven en randvoorwaarden voor het economische leven. Dit zijn de bekende punten van de wig, de collectieve lastendruk, de loonkostenafstand tussen werkenden en niet-werkenden, de infrastructuur, het milieubeleid en de bestuurskracht van ons land in het algemeen. Die beleidsconcurrentie zal ook de financiële middelen treffen, evenals de technologiesteun aan andere landen en ze zal leiden tot een sterkere concentratie van overheidsuitgaven in investeringen in plaats van consumptie. Dat is heel wat, maar de vraag is heel simpel. Zijn wij hier in Nederland klaar voor?

Er was in de Troonrede sprake van een sterk Nederland, niet als constatering maar als doelstelling. Daarvoor is het allereerst noodzakelijk dat de uitgavenniveaus van de

investeringsdepartementen overeind blijven en dat hun uitgaven door een zichtbare en effectieve coördinatie optimaal worden ingezet. Tot dusver leveren de investeringsdepartementen meer dan proportioneel in, en dat geldt ook voor EZ. Waar is de grens? Het wordt nu immers echt ernst. Dat blijkt gelukkig in niet mindere mate uit het maatschappelijke debat. Immers, parallel met de moeilijke omstandigheden neemt de roep om industriepolitiek toe. Tot dusver is er weinig belangstelling geweest voor een debat tussen de Kamer en de minister. Het debat over "Open grenzen" en daarna het debat over de vervolgrapportage zijn buiten de Kamer vrijwel stilzwijgend gevolgd. Ditzelfde geldt voor de wijziging van het beleid ten departemente. Nu komt echter ineens alles in het zoeklicht. De overname van Fokker, gekoppeld aan de onzekerheid over de toekomst van andere ondernemingen, markeert de ommekeer. Het was een katalysator voor een gevoel dat onderhuids al langer bestond. Tegelijkertijd neemt ook de roep om een geprofileerd technologiebeleid toe.

De minister lijkt gelukkig succes te hebben met zijn klacht dat desinteresse voor en soms zelfs vijandigheid van de bevolking jegens technologie en techniek grote gevaren in zich bergen. Er komen enkele nieuwe ideeën op tafel, die grotendeels aansluiten bij datgene wat ook wij al geruime tijd beklemtonen. Het grote winstpunt van vandaag is echter dat het onderwerp "gesensibiliseerd" is, zoals de Belgen het noemen. Dit betekent dat de urgentie ervan in brede kring wordt ingezien, dat ondernemers direct in discussie gaan en dat daarmee het draagvlak voor een actief industriebeleid verbreed wordt. Wij allen, de politiek, de overheden en het bedrijfsleven zelf, zullen van dit momentum gebruik moeten maken. In het licht van de roep om een werkelijk integratieve functie van Economische Zaken ontstaan er in de komende tijd nieuwe mogelijkheden voor een breder concept van industriepolitiek, waarvoor het CDA de laatste jaren is opgekomen.

De internationalisering en de europeanisering van de markten heeft zich in versneld tempo voortgezet. De niet-complete Nederlandse economie vormt een geïntegreerd

onderdeel van de grote Europese markt. Ondernemingen trekken daaruit de consequenties. Strategische allianties zijn aan de orde van de dag. Ondertussen zijn overnames door Nederlanders frequenter dan andersom. Daar is merkwaardig-gerwijs weinig aandacht voor. Ik wijs op de acquisities in het buitenland van Hunter Douglas en Elsevier. Niets daarover, geen emotie!

Deze ontwikkeling is niettemin een evident voordeel voor onze economie. Het gaat er nu om dat er voldoende financiële middelen en gerichte organisatorische aanpassingen met het oog op behoud en versterking van de toegevoegde waarde voor onze economie, in totaal dus het industrie- en technologiebeleid, goed vorm krijgen. Dit beleid is zowel gericht op de industrie als op de dienstsectoren, alsmede op alle mengvormen. Hierin is ook de samenhang tussen beide gelegen: Nederland distributieland en Nederland industrieland. Die worden vaak als een tegenstelling gepresenteerd, maar in feite zijn zij een functie van elkaar.

Een distributiefunctie is gedoemd om weg te glijden, indien die niet vergezeld gaat van een voldoende industriële sector. De Rotterdamse haven en Schiphol zijn duidelijke voorbeelden. Deze samenhang is lange tijd onderschat. De havenfunctie wordt langzaam ondermijnd, als er niet krachtig gewerkt wordt aan een goed industriegebied. Hierbij grijpen ook de verantwoordelijkheden van hogere en lagere overheden in elkaar.

Wij moeten derhalve een brede definitie van het industriebeleid hanteren. De te volgen strategie komt pas goed in beeld, wanneer de doorwerking van centrale thema's over de hele linie duidelijk wordt gemaakt. Het is belangrijk dat op nationaal niveau duidelijk wordt, niet alleen macro, maar ook wat de economische activiteiten betreft en de daarbij behorende randvoorwaarden, waar wij naar toe koersen. Dat globale concept is er tot dusver niet.

In alle commentaren in de huidige, grote discussie klinkt als belangrijkste punt door dat het industrie- en technologiebeleid als zodanig in het kabinetsbeleid te weinig uit de verf komt. Men ziet gewoonweg te weinig daden, te veel verkokering, te

veel tegen elkaar inwerkende beleidsdoelstellingen en contraproductieve uitvoering van beleid. Dit alles – ik moet het herhalen – sluit aan bij wat wij naar voren hebben gebracht bij de behandeling van "Open grenzen". Daarom is toen ook gezegd: de analyse is goed, maar welke is de concrete doorwerking naar de verschillende terreinen buiten EZ? Daarom hadden wij in die dagen de nota liever gezien als een kabinetsnota. Misschien wordt het klimaat daarvoor nu gunstiger.

Ook wat Economische Zaken zelf betreft, moeten wij een onderscheid maken tussen de organisatorische en de financiële kant. De financiële slagkracht is gestaag verminderd, onder andere door de vermindering van de INSTIR. Het midden- en kleinbedrijf vraagt daarvoor aandacht, vooral wegens het belang van de toegepaste kennis. Deelt de minister op het punt van de toegepaste kennis de zorgen van het midden- en kleinbedrijf? Wordt er nagedacht over een andere aanpak?

De zorgen over het technologiebeleid zijn reëel in het licht van het uitbreiden van de technologiefondsen in andere lidstaten, parallel aan die van de Europese Gemeenschap. Het bestaande instrumentarium van Economische Zaken wordt regelmatig geëvalueerd. Onzerzijds valt die evaluatie, los van de wat beperkte financiële armslag, positief uit. Het is in principe generiek, het sluit aan bij de noodzaak van versterking van de kennisinfrastructuur, het is voldoende flexibel met het oog op wijziging van omstandigheden en het vloeit op basis van panels tussen industrie, technici en ambtenaren voort uit de behoeften van de markt. Maar wij kunnen er niet omheen dat in andere grote lidstaten het financiële instrumentarium wordt versterkt. Graag verneem ik hiervan een nadere beoordeling van de minister.

De commentaren uit de markt over de industriepolitiek leggen, precies zoals in het politieke debat, zeer sterk de nadruk op het belang van de kennisinfrastructuur. In feite herhalen wij de discussie over Porter, die wij hier twee jaar geleden naar aanleiding van "Open grenzen" hebben gehouden. Deze weerspiegelt zich in het begrip "clusters of kenniszuilen". Hoe

sterker deze zijn, des te groter hun strategische betekenis is voor de hele Nederlandse economie. Daarom moeten zij ook met hun thuisbasis in Nederland, voldoende open lijnen hebben met de rest van Europa. De thuisbasis moet dan wel voldoende verzekerd zijn en blijven. De minister spreekt in de regel nogal losjes over verschuiving van zeggenschapsverhoudingen. De stelling is: als de activiteiten maar hier blijven. Maar is behoud van zeggenschap niet ook een voorwaarde om activiteiten hier te houden? Ik erken dat verschuiving van zeggenschap in ondernemingen naar elders niet dramatisch is wanneer de kwaliteit van onze producten voortreffelijk is, maar om te suggereren dat het er eigenlijk niets toe doet, gaat mij wel erg ver. Ik hoor daar graag wat over. In het verleden is met het clusteridee alleen gewerkt in de sector landbouw. Daar zien we welke resultaten een geïntegreerd beleid kan opleveren. Gezien de rijke geschakeerdheid van industrie en diensten heeft EZ nooit zo'n model ontwikkeld. Toch vinden we in het rapport-Wagner van 1981 al aanzetten hiertoe. Is toen niet besloten tot de oprichting van de Interdepartementale commissie voor economische structuur? Zij bestaat, maar zij heeft een laag profiel. Is dat lage profiel werkelijk zo gewenst? Als er projecten tot stand komen door gemeenschappelijke inspanning van departementen, dan mag daar toch best ten volle het licht op worden geworpen, ook via de Interdepartementale commissie voor economische structuur. Via de methode-Porter lijkt er nu toch iets dergelijks van de grond te komen. Daarin zal dan ook de integratieve functie van EZ ten volle uit de verf moeten komen. Anders lukt het ook dit keer niet. Fokker is een natuurlijk een mooi voorbeeld. Philips, DAF, Océ, maar ook de haven van Rotterdam, Schiphol en Amsterdam evenzeer. Het gaat bij deze clusters dus niet alleen om individuele ondernemingen plus hun kennisinfrastructuur maar ook om sectoren: het beroepsgoederenvervoer, ook in relatie tot het openbaar vervoer, met alle daarbij komende economische, kennis- en milieutechnische aspecten, idem voor de chemische sector en hetzelfde voor de zeevaart. De clusteraanpak kan derhalve niet tot EZ zijn beperkt. Al deze aspecten

reiken ver boven de grenzen van één departement uit. Zij zullen derhalve integratief moeten worden benaderd. Die clusters zullen nauwkeurig in kaart moeten worden gebracht: analytisch – inhoud, toegevoegde waarde en plaats in de Europese economie –, de rol van de overheid in verschillende geledingen, de lagere overheden en ook het bedrijfsleven zelf, dat wil zeggen of het gaat om kernondernemingen of toeleveranciers. Graag krijg ik van de minister een nadere uiteenzetting over zijn ideeën over clusters in het licht van mijn opmerkingen.

Voorzitter! Bij de behandeling van "Open grenzen" en de vervolgnota hebben wij gewezen op de noodzaak van nieuwe ambities voor dit land. Nieuwe ambities zijn nodig in verband met verscherpte concurrentie en voor toekomstperspectief. De visie van Porter volgend kunnen clusters, zoals uitbouw van diensten en industrie in Rotterdam, waarin zowel het particuliere bedrijfsleven alsook de overheden een aanwijsbare taak hebben, een stimulans vormen voor het gehele land. In Frankrijk bijvoorbeeld speelt de toekomstgerichte infrastructuur – de TGV – ook een dergelijke rol als ijkpunt. Dan moet dus duidelijk worden gemaakt waarmee men gezamenlijk bezig is om juist in het eenwordende Europa zijn verantwoordelijkheid voor Nederland zelf concreet waar te maken.

De Europese integratie gaat verder. Die zal van overheidswege mede begeleid moeten worden door een actieve industriële diplomatie, zowel politiek als ambtelijk. Hoe beter men elkaar in de beslismilieus over en weer kent, des te beter men kan inspelen op te verwachten ontwikkelingen. Zo moet de politiek evenals het ambtelijk apparaat aansluiten bij netwerken in het bedrijfsleven, natuurlijk ook wel uit eigen titel. Wij hebben de indruk, dat deze industriële diplomatie in Nederland achterblijft bij die van de grote landen als Duitsland en Frankrijk. Dat is gezien de enorme afhankelijkheid van ons land van onze omgeving vreemd. Er wordt in ieder geval nooit over gesproken en we lezen er evenmin veel over. Graag hoor ik de minister hierover.

Actueel is de oprichting van wat in de wandeling een industrie Fonds is gaan heten. Dit begrip wekt

verwarring. In onze visie moet het gaan om een faciliteit in het verlengde van het industrie- en technologiebeleid van EZ zelf en dan in het bijzonder toegespitst op behoud van clusters. Als het lukt, zou het een vorm van matching zijn. Ik merk dit op in antwoord op de opmerkingen van mevrouw Rempt. Immers, in Duitsland en Frankrijk dragen financiële instellingen bij tot industrieel-politieke aanpak. Door hun betrokkenheid kunnen in voorkomend geval lange-termijndoelstellingen van bepaalde industrieën veilig worden gesteld, ook als er een conjuncturele dip optreedt of vermogensposities tijdelijk moeten worden versterkt. Dat moet wel zoveel mogelijk behoud van marktconformiteit inhouden. Vooral moeten alle herinneringen aan ouderwets steunbeleid en aan de MIP worden vergeten. Aan kunstmatige pijnstillers hebben wij geen behoefte.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Voorzitter! Als het dan toch marktconform moet, waarom doen wij het dan niet via de markt?

De heer Van Iersel (CDA): Ik heb gezegd dat in Frankrijk en Duitsland – in Japan sowieso, maar ook in een klein land als Zweden – financiële instellingen samen met de overheid kunnen bijdragen tot het veilig stellen van lange-termijndoelstellingen van de industrie. Op grond van een zakelijke afweging van de marktsector zelf – niet geïnspireerd door overheidsoverwegingen – wanneer particuliere financiers ook zelf het belang inzien om bepaalde industriële activiteiten te handhaven, kunnen op tijdelijke basis financiële middelen ter beschikking worden gesteld.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Er is toch ook nog een NIB?

De heer Van Iersel (CDA): De minister zegt, dat dit instrument juist door de NIB zal moeten worden beheerd.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Waarom moet het geld dan van pensioenfondsen en van weet ik wie allemaal komen?

De heer Van Iersel (CDA): Ik zeg niet dat het moet. Ik wil namelijk aan de minister vragen, hoe dit in de praktijk gestalte moet krijgen. Dwang kan hier niet bij. Omdat de Staat een bepaald minimumbedrag beschikbaar stelt – in de pers werd gesproken over 200 mln. – zouden drie financiële instellingen – banken, verzekeringen en pensioenfondsen – bereid zijn ieder een dergelijk bedrag in de fondsvorming bij te dragen. Het beheer zou op zakelijke basis worden overgedragen aan de NIB. De centrale vraag aan de minister vanmiddag is, of hiermee enige vooruitgang is geboekt. Er zijn eigenlijk twee vragen.

1. Wat is het concept en wat is het doel?

2. Wat is het feitelijke resultaat?

Wij kunnen hierover natuurlijk leuk met elkaar discussiëren. Het is misschien beter, het antwoord van de minister af te wachten.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Ik wilde het idee neerleggen dat de NIB haar eigen mogelijkheden vergroot. Dat moet toch ook kunnen?

De heer Van Iersel (CDA): Ik ben uitgegaan van de vele berichten die ons hierover hebben bereikt. Misschien kan die vraag toegevoegd worden aan de door mij gestelde vraag, of het hier om een aanpak gaat die beter is dan alle andere die de minister ongetwijfeld zal hebben overwogen. Ik denk daarbij onder andere aan uw vraag, mevrouw Rempt, waarom de NIB zelf daar niet voor kan opkomen. Wij zullen zien, of er inderdaad sprake is van enige vooruitgang.

De heer Rosenmöller (Groen Links): Als de heer Van Iersel Frankrijk noemt, moet ik dan uit zijn betoog concluderen dat de staatsinterventie die de Fransen erop na houden en die toch niet bepaald tijdelijk van aard is, het voorbeeld is dat hij de minister wil voorhouden voor de positie van de Nederlandse overheid in relatie tot de Nederlandse industrie?

De heer Van Iersel (CDA): Nee, nee.

De heer Rosenmöller (Groen Links): Zou de heer Van Iersel dan

dat onderscheid duidelijk willen maken, anders zou er enige misvatting kunnen ontstaan?

De heer **Van Iersel** (CDA): Ik heb niet alleen over Frankrijk gesproken. Ik heb over Frankrijk en Duitsland gesproken. Inderdaad zijn dat in Frankrijk staatsbanken, maar in Duitsland bepaald niet en in Frankrijk treden de staatsbanken ook hoe langer hoe meer als particuliere banken op. In ieder geval treden de financiële instellingen in deze beide landen ook op met het oog op industriepolitieke doelstellingen. Ik heb steeds de indruk gekregen dat het instrument dat men wil ontwikkelen, en waarvan de minister nu de grote voorstander is, ook in Nederland moet worden beproefd, zij het in zeer beperkte mate want het gaat om veel kleinere bedragen dan waarover de financiële instellingen in die landen beschikken. Ik ben daar heel duidelijk in: als de banken, de pensioenfondsen en de verzekeringsmaatschappijen op een basis van 4:1 of 5:1 willen deelnemen in een activiteit die door de Staat wordt aangezwengeld, zullen zij daar heus wel belang bij hebben. Maar wij kunnen er ook belang bij hebben omdat het bepaalde industriepolitieke doelstellingen kan dienen. De heer Rosenmöller moet niet aan mij vragen of het moeilijk is. Ik heb van meet af aan gezegd dat het heel moeilijk zou zijn. Het gaat erom hoever de minister ermee is gekomen. Ik geef alleen een uitleg zoals ik het zie. Het valt niet te ontkennen dat dit bij sommige andere landen inderdaad een rol speelt.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Ik vind dat de heer Van Iersel het aardig moeilijk maakt. Wij krijgen vandaag of morgen de reactie van de minister op de opmerkingen van de heer Van Iersel. Het gaat mij er echter in essentie om of de particuliere beleggers in Nederland dat duwtje van de Nederlandse overheid nodig hebben om die investeringen te plegen. Daar gaat het natuurlijk in essentie om. Als je vindt dat dit moet gebeuren, zit je heel dicht bij dat oude beleid waarvan wij volgens mij afscheid hadden genomen.

De heer **Van Iersel** (CDA): Wij zitten in die zin niet dicht bij het

oude beleid, omdat de grote meerderheid van de financiële middelen uit de particuliere sector afkomstig zal zijn of zou zijn. Als zij niet meedoen, gaat het hele project niet door. Als zij wel meedoen, zien zij er klaarblijkelijk toch wel enig belang in om hun geld ook op langere termijn te investeren in versterking van de industriële clusters in Nederland en om niet op korte termijn winst na te streven. Ik weet dat niet. Wij voeren hier natuurlijk een beetje een spiegelgevecht met elkaar. De heer Rosenmöller kan misschien beter aan de minister vragen hoever hij ermee gekomen is.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): U heeft dus stellig de verwachting dat als die particuliere beleggers dat belang zien, zij dat alleen maar doen als de overheid het organiseert en er ook financieel in bijdraagt. Dat begrijp ik niet. Als de particuliere beleggers dat belang zien, begrijp ik niet waarom zij dat duwtje van de overheid nodig hebben. Op het moment dat zij verwachten dat er een redelijk rendement aan vastzit, zouden zij dat toch ook op eigen initiatief doen?

De heer **Van Iersel** (CDA): Ik kan niet spreken over verwachtingen en gevoelens van bankiers. Ik weet wel dat er in de bankwereld enorme reserves bestaan. Daar is geen schijn van twijfel over. Bij de verzekeringen en pensioenfondsen schijnt het iets beter te liggen. Daarover worden wij vandaag of morgen geïnformeerd. Mijn stelling is eenvoudigweg deze: als het zo zou kunnen zijn dat in een verhouding van 5:1 of 4:1 zoveel particulier geld kan worden gegeneerd, hoeven wij ook niet te aarzelen om daar ook zijdens de overheid wat bij te leggen. Voorwaarde is alleen dat het buiten de overheid zelf wordt aangewend en volkomen zakelijk wordt beheerd, namelijk door de NIB. Dat is het idee. Het idee is overigens niet van mij afkomstig, maar van de minister. Wij zijn er echter niet tegen indien dat op die manier gaat.

Bij de clustering moet ook de verhouding met de universiteiten en de kennisinstituten opnieuw worden doordacht. Wij hebben vaker gesproken over de gelijkgerichtheid van het ministerie van Onderwijs en

Wetenschappen en het ministerie van EZ. Wij hebben zojuist van de AWT het jaarverslag 1991 gekregen. Daarin staat juist op het punt van deze samenwerking een tamelijk dramatische oproep. Duitsland levert met de relatie tussen het Fraunhofer instituut en het bedrijfsleven een heel goed voorbeeld van een relatie tussen wetenschap en economische zaken, terwijl bij ons door TNO en het bedrijfsleven nogal wordt geklaagd. Wordt er wel eens naar die relatie in Duitsland gekeken?

Bij clustering moeten ook de toeleveranciers worden betrokken. Juist naar deze categorie toe is meer bedrijfsgerichtheid van de kennisinstituten nodig. Het was voor zijn tijd, maar herinnert de minister zich nog de roep van de Steinbeinstiftung in Baden-Württemberg waar prof. Löhn aan verbonden was? Dat was een paar jaar geleden ook een populair issue in Nederland. Dat leverde voor Economische Zaken een prima voorbeeld op voor het makelen en de netwerkvorming. Dat heeft toen geleid tot de innovatiecentra. Die Stiftung schijnt steeds succesvoller te zijn. Mijn vraag is: wordt daar nog wat mee gedaan?

Tegelijkertijd zal in het bedrijfsleven zelf moeten worden gewerkt aan een cultuuromslag. In de kleine ondernemingen zijn veel te weinig mensen die strategisch kunnen denken. Daarom maakt clustering met panels van grote ondernemingen en toeleveranciers de gevoeligheid voor strategisch denken in de kleine ondernemingen groter. Doet EZ daar ook wat aan?

Wat de kleinere ondernemingen betreft noem ik nog een paar prioriteiten. Een belangrijke ontwikkeling is het ontstaan van branche-initiatieven à la Uneto. Daarvan is nu ook sprake in het kader van de Metaalunie, Mechatronica, Vaco en andere. Er moet meer gevoel ontstaan voor precompetitieve samenwerking. Maar een top-down-visie kan ook zeer vruchtbaar zijn. Daarom moeten wij die ontwikkeling krachtig steunen, eventueel met financiële startbedragen. Ik begrijp overigens dat dit ook gebeurt.

Een blijvend probleem is de ontonegankelijkheid van de generieke regelingen in het midden- en kleinbedrijf vanwege de ingewikkeldheid. Daarover komen steeds opnieuw

klachten. Graag hoor ik wat de visie van de minister op dit punt is.

Het kwaliteitsbeleid is een geliefkoosd kind van de minister. Ook wij zijn voor het voeren van een kwaliteitsbeleid. Het blijkt, dat er een toenemend aantal gegadigden is voor de ISO-normen 9001 en 9002. Maar nu blijkt, dat vooral de overheid zelf in het overheidsaankoopbeleid hierbij achterloopt. Weet de minister dat?

Wij blijven de Stichting technische wetenschappen zeer ondersteunen. Wij hopen dat de minister dit ook doet.

Dan wil ik wat het midden- en kleinbedrijf betreft nog iets zeggen met betrekking tot de ambtenaren van Economische Zaken. Zij moeten worden geïnstrueerd als het gaat om belangstelling voor het midden- en kleinbedrijf. Zij moeten ook de mogelijkheid hebben om met eigen ogen kennis te kunnen nemen van wat op de markt wordt voortgebracht. Anders is hun visie te theoretisch. Hoe denkt de minister hierover?

Mijnheer de voorzitter! Over de fiscaliteit zal nog nader worden gesproken. Hier willen wij met nadruk ernstig waarschuwen voor de relatieve achteruitgang van de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsplaats. Dit is zeer ernstig. Wij zullen het overleg over de oriëntatienota Fiscaal vestigingsklimaat gebruiken om een aantal voorzetten te geven. Wij denken daarbij aan uitbreiding van de verliescompensatie en aan de afschrijvingsfaciliteiten. Het is onze bedoeling in het doel te schieten. Daarbij is ook actieve ondersteuning van Economische Zaken wenselijk.

De staatssecretaris is druk doende met het mededingingsbeleid. De CDA-fractie steunt de strategische hoofdlijn van terugdringing van overdreven kartelafspraken en aanpassing van het beleid aan de Brusselse praktijk. Ook het mededingingsbeleid is een integraal onderdeel van de industriepolitiek. Mede daarom is het CDA van mening dat de wet zelf moet worden gewijzigd. Het is dus een kwestie van en/en.

Ondernemers roepen om een industriebeleid, maar dan moeten zij zelf ook meedoen. Zij moeten niet alleen klagen en kritiseren, maar ook meedenken en handelen, zowel bij

de clustervorming als bij de panels en de ideeënvorming. Wanneer de hernieuwde discussie over een industriepolitiek dit oplevert, is die zeer succesvol. Ziet de minister kans om op dit punt een verandering in de houding van ondernemers uit te buiten?

Naar aanleiding van de evaluatie van het regionaal beleid, zal binnenkort een afzonderlijk mondeling overleg worden gehouden. Ik beperk mij hier tot een enkele opmerking. In de eerste plaats wijs ik op het achterblijven van Groningen en Friesland bij de totale economische ontwikkeling in Nederland. Na 1994 zal ook ondersteuning van het noorden des lands nodig blijven, maar onder twee voorwaarden: er mogen geen ruimtelijke maatregelen worden genomen die het steunbeleid ondergraven en het bedrijfsleven ter plekke moet de krachten bundelen.

In de tweede plaats zien wij niet veel in het instellen van fiscale zones.

De heer **Tommel** (D66): Uw fractiegenoot de heer Vreugdenhil was op een symposium in Assen dat in augustus werd gehouden, buitengewoon positief over het instellen van een fiscale zone in het noorden.

De heer **Van Iersel** (CDA): Nou, dat weet ik niet.

De heer **Tommel** (D66): Maar ik wel. Daar is uitgebreid over gerapporteerd, ook in de pers.

De heer **Van Iersel** (CDA): Maar nu vindt de discussie hier plaats. Het is nu begin november. De gedachten zijn geëvalueerd en wij zien hier niet veel in.

De heer **Tommel** (D66): Het was niet zo dat in het noorden dit heel toevallig als iets positiefs werd gepresenteerd en dat het hier, ver van het noorden, ineens niet meer zo positief is.

De heer **Van Iersel** (CDA): Nee, nee, zo is het zeker niet. Ik zeg juist dat in de paar opmerkingen die ik hier over het regionaal beleid heb gemaakt in ieder geval verdere steun voor het noorden des lands na 1994 besloten ligt. Dat is dus niet wat je noemt een detail. In de grensge-

bieden en met name in de huidige conjuncturele situatie in het zuiden des lands kan een concurrentievervalsing verwacht worden. Wij zijn niet voor steun oude stijl. Er zijn aanspraken over de IPR. Maar wij zullen niet akkoord gaan met een passieve houding aan Nederlandse zijde, wanneer aan de andere kant van de grens, in België en Duitsland, de situatie aanwijsbaar verslechtert. Ook hier geldt het principe van matching. Tegen die achtergrond beoordelen wij een nieuwe invulling van grote projecten van de staatssecretaris positief. Wij komen daarop binnenkort uitvoeriger terug.

Voorzitter! Ik rond af. De centrale vraag is: hoe wordt het industrie- en technologiebeleid kabinetsbeleid? Hoe komt de uitstraling tot stand vanuit het kabinet, die ook ondernemers moet activeren om gezamenlijk met de overheden, de hogere en de lagere, onze concurrentiekracht te versterken? De onderling tegenstrijdige boodschappen van overheidswege moeten op één lijn worden gebracht. Wij vragen dat al jaren, maar het blijft moeizaam. De minister heeft nu de steun van het maatschappelijk debat in de rug. Dat moment moeten wij aangrijpen en vasthouden. Daarvoor dient dit debat vandaag en het vervolg daarop. De kaders kunnen nu worden ingevuld.

□

De heer **Smits** (CDA): Voorzitter! De midden- en kleinbedrijfsector vormt de ruggegraat van de Nederlandse economie. Wij praten dan over 550.000 bedrijven, die bij elkaar 99% van het totale Nederlandse bedrijfsleven omvat. Onze boterham wordt voor 75% in het buitenland verdiend en wij moeten het dus hebben van de export. De valutaturbulenties die wij achter de rug hebben, dragen derhalve niet bij aan een verbetering van onze positie. De problemen die daaruit voortvloeien, vragen een oplossing die wij naar alle waarschijnlijkheid dus in eigen huis moeten zoeken door loonkostenmatiging en technologische verbeteringen. De overheid en met name de bewindslieden van Economische Zaken kunnen en moeten hier een stimulerende rol spelen.

De midden- en kleinbedrijfsector moet de ruggegraat van die Neder-

landse economie blijven. Wij gaan ervan uit dat, indien in de boezem van het kabinet voorstellen worden gecomponeerd die deze positie aantasten – de bewindslieden gaan deze week een boeiende discussie met het kabinet aan – de leden van het kabinet dan een dwarse minister van Economische Zaken zullen aantreffen die niet zal accepteren dat de positie van het MKB wordt ondergraven.

Dit jaar werd door de NMB-Postbank groep een miljoenennota MKB 1992 uitgebracht. Hierin wordt een aantal ijkpunten genoemd die ik aan de minister zou willen voorleggen en waarop ik ook graag zijn commentaar verneem. Men beschrijft onder meer de sociale en culturele functies, bijvoorbeeld het MKB-bedrijf als bron van zelfstandig ondernemerschap. Het MKB fungeert als kweekvijver voor ondernemerschap. De minister van Economische Zaken speelt daarop in door middel van de actie "Onderneem 't maar". Prima, dat de overheid dit doet. Wij zijn benieuwd wat de effectieve resultaten van deze actie zijn geweest.

Dan het midden- en kleinbedrijf als betrouwbaar werkgever. Het MKB heeft zich in de afgelopen jaren ontwikkeld tot een zeer betrouwbare werkgever. Immers, de grote groep van arbeidsplaatsen heeft met name in deze sector plaatsgevonden. Wil je een aantrekkelijke werkgever zijn dan moet je ook rechtszekerheid bieden, een marktconforme beloning en een dynamische werkomgeving. En juist op dit punt belemmert de overheid de dynamiek van het MKB door middel van een cumulatie van allerlei maatregelen die met name het MKB betreffen. Ik zal deze voor de minister stuk voor stuk noemen. Ik noem bijvoorbeeld de administratieve-lastendruk. Op zich is het plezierig dat de minister van plan is om de bedrijfseffectentoets te verbreden en te verdiepen. Hierdoor wordt uiteindelijk een serieuze poging ondernomen om de administratieve-lastendruk terug te dringen. Blijvende betrokkenheid van de minister van Economische Zaken bij de Stichting administratieve lasten-verlichting MKB is vereist om projecten een kans te bieden, die beogen de administratieve lasten van ondernemers te verlichten. Het is de vraag in hoeverre een verdergaande

automatisering ook zou kunnen leiden tot een verlichting van de administratieve lasten.

Een tweede voorbeeld van verzwarende lasten in de MKB-sector is de warenwethetgeving. Ik spreek de minister dan aan op zijn integratietaken en op zijn coördinatiefunctie. In de begroting van WVC staat aangegeven dat de Keuringsdienst van waren kostendekkend gemaakt moet worden. Op zich is dat een goede zaak. Het betreft hier een bedrag van 75 mln. Alle bedrijven die onder de Warenwet vallen, krijgen daartoe een heffing per vestiging opgelegd. Er is dus wederom sprake van een lastenverzwaring voor het bedrijfsleven. Bovendien worden, omdat de heffing per vestiging wordt opgelegd, kleinschalige vestigingen relatief zwaarder belast dan grootschalige. Kan de minister bevorderen dat de heffing wordt toegesneden op de schaalgrootte van het bedrijf?

Vooraf uit het kleinschalige bedrijfsleven bereiken ons veel signalen dat men ongelukkig is met de bonus/malus in het kader van de herziening van de WAO. Namens de CDA-fractie herinner ik de minister van Economische Zaken eraan dat ter zake van de herziening van de WAO en de Ziektewet in de RCO een pakket van maatregelen is afgesproken. De maatregelen dienen in hun onderlinge samenhang te worden beoordeeld. Naast het bonus/malus-systeem is er de herziening van de Ziektewet. Het is een nastrevenswaardige zaak dat de samenleving en dus ook het bedrijfsleven worden geconfronteerd met de consequenties die voortvloeien uit de herziening van de WAO en uit de herziening van de Ziektewet. Ik vraag de minister of hij dit kan bevorderen en of hij wil toezeggen dat de evaluatie inzake de bonus/malus-regeling te zijner tijd zeer serieus zal worden bekeken.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): De heer Smits noemt de klachten uit het midden- en kleinbedrijf inzake de bonus/malus-regeling. Moet ik hieruit een begin van instemming afleiden met de waarde van die klachten?

De heer **Smits** (CDA): Dat hebt u mij niet horen zeggen. Ik heb geduid op de samenhang van het totale

pakket dat tussen werknemers, werkgevers en overheid is afgesproken. De CDA-fractie blijft daarvoor staan.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Kunt u mij duidelijk maken waarom u dit punt dan aanhaalt? Er is inderdaad een totaalpakket afgesproken. Daarnaast gaan wij straks nog spreken over de TBA en de TZ, de wetgeving inzake de WAO en de Ziektewet. Ik hoor graag van de heer Smits waarom hij de klacht van het midden- en kleinbedrijf hier aan de orde stelt.

De heer **Smits** (CDA): Wij moeten doorgaan met de behandeling van de WAO-voorstellen. De herziening van de Ziektewet moet ertoe leiden dat het ziekteverzuim in het bedrijfsleven gaat verminderen. Wij moeten voorkomen dat de behandeling van deze voorstellen vertraging gaat oplopen. Ik roep de minister van Economische Zaken op, te bevorderen dat er ter zake van het aanbieden van het wetsvoorstel rondom de Ziektewet tempo wordt gehouden.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Dat tempo wordt er eerder in gehouden als de werkgevers in het midden- en kleinbedrijf iets dimmen met hun kritiek op een onderdeel van het pakket waarmee zij zelf hebben ingestemd.

De heer **Smits** (CDA): Er zijn geen signalen vanuit de CDA-fractie dat zij op dit onderdeel wil weglopen voor afspraken die zijn neergelegd in het wetsvoorstel inzake de WAO. Nogmaals, ik spreek de minister aan op de samenhang tussen de diverse wetsvoorstellen en op de afspraken die in het overleg met werkgevers en werknemers zijn gemaakt.

Als een van de maatregelen in de Tussenbalans heeft het kabinet in juli 1991 een verhoging van de brandstofaccijns doorgevoerd. Door gelijktijdige verhoging van de benzineprijs in Duitsland is het prijsverschil niet afgenomen. De gevolgen van deze maatregel zijn door het NEI onderzocht en blijken nogal nadelig uit te pakken voor het MKB. Ter voorkoming van een verdere lastenverzwaring van het MKB gaan wij ervan uit dat, indien in het kabinet eventuele voorstellen ter sprake

komen die gaan in de richting van een verdere verhoging van accijnzen, de minister van Economische Zaken er attent op is dat dit past in een Europees kader en dat rekening wordt gehouden met de consequenties voor de diverse handelsstromen.

Ik kom op de economische functie van het MKB. Het MKB is de ruggraat van de Nederlandse economie. Het is de flexibele schakel in de economische structuur. Een flexibele schakel vraagt om flexibiliteit van de overheid, bijvoorbeeld bij vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, milieulasten en administratieve lasten.

De rol die het MKB in het voortbrengingsproces inneemt, maakt dat het goed kan worden ingezet als offensieve partner voor het concurrentiespel op de verschillende markten. Ik herhaal dat het Nederlandse bedrijfsleven, dus ook het MKB, zijn boterham voor 75% in het buitenland moet verdienen. Juist op dit exportbevorderingsbeleid wordt door de overheid bezuinigd dan wel een aantal belemmeringen opgeworpen.

De EG krijgt per 1 januari a.s. open grenzen. Met betrekking tot de harmonisatie van de indirecte belastingen, de omzetbelasting en de accijnzen, is gekozen voor een systeem, waarin ondernemers gaan betalen naar bestemmingsland. Dit betekent dat bij export naar andere lidstaten, evenals thans, geen BTW wordt geheven, maar de gegevens over de transactie worden verstrekt aan het land van bestemming, waar dan vervolgens de BTW-heffing plaatsvindt. De exporteur is verplicht om van zijn export een gedetailleerde lijst per afnemer bij te houden. Dit is het zogenaamde listingsysteem. Dat leidt tot een geweldige administratieve ballast. Is de minister bereid om op Europees niveau te bepleiten dat de grens van de algemene vrijstellingsregeling die geldt voor bedrijven die op bescheiden schaal exporteren, op korte termijn wordt bepaald op de toegestane 70.000 ecu?

Ik maak nog een korte opmerking over toerisme en recreatie. De toeristische bedrijfstak is de grootste en snelst groeiende bedrijfstak in Nederland. Tot op heden heeft Nederland nog steeds een negatieve handels-reisbalans. Wij geven voor miljarden meer uit in het buitenland

dan omgekeerd buitenlanders in Nederland besteden. Welk beleid kunnen wij van de minister verwachten, waardoor het toeristische beleid niet alleen in een Europees kader wordt ingebed, maar waardoor de Nederlandse toeristen-industrie ook stimulansen van de overheid kan verwachten om de ruimte die er nog is, goed ingevuld te krijgen?

Voorzitter! Ik kom op Europa en het ondernemershuis. Het grote bedrijfsleven is in ruime mate present in Brussel. Eerder heeft de minister de toezegging gedaan dat hij menskracht beschikbaar wil stellen om te komen tot een ondernemershuis voor het midden- en kleinbedrijf als informatiekanaal voor de verschillende Nederlandse branches, teneinde hen tijdig op de hoogte te stellen van voornemens voor beleid op Europees niveau. Vraag is: wat is de stand van zaken?

In 1993 loopt de TZZ, de Tegemoetkoming ziektekosten zelfstandigen, af. Destijds is de afspraak gemaakt dat de TZZ pas zou aflopen, als ook de stelselherziening volksgezondheid gereed zou zijn. Dat is echter nog niet het geval. Wordt de TZZ derhalve wederom verlengd?

Sedert de Tweede Wereldoorlog functioneert onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid van Verkeer en Waterstaat en Economische Zaken het zogenaamde gebruikersoverleg of de CBR, de Commissie benzine-stations langs rijkswegen. Al een aantal jaren bereiken ons signalen dat dit gebruikersoverleg niet optimaal functioneert en dat met name de toedeling van benzine-stations aan de diverse oliemaatschappijen onevenwichtig verloopt. Na bijna 50 jaar functioneren van dat gebruikersoverleg is dat volgens mij aan een evaluatie toe. Ik verzoek de minister dan ook om een evaluatienotitie met voorstellen en zijn visie hierop aan de Tweede Kamer aan te bieden.

Voorzitter! De minister van Economische Zaken heeft in 1989 een goede start gemaakt. Zo heeft hij rond de WIR-verwikkelingen de kleinschaligheidstoelag voor het MKB overeind weten te houden, hetgeen geleid heeft tot voordelen voor de gehele samenleving. Lof hebben wij ook voor de analyse van de minister van het Nederlandse bedrijfsleven in de beleidsnota

Economie met open grenzen, het optreden inzake de regulerende energieheffingen en de gemeenschappelijke verklaring inzake het vestigingsbeleid. De CDA-fractie is het met de minister eens dat gekomen moet worden tot een vernieuwing en versobering van de bestaande vestigingswetgeving. Na de presentatie van het contourenplan aan de verschillende branches hebben ons wel signalen bereikt die erop duiden dat men zich zorgen maakt over de toekomstige vakbekwaamheid van de Nederlandse ondernemer. Wij hebben er evenwel alle vertrouwen in dat de minister uiteindelijk voorstellen aan de Tweede Kamer zal presenteren die leiden tot een herziening van de vestigingswetgeving, waarin voldoende stimulansen te herkennen zullen zijn die leiden tot een vakbekwamer ondernemer.

De heer Van Gelder (PvdA): Betekent dit dat u vindt dat die garanties niet aanwezig zijn in de huidige voorstellen?

De heer Smits (CDA): Ik ken die voorstellen nog niet.

De heer Van Gelder (PvdA): De discussie hierover moet u toch enig beeld daarvan geven. Staat u achter het standpunt, zoals de minister dat tot nu toe in principe heeft uitgedragen? Zitten daar volgens u voldoende garanties in?

De heer Smits (CDA): Ik sta volledig achter de gemeenschappelijke verklaring. De invalshoek die de minister gekozen heeft richting branche-organisatie, kan ik in grote lijnen delen. Op onderdelen heb ik echter wat commentaar. Ik ga ervan uit dat de minister heel goed geluisterd heeft naar de commentaren van de branches en dat hij ook goed beluisterd hoe men in de politiek over een en ander denkt. Ik meen dat ik, wat dat betreft, helder ben. Ik weet nog niet precies wat de voorstellen van de minister zullen zijn. Wij zijn in afwachting daarvan, zoals u weet. Ik wil een en ander uiteindelijk pas beoordelen, als die voorstellen hier zijn.

Het is al meer gezegd, de economische lucht is aan het betrekken. Ook het MKB heeft last van enige tegenwind. Juist in zo'n situatie

verwacht de sector extra aandacht van de minister van EZ voor dat midden- en kleinbedrijf. De laatste tijd is de indruk toegenomen dat deze aandacht voor het MKB in het beleid van EZ onvoldoende herkenbaar is. Na een periode van veel aandacht voor Philips, Volvo en Fokker dagen wij de minister uit om de resterende termijn van zijn ambtsperiode veel energie te investeren in de richting van dat MKB.

□

De heer **Tommel** (D66): Mijnheer de voorzitter! De economische situatie is miserabel. Het gaat met veel bedrijven slecht, de werkloosheid dreigt weer aanzienlijk toe te nemen. Mijn fractie ziet de ernst van de situatie terdege in. Loonmatiging is een eerste vereiste, maar ook de overheid zal zich moeten aanpassen. In deze aanpassing behoort werkgelegenheid centraal te staan. De minister heeft zijn visie op wat er moet gebeuren afgelopen maandag in NRC Handelsblad ontvouwt. Hij noemde bezuinigingen bij de overheid onzinnig en zei letterlijk: "Wij moeten dus niet gaan bezuinigen om de tegenvallende belastinginkomsten op te vangen." Dat betekent dus het verlaten van het tijdspad van het terugdringen van het financieringstekort en een hogere collectieve-lastendruk. Dat vind ik ieder geval revolutionaire taal van de minister die nog maar kort geleden pleitte voor een verlaging van de collectieve-lastendruk met 0,5% per jaar. De vraag is dan ook: is Saulus nu Paulus geworden of misschien net omgekeerd? Is de opvatting van de minister dat bezuinigingen bij de overheid onzinnig zijn, ook de opvatting van het kabinet? Wil de minister dat eens nader verklaren?

In deze precaire situatie is het belang van een effectief, ambitieus, doortastend en in een brede context opererend ministerie van Economische Zaken moeilijk te overschatten. De verdergaande Europese eenwording, de economische ontwikkeling in de nieuwe industriegebieden van Oost-Europa en niet in de laatste plaats het streven om binnen een generatie te komen tot een duurzame ontwikkeling zullen het concurrerend vermogen van ons land in de komende jaren danig op de proef

stellen. Dat concurrerend vermogen is al niet zo groot. De Nederlandse economie ontwikkelt zich inderdaad beter dan in Engeland, maar gemeten naar de volumegroei van het bruto binnenlands produkt, komt Nederland in de EG pas op de achtste plaats. Ik geef nog een indicatie.

Het Nederlandse aandeel in de Duitse import daalt. Het is opvallend dat een land als Denemarken met een vergelijkbaar exportpakket als dat van Nederland zich daarentegen in de afgelopen jaren een sterkere exportpositie op de Duitse importmarkt heeft weten te verwerven. Willen de bewindslieden daarop hun visie geven?

De ontwikkelingen op de valutamarkten in de afgelopen tijd komen daar dan nog bij. En misschien ook nog het achterwege blijven van de verwachte conjunctuurverbetering op voor ons land belangrijke exportmarkten. Conclusie: wij behoeven ons geen malaise te laten aanpraten, het is malaise.

Wat te doen? In de eerste plaats moet het financieel-economisch beleid maximaal worden georiënteerd op het bevorderen van de werkgelegenheid. Overheidsinvesteringen – ik zeg het collega Van Iersel na – en het verkleinen van de wig behoren hierbij centraal te staan. Het blijft daarom in de ogen van mijn fractie een gemiste kans om het voor lastenverlichting beschikbare geld niet aan te wenden voor verlaging van de loon- en inkomstenbelasting maar voor BTW-verlaging.

Naast een adequaat financieel-economisch beleid is het van het grootste belang dat het beleid is gericht op een up-grading van de Nederlandse economie.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Zo'n uitspraak dat dit beleid maximaal moet worden georiënteerd op het bevorderen van de werkgelegenheid deel ik natuurlijk ook. Maar wat verstaat de heer Tommel nu onder een adequaat financieel-economisch beleid?

De heer **Tommel** (D66): Dat heb ik net uiteengezet door in te stemmen met de opmerking van de heer Van Iersel dat wanneer gepraat over de uitgaven van de overheid – dat is ook een signaal in de richting van de komende discussies in het kabinet –

de overheidsinvesteringen worden ontzien en regelingen die rechtstreeks een gunstige invloed hebben op de werkgelegenheid.

De heer **Van Gelder** (PvdA): U heeft nu aangegeven wat u wilt ontzien, maar wat doet u dan wel?

De heer **Tommel** (D66): Daar kom ik nog op.

De heer **Van Iersel** (CDA): Bezuinigen!

De heer **Tommel** (D66): Daar was ik net aan toe.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Dus toch.

De heer **Tommel** (D66): Ja. Voorzitter! Naast een adequaat financieel-economisch beleid is het van het grootste belang dat het beleid is gericht op een up-grading van de Nederlandse economie. Belangrijk hierbij is dat er een heroriëntatie plaatsvindt van het Nederlandse specialisatiepatroon. Nederland met zijn hoge niveau van sociale voorzieningen, hoge bevolkingsdichtheid en een relatieve zware belasting van het milieu, zal zich moeten richten op een economische structuur met het zwaartepunt op kennisintensieve activiteiten. Maar een verschuiving naar meer kennisintensieve activiteiten is niet genoeg. Er moet geïnvesteerd worden in menselijk kapitaal op alle niveaus.

Wat is dan de concrete rol van het ministerie van Economische Zaken in het kader van het veranderende Europa? Up-grading en het streven naar duurzame economische groei. In het onlangs uitgebrachte rapport "Wees u zelf, zei ik tot iemand" worden de resultaten gepresenteerd van een onderzoek onder 43 externe relaties van ministerie van Economische Zaken. Daarnaast werd ook intern een onderzoek verricht naar de reputatie van EZ. Het beeld dat uit het externe onderzoek naar voren kwam, was dat van onduidelijkheid, verbrokkeldheid en van een verzwakking van de politieke positie van EZ. EZ stelt niet zo veel meer voor. Het zou bangig en defensief zijn en grote stukken beleidsveld overlaten aan andere departementen. De belangrijkste conclusie

uit dit onderzoek is dat men zowel intern als extern somber is over de toekomst van EZ. Daarnaast is het zowel de interne als externe relaties van EZ onduidelijk wat het ministerie doet en nastreeft. Het heeft er alle schijn van dat het het departement ontbreekt aan een leidend beginsel en een aansprekend beleid.

Cijfers tonen aan dat het beeld dat men intern en extern van het ministerie heeft niet helemaal uit de is lucht gegrepen. Het wordt inderdaad steeds minder belangrijk. Tussen 1991 en 1997 zakten de uitgaven van EZ als percentage van de relevante rijksuitgaven pijlsnel, namelijk van 1,98 naar 1,36%. En als percentage van het nationaal inkomen van 0,81% in 1990 naar 0,66% in 1993. Als die trend doorzet, zullen de uitgaven van het ministerie van Economische Zaken in 2010 tot nul zijn teruggebracht.

De heer **Van Iersel** (CDA): Misschien is het vragen naar de bekende weg, maar u wilt toch niet suggereren dat de relatieve betekenis van een departement afgemeten kan worden aan het percentage van de rijksbegroting waarover het beschikt?

De heer **Tommel** (D66): Ik veronderstel een zeer nauwe samenhang tussen de hoeveelheid geldmiddelen waar de minister over kan beschikken en de mogelijkheid om beleid te voeren. Management by speech is niet iedereen gegeven.

De heer **Van Iersel** (CDA): Ik vraag graag aan de minister, op deze concrete uitspraak een heel heldere reactie te geven.

De heer **Tommel** (D66): Ik ben benieuwd wie de eerste minister is die zegt dat de omvang van zijn budget niet van betekenis is voor de mogelijkheden om beleid te voeren. Ik wacht een en ander met spanning af.

De heer **Van Iersel** (CDA): U heeft uw opmerking van zojuist zeer zorgvuldig geformuleerd. De minister heeft dit altijd ontkend en ik ben dan ook zeer benieuwd naar hetgeen hij erover zal zeggen.

De heer **Tommel** (D66): Voorzitter! Bij deze becijfering heb ik nog geen

rekening gehouden met komende bezuinigingen van het kabinet, maar misschien gaan die wel niet door. Wat vindt de minister van dit resultaat van zijn ministerschap? Spreken over de begroting van Economische Zaken is jaar na jaar spreken over steeds minder, althans steeds minder geld. Ik zeg ook dit jaar weer dat het gebrek aan ambitie schadelijk is.

Voorzitter! Wat zou het leidend beginsel van Economische Zaken moeten zijn? Mijn fractie is van mening dat het beleid van dit ministerie geheel in het teken moet komen te staan van het concept up-grading, in het licht van groei naar duurzame ontwikkeling. Hierbij zijn twee zaken van groot belang. In de eerste plaats is dit het genereren en toepassen van technologie. In de tweede plaats het investeren in menselijk kapitaal op alle niveaus om zo de technologische en maatschappelijke ontwikkelingen zo goed mogelijk op elkaar af te stemmen. Dit laatste is volgens onderzoekers zelfs de belangrijkste voorwaarde om te komen tot up-grading van de economische structuur in ons land.

Opvallend in de Miljoenennota is de constatering dat de Nederlandse research en development in internationaal perspectief van redelijk niveau is. Hieruit blijkt eens te meer hoe beperkt het ambitieniveau is geworden. Uit een analyse in het TWIN-rapport – en die is al gecorrigeerd voor het gegeven dat Nederland betrekkelijk weinig industrie heeft – blijkt dat in 1990 de research- en developmentinspanningen in ons land ruim 1 mld. hoger geweest zouden moeten zijn als wij een vergelijkbare inspanning hadden willen leveren als het gemiddelde van landen als Zweden, het Verenigd Koninkrijk, West-Duitsland, Zwitserland, de Verenigde Staten en Japan. Dat is er na 1990 zeker niet beter op geworden. Ik zou graag van de minister willen horen dat zijn ambitieniveau zodanig is, dat wij binnen afzienbare tijd weer kunnen wijzen op R en D-inspanningen vergelijkbaar met die van de in het TWIN-rapport genoemde landen.

Voorzitter! Gezien de toch al niet te florissante positie van het Nederlands technologiebeleid is mijn fractie dan ook bepaald ongelukkig met de voorgenomen besparingen op het technologiebeleid. Hoewel de

10 mln. extra voor micro-elektronica en de 15 mln. voor het gebruik van nieuwe technieken in het midden- en kleinbedrijf zeer positieve punten zijn met betrekking tot het technologiebeleid, is de algemene korting op het technologiebeleid – en dan heb ik het over de verplichtingenruimte – niet in de lijn met het streven naar het verhogen van de toegevoegde waarde in Nederland. Bovendien begrijp ik niet goed hoe het kabinet bij deze lage economische groei kan korten op het technologiebeleid als het tegelijkertijd constateert dat de technologische ontwikkeling de helft van de economische groei voor haar rekening neemt. Graag krijg ik op dit punt uitleg van de minister.

Mijn fractie beseft overigens heel goed dat meer overheidsgeld voor technologiebeleid maar voor een deel zal kunnen bijdragen aan een economische structuur met sectoren met een hoge toegevoegde waarde en een hoge kennisintensiteit. De problemen hebben steeds meer te maken met maatschappelijke en culturele ontwikkelingen, waarbij de waardering voor technologie lijkt af te nemen. Een belangrijke indicatie hiervoor is de teruglopende belangstelling voor bètavakken. De terugloop aan de universiteiten voor studierichtingen zoals elektro-techniek, werktuigbouwkunde, chemische technologie en technische informatica bedraagt over de laatste vier jaar ongeveer 30%. Niet alleen bij universitaire studies is sprake van een teruggang van het aantal leerlingen, maar op alle niveaus, van LTS tot wetenschappelijk technisch onderwijs. Daarnaast is het ook opvallend dat in Nederland veel minder vrouwen kiezen voor een technisch beroep dan in andere industrielanden.

Voorzitter! De bedrijven dragen overigens ook zelf in hoge mate bij aan dit maatschappelijk fenomeen. Zij belonen technici aanzienlijk slechter dan managers. Dan is het geen wonder dat jonge mensen liever manager worden dan dat zij een beroep kiezen dat slechter wordt betaald en dat in de heersende bedrijfscultuur slechts een beperkt aantal jaren kan worden uitgeoefend, althans als je carrière wilt maken. Zou de minister dit eens met de betrokkenen willen bespreken?

Ik keer terug tot de overheid. Wij steunen de minister bij zijn

pogingen, de grote technologische instituten voorzover dat nodig is, meer marktgericht te maken. Maar wat mogen wij op dit punt precies van hem verwachten? Kan de minister ons ook meer zicht geven op nieuw beleid dat hij zich voorneemt, bijvoorbeeld het oprichten van nieuwe technologische instituten en de vorming van zo iets als een industrie Fonds? Zal hij deze instrumenten, waar wij in principe positief tegenover staan, doelbewust benutten om meer sturing in het industriebeleid aan te brengen? Wij zouden dat toejuichen.

Mijn fractie beseft dat up-dating alleen niet voldoende is. Het Nederlandse bedrijfsleven moet ook langs andere weg worden versterkt. Het is dan ook een goede ontwikkeling dat de bewindslieden het economisch-orderingsbeleid willen moderniseren. Ten aanzien van de modernisering van het vestigingsbeleid kan mijn fractie zich op hoofdlijnen vinden in de door de minister voorgestelde aanpassingen van het bestaande vestigingsbeleid. Het is van groot belang dat de drempel om een bedrijf te starten wordt verlaagd. Met ons uiteindelijk oordeel wachten wij gaarne op de definitieve voorstellen van de minister. Het kan overigens niet zo zijn – en daar zal de minister het naar ik hoop mee eens zijn – dat de gewenste deregulering weer teniet wordt gedaan doordat via de PBO opnieuw allerlei belemmeringen worden opgeworpen. Het lijkt daarbij in eerste instantie moeilijk om voor elke branche de gevolgen van het vermindern van de vestigingseisen geheel te overzien. Ik pleit daarom voor een snelle evaluatie van de gevolgen en voor ruime mogelijkheden om snel eventuele excessen als gevolg van de nieuwe vestigingseisen te kunnen bestrijden. Wij zouden het overigens als een gemiste kans beschouwen als de minister nog drie jaar wil wachten met de modernisering van het vestigingsbeleid. Kan hij op dat punt wat meer duidelijkheid geven?

Voorzitter! Het huidige beleid ten aanzien van kartelafspraken is voor mijn fractie, zoals al vaker naar voren gebracht, een second-best-benadering. Mijn fractie was en is voorstander van een geheel nieuwe wet inzake economische mededinging met het verbodsstelsel als uitgangspunt. In het afgelopen

jaar hebben wij aan de ene kant gemerkt dat de benadering van de staatssecretaris wellicht meer perspectief bood dan wij in eerste instantie dachten. Aan de andere kant, met name gezien de snelheid van uitvoering van het aangekondigde beleid, hebben wij de indruk dat een geheel nieuwe wet zeker tot de mogelijkheden had behoord.

Ik kom te spreken over het regionale sociaal-economische beleid. Binnen Nederland loopt de economische ontwikkeling flink uiteen. Het noorden blijft achter, zowel op het punt van werkgelegenheid als met betrekking tot investeringen. Steun is in de komende jaren onmisbaar. De collega's Vermeend en Vreugdenhil hebben tijdens een symposium op 27 augustus jl. te Assen het voorstel gelanceerd om van het IPR-gebied in het noorden een speciale fiscale zone te maken, waarin ondernemers vrij zijn in het kiezen van afschrijvingstermijnen. Het kabinet heeft hierop terughoudend gereageerd en collega Van Iersel heeft al aangekondigd, dat het CDA hier intussen van terugkomen is.

De vraag aan de Partij van de Arbeid is de volgende: is zo'n fiscale regeling iets extra's of moet deze worden gefinancierd uit de middelen van het regionale beleid? Welk vervolg zal aan dit voorstel worden gegeven? Wellicht kan de heer Van Gelder hier straks wat meer over zeggen. Voor mijn fractie is het wel interessant, maar alleen als het gaat om extra middelen. Onze belangstelling zakt als het gaat om het vervangen van de IPR, dus om een sigaar uit eigen doos.

Oost- en zuid-Nederland zijn grosso modo economisch zo sterk als Nederland gemiddeld is. Dat is een felicitatie waard. De grensregio's lijden echter onder de forse steun die België en Duitsland in grensregio's verlenen. Dat dreigt nog ernstiger te worden als op 1 januari 1993 de IPR in grote delen van ons land wordt afgeschaft. De staatssecretaris komt aan dit probleem slechts gedeeltelijk tegemoet, onder andere door de IPR te handhaven voor grote projecten in Twente en in de oostelijke mijnstreek. Het geeft echter niet werkelijk een gelijkwaardige concurrentiepositie. De fractie van D66 dringt daarom aan op betere matchingmogelijkheden,

ook voor de regio Helmond. Het is ons niet duidelijk geworden waarom die grensregio niet krijgt wat de andere wel krijgt.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! Nederland is wakker. Vooral nu belangrijke bedrijven verkocht dreigen te worden aan buitenlandse bedrijven, roepen velen ach en wee. Met weet ook vaak aan te geven waar dat aan ligt: aan het gebrek aan industriepolitiek in ons land.

In een wereldeconomie die steeds internationaler wordt, is het logisch en begrijpelijk dat ook het bedrijfsleven internationaliseert. Nederlandse bedrijven kopen buitenlandse bedrijven en omgekeerd. Vooral stijgende kosten voor research en ontwikkeling dwingen bedrijven tot samenwerking, nationaal en internationaal. Nu een aantal van onze raspaarden zich op deze manier in de kijker speelt, is er geen reden om de alarmklok te luiden. Maar als wij door dit valse "Oranjegevoel" heen kijken, stuiten wij wel op de vraag waar alles om draait: is het de schuld van de overheid dat Fokker en DAF op de een of andere manier naar nog bredere internationale samenwerking moeten zoeken? Het antwoord daarop kan, wat mijn fractie betreft, duidelijk zijn: dat is niet het geval.

Het is overigens wel interessant dat zo'n vraag gesteld wordt of liever: weer gesteld wordt. Te lang was het bijna taboe om over een nauwere samenhang tussen overheid en bedrijfsleven te praten. Ook al is en blijft het wrang dat de discussie over het te voeren industriebeleid eerst door de ontwikkelingen zoals rond Fokker en DAF in een stroomversnelling is geraakt, toch zie ik dat als winst. Eindelijk blijkt er een brede bezorgdheid te bestaan over de positie van onze industrie. Daarbij is niet doorslaggevend of bepaalde industrieën in Nederlandse handen zijn of blijven, maar wel of wij in staat zijn om onze concurrentiepositie zo te versterken dat ons land aantrekkelijk blijft voor zelfschepende industrieën.

Doorslaggevend daarvoor is dat er sprake is van goed op elkaar ingespeelde netwerken van bedrijven, onderzoeksinstellingen en het onderwijs. Ook dan is het nog

geen probleem als die netwerken zich over landsgrenzen heen bewegen. In dit opzicht zie ik Vlaanderen en Noordrijn-Westfalen amper meer als buitenland. Het op deze wijze versterken van de industrie ziet mijn fractie als de opdracht voor het kabinet. Daar wil zij het beleid dan ook aan afmeten.

Dat te voeren beleid zal niet volledig nieuw hoeven te zijn. Door de discussie over de nota Economie met open grenzen is de basis gelegd voor een meer structurele aanpak van onze concurrentiepositie. De problemen rondom Fokker en DAF hebben een rol gespeeld bij de grotere aandacht voor het industriebeleid, maar ik zie deze aandacht meer als een ondersteuning van datgene waar het kabinet al mee bezig was dan als iets nieuws. Is het terugdringen van het financieringstekort en het onder controle brengen van de overheidsuitgaven niet van eminent belang voor het verbeteren van onze concurrentiepositie? En wat te denken van de toenemende aandacht voor het beroepsonderwijs en de kennisinfrastructuur? Op sommige terreinen acht mijn fractie nieuwe instrumenten wel degelijk noodzakelijk. Daarbij denk ik in het bijzonder aan het industriefonds. Ik vind het verheugend dat het voorstel om een industriefonds op te richten door de toegenomen aandacht voor het industriebeleid in een stroomversnelling is geraakt.

Ik zeg de heer Van Iersel na dat wij al met al te maken hebben met een verandering van het klimaat in de samenleving. Het belang daarvan kan niet onderschat worden, want wat wij ook willen en kunnen verwachten van de overheid, zij kan niets alleen bereiken. Alleen door een gezamenlijke aanpak van bedrijfsleven en overheid kunnen wij erin slagen, de noodzakelijke basis voor een versterking van de industriële structuur te leggen. Meer dan ooit lijkt er een breed maatschappelijk draagvlak te bestaan voor deze vorm van beleid. Dat lijkt ook duidelijk naar voren te komen uit het SER-advies over de EMU, dat over enige tijd door de SER behandeld zal worden. Maar draagvlak of niet, het komt uiteindelijk op de concrete daden aan.

Hoe wezenlijk het overigens ook is om aandacht aan de industrie te besteden, het is geen doel op

zichzelf. Maar een maatschappij die ambities heeft, kan het niet zonder een hoogwaardige, zelf scheppende industrie stellen. Als wij de bevordering van arbeidsparticipatie hoog in het vaandel willen schrijven, is het tegelijkertijd noodzakelijk de beschikking te hebben over moderne, industriële activiteiten. Een dienstensamenleving kan niet goed functioneren zonder industrie; niet alleen omdat de vernieuwing in de dienstensector in belangrijke mate afhankelijk is van produkten uit de industrie, maar ook omdat diensten niet in het luchtledige verricht worden. Wat zijn accountants, adviseurs, maar bijvoorbeeld ook banken zonder industrie? Bovendien – en dit is voor mijn fractie van belang – moet er bij het aanbod van werk in de samenleving rekening mee worden gehouden dat er velen zijn die nu eenmaal liever met hun handen werken. Een moderne industrie is daarom te zien als een "asset", als een waardevol pluspunt voor de samenleving.

De beoogde en gewenste ontwikkeling van de industrie is geen autonoom proces. Het veronderstelt een bedrijfsleven dat open staat voor de wereld om ons heen, waarin de internationale concurrentie alleen nog maar toeneemt. Bovendien zullen wij in ons land moeten zorgen voor bedrijven en bedrijfstakken met perspectieven. Er zijn in ons land nog te veel sectoren die geen echte vooruitzichten op groei hebben. Dat zijn vaak ook de sectoren waarop het terecht stringenter te voeren milieubeleid zijn uitwerking zal hebben. Al is de industrie een keiharde noodzaak voor ons land, dat immers in de kopgroep van welvarende landen wil blijven, tegelijkertijd dient het streven erop gericht te zijn om tot een duurzame groei te komen. Dat houdt niet alleen in dat de vervuiling aan het einde van de produktieprocessen moet afnemen, maar meer nog dat er bij het ontwerp van het produkt en in het produktieproces rekening moet worden gehouden met milieu-eisen.

De minister stelt in de memorie van toelichting dat het mede-bewaken van de onderlinge verenigbaarheid van ambitieuze economische en milieudoelstellingen een van de kernactiviteiten van het ministerie is. De vraag is alleen, met welke intentie dit gebeurt. In de

Volkskrant van 26 september jl. stond dat drie CDA-ministers, onder wie minister Andriessen, een aanscherping van het milieubeleid tegenhouden. Is dat een goed kenschets? Of gaat het hem er echt om zorg te dragen voor de vertaling van wat er in UNCED-verband en elders is afgesproken? Gaat het hem echt om een zodanige vertaling dat het ook in het economische beleid is terug te vinden?

Ik zou het winst vinden als wij de tegenstellingen tussen milieu en economie konden overbruggen. Als mensen geen klompen meer willen dragen, is dat jammer voor de klompenmakers maar winst voor de schoenmakers. Zo moet het ook met het milieubeleid gaan. Als het streven naar duurzaamheid inhoudt dat bepaalde productieprocessen zo niet langer doorgang kunnen vinden, is dat winst voor de bedrijven die vervangende produkten maken of oplossingen voor de problemen aandragen. Er is een groot verschil tussen veranderingen die voortvloeien uit milieu-overwegingen en de verandering uit het voorbeeld met de klompen. De eerste categorie veranderingen wordt min of meer afgedwongen door de overheid, de tweede door de markt. Het voorkomen van problemen is echter beter dan genezen, en dat gaat in beide gevallen op. Het zou daarom zo moeten zijn dat bij elke beslissing in het bedrijfsleven het vraagstuk van de duurzaamheid wordt meegevoerd, dat bedrijven duurzaamheidsstrategieën ontwikkelen. Vaak is het daarbij noodzakelijk dat de overheid werkt aan normering voor de lange termijn, zoals bij investeringen in oliaffinaderijen. In andere gevallen kan het bedrijfsleven ook zelf voorstellen uitwerken om tot duurzame groei te komen. Daarvoor is in ieder geval een betere samenhang en meer samenwerking tussen het bedrijfsleven en bijvoorbeeld de kennisinfrastructuur nodig. In de begroting van het ministerie zijn wel voorbeelden en aanzetten te vinden van een beleid dat uitzicht biedt op een meer geïntegreerde aanpak. Maar waar het op aankomt, is dat er ook op het gebied van het milieubeleid vanuit EZ de onderlinge samenhang versterkt wordt. In ieder geval is het van belang dat de minister het beeld wegneemt dat het ministerie van EZ niet echt voor het milieu is.

De heer **Van Iersel** (CDA): Bent u er ook voor dat het ministerie van Economische Zaken er bij het ministerie van Milieubeheer de nadruk op legt dat de concurrentiekracht van Nederland ook in aanmerking genomen moet worden?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ongetwijfeld. Ik sluit mij ook aan bij de opmerking van de minister dat hij tot een goede afweging en samenhang wil komen tussen economisch beleid en milieubeleid. Ik wil dat wij eens afkomen van de heilloze tegenstellingen daartussen. Maar de minister moet niet de indruk wekken dat hij daarmee op grond van een breder economisch belang het milieubeleid wil tegenhouden. Omgekeerd is mijn stelling: het vooruitlopen op komende normstelling en het ontwikkelen van produkten die beter zijn, kunnen op termijn meer groei genereren dan het vasthouden aan productieprocessen waarmee op termijn gestopt moet worden. Ik zou het dus heel prettig vinden, als de minister de vraag op zich laat inwerken wat er aan normstelling noodzakelijk is. Ik wens dat op een aantal terreinen de normen voor de langere termijn duidelijker aangegeven worden, zeker als het om investeringen voor de lange termijn gaat. Ik heb in dit verband de oliaffinaderijen genoemd. Op andere terreinen kan de minister zelfs zonder dat er een normstelling is, proberen het bedrijfsleven en de kennisinfrastructuur bij elkaar te brengen en zo vooruit te lopen op concepten van duurzaamheid.

Voorzitter! Bij de bespreking van de vervolgrapportage Economie met open grenzen kon ik nog vrij gemakkelijk stellen dat er ruimte ontstond voor een beleid, gericht op lastenverlichting, niet in algemene zin wat mijn fractie betreft, maar gericht op de lagere-inkomenscategorieën. Daar is het probleem van de wig het grootst en wordt het creëren van nieuwe werkgelegenheid belemmerd. Na een periode waarin de terugdringing van het financieringstekort centraal stond en de overheidsuitgaven onder controle gebracht moesten worden, kon er ruimte ontstaan voor een offensief beleid. Dat was de opvatting die wij toen hadden.

Dat hing ook sterk samen met het feit dat ons land er economisch niet in alle opzichten slecht voor stond. Het is niet juist om het beeld te schetsen dat Nederland in een rampzalige situatie terecht is gekomen. Dat blijkt ook duidelijk uit de oordelen die over onze concurrentiepositie gegeven worden. Ons land staat van alle OESO-landen op de zesde plaats. Erkend zij, dat zo'n oordeel weliswaar interessant is, maar dat het niet alles zegt. Er is dan ook zeker geen reden om tevreden achterover te leunen. Het feit dat wij er, vergeleken met een aantal concurrenten, beter voor stonden, vormde wel de gelegenheid bij uitstek om de economie meer gericht te versterken ten behoeve van het genereren van toekomstige economische groei. Die uitgangspunten hebben wij expliciet verwoord bij de bespreking van de vervolgrapportage.

In een paar weken tijd is het beeld in een aantal opzichten nog fundamenteel veranderd. De meest recente CPB-cijfers geven aan hoe ingrijpend de vooruitzichten voor ons land gewijzigd zijn. Een van de belangrijkste conclusies die mijn fractie uit de cijfers wil trekken, is dat er sprake is van een probleem dat ons allen, de hele samenleving, raakt. Het is geen puur Haags probleem, een probleem dat alleen opgelost kan worden door elkaar te overbieden met extra bezuinigingen, waardoor alles vanzelf wel weer verder loopt. Het probleem wordt ook niet opgelost door alleen over loonmatiging te praten. Onzes inziens gaat het om een gezamenlijke actie van overheid, werkgevers en werknemers voor het leggen van een basis om de ontstane hobbels te nemen. Voor mijn fractie staat vast dat wij de geformuleerde doelstellingen inzake het financieringstekort en de lastendruk daarbij voor ogen moeten houden. Maar dat mag niet leiden tot te overhaaste reacties.

Zo mogen wij er niet aan voorbijgaan dat verdergaande bezuiniging een vraaguitval inhoudt die op zich weer leidt tot een terugslag. Ook blijken er nogal wat bezuinigingen geleid te hebben tot een toename van de inflatie. Daarom dient er met name gekozen te worden voor een evenwichtige aanpak die met beide elementen rekening houdt. De conjuncturele

terugslag mag ons ook niet het zicht ontnemen op de structurele problemen waarvan in ons land sprake is. Dat is te meer een aansporing om ervoor te zorgen dat wij de economische structuur versterken en kiezen voor een pakket maatregelen dat aan die versterking een bijdrage levert. De keuze voor investeren in de toekomst blijft daarom het richtsnoer voor het te voeren beleid. De prille ruimte die ontstaan is voor nieuw beleid in het onderwijs en met name voor overheidsinvesteringen, mag niet ingeperkt worden.

De heer **Van Iersel** (CDA): Mijnheer de voorzitter! Ik dank de heer Van Gelder voor een brede visie, maar hij legt een aantal dingen tegelijkertijd op tafel. Hij is toch geen voorstander van een terugkeer naar Keynesiaans denken, zoals dat vroeger heette?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ik verwacht niet, dat de overheid nog via Keynesiaans denken ofte wel het stimuleren van de vraag in staat zal zijn om de economie fors te stimuleren. Daar geloof ik niet in. Maar het omgekeerde gaat wel in toenemende mate op, namelijk dat door een te forse inzet van bezuinigingen een zodanige vraaguitval plaatsvindt dat er een negatief effect op de economie plaatsvindt. Vanuit economische optiek moet wel degelijk met dat soort effecten rekening worden gehouden.

De heer **Van Iersel** (CDA): Wij zullen het bij het onderwerp van vanmiddag houden. U zegt enerzijds, dat wij niet moeten bezuinigen vanwege de vraaguitval en anderzijds, dat wij er alles aan moeten doen om de structuur te versterken. Dat is impliciet een pleidooi voor meer produktieve overheidsuitgaven e.d.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Neen, voorzitter. Waar ik naar toe wil, is dat wij niet vaststellen dat wij een paar doelstellingen hebben geformuleerd met betrekking tot het financieringstekort en de collectieve lastendruk en dat als een norm zo vaststellen, dat je terugredenerend precies weet hoeveel wij de volgende jaren moeten bezuinigen. Waar ik zeker niet aan mee wil werken, is aan een bijdrage als: er is

een tekort van 6 mld., er moet 4 mld. bezuinigd worden en ik heb dat altijd al gezegd! Alsof dat de enige maatstaf is, die we nu hebben te gebruiken om de structuur te versterken. Wij erkennen, dat er bezuinigd moet worden. Dat zal ook moeten gebeuren, maar dat betekent niet dat je nu al precies kunt aangeven om welke hoeveelheid financiën het dan gaat. Waar je voortdurend om moet letten, is of je dan maatregelen neemt die voor de korte termijn een probleem lijken op te lossen maar die je voor de langere termijn verder weg helpen. Wij willen heel nadrukkelijk in de keuze van de maatregelen rekening houden met overheidsinvesteringen en juist de relatie leggen met de bevordering van de werkgelegenheid. Concreet gezegd: wij geloven ook niet zo erg in Keynesiaans beleid. De harde omstandigheden dwingen ons tot het nemen van maatregelen. Daar zal het kabinet ongetwijfeld nu en de komende weken aan werken. Maar als het wat ons betreft op keuzes aankomt, gaat het erom om de overheidsinvesteringen en de werkgelegenheidsbevorderende maatregelen daarbij centraal te stellen.

De heer Van Iersel (CDA): Plus wat u niet nagelaten hebt te zeggen, dat u zowel op het punt van de collectieve-lastendruk als op het punt van het financieringstekort aan het glijden bent!

De heer Van Gelder (PvdA): Dat zeg ik helemaal niet! Ik zeg dat wij dat als richtsnoer houden. Ik heb gezegd, dat wij dat voor ogen moeten houden, maar niet dat je je daarmee blind vastlegt alsof dat het enige doel van het kabinetsbeleid zou zijn. Er zijn in deze Kamer mensen, die het gehele kabinetsbeleid willen afmeten aan één toetssteen. Daar willen wij niet aan bijdragen, zelfs niet aan twee. Het gaat ook om het bevorderen van de werkgelegenheid en om het leggen van een goede basis voor de toekomst. Daar moet je een afwegingsproces in maken.

De heer Van Iersel (CDA): Ik heb precies genoteerd wat u gezegd hebt! Dank u!

De heer Rosenmöller (Groen

Links): Voorzitter! Zonder concessies hebben de regeringspartijen de afgelopen drie jaar de financieringstekortnorm en de CLD-norm strikt gehanteerd. Zij hebben elkaar daartoe verbonden in het regeerakkoord. Mag ik de bijdrage van de heer Van Gelder nu zo verstaan, dat hij het eens is met de econoom Andriessen in NRC Handelsblad van eergisteren die zei, dat je die doelstellingen inderdaad niet rigide moet hanteren? Dat zou tot de slotsom kunnen leiden, dat de CLD-norm of de financieringstekortnorm dit jaar anders dan in het tijdpad afgesproken, zou kunnen uitkomen. Dat zou dit jaar voor het eerst zijn na drie jaar van dit kabinet.

De heer Van Gelder (PvdA): Ik denk, dat dit het vertrekpunt is van wat ik zeg. Dat betekent overigens niet – om de heer Van Iersel niet al te snel in een verkeerde hoek terecht te laten komen – dat je daarmee een aantal normen laat schieten. Het betekent wel, dat je bij de wijze waarop je die wilt bereiken, het tempo waarin je ze wilt bereiken en de nadruk die je ze in hun onderlinge samenhang geeft, rekening wilt houden met andere elementen die een rol spelen. Wij hebben gemerkt – iedereen heeft dat gemerkt maar de VVD jammer genoeg wat minder – dat echt effectief bezuinigen ertoe leidt, dat er voor vele mensen minder te besteden is en dat zij dus op hogere kosten komen. Het heeft dus geen zin om fors op de trom te slaan om 4 mld., 5 mld. of 6 mld. te bezuinigen als dat vervolgens leidt tot een zodanige toename van de inflatie, dat je de problemen via een ander kanaal weer op je bord terugkrijgt. Het heeft dus zin om na te denken over het tijdpad en over de omvang van je bezuinigingen, in relatie tot het beleid dat werkgevers en werknemers voeren. Dan kan dus inhouden dat je op één terrein bijvoorbeeld iets meer ruimte wilt nemen dan je je tot vorig jaar had voorgenomen. Dat hangt heel sterk samen met de externe ontwikkelingen waarmee wij nu te maken hebben. Die ontwikkelingen had zelfs het CPB, dat zo ver en zo goed kan kijken, vier weken geleden niet kunnen voorzien.

De heer Rosenmöller (Groen Links): Deze laatste zinnen dingen

niet af op de eerste twee woorden die u uitsprak, mijnheer Van Gelder, namelijk dat het een bevestiging was van hetgeen ik u vroeg. Omdat u richting de Kamer wijst als het gaat om mensen die daaraan hun lot verbonden hebben, etcetera, merk ik op dat het natuurlijk een behoorlijke politieke ommezwaai is. Ik zeg niet dat daaraan geen goede argumenten ten grondslag liggen. Als het echter gaat om de Kamer, is het toch goed te refereren aan het feit dat bijvoorbeeld de minister van Financiën zijn lot verbonden heeft aan de doelstelling met betrekking tot het financieringstekort. Nogmaals, ik zeg niet, dat er geen goede argumenten zijn om daarvan af te wijken. De conclusie kan echter niet anders zijn, dan dat het een behoorlijke politieke ommezwaai is in een periode waarin wij in een zwakkere economische conjunctuur zitten dan wij een aantal maanden geleden verwachtten. Dat mag worden vastgesteld!

De heer Van Iersel (CDA): U noteert precies hetzelfde als ik heb genoteerd: een enorme ommezwaai!

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Ik heb van de collega gehoord wat hij allemaal niet wil: niet snijden in overheidsinvesteringen en dergelijke; de inflatie mag niet omhoog, dat ben ik met hem eens, maar op welke terreinen ziet de Partij van de Arbeid dan mogelijkheden om de uitgaven van de overheid te verminderen? De heer Van Gelder heeft net gemeld wat niet mag.

De heer Van Gelder (PvdA): Ik heb er geen enkele behoefte aan om het beleid, dat het kabinet zelf primair moet voeren, hier in te vullen. Het gaat ons er om, aan te geven dat wij heel nadrukkelijk oog moeten hebben voor de centrale vraagstelling. Je kunt namelijk wel roepen dat er 4 mld. bezuinigd moet worden. Je kunt je op de borst kan slaan en roepen: ik heb het altijd al gezegd. Daarmee doe je echter volstrekt loze uitspraken om problemen die daarmee samenhangen tot een oplossing te brengen. Wij hebben kunnen constateren dat elk bezuinigingsbeleid de laatste jaren leidt tot inflatie. Als wij iets niet willen bereiken, is het een stijging van de inflatie. Wij weten immers

dat dit weer doorwerkt op de loononderhandelingen. Vanuit de optiek die wij hier naar voren willen brengen, zeg ik, dat in de keuzes die de komende weken gemaakt moeten worden, waarbij ook wij willen dat er een voortvarend beleid wordt uitgezet, voortdurend voor ogen moet worden gehouden dat er effecten aan vastzitten voor de overheidsuitgaven. Dat element geeft een raamwerk aan, waarbinnen het kabinet wat ons betreft een grote mate van vrijheid heeft bij de uitwerking. Echter wel vanuit de optiek: hoe stimuleren wij de werkgelegenheid? Dat vinden wij namelijk voor de langere termijn essentiëler dan dat wij in staat zijn om straks met een papiertje in de hand te zeggen: kijk eens, wij hebben de collectieve-lastendruk en het financieringstekort precies op orde.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Dat waren toch de randvoorwaarden waarbinnen wij onze economische welvaart moeten zien te handhaven. Daaraan wordt dan nu geknibbeld?

Ik vind het echter op dit moment niet juist van de Partij van de Arbeid dat zij exact aangeeft waarop niet moet worden bezuinigd, maar niet zegt waar het dan wel moet gebeuren.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ik vind niet dat ik dat hier precies moet aangeven. Ik zeg alleen dat wij erkennen dat er aan het feit dat wij nu te maken hebben met een economische terugslag, consequenties vastzitten en dat wij voor die consequenties moeten gaan staan. Het moet echter niet zo zijn, dat de enige toetssteen in het uitwerken van die consequenties is: halen wij over twee jaar exact het beoogde financieringstekort en halen wij exact de termijn van de collectieve-lastendruk. Als wij kijken naar de cijfers van het CPB voor 1994, zien wij dat het probleem in 1994 weer anders is dan in 1993. Men wijst er ook op, en dat doen wij nadrukkelijk ook, dat overheidsuitgaven geen weggegooid geld zijn en dat in de te maken keuzes voortdurend rekening gehouden moet worden met de vraag: stimuleren wij de arbeidsparticipatie, stimuleren wij de werkgelegenheid? Als wij daarin niet slagen, blijven wij het paard

achter de wagen spannen. Die randvoorwaarden willen wij formuleren en daarover geef ik u nu informatie. Ik geef aan wat onze inzet en intenties zijn bij de te voeren discussie!

De heer **Van Iersel** (CDA): Voorzitter!

De **voorzitter**: Nee, u spreekt reeds de derde keer in deze interruptieronde. Normaal is dat slechts één keer.

De heer **Van Iersel** (CDA): Het is ook vrij vergaand.

De **voorzitter**: Het debat is nog lang niet afgelopen. U heeft ook nog een tweede termijn.

De heer **Tommel** (D66): Begrijp ik de heer Van Gelder goed, dat hij zegt, wij willen die afweging maken en zorgvuldig kijken naar de vraag, welke factor het zwaarst moet wegen? Het feit dat je zaken als overheidsinvesteringen wilt ontzien voor zaken als financieringstekort en collectieve-lastendruk, zowel qua omvang als qua tempo, kan consequenties hebben.

De **voorzitter**: Wilt u uw vraag nu stellen?

De heer **Tommel** (D66): Daar was ik mee bezig. Is hiermee het regeerakkoord, dat heel vaste lijnen stelt, op dit punt van de baan?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Dat is helemaal niet van de baan. Het kan toch niet zo zijn dat je volstrekt blind bent voor wat er in de omgeving gebeurt? Ik stel nu alleen dat wij de eisen in het regeerakkoord overeind houden en voor ogen houden. Op het moment dat je concrete keuzen moet maken, willen wij echter ook kijken naar een paar andere elementen die voor de samenleving van belang zijn, zoals het bevorderen van werkgelegenheid en het overeind houden van overheidsinvesteringen. Als dat tot consequentie heeft dat één onderdeel van het regeerakkoord niet exact wordt gehaald in de vorm die daar staat, dan is dat zo. Maar als die twee wel gehaald worden en als dat betekent dat de werkloosheid de komende jaren alleen maar met tienduizenden kan oplopen, omdat

wij niet in staat zijn om een goede afspraak te maken met de sociale partners, weegt dat voor ons zwaarder dan het andere punt. Er staan niet twee dingen in het regeerakkoord; er staan veel meer dingen in het regeerakkoord.

De heer **Tommel** (D66): Oké, maar in ieder geval is duidelijk dat de Partij van de Arbeid bereid is om op dit punt concessies te doen aan de collectieve lastendruk en het terugdringen van het financieringstekort. Ook die twee zaken stonden heel duidelijk en hard in het regeerakkoord. Ik vind dat de heer Van Gelder op dit punt terecht helderheid heeft gegeven over het feit dat hij daar op dit moment vanaf wil wijken als er een hoger belang te dienen is. Op voorhand zeg ik dat dit geen onfatsoenlijke afweging is.

De **voorzitter**: U kunt uw betoog vervolgen, mijnheer Van Gelder.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ik zal het proberen, voorzitter!

Ik heb het er al over gehad dat de omgeving waarin wij opereren, onzeker is. In feite is dat nog de enige zekerheid die ons resteert. Conjunctureel is er sprake van een forse teruggang. Het probleem is dat die teruggang zich in vrijwel alle landen tegelijkertijd voordoet. Alle landen en de hele wereldeconomie kampen in feite met dezelfde problemen.

Voor de Verenigde Staten is van belang hoe de nieuw gekozen president de binnenlandse problemen denkt aan te pakken. Of de groei in het laatste kwartaal een voorbode is van het al jaren verwachte herstel, is nog lang niet zeker. Het zal steeds moeilijker worden om tot een versnelling van de groei te komen en tegelijkertijd het te grote begrotingstekort aan te pakken.

Japan kent zijn eigen problemen. Een voordeel heeft het land wel: het financieringstekort is laag en dus is er ruimte voor een stimuleringsbeleid. Of dat uitstraling zal hebben op de economie van Europa, is twijfelachtig.

Kijken wij ten slotte naar Duitsland, dan valt op dat hier sprake is van weer volstrekt andersoortige problemen. De groeiervachting voor het volgend jaar is laag, hooguit

0,5%. De financieringslasten van de eenwording zijn echter volstrekt onderschat en dus liggen belastingverhogingen voor de hand. Die zullen er op korte termijn niet toe leiden dat het veel beter zal gaan. Het is al een paar keer gememoreerd dat de vaste kamercommissie recent een bezoek aan Duitsland heeft gebracht. Ik hoop dat wij daar later nog eens wat uitgebreider over kunnen praten. Wat ik hier al wel kwijt wil, is dat ik maar weinig optimistische Duitsers ben tegengekomen en dat was uniek. De problemen die zijn verbonden aan de hereniging, zijn niet slechts onderschat; men bleek er zich zelfs geen voorstelling van te kunnen maken. Dat de produktiviteit in het Oosten slechts ongeveer 40% was van die in het Westen, bleek een grote verrassing. Omdat de Duitse regering in feite twee jaar heeft laten verlopen voordat fundamentele keuzen zijn gemaakt, wordt het ook steeds moeilijker om de West Duitsers extra te laten betalen voor de vernieuwing van en in het Oosten. Vooral het feit dat de internationale conjunctuur ook nog eens tegenzit, is daar debet aan.

De vooruitzichten voor ons land zijn in zeer snel tempo veranderd. Hoe belangrijk het algemeen financieel-economisch kader in dit opzicht ook is, het herstel in ons land is in overheersende mate afhankelijk van de ontwikkeling in het buitenland. Wij kunnen zelf weinig doen aan het aanjagen van de economie. Zoals gezegd, zullen wij voor het omgekeerde in toenemende mate oog moeten hebben. Met betrekking tot het meer specifieke economische beleid moeten wij ons vooral richten op een verbetering van de economische structuur, want zeker een klein land moet slim zijn. Wij moeten de toekomst zoveel mogelijk willen maken en ons niet volstrekt reactief opstellen. Dat hebben wij in het verleden te veel gedaan, met alle consequenties van dien. De opdracht is daarom bovenal om een betere voedingsbodem te creëren voor het adequaat willen en kunnen reageren op zich wijzigende omstandigheden.

De overheid kan daarbij het risico van het ondernemen niet overnemen en moet dat ook niet willen. Dat is de taak van het bedrijfsleven zelf. Wel kan de overheid ertoe bijdragen dat de voorwaarden vervuld zijn voor het snel en vooral adequaat kunnen

reageren op zich wijzigende omstandigheden. Hoe belangrijk de discussie over de lastendruk en dergelijke voor de economische potentie van ons land ook is, er is meer nodig. De ontwikkeling die mijn fractie daarbij voor ogen staat, is er een waarin het wegnemen van knelpunten centraal staat. In de uitwerking ervan zal steeds gezien moeten worden hoe dat uitwerkt voor het grootbedrijf en voor het midden- en kleinbedrijf. Voor mijn fractie staat dus de vraag centraal welke instrumenten het meest geschikt zijn om het probleem op te lossen van het versterken van het vestigingsklimaat in ons land en daarmee van de concurrentiepositie. Daarvoor is een brede thematische aanpak van het te voeren beleid het vertrekpunt. Zo'n aanpak kan zich niet beperken tot instrumenten die uitsluitend tot het specifieke werkterrein van EZ gerekend kunnen worden.

Zo is het allereerst noodzakelijk de verkokering te doorbreken die wij constateren in de relatie tussen Financiën en Economische Zaken. Mijn fractie heeft bepaald niet de indruk, dat de staatssecretaris van Financiën overtuigd is van het effect dat fiscale regelingen kunnen hebben voor het bevorderen van het vestigingsklimaat in ons land. Die indruk heb ik in verband met zijn medewerking aan het doen vestigen of uitbreiden van bedrijven en ook als het gaat om vernieuwingen in het fiscale regime. Door het ene Europa dat wij nastreven, zal de concurrentie tussen landen en/of regio's niet afnemen. Uit het overzicht van de Europese Commissie over steun blijkt, dat deze de laatste tijd wel iets is afgenomen. De steun is echter nog steeds aanzienlijk. Ons land doet overigens aan die steunmaatregelen in mindere mate mee dan gemiddeld het geval is.

Opvallender is, dat wij in plaats van directe steun aan bedrijven in toenemende mate concurrentie op andere terreinen zien ontstaan, vooral op het fiscale vlak. Nu de Commissie zich inspant om de directe steunverlening in te beperken, is te verwachten dat die op andere terreinen zal toenemen. De vraag is hoe de minister deze ontwikkeling inschat en of er geen reden is om een actievere bijdrage aan de discussie te willen leveren,

vooral omdat matchingoverwegingen ons daartoe dwingen. Los daarvan vindt mijn fractie het noodzakelijk, te bezien in hoeverre fiscale maatregelen effectiever kunnen zijn dan directe steun. Zij zouden niet alleen effectiever kunnen zijn, maar ook eenvoudiger te controleren en te administreren.

Wat de bevordering van research en ontwikkeling betreft denk ik dan vooral aan de invoering van de mogelijkheid tot het vormen van een fiscale reserve voor research en ontwikkeling. Die zou gegeven kunnen worden voor direct uit te voeren werkzaamheden op dat vlak of voor die welke eerst op enige termijn plaatsvinden. De reserve zou kunnen bestaan uit bijvoorbeeld maximaal 10% van de fiscale jaarwinst. Vooral voor het midden- en kleinbedrijf kan dit een enorme stimulans inhouden. Ook "durfkapitaal" kan in grotere mate ter beschikking komen via fiscale maatregelen, bijvoorbeeld door dividendvrijstelling voor dividenden van erkende participatiemaatschappijen.

Voorzitter! Ik breng deze gedachte hier naar voren en hoop dat de minister ze zal betrekken bij vervolgdiscussies over de verbetering van het vestigingsklimaat. Mijn collega Vermeend zal ze in ieder geval aan de orde stellen in het overleg met staatssecretaris Van Amelsvoort over de nota Fiscaal vestigingsklimaat. Concreet wil ik de minister wel vragen, het vraagstuk van subsidies en fiscale stimuleringsmaatregelen, de effectiviteit ervan en de eenvoud van controle en administratie aan de orde te stellen en daarop terug te komen in de uit te brengen nota Beleidsvisie technologie. Het gaat mij er niet om, vast te stellen dat fiscale maatregelen per definitie beter zijn dan subsidies. Wij willen wel graag de discussie over de vraag of op een aantal terreinen fiscale maatregelen niet meer geschikt zijn om het doel te bereiken dan subsidies, aanzwengelen. Daarop willen wij terugkomen in het kader van de behandeling van de nota Beleidsvisie technologie.

De **voorzitter**: Ik zie dat enkele leden willen interrumperen. Ik vraag hen de interrupties kort en bondig te houden.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! Moeten de subsidies worden afgeschaft als fiscale maatregelen worden genomen?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ik heb gezegd, dat gezien moet worden in hoeverre fiscale maatregelen effectiever zijn en eenvoudiger te controleren en te administreren dan steunmaatregelen. In die gevallen waarin je dat duidelijk kunt aantonen, is als het ware sprake van de verhouding 1:1. Ik heb echter niet de verwachting dat men de steunmaatregelen van EZ op het gebied van technologie allemaal kan vervangen en dat het verstandig zou zijn om ze te vervangen door fiscale maatregelen. Wij willen wel een meer open discussie over de vraag of je op een aantal terreinen met fiscale maatregelen niet effectiever bezig bent. Het hoeft in dezen niet alleen te gaan om maatregelen van EZ. Het kan ook gaan om maatregelen van andere ministeries.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Maar als er fiscale maatregelen worden genomen, betekent dat minder ontvangsten. En dat betekent weer dat je minder kunt uitgeven.

De heer **Van Gelder** (PvdA): Daar bent u snel achter. Er is inderdaad een samenhang.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Ik heb niet gehoord dat u dat verband aanbracht.

De heer **Van Gelder** (PvdA): U kunt zich voorstellen dat ook wat de uitwerking betreft, mede in het licht wat wij net besproken hebben, sprake is van een samenhang en dat het verstandig is daar rekening mee te houden.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Prima.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Waarom komt mijnheer Van Gelder met die nuancering van het industriefonds en de subsidies die daarmee verband houden?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Dit had niets met een nuancering van het industriefonds te maken. Daarover

kom ik straks te spreken. Wij hebben gedacht aan de nota die aan staatssecretaris Van Amelsvoort is gevraagd. Die nota zou gaan over een verschijnsel dat zich in andere landen steeds meer voordoet, ook in Duitsland: fiscale maatregelen worden enerzijds genomen, omdat men daarmee Brussel kan omzeilen – laten wij daar duidelijk in zijn – en anderzijds omdat zij effectiever zijn. Ik zou het verstandig vinden als de minister van EZ naging in hoeverre fiscaal beleid een soort industriepolitieke dimensie heeft en dat hij op dit punt een meer duidelijke stelling innam. Dat kan dus inhouden dat een aantal subsidies, ook van EZ, die tegen het licht gehouden worden, tot de conclusie kunnen leiden dat het beter is om fiscale maatregelen te nemen. Dit is geen relativisering van het industriefonds. Integendeel! Daar kom ik zo nog op terug.

Dat betekent ook, dat wij in het kader van de verbreding van het fiscale beleid een relatie willen leggen tussen het regionale en het fiscale beleid. Ook daar zou de discussie gericht kunnen zijn op de vraag of versnelde afschrijvingen in bepaalde delen van het land nuttig en nodig kunnen zijn als middel om tot een stimulering te komen. De staatssecretaris was bij de bespreking van de vervolgrapportage positief over de koppeling van het fiscale beleid aan het regionale beleid. Ik heb daar niet zoveel meer over vernomen en dit punt ook niet echt concreet teruggevonden in de nota over het fiscaal vestigingsklimaat. Mijn vraag is, op welke wijze de staatssecretaris nu denkt een bijdrage op dit vlak te kunnen leveren. Is zij voorts bereid, te bevorderen dat bijvoorbeeld tot een experiment in het noorden gekomen kan worden, zoals bepleit door het illustere duo-Vermeend/Vreugdenhil. Er is alle aanleiding, te bezien hoe wij de positie van het noorden kunnen versterken. Juist daar heeft zich in het verleden de geringste groei voorgedaan en is de bedreiging van de huidige economische terugslag het grootst. Dat houdt voor mij ook in dat wij na moeten gaan of wij het noorden op een aantal terreinen niet wat meer uit de probleemhoek kunnen halen en of wij het noorden niet meer als een onderdeel van Nederland als geheel kunnen zien. Ik denk dan bijvoor-

beeld in het bijzonder aan de vervoersstromen die de komende jaren op ons afkomen en waar wij nog amper raad mee weten. Het lijkt mij toe dat wij de positie van de Eemshaven in een breder nationaal kader moeten bezien. Kunnen wij geen aanzetten geven tot de discussies over de structuren die wij in Nederland willen voeren? Ik denk er bijvoorbeeld aan, het havengebied in de buurt van de Rijnmond en de Eemshaven wat meer aan elkaar te koppelen. Daardoor zou men in het noorden ook gericht aan de slag kunnen gaan en gericht met voorstellen kunnen komen. In dat kader kan een discussie over het wellicht tot stand brengen van een fiscale zone een rol spelen. Nogmaals, dat is een punt dat concreter aan de orde komt bij de bespreking van de nota Fiscaal vestigingsklimaat. Ik moet eerlijk zeggen dat wij, alvorens daartoe te besluiten, wel zeer zorgvuldig moeten ingaan op de vraag wat de meest effectieve instrumentatie is. Want hiervoor geldt, mevrouw Rempt, niet dat mijn fractie van mening is dat het verstandig is om de IPR a priori in te leveren, zonder dat wij duidelijkheid hebben over die vraag. Dus hier geldt de vraag: als wij tot zo'n voorstel komen, is het – dat hebben wij inmiddels ook gemerkt – niet in het belang van het noorden om de IPR daarvoor in te leveren. Wij willen daar dus wel een discussie over voeren. Wij zijn daar heel positief over maar wij willen ons wel heel goed vergewissen over de vraag of wij in staat zijn, naast de IPR iets extra's te kunnen doen. Als dat niet kan, dan geen fiscale zone in de plaats van de IPR. Laat daar duidelijkheid over zijn.

Concurrentie tussen landen en regio's vindt in toenemende mate plaats via het verwezenlijken van een goede publieke infrastructuur. Het is bij uitstek de taak van de overheid om te zorgen voor een infrastructuur die het ons mogelijk maakt, internationale concurrentie aan te gaan. Dat kan alleen in samenspraak met het bedrijfsleven.

In de eerste plaats wil ik daarom nog iets zeggen over het beroepsonderwijs. Wij zien een schrikbarende daling van het aantal jongeren dat kiest voor technische opleidingen, zowel aan hogescholen en universiteiten als bij het middelbaar

beroepsonderwijs. Voor de ontwikkelingskansen van belangrijke delen van onze industrie zal dat een bottle-neck blijken te zijn. Wij zullen alles op alles moeten zetten om tot een verbreding van de instroom te komen. Het lijkt mij van het grootste belang dat er een actieplan opgesteld wordt om dit punt aan te pakken. Dat veronderstelt activiteiten van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen – dat is zeker – maar ook van EZ. Een minister die zich bij uitstek bezorgd toont over de concurrentiekracht van Nederland kan dit probleem niet langs zich heen laten gaan. Waar het daarbij vooral op aankomt, is afspraken te maken met het bedrijfsleven om dit probleem aan te pakken. Alleen een gezamenlijke aanpak brengt ons, wat dit betreft, verder. Is de minister bereid, hiervoor zijn nek uit te steken? De vraag, voorzitter, hoe vraag en aanbod beter bij elkaar gebracht kunnen worden, doet zich bij uitstek voor op het vlak van wetenschap en technologie. Het is erg interessant om daar allerlei vergelijkingen te trekken tussen allerlei landen in de wereld. Wij zien in de VS veel fundamenteel onderzoek maar weinig samenhang daartussen met de maatschappelijke vraag. Hooguit op de gebieden van de gezondheidszorg, energie en defensie. In Japan daarentegen vindt de meeste research plaats bij het bedrijfsleven. Van fundamenteel onderzoek is nog maar in geringe mate sprake. De overheid wil dat juist versterken. Met deze schets wil ik aangeven dat cijfers over research en ontwikkeling in internationale vergelijkingen ook niet alles zegt. Zeker voor een land als het onze, is niet in de eerste plaats doorslaggevend hoeveel geld wij aan R en D besteden maar veel meer of wij de gelden effectief weten in te zetten, aansluitend op de vraag. Daarvoor is een nadere prioriteitenstelling nodig. Wij ontkomen er niet aan, ons op een beperkt aantal terreinen te willen profileren. De minister van Onderwijs en Wetenschappen is bezig een strategienota voor het wetenschapsbeleid op te stellen. Daarin zal tot uitdrukking moeten komen hoe het onderzoek meer en beter kan aansluiten op de vraag, in het bijzonder de vraag van de industrie. Mijn vraag aan de minister is of hij betrokken is bij het opstellen van

deze nota en op welke wijze hij denkt de meer industriepolitieke dimensie van dit onderzoeksbeleid gestalte te geven.

Door de situatie waarin wij verkeren is er alle reden om nu eens voortvarend te proberen schotten te doorbreken. Een basisvraag is dan wel, exact te weten waarop wij onze activiteiten moeten richten. Met obligate uitspraken over de gebrekkige aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt komen wij er niet meer. Rijst de vraag hoe wij inzicht krijgen om dat concrete beleid te kunnen voeren. Dat is ook doorslaggevend voor het beleid gericht op de stimulering van onderzoekscholen en datgene wat de minister opmerkt over TNO en andere grote technologische instituten. Ik vind het verheugend dat de minister zowel voor het onderwijs als voor het onderzoek middelen beschikbaar stelt voor het midden- en kleinbedrijf om zelf invulling aan deze vraagstelling te geven. Ik ga ervan uit dat de minister een bredere visie heeft op de manier waarop hij dit in de toekomst gestalte wil geven en dat hij deze wil doen neerslaan in de beleidsvisie technologie, die wij in samenhang met de strategienota van de minister van Onderwijs en Wetenschappen zouden willen bespreken.

Wij hebben voorgesteld om strategische conferenties te organiseren. Ik ben er verheugd over, dat de minister volgend jaar een paar experimenten wil ondernemen. Het zou wat ons betreft moeten gaan om enigszins low key georganiseerde conferenties. Ik vind het wezenlijk dat sprake is van direct overleg tussen betrokkenen. Er moeten niet fantastisch voorbereide conferenties worden georganiseerd waarvan de verwachtingen zo hoog gespannen zijn, dat ze niet bewaarheid kunnen worden. Van de minister hoor ik graag hoe hij zich de organisatie voorstelt.

Ik merk daarbij op dat de voorbeelden die hij geeft, informatie- en scheidingstechnologie, niet de voorbeelden zijn die mij het meest aanspreken. Ik kan mij andere voorbeelden voorstellen, zoals, aansluitend op datgene wat de heer Van Iersel zei, de chemische industrie, wellicht toegespitst op de Rotterdamse haven. Wat mij in ieder geval niet voor ogen staat, is een toespitsing op strategische technolo-

gieën. In het voorstel dat door mijn fractie is gedaan bij de bespreking van de vervolgrapportage Economie met open grenzen gaat het om een gezamenlijke verkenning van de toekomst in branches, sectoren of clusters en niet om brede groepen die dezelfde technologie zouden kunnen gebruiken. Uit de conferenties dienen actieplannen voort te vloeien voor overheid en bedrijfsleven. Het moet ook duidelijk worden hoe invulling kan worden gegeven aan meer duurzame ontwikkeling. Kan de minister toezeggen dat hij dit beeld min of meer voor ogen heeft bij de strategische conferenties?

Al met al is voor mijn fractie doorslaggevend of wij erin slagen, betere voorwaarden te scheppen voor industrieel herstel. Het gaat daarbij niet in de eerste plaats om nieuw beleid. Het gaat om de vernieuwing van bestaand beleid, om het aanpakken van de uitdaging waarvoor wij staan. Tegen deze achtergrond steunen wij de voortvarende wijze waarop de minister en de staatssecretaris gestalte geven aan de vernieuwing van het mededingings- en vestigingsbeleid. Het gaat zeker niet om oude wijn in nieuwe zakken.

Daar bovenop is er plaats voor een industriefonds, voor het kunnen leveren van interventies op maat. Ik kan mij minstens twee terreinen voorstellen waarop dat nodig is. Er zijn industriële activiteiten met perspectief die niet onder de bestaande financiële regelingen van de grond kunnen komen. Ze zijn bijvoorbeeld te groot en overstijgen de mogelijkheden van de particuliere participatiemaatschappijen en/of de regionale ontwikkelingsmaatschappijen. Ook kan het voorkomen dat ze niet passen in het reguliere financieringspatroon van de banken. Het kan in de tweede plaats noodzakelijk zijn, de positie van veelbelovende bedrijven die strategische allianties willen aangaan met buitenlandse bedrijven of die te maken krijgen met vijandige overnames te beschermen en/of te versterken.

Bij dit soort projecten gaat het niet zozeer om een oordeel over het specifieke bedrijf als wel om het versterken of stimuleren van een netwerk van bedrijven, toeleveranciers, onderzoeksinstituten en eventueel het onderwijs. Hoe terughoudend de overheid zich ook dient

op te stellen, er dient ruimte te komen voor extra financieringsmogelijkheden, aanvullend op de bestaande voorzieningen. Het moet in principe om rendabele projecten gaan. Daarover moet een zo objectief mogelijk oordeel worden gegeven. De overheid moet de extra financiering niet zelf willen verschaffen, maar bijvoorbeeld via de Nationale investeringsbank. De daarvoor benodigde gelden zullen zeker niet alleen afkomstig moeten zijn van de overheid. Het is ook in het belang van de banken, de levensverzekeringsmaatschappijen en de pensioenfondsen dat de structuur in ons land versterkt wordt. Ons uitgangspunt is dat het moet gaan om een voorziening waarin overheid en institutionele beleggers participeren.

Om te kunnen starten, denken wij aan een voorziening, waarmee rond de 1 mld. beschikbaar komt voor de bedoelde projecten. Nu gaat het erom dat dat geld niet van de ene op de andere dag uitgegeven wordt. Dat is ook niet de opzet. Trekkingen op het fonds zullen plaatsvinden op het moment dat zich specifieke projecten voordoen. Volgens ons is er ook geen reden om heel actief naar projecten te zoeken. Dan zou dit fonds namelijk in de plaats komen van een hoop andere organisaties, ontwikkelingsmaatschappijen of anderszins die al op dit vlak werkzaam zijn. Het gaat mij om een voorziening, waardoor de overheid samen met een belangrijk deel van het bedrijfsleven in staat is om, als er zich problemen voordoen, zoals die zich drie jaar geleden bij Fokker hebben voorgedaan, dan tot uitdrukking te brengen hoe belangrijk het is om de economische structuur in Nederland te versterken.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Voorzitter! Ik hoor de heer Van Gelder steeds maar spreken over projecten die wij niet behoeven op te zoeken, projecten, waar de markt niet aan toe komt, en allerlei financieringsproblemen. Over welke problemen heeft de heer Van Gelder het nu? Is hij daar wel eens tegen opgelopen? Is hij wel eens bij bedrijven of clusters van bedrijven geweest die zeiden: wij hadden zoiets moois, maar wij krijgen van niemand centen?

De heer Van Gelder (PvdA): Voorzitter! Wij leven in een economie, waarin wij te maken hebben met toenemende internationalisatie. Bovendien kunnen wij in toenemende mate te maken krijgen met grootschalige ontwikkelingen. Wij stellen vast dat de Nederlandse financieringsstructuur niet geëigend is om grootschalige projecten te financieren. Het bankwezen heeft er voor een deel aan meegedaan, maar doet daar niet echt van harte aan mee. Als je de portefeuille van nationale participatiemaatschappijen bekijkt, dan zie je dat het primair gaat om kleinere dingen. Nu kunnen wij natuurlijk wel gaan zitten wachten tot dit soort vragen zich voordoet. Een concreet voorbeeld in dit verband is het probleem van Fokker drie jaar terug. Toen is de overheid er met kunst- en vliegwerk in geslaagd om daar een voorziening voor te treffen.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Toen ging het om financieringsproblemen van Fokker zelf. Ik heb het over projecten...

De voorzitter: Ik wil graag dat u de zaak kort en bondig houdt, ook bij de beantwoording van de interrupties.

De heer Van Gelder (PvdA): Wij kunnen nu gaan zitten wachten tot dit soort vragen zich voordoet en dan eens gaan kijken of wij tot een voorziening kunnen komen. Dat zal echter niet lukken. Wij kunnen echter ook, vooruitlopend daarop, afspraken maken met banken, pensioenfondsen en institutionele beleggers in het algemeen en de mogelijkheid bieden om daarop terug te vallen, wanneer bedrijven met vragen komen die niet passen in het normale financieringspatroon van banken en die bijvoorbeeld niet opgepakt kunnen worden door ontwikkelingsmaatschappijen. Het is dus van tweeën één: of je wacht tot die projecten zich voordoen en gaat die dan van geval tot geval bekijken enzovoort – in dit geval zul je hier echter niet adequaat op kunnen reageren – of je probeert van tevoren afspraken te maken met banken en institutionele beleggers in het algemeen over het creëren van een zekere ruimte, waarop een beroep gedaan kan worden op het moment dat dit soort projecten zich voordoet.

De manier, waarop dat fonds gestalte krijgt, is voor ons nog een open zaak. Er zijn twee uitersten. Ten eerste is er de fondsgedachte. Daarbij kun je zelfs denken aan een organisatie die aandelen uitgeeft, een soort ontwikkelingsmaatschappij. Daar kiezen wij echter niet voor. Het andere uiterste is een concreet consortium, waarbij alleen de onderlinge afspraak wordt gemaakt tussen de overheid en de institutionele beleggers dat men kan trekken, wanneer zich een vraagstuk voordoet. Het behoeft dan ook niet zo te zijn dat men al het geld al in een fonds stopt. Daartussen zijn er modaliteiten als een aanpassing van de bijzondere financieringsregeling, zoals die nu bestaat bij de NIB, maar dan wat meer toegespitst op die projecten.

De voorzitter: Mijnheer Van Gelder, ik moet ook u vragen om kort te zijn, anders ga ik uw reactie op de interrupties ook bij uw tijd tellen. Dit is namelijk een interventie binnen de reactie op een interruptie.

De heer Van Gelder (PvdA): Ik was al even verder gegaan met het uitleggen van wat wij met dat fonds willen.

De voorzitter: Precies, maar je kunt ook interrupties uitlokken. En dat is niet de bedoeling. Ik moet een beetje strak op de tijd letten. De heer Van Iersel en de heer Rosenmöller mogen nu nog een vraag stellen, mits heel kort en mits de heer Van Gelder kort antwoordt.

De heer Van Gelder (PvdA): Ik zal het proberen, voorzitter.

De heer Van Iersel (CDA): Voorzitter! Mijn vraag is inderdaad kort. Toen deze zaak een aantal maanden geleden voor het eerst ter tafel kwam, leek het erop alsof de heer Van Gelder ervoor pleitte om de beroemde overheid hier weer mee op te zadelen. Ik heb mij daar toen meteen tegen verzet.

De voorzitter: Wilt u wel kort zijn!

De heer Van Iersel (CDA): Als dat puur een overheidszaak is, werkt het niet. Er is geen geld. Bovendien is er het gevaar van een MIP of andere steunverleningsmechanismen uit het

verleden. Wat is nu de mening van de heer Van Gelder? Als de particuliere financiers niet meedoen, moet het dan toch doorgaan en waar komt dan het geld vandaan?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Ik vind het juist van belang dat er op brede schaal geprobeerd wordt gelden te mobiliseren die in de markt aanwezig zijn en die je kunt gebruiken om op bepaalde terreinen in te zetten ter versterking van de economische structuur. Het kan niet zo zijn dat alleen de overheid daarvoor nog middelen beschikbaar stelt.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Het doet mij toch wat denken aan een oud instrument dat niet gewerkt heeft. Dat zou anders zijn als er een relatie gelegd zou worden met duurzame ontwikkeling. Dat heb ik u in het begin van uw verhaal wel horen doen, maar niet waar het het industriefonds betreft. Bent u van mening dat die relatie gelegd moet worden en, zo neen, waarom niet?

De heer **Van Gelder** (PvdA): Die relatie mag heel duidelijk wel gelegd worden. Ik zie echter niet in dat dit een exclusieve relatie zou zijn. Als wij geconfronteerd worden met een dreigende overname van een bedrijf waarvan wij weten dat de overname alleen ten doel heeft bepaalde know how over te dragen en de productie te sluiten, dan behoeft je niet direct de elementen van duurzame economie de doorslag te laten geven bij het beantwoorden van de vraag of er al dan niet op ingespeeld zal moeten worden. In principe vind ik dat zoveel mogelijk in alle besluitvorming elementen van duurzame economie een rol moeten spelen. Echter, er kunnen zich concrete situaties voordoen waarin dit niet de doorslag geeft.

De discussie betreft de vraag of er een fonds moet komen. Dat hebben wij ingebracht. Als men mij vraagt of het per se de vorm van een fonds moet hebben, zeg ik neen. Er zijn uitersten als het gaat om de invulling van dat doel. Dat doel is dat er een voorziening is, vooruitlopend op een aantal vragen die ongetwijfeld de komende jaren op ons afkomen en waarop het verstandig is te kunnen reageren. Dat kun je heel erg sterk formaliseren in de vorm van een NV of iets van dien aard; je kunt het ook

heel open laten in de vorm van een consortium, waarbij de overheid afspraken maakt met institutionele beleggers om in te kunnen spelen op die vraag. Dat betekent dat het industriebeleid anno 1992 op een aantal terreinen op een andere manier gevoerd zal moeten worden dan in de jaren zeventig. Er mag in ieder geval niet worden teruggevallen op verliesfinanciering. Hoofdelement in de discussie is dat het moet gaan om een themagerichte aanpak om onnodige verkokering te doorbreken. Dat sluit ook aan bij de aanpak die de heer Van Iersel voorgesteld heeft. Tegelijkertijd kan het op een aantal terreinen noodzakelijk zijn nieuwe faciliteiten te organiseren. Ik zou dan ook graag willen weten hoe de minister zich concreet voorstelt met dat fonds om te gaan. Kan hij zich vinden in de schets en hoe is de stand van zaken wat dat betreft?

Bij de behandeling van de kunstennota in juni van dit jaar is er door diverse partijen voor gepleit, in Nederland een hoogwaardig vormgevingsinstituut tot stand te brengen, waarin de economische en culturele invalshoeken volwaardig aanwezig zouden zijn. Bij de internationale concurrentie inzake industriële produkten speelt ook de vormgeving in toenemende mate een rol. Nederland loopt in dit opzicht bepaald niet voorop. Op het terrein van de grote bureaus voor grafisch ontwerpen en reclame woedt bovendien nu al een forse concurrentieslag op Europees niveau. Het is daarom van belang dat de industriële vormgeving volwaardig in dat vormgevingsinstituut geoperationaliseerd wordt. Daarom nodig ik de minister van EZ uit om op korte termijn over de inhoudelijke vormgeving van dat instituut contact op te nemen met zijn collega van WVC. Het ligt dan voor de hand dat de minister, wanneer er overeenstemming bereikt zou kunnen worden over de specifieke invalshoek die EZ daarbij voor ogen heeft, beziet of hij op termijn vanaf 1994 eventueel financieel in dat project kan participeren. Dat zou dan wat ons betreft gaan om een zeer beperkt bedrag. Graag hoor ik in eerste instantie van de minister of hij de Kamer wil toezeggen nog eens duidelijk te proberen enige inhoudelijke bijdragen te leveren aan het

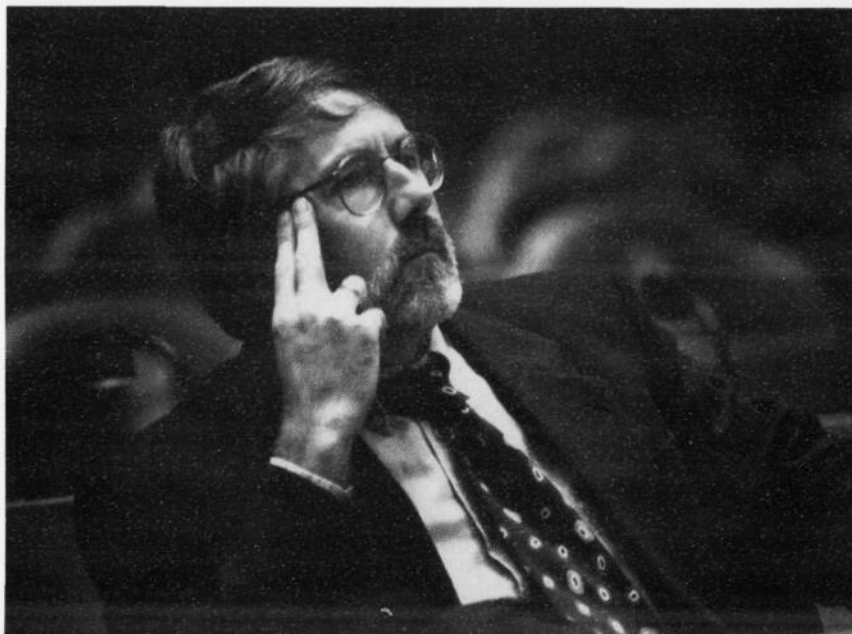
ontwikkelen van dat vormgevingsinstituut, zodat wij er wellicht in de Kamer over kunnen praten.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Mijnheer de voorzitter! Met uw welnemen neem ik u mee naar NRC Handelsblad van eergisteren. De politicus Andriessen die nog eens fijntjes duidelijk wil maken dat Fokker er toch niet veel van begrepen heeft, en de econoom Andriessen die niet rigide wil vasthouden aan tekort- en CLD-normen. Helder en duidelijk. Dat mag ik graag horen. Hoewel ik benieuwd ben hoe de econoom Andriessen denkt over de Fokker/DASA-deal, gaat het mij vandaag vooral over de vraag of ook de politicus Andriessen bij de huidige zwakke conjunctuur iets minder star met de tekortreductie en de lastendruk om wenst te gaan. Deelt hij de economische notie dat een neerwaartse spiraal doorbroken kan worden door prioriteit te geven aan investeringen die gunstig zijn voor werkgelegenheid en milieu? Of waren het zieleroerselen van een econoom die weet dat zijn partij vaart op de automatische piloot tussen de bakens van tekort en CLD-norm?

Collega Van Gelder was duidelijk, maar de conclusie kan niet anders zijn dan dat er een nieuw hoofdstuk van het regeerakkoord aan flarden is. Nu zegt dit wat mij betreft meer over het regeerakkoord dan over de PvdA-fractie, maar eerlijk is eerlijk: wie zich brandt, zal op de blaren zitten. Een van hen zal toch de minister van Financiën zijn. Bovendien, als de CDA-fractie niet "meeglijdt" om de woorden van de heer Van Iersel te gebruiken, is er ook nog een fors politiek probleem. Dat zullen wij dan volgende week wel zien. Heeft de minister als econoom en als politicus niet erg veel spijt van de BTW-verlaging van 1 procentpunt, lees 2 mld.? Ik verwacht hierover duidelijkheid van de minister te krijgen?

Voorzitter! Ongeacht politieke kleur, maatschappelijk belang, sociale positie is iedereen het erover eens dat de overheid een centrale, initierende en controlerende rol moet spelen bij het omschakelen naar een duurzame ontwikkeling. Deze

De heer Van Gelder (PvdA)

regering is er te weinig in geslaagd om helder en eenduidig een invulling aan die rol te geven. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken dat uit een recent onderzoek blijkt dat bedrijven stelselmatig milieu-investeringen voor zich uit schuiven door de vaagheid en de traagheid van de overheid. Graag verneem ik de reactie van de minister op het onderzoek van het bureau Heliview uit Breda. Bedrijven speculeren erop dat Brussel een grotere rol krijgt in het milieubeleid en een minder stringent beleid zal voorstaan. Heeft de minister door zijn positie inzake de energieheffing niet aan deze speculatiegolf bijgedragen? Wat zal zijn bijdrage zijn aan het alsnog overtuigen van bedrijven om milieu-investeringen onverkort door te zetten?

Naar de mening van de fractie van Groen Links kan een concrete invulling van duurzame ontwikkeling, van wijzigingen van bestaande productie- en consumptiepatronen niet gegeven worden zonder het milieu van een prijs te voorzien. Dit kan door gebruik van marktconforme instrumenten en door ecologisering van het belastingstelsel. Grondstoffen en milieufuncties dienen zwaarder te worden belast ten gunste van een lastenverlaging van de factor arbeid. Dit laatste is een

van de kernbegrippen van de economie met open grenzen. Niet alleen het milieu maar ook de werkgelegenheid is gediend met zo'n lastenverschuiving. Vanuit deze visie pleit Groen Links sinds haar oprichting voor snelle invoeren van groentaxen. Ook wij willen graag de markt haar werk laten doen.

Even leek het erop dat het pleidooi aansloeg bij andere partijen en zelfs bij de regering. Nu, nog voor er een regeringsstandpunt is genomen over het rapport van de commissie-Wolfson, lijkt de treurige conclusie al gerechtvaardigd dat er te veel valse verwachtingen zijn gewekt. Misschien nog wel het minst door de minister zelf. Die heeft zijn verzet tegen de energieheffing nooit onder stoelen of banken gestoken. Maar anders ligt dat voor de PvdA-fractie. In de berichten tot nu toe heeft zij zich te veel gebogen over een vermeende uitverkoop van de Nederlandse industrie in plaats van haar creativiteit in te zetten voor een omschakeling naar duurzame industrie. Althans zo schijn ik het door de heer Van Gelder in de zomer voorgestelde industriefonds te moeten plaatsen.

Het gaat om een wat ouderwets aandoend, interventionistisch industriebeleid, waarbij de overheid inzet op: picking the winners. Zo blijkt uit

perspublicaties dat volgens de heer Van Gelder Hoogovens niet maar DAF wel in aanmerking komt voor zijn fonds of wat daar nog van over is na zijn bijdrage in eerste termijn. Waarom? Alsof er de laatste jaren geen consensus was gegroeid over het feit dat de markt gewoon een veel betrouwbaarder voorspeller van de overlevingskansen van de industrie op lange termijn is dan welke knappe overheidscommissie dan ook.

Veel opzienbarender is echter nog dat de minister is gezwicht voor een combinatie van druk van de kant van de PvdA-fractie en het punt dat door de publieke opinie is opgepikt. Vanwaar de ommezwaai van de ondernemer onder de ministers die nooit te porren was voor rechtstreekse investeringen in de industrie? De man die de overheid een voorwaardenscheppende rol toebedacht, die de nadruk legde op het onderhouden van netwerken, het werken aan beroepsscholing en het versterken van de infrastructuur, hardware en software. Is hij echt overtuigd door de argumenten?

Laat ik in ieder geval naast een politieke beoordeling niet weglopen voor een inhoudelijke beoordeling van het industriefonds, waarbij ik alvast aantekenen dat het lastig is te reageren op berichtgeving over een voorstel zonder er zelf over te beschikken. Dubbel zo lastig wordt het wanneer de heren Van Gelder en Vermeend in NRC Handelsblad van eergisteren proberen hun geesteskind toch terug in de fles te krijgen. Zij zien nu slechts een bescheiden rol voor het industriefonds weggelegd en na vandaag hoeft het niet eens meer een fonds te heten. Een opzienbarende ommezwaai. Delen zij de kritiek op het fonds of vrezen zij strijdigheid met Europese wetgeving? Na de bijdrage van de heer Van Gelder lijkt mij dat het laatste het geval is.

Voorzitter! Nu het fonds zelf. Het streven lijkt te zijn projecten te selecteren die de kwalificatie vernieuwingsproject verdienen en een gezamenlijk initiatief van een aantal bedrijven zijn. Wat moet ik daar concreet onder verstaan, vraag ik aan de minister, die er overigens een warm voorstander van is? Waarom wordt hier niet gekozen voor projecten die vernieuwend zijn? Omdat zij een concrete stap naar

duurzame industriële productie kunnen betekenen. Ik heb al eens gepleit voor een clusterwijze benadering van een duurzaam technologiebeleid. Zouden projecten die gestoeld zijn op een dergelijke benadering onder het fonds kunnen vallen? Zo niet, welke criteria hanteert de minister dan als het gaat om de bestedingen uit het fonds?

Een "revolverend" fonds – dus lenen in plaats van subsidies – lijkt mij vanzelfsprekend. De medewerking van beleggers lijkt niet gegarandeerd. Zijn deze beleggers alleen bereid tot participatie wanneer het wetsvoorstel dat overmatige vermogensoverschotten bij de pensioenfondsen moet afkomen, wordt versoepeld. Verwachten deze beleggers dan zo weinig van het fonds en het mogelijk rendement van deelname daaraan? De financiering van de overheidsbijdrage aan het fonds is onduidelijk. Wil de minister die uit het gasbatenfonds laten komen? Strookt dat dan wel met de omschrijving van de uitgaven die uit het Aardgasbatenfonds mogen worden gefinancierd?

Voorzitter! Een industrie Fonds zie ik niet zitten. Met een ouderwets instrument valt nu eenmaal weinig te vernieuwen. Wel zie ik het bestaansrecht van een fonds voor duurzame ontwikkeling. Een dergelijk fonds, dat complementair zou moeten zijn aan een duidelijke groentaxpolitiek, kan wel vernieuwend zijn. Wij zien geen heil in een "defensieve" industriepolitiek, wel in een "offensief" beleid voor duurzame ontwikkeling. Hiermee valt een effectiever en zinvoller concurrentievoordeel op te bouwen, dat ook voor de langere termijn verantwoord is. Graag krijg ik op dit punt een reactie van de minister.

Het fonds voor duurzame ontwikkeling vereist wel dat er in centraal overleg tot de volgende "package deal" wordt gekomen:

1. vakbonden stemmen in met een meerjarige loonmatiging. Liefst voor de grote meerderheid van de werkgevers een nul-lijn;
2. de werkgeversorganisaties zijn bereid de vrijkomende loonruimte niet te gebruiken om hun winstgevendheid te vergroten, maar deze in te zetten voor meer banen en voor een duurzame ontwikkeling;
3. de overheid dient het fonds voor duurzame ontwikkeling op te richten,

waaraan zij zelf bijdraagt, bijvoorbeeld door een overboeking uit het Aardgasbatenfonds.

Ook de institutionele en andere particuliere beleggers worden benaderd om te participeren aan het fonds. Pas in een dergelijke setting zijn fiscale tegemoetkomingen voor deze beleggers op z'n plaats. Wat is de reactie van de minister op deze "package deal" en is hij bereid, dit in het centraal overleg aan de orde te stellen? Het kabinet heeft tijdens de algemene beschouwingen bij monde van de minister-president al laten weten dat investeringen wel iets meer mogen kosten om deze goed ecologisch inpasbaar te maken. Met de creatie van het fonds voor duurzame ontwikkeling wordt dit streven verankerd in toekomstig overheidsbeleid. Werknemers kunnen dan gerust zijn: loonmatiging wordt zo daadwerkelijk ingezet voor duurzame ontwikkeling. Bij overheidsinvesteringen kan de commissie milieutoets belangrijk werk doen. Maar hoe kan, anders dan via een fonds voor duurzame ontwikkeling, gestimuleerd worden dat het bedrijfsleven niet langer milieu-investeringen voor zich uit schuift en daadwerkelijk bijdraagt aan duurzame ontwikkeling? Mijns inziens kan dat maar op één manier. Graag zou ik zien dat de minister mijn voorstel tot oprichting van zo'n fonds overneemt. Dan mag hij later best met de eer gaan strijken.

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de voorzitter! Onze nationale economie maakt turbulente tijden door. Er is niet alleen sprake van een tegenvallende economische ontwikkeling; ons bedrijfsleven maakt een golf van fusies en overnames door. Het economisch tij wordt er bepaald niet rooskleuriger op. De Verenigde Staten met hun armoedeprobleem moeten intern orde op zaken stellen. Japan is daar al volop mee bezig. Op het Europese continent heerst verwarring alom. De crisis in de EMS heeft de structurele zwakheden van een aantal Europese economieën blootgelegd. Dreigt de Duitse economie niet evenzeer in de gevarezone te komen? Wij vrezen dat de kosten om het voormalige Oost-Duitsland uit de modder te trekken een wellicht te zware wissel

kan worden. Ons bezoek aan Oost-Duitsland heeft dat bevestigd. Verder naar het Oosten ziet het beeld er eveneens weinig positief uit. Denk alleen maar aan de toeneemende economische chaos in de GOS-republieken. Daarnaast wijs ik op de GATT-onderhandelingen die nog steeds niet zijn afgerond. Kortom, vele landen hebben de handen vol aan zichzelf. Moeten wij niet tot de conclusie komen dat de wereldeconomie in feite in een overgangperiode terechtgekomen is, met alle risico's en onzekerheden vandien? Voorzitter! Het Centraal planbureau is gekomen met nog somberder cijfers voor Nederland. Hoe is de inschatting van de minister? Wordt het tijd dat de stormbal wordt gehesen? Wij willen graag de visie van de minister horen.

Om de positie van het Nederlandse bedrijfsleven in deze turbulente tijd een beetje te verstevigen, gaat de minister met de pet rond voor een soort industrie Fonds. Het is de bedoeling om strategische industrieën tijdelijk een steuntje in de rug te geven, als ik het goed begrepen heb. Is de minister eigenlijk niet bezig, nieuwe wijn in oude lederen zakken te doen? Waarom kiest de minister voor dit spoor? Wat is daarvan de meerwaarde ten opzichte van de reguliere participatiemaatschappijen? Waarom stoppen wij dat geld niet in de verbetering van ons vestigingsklimaat, in de infrastructuur? Daar valt immers nog heel wat te verbeteren als wij zien dat veel Nederlandse kapitaalbezitters de voorkeur geven aan investeren in het buitenland. Hoe beoordeelt de minister in dit verband het pleidooi van de Adviesraad voor weten100aps- en technologiebeleid voor het wegnemen van belemmeringen voor de kapitaalmarkt om risicovol te beleggen? Zou het ook niet beter zijn als de minister zijn collega van Defensie eens aanspreekt met het verzoek om de F-50 aan te schaffen? Naar mijn mening zet dat ook zoden aan de dijk. Wat mijn fractie betreft, zou daarnaast een versterkte aandacht voor scholing en arbeidsmarkt zeker op haar plaats zijn. Als het gaat om het uitdelen van financiële impulsen, kan economische zaken toch niet tippen aan de bedragen die door andere EG-landen daarvoor worden uitgetrokken. Het is spijtig dat te

moeten constateren, maar het is wel de realiteit. Kortom, ik ben er bang voor dat de minister met zijn "oorlogskas" hoogstens een achterhoedegevecht zal kunnen financieren. Of is dat niet het geval?

Op 1 januari a.s. zal de interne markt een feit zijn. Ons mededingingsbeleid moet nog aan die situatie worden aangepast. Nederland is weleens gekwalificeerd als het kartelparadijs van Europa. Dat aan die situatie een einde komt, hoeven wij op zichzelf niet te betreuren. Het gevaar bestaat wel dat allerlei afspraken nu in de sfeer van de achterkamertjes terecht komen. In hoeverre wordt daar door Economische Zaken rekening mee gehouden? Kan de bewindsvrouw iets zeggen over de handhaving van het aangescherpte mededingingsbeleid? Wordt die geïntensiveerd? Niet alle samenwerkingsvormen tussen bedrijven zijn overigens concurrentievervalsend. Ik denk bijvoorbeeld aan het vrijwillig filiaalbedrijf dat juist in het MKB een belangrijke plaats inneemt. Dat belang is ook door de minister bij de behandeling van de begroting voor 1990 nadrukkelijk onderkend. Terecht is toen ook geconcludeerd dat een systeem van ontheffingen wel moet passen in het Europese mededingingsbeleid. Wij zijn nu intussen twee jaar verder. Bestaat daar inmiddels meer duidelijkheid over? Is het juist dat vanuit Brussel het toezicht op de mededinging de laatste tijd is verscherpt? Moeten ontheffingsregelingen vooraf door de Commissie worden goedgekeurd?

Ook het vestigingsbeleid wordt thans gestroomlijnd. Er ligt een contourenplan op tafel dat in de woorden van de werkgeversorganisaties op essentiële punten fundamenteel afwijkt van de gemeenschappelijke verklaring uit 1991. Misschien zien de werkgevers het allemaal wat te somber in. Ik hoor echter graag van de minister of de gemeenschappelijke verklaring, wat hem betreft, nog steeds overeind staat. Wij zouden het onjuist vinden als die verklaring onder tafel zou verdwijnen.

Ik wil nog een opmerking maken over het technologiebeleid. Meer aandacht voor het MKB is nodig. Waar blijven de vorig jaar aangekondigde demonstratieprojecten? De samenwerking tussen bedrijfsleven,

universiteiten en onderzoekscentra moet onze aandacht blijvend behouden. In dat verband is het van belang, te bezien of die samenwerking in de vorm van clusters niet verder moet worden gestimuleerd en uitgebouwd. Hoe ziet de minister dat?

Technologie heeft in ons land niet een echt positieve klank. Moeten wij ons niet afvragen hoe dat komt? De technologische ontwikkeling voltrekt zich in feite in een normatief vacuüm. Er is eigenlijk niemand die grenzen trekt. Dat is wellicht deels te verklaren vanuit het feit, dat de geïndustrialiseerde landen wereldwijd met elkaar verwikkeld zijn in een onvervalste technologische "rat-race". Het einde is zoek. Mijn fractie maakt zich ernstig zorgen over deze ontwikkeling. Aan de ene kant is er de zorg voor voldoende werkgelegenheid – die heeft terecht een hoge prioriteit – aan de andere kant is er een wereldwijde drang tot ongebreideld consumentisme. De commercie viert hoogtij; ik denk aan de reclamewereld, waarin ondanks reclamecodecommissies geen middel geschuwd wordt om een produkt te promoten, vaak volstrekt schaamteloos, maar ook appellerend aan de hebzucht van de consument. Bij deze ontwikkelingen moeten wij vraagtekens durven zetten. Moeten wij zo door blijven gaan? Ik moge oproepen tot bezinning, tot herijking, opdat ook in ons economisch beleid en in ons economisch leven tot uitdrukking moge komen dat wij ons willen laten gezeggen door het Woord van God. Dit is ook een taak voor de overheid, die naar dat Woord geroepen is, ook de ongebondenheid in het economisch leven in te tomen, opdat het er ook in ons economisch leven ordelijk aan toe moge gaan. Dat wil zeggen, overeenkomstig de goede wetten en normen, tot welzijn van de samenleving. Vrijheid dus, maar tegelijkertijd gebondenheid aan de hoogste wet, namelijk Gods wet.

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de voorzitter! Zo langzamerhand doemen de contouren op van een mogelijke economische recessie. Wat is de kijk van de minister op een en ander? De oorzaak is vooral de afzwakkende internationale

conjunctuur. Zijn er, afgezien van de ontwikkeling van de lonen, ook specifieke Nederlandse oorzaken? Wat bijvoorbeeld te denken van de harde gulden? Nederland staat overigens nog wat in de luwte, maar gelet op de teruglopende export en de groeiende werkloosheid pakken zich toch donkere wolken samen. De ontwikkelingen lijken een kettingreactie te veroorzaken. Is de minister pessimistisch op dit punt? En er zijn meer ingrijpende ontwikkelingen: de overname van Fokker door DASA en de mogelijke overname van DAF door Mercedes, problemen bij Hoogovens en Philips, slepende GATT-onderhandelingen en moeizame economische betrekkingen tussen Oost- en West-Europa. Enerverende tijden. Ik wens de bewindslieden dan ook veel wijsheid toe voor de komende periode. Intussen zijn in Nederland op basis van de nota Economie met open grenzen de thema's mededingings- en vestigingsbeleid, overleg-economie, industriebeleid en economie in de jaren negentig actueel. Een paar kanttekeningen daarbij.

Overheid en sociale partners zitten opnieuw om de tafel. Ook is er een ontwerp voor een SER-advies over de toekomst van de overleg-economie en de economische convergentie in de EG. Gaan we met dat advies de goede kant op? Ondanks de positieve elementen is ook kritiek op haar plaats. In het concept-advies wordt de huidige overleg-economie te veel overeind gehouden: geen heldere verdeling van publieke en particuliere bevoegdheden op sociaal en economisch gebied, maar verdere vermenging. In het licht van de tegenvallende conjunctuur is zowel in het advies als in het overleg loonmatiging ter wille van arbeidsparticipatie aan de orde. Het is opvallend dat afgezien van de uittalingen van CNV-voorzitter Westerveld concreetisering van het streven naar een duurzame ontwikkeling nauwelijks aandacht heeft. Jammer! Is men ook bereid tot matiging op grond van een eerlijke verdeling van de milieugebruiksruimte over de wereld, bijvoorbeeld door een nul- of een mingroei op een evenwichtige wijze te verdelen?

De starheid van de economie moet verminderen. Vooral in de sfeer van het midden- en kleinbedrijf is het

belangrijk dat het vestigingsbeleid drastisch wordt herzien. De minister gaf daartoe een aanzet, helaas zijn de maatschappelijke organisaties nog niet zo ver. Onder druk van deze organisaties lijkt de minister zelfs alweer terug te krabbelen. Graag roep ik de minister op door te zetten! Welke kansen ziet de minister daartoe?

De kwesties rondom Fokker en DAF hebben in de hand gewerkt dat het weer modieus wordt om over een industriebeleid te praten. Ik pleit voor terughoudendheid ter zake. De minister heeft het over een strategisch interventiemechanisme om de Nederlandse industrie niet geheel weerloos te laten staan tegenover buitenlandse bedreigingen. De vraag is of de overheid hiertoe over voldoende middelen beschikt, zonder overigens al te gauw in de bekende RSV-val te trappen. We moeten een en ander zorgvuldig overwegen. Is de situatie voor Nederlandse speerpunten zo bedreigend dat er een taak voor de overheid is? Het gegeven dat het aantal Nederlandse overnames in het buitenland het aantal buitenlandse overnames in Nederland verre overtreft, levert toch wel een nuancering van een en ander op. De hoofdzaak van een economisch beleid zal mijns inziens moeten blijven: goede voorwaarden scheppen. Het internationale bedrijfsleven zal dit op de juiste waarde schatten. Dit moet overigens niet ontaarden in overheidsconcurrentie in het rechtstreekse financiële vlak. De rechtstreekse steun is aan richtlijnen gebonden. Maar nu wordt op het fiscale vlak de concurrentie aangegaan. Is het niet zaak dat hierover een discussie in EG-verband plaatsvindt?

Technologiebeleid is nog steeds een speerpunt. Over de effectiviteit van technologiesteun kun je nog wel een boom opzetten. Maar ik heb daarvoor nu geen tijd. We moeten het niet doen omdat andere landen het ook doen. Ik heb de sterke voorkeur, technologiesteun alleen te verlenen indien dit een belangrijk neven doel dient, bijvoorbeeld het milieubeleid. Ook dan zal terugbetaling, indien enigszins mogelijk, aan de orde moeten zijn. In dat kader vraag ik de minister nogmaals te onderzoeken of Océ en DAF niet toch hun steun moeten terugbetalen.

De noodzaak van publieksvoor-

lichting over technologie, betwijfel ik. Heeft het enig effect, het publiek in brede zin vertrouwd te maken met techniek? Graag een heroverweging van de relevante budgetten.

Openbare terinzagelegging van ondernemingsstukken bij de kamer van koophandel leidt niet tot misbruik, zo heeft de minister in het schriftelijk antwoord gesteld. Ook niet om buitenlandse overnames vergemakkelijken? Graag een nadere toelichting op de vraag waarom registratie van inzage niet mogelijk is. Het is volgens mij een kleine moeite. Ondernemingen kunnen nagaan wie eventueel een oogje op hen heeft. Wellicht heeft het ook een preventief effect op de criminaliteit.

Voor hulp aan Oost-Europa en het GOS bestaan in wezen nog steeds maar schamele budgetten. Op zich is dat begrijpelijk, want de effectiviteit ervan is vaag. Mede daarom bepleit ik meer inschakeling van medefinancieringsorganisaties, zoals dat ook bij ontwikkelings samenwerking gebeurt. Ik noem een voorbeeld: Dorkas International begeleidt de start van broodfabrieken in Albanië. Hulp via dergelijke kanalen is meestal reuze effectief.

Ik pleit ervoor dat er een einde wordt gemaakt aan de medefinanciering van het Nederlands bureau voor toerisme door EZ. Bij die steun kun je op zichzelf al vraagtekens plaatsen. Door die steunverlening kan EZ medeverantwoordelijk worden voor in de samenleving omstreden campagnes. Ik denk aan de deze zomer gehouden promotie van Amsterdam als meest losbandige stad van Europa. Graag een reactie.

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! De economische situatie zal de taak van deze minister zeker niet verlichten. De regering heeft dan ook haar zorgen uitgesproken over de toenemende werkloosheid, wat vooral in de portefeuille van deze minister terecht kan komen, als het gaat om het bevorderen van de werkgelegenheid.

Bij het grote bedrijfsleven doen zich een aantal ontwikkelingen voor waarover uit de Kamer al vragen zijn gesteld. Ik denk aan overname van Nederlandse bedrijven door het

buitenland, vooral van bedrijven die zich in de toenemende internationale concurrentie moeilijk zullen kunnen handhaven.

De minister heeft in het begin van dit jaar een reis naar China ondernomen. Dat leverde als een van de voordelen leveranties van Fokker op. Komt de minister tot een herwaardering van de positieve resultaten van deze Chinareis voor het Nederlands bedrijfsleven of verandert de overname van Fokker volgens hem niets aan die resultaten, ook niet voor het Nederlands bedrijfsleven? Mogelijkerwijs was de minister toen op de hoogte van die op handen zijnde onderhandelingen.

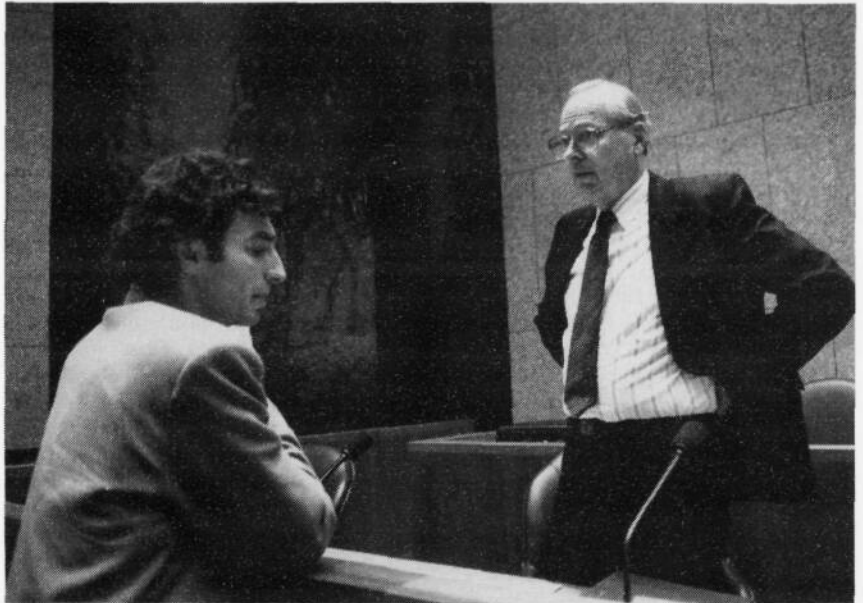
De in Nederland gevestigde internationale bedrijven zullen de geboekte winsten geheel of gedeeltelijk naar de moedermaatschappij in het buitenland afvoeren. Is daarbij sprake van een kapitaalvlucht of wordt dat overboeken van gemaakte winsten genivelleerd door het overboeken naar Nederland van winsten die door grote Nederlandse bedrijven in het buitenland zijn gemaakt?

Het midden- en kleinbedrijf vormt de grootste motor van de Nederlandse economie, vooral als het om de werkgelegenheid gaat. Om die reden zien de Centrumdemocraten geen aanleiding voor wijziging van het vestigingsbeleid. Dat zal hoogstwaarschijnlijk toch wel gebeuren om de regering moverende redenen. Ik denk vooral aan het steunen van mensen die in Nederland willen starten en die eventueel niet aan die vestigingseisen voldoen. De CD is daar tegen, ook omdat er in het midden- en kleinbedrijf een aantal ondernemers zijn die indertijd, wanneer dan ook, wel degelijk de nodige moeite hebben moeten doen om aan die vestigingseisen te voldoen. Zij hebben daartoe studies ondernomen. Die ondernemers voelen zich in ieder geval nu te kort gedaan – ik wil niet zeggen gediscrimineerd – maar gewoon tekort gedaan. Er werden eisen aan hen gesteld en nu wordt er water bij de wijn gedaan of het wordt vereenvoudigd. Men vindt dit eigenlijk een soort concurrentievervalsing, dat aan het produkt van het desbetreffende bedrijfsleven – of het nu de dienstverlenende sector dan wel de kleine producerende sector is – niet ten goede hoeft te komen.

Waar de CD ook tegen is, is natuurlijk niet het startend ondernemerschap maar wel het financieel steunen van die startende ondernemers, direct met subsidies. De CD vindt wel, dat vooral de kleinere ondernemers gesteund kunnen worden. Zou de minister mogelijkheden zien om bijvoorbeeld voor het kleine midden- en kleinbedrijf een toename van de winst vrij te stellen van belasting als die winst in dat bedrijfje of bedrijf wordt gebruikt? Het wordt dus niet voor privédoeleinden opgenomen, maar de winst wordt in dat bedrijf ingezet ter investering, ter uitbreiding of wat dan ook. Zou de minister mogelijkheden zien om bijvoorbeeld het kleine bedrijfsleven op die manier een belastingvrije kapitaaltoename te laten bevorderen tot pakweg f 200.000, zodat die mensen dat later belast zouden zien als zij later geld willen opnemen uit het bedrijf, als een soort oudedagsvoorziening nu? De financiële basis van hun bedrag zien zij intussen gestabiliseerd. De CD zou hieraan de voorkeur geven in plaats van die startsubsidies, die uiteindelijk concurrentievervalsing werken. De minister heeft natuurlijk veel beter zicht op de directe financiële consequenties, maar de CD zou dat toch graag zien.

Mijnheer de voorzitter! Wij hebben indertijd sterk van mening verschild over de internationale wapenleveranties, maar waar de minister gelijk heeft, zal hij dat ook krijgen: de CD vindt, dat de minister zeer gelijk heeft met het stellen van voorwaarden aan milieueffeningen, niet alleen aan het Nederlandse bedrijfsleven – dat zou concurrentievervalsing werken – maar op zijn minst in Europees verband en eigenlijk – ter bescherming van Europa – in mondiaal verband. Maar de minister gaat zo ver, dat hij zegt te stoppen bij het Europese verband. Daar steunen wij de minister geheel in. Het heeft totaal geen zin om het Nederlandse bedrijfsleven hier achter te stellen bij het bedrijfsleven in de ons omringende landen.

Mijnheer de voorzitter! Een laatste opmerking. Het Nederlandse bedrijfsleven ziet de tekorten aan vaklui groeien. Bij de jeugd zijn de betavakken ondergewaardeerd. Je kunt wel even zeggen, dat dit verholpen moet worden of de minister vragen, daar aandacht aan

De heer Rosenmöller (Groen Links) in gesprek met minister Andriessen van Economische Zaken

te besteden, maar het is ook nuttig om even naar de oorzaak te zoeken. Zou de oorzaak daarvan gevonden kunnen worden in de gewijzigde onderwijssituatie of het onderwijsklimaat op de basisscholen en de middelbare scholen? Daar is zeker, mede tengevolge van die vrije keuze, sprake van een verschuiving in de richting van de minder exacte en wat eenvoudiger te leren en te begrijpen vakken. Zou er naar de mening van de minister een oorzaak liggen in het feit dat er wat minder discipline is op de scholen vanwege de eenvoudiger te onderwijzen praatvakken, waardoor de jeugd reeds op jonge leeftijd wordt afgehouden van de discipline die kenmerkend is voor de betavakken?

De (algemene) beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 17.50 uur tot 19.20 uur geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- het voorstel van Rijkswet tot Goedkeuring van het op 7 februari 1992 te Maastricht tot stand gekomen Verdrag betreffende de Europese Unie met Protocolen, een overeenkomst

betreffende de sociale politiek tussen de Lidstaten van de EG, met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk, en verklaringen (22647, R1437).

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de voorzitter! Ik neem aan dat de minister-president er geen bezwaar tegen heeft dat ik de verschillende sprekers in deze fase hartelijk dank voor de warme woorden aan ons adres. Het is ons een vreugde om deze dag, die inderdaad wat bijzonder voor ons is, praktisch geheel hier te mogen vieren!

Het feit dat de minister van Buitenlandse Zaken vanavond als eerste het woord voert, hangt samen met de afspraak die de vier bewindslieden achter deze tafel met elkaar hebben gemaakt. Daarbij zal ik het op mij nemen om meer in het algemeen iets te zeggen over de betekenis die de regering hecht aan Maastricht. Daarnaast zal ik proberen te schetsen hoe de regering het toekomstperspectief van de Europese integratie ziet, waarop door veel woordvoerders is ingegaan. Vervolgens zal ik uit de

aard der zaak ook aandacht besteden aan het buitenlands en veiligheidsbeleid als onderdeel van het Verdrag van Maastricht. Ook zal ik aangeven hoe wij de stand van de procedure zien ten aanzien van de ratificatie in andere landen, meer in het bijzonder de positie van Denemarken.

Na mij zal de staatssecretaris meer inhoudelijk op de verschillende onderdelen van het verdrag ingaan: sociale paragraaf, milieu, justitie, politie, onderzoek, ontwikkeling, subsidiariteit, democratische controle, grondwetsaspecten etcetera. Het ligt voor de hand dat de minister van Financiën het vele wat is gezegd over de Europese en Monetaire Unie voor zijn rekening zal nemen. De minister-president zal als laatste het woord voeren en ingaan op vragen die meer in het bijzonder aan hem zijn gericht. Verder zal hij beschouwingen houden in aanvulling op hetgeen vanavond achter de regeringstafel wordt gezegd, uiteraard voor zover hij dat zinvol acht.

Voorzitter! Ik keer terug naar het begin. In de allereerste plaats wil ik zeggen dat het kabinet grote waardering heeft voor de doorwrochttheid waarmee gisteren en vandaag de bijdragen door de fracties zijn geleverd. Dat was voorwaar een informatiebijeenkomst van belang, na de zes of zeven bijeenkomsten die intussen in een ander kader buiten deze zaal hebben plaatsgevonden. Die bijeenkomsten hebben ons wel geleerd, niet zozeer in deze Kamer als wel daarbuiten in contacten met de burgerij, dat er nog veel onduidelijkheid, onzekerheid, twijfel en soms angst bestaat over wat Maastricht nu daadwerkelijk betekent. Het is buitengewoon zinvol om die informatiebijeenkomsten te benutten om te trachten die ongerustheid weg te nemen en Maastricht en onze motivatie achter Maastricht nader te verklaren.

In dit verband wil ik een paar korte opmerkingen maken. Naast alle interne Europese redenen die er kunnen zijn om te pleiten voor de volgende etappe in het integratieproces, zoals wij Maastricht graag zien, zijn er natuurlijk ook externe factoren die tot het aannemen van het verdrag en het op die manier vorm geven aan een nieuwe verbintenis tot nauwere samenwerking in

Europa alle aanleiding geven. Ik denk dan met name aan de situatie waarover gisteravond door de geachte afgevaardigde mevrouw Brouwer en anderen uitvoerig is gesproken, namelijk de situatie in Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie. Wij moeten constateren dat zich daar een proces van herlevend nationalisme voordoet en dat er sprake is van etnische conflicten en als gevolg daarvan van desintegratie. Het beeld dat wij nu hiervan kennen stond ons in het geheel niet voor ogen toen wij nog te maken hadden met de voorbereidingsfase van Maastricht. Daarnaast is er juist in dat deel van Europa grote hoop en verwachting ten aanzien van de ontwikkeling van de Europese Gemeenschap. Vele landen staan als het ware voor de poort van de Europese Gemeenschap met de vraag om daar deel van uit te mogen maken teneinde op die manier niet alleen de nodige bescherming van dit samenwerkingsverband te onderhouden, maar ook reële kans te krijgen voor verdere eigen ontplooiing, voor een sociaal-economische ontwikkeling, die ook de voorwaarde is voor de stabiliteit in het eigen land. Het lijkt mij daarom goed ons te realiseren, dat naast alle argumenten die er al waren om tot het Verdrag van Maastricht te komen, de redenen voor een nauwere aaneensluiting binnen de Europese Gemeenschap zijn toegenomen.

Toen ik gisteravond luisterde naar de, overigens boeiende, betogen van onder meer de geachte afgevaardigden de heren Van Middelkoop, Leerling en Van Dis, merkte ik dat er sprake was van het etaleren van zeer veel vragen, aarzelingen en twijfels en dat zelfs afkeer uitgesproken werd over het proces van verdere Europese integratie. Ik vroeg mij af of voor het leveren van deze beschouwingen bij de leden het terugkijken naar het verleden een rol heeft gespeeld. In het verleden is gebleken dat een gebrek aan samenwerking en het bestaan van tegenstellingen tussen landen in Europa, ook tussen die landen die nu de Europese Gemeenschap vormen, onellende hebben gebracht. Dat is funest geweest. Moet met het oog daarop niet worden voortgebouwd op de huidige weg? En moet men daarom niet verdergaan dan de

EGKS waarmee in 1950 inderdaad werd beoogd om de onderlinge afhankelijkheid zo groot te maken dat er geen oorlog meer gevoerd zou worden? Ook in deze tijd zien wij – ik denk weer aan Oost-Europa – dat de gevaren van renationalisatie of, in een extremere vorm, van herlevend nationalisme met grote uitwassen ons kunnen bedreigen. Dit is toch ook een element om in gedachten te houden wanneer wij discussiëren over het pad naar verdergaande integratie.

Voorzitter! Maastricht stond natuurlijk niet op zichzelf.

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Ik hoop dat de minister ons of althans mij niet verkeerd heeft verstaan. Ook in onze tijd is er heel nadrukkelijk, ook tegen de achtergrond die de minister zoëven schilderde, dringend behoefte aan samenwerking. Met welk probleem hebben wij hier echter te maken? Dat is het probleem van het samen opgaan in een groter geheel. Dat is duidelijk iets anders dan samenwerken om de ellendige situatie uit het verleden te voorkomen.

Minister **Van den Broek**: Ik kom daar graag nog even op terug. Eerst wil ik iets zeggen over de actualiteit. Zoals ik zei, Maastricht stond niet op zichzelf. Het was geen spontaan besluit om ten aanzien van de samenwerking in Europa nu geheel nieuwe wegen te gaan bewandelen. Nee, zoals de regering het ziet gaat het hierbij om een nieuwe etappe in een proces dat naar onze sterke overtuiging nog steeds niet is voltooid. Wij kennen het eindpunt en de eindfase van dit proces nu nog niet.

Maastricht stond niet op zichzelf. Wij weten het. Naar de interne markt zijn wij langzaam toe gegroeid. Die heeft een extra en eigenlijk finale impuls gekregen bij de zogenaamde eenvormige akte in het midden van de jaren tachtig. Daarna is logischerwijze de conclusie gevolgd dat het completeren van de interne markt nog een extra dimensie zou ontvangen indien daarop ook gezet zou worden een Europese en Monetaire Unie, waar de minister van Financiën uiteraard veel dieper op zal ingaan. Het was dan ook niet zo vreemd dat op dat moment ook de gedachte rees – de heer Van der

Linden heeft daarop gewezen – dat zo'n geïntegreerde grote markt, zo'n nauwe economische samenwerking en het streven naar een uitbouw richting Economische en Monetaire Unie ook een zekere verbinding had met een Politieke Unie. Dat was de band waarnaar gevraagd is door de geachte afgevaardigde de heer van der Linden. Daarom zou ik willen antwoorden dat voor veel partners in het onderhandelingsproces, ook voor Nederland, de behoefte bestond om naast een Economische en Monetaire Unie een flankerend en ondersteunend beleid te ontwikkelen. Ik zeg dit laatste maar even met mijn eigen woorden voorzitter!

Voor sommige landen werd het accent daarbij heel duidelijk gelegd op de sociale component van het unieverdrag, door andere op de milieucomponent van dat verdrag en weer andere landen zagen in het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid een heel belangrijke component. Ik dacht dat wij allemaal inzagen dat bij het op den duur wegvallen van de grenzen in Europa verdergaande justitiële en politieke samenwerking niet kon worden gemist. Dat complex van flankerend politiek beleid, natuurlijk zoveel mogelijk gesteund door democratische legitimiteit, waarop staatssecretaris Dankert nader zal ingaan, werd samengevat onder die totale paraplu onder de afkorting EPU.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter! Er zit een element in het verhaal van de minister dat ik herken, omdat dat er in het verleden ook vaak in zat, maar dat naar mijn gevoel toch innerlijk tegenstrijdig is.

De **voorzitter**: Interrupties zijn uiteraard toegestaan, mits kort en bondig en onder de conditie dat die niet het karakter van een termijn krijgen. Ik zeg dit hierom omdat u allen in eerste termijn meer dan uitvoerig de kans hebt gekregen, uw visie naar voren te brengen. Bovendien gaat het om een materie die op veel onderdelen al veelvuldig in deze Kamer is besproken. Ik zeg nu alvast dat ik uitermate streng zal zijn wanneer ik vermoed dat een herhaling plaatsvindt, ook ten opzichte van het verleden. Dus wat dat aangaat, interrupties graag ter zake en to the point waardoor, wat het besluit betreft dat wij moeten

nemen, het debat verhelderd wordt. Nogmaals, het moet niet tot een hernieuwde uitwisseling van gedachten leiden, die wij ieder moment van de dag met elkaar kunnen reproduceren.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Ik zal u niet lastig vallen met een herhaling van mijn eigen visie, voorzitter. Het gaat mij om die tegenstelling. Als wij het kabinet vragen, ons een volgende etappe te schetsen dan komt altijd het antwoord: dat kunnen wij niet geven want wij kennen geen eindstation. En toch worden alle vorige etappes ons altijd "verkocht" als stappen van logica, want nu gebruikte de minister weer de term "logica". Ook de minister-president deed dat: de logica van de interne markt naar Schengen en van de interne markt en Schengen weer naar Maastricht. Waarom mogen wij dan nooit vragen naar de aard van het proces of naar de toekomst? Wat is de volgende logische stap?

Minister **Van den Broek**: Wellicht is het goed dat ik de volgende opmerking maak. Waar de vragen rijzen, naar aanleiding van het proces waarin wij zeggen onderweg te zijn, speelt de kwestie van de eigen soevereiniteit, de liefde daarvoor en de wens tot het behoud daarvan een heel belangrijke rol. Mag ik het heel kort zeggen, voorzitter, want ook dat punt hebben wij in het verleden zeer vaak met elkaar gewisseld.

De regering beschouwt overdracht van bevoegdheden – ik zeg dat nu in algemene zin – bijvoorbeeld naar de communautaire constructie van Europa in de allereerste plaats niet als een afstaan van bevoegdheden zonder meer. Zij ziet dat veeleer als een delen van soevereiniteit. Voorbeeld: als wij tegen het eind van deze eeuw, of dat nu 1997 of 1999 is, het punt naderen dat er een EMU is, is het heel duidelijk met de tekst van het verdrag in de hand aan te geven op welke onderdelen van monetair beleid Nederland zijn eigen unilaterale zeggenschap kwijtraakt. Daar staat in spiegelbeeld tegenover dat Nederland medezeggenschap verkrijgt over het monetaire beleid van andere landen in Europa. Als er over de rente wordt gesproken, gaat het niet uitsluitend en alleen over het rentepercentage in Nederland, nee, dan gaat

het ook over het rentepercentage in andere landen. Misschien is het een triviaal, materialistisch voorbeeld, maar ik wil duidelijk maken dat wij het verlies van soevereiniteit, dat zo sterk wordt onderstreept, in een wat ander kader zien. Het is mede het kader van de steeds toenemende onderlinge afhankelijkheid die wij elkaar ook niet betwisten. Zij geldt niet alleen op economisch en monetair gebied, maar is ook heel duidelijk politiek, zoals gisteravond heel uitvoerig en helder door de geachte afgevaardigde de heer Van der Linden is uiteengezet.

Natuurlijk is het buitengewoon plezierig om zelf het eigen buitenlands beleid te mogen formuleren. De vraag is alleen of in de huidige tijd wij als Nederland nog het gewicht in de schaal leggen en de invloed uitoefenen waarmee wij daadwerkelijk onze doelstellingen kunnen bereiken. Een belangrijke doelstelling is de bijdrage aan de internationale rechtsorde.

De geachte afgevaardigde de heer Van Middelkoop vraagt op zichzelf terecht hoe het zit met het federalisme. Hij kreeg een onbehaaglijk gevoel van alle discussies daaromheen. De heer Weisglas zei dat hij geen traan zou laten over het feit dat het woord "federalisme" in het Maastrichtse debat is gesneuveld. Wij zullen de eerste zijn om te erkennen dat over het woord "federalisme" een buitengewoon grote spraakverwarring is ontstaan en bestaat. Je kunt er een totaal verschillende inhoud aan geven. Met het begrip "federaal" trachten wij aan te geven dat het communautaire commitment, dat de Nederlandse regering eerder is aangegaan en dat ik in de bijdrage van diverse fracties herhaaldelijk heb gehoord, in de bijdrage van het CDA, van de PvdA en in zekere zin ook van D66, voor ons nog steeds een toekomstperspectief blijft. Wat is nu het interessante van Maastricht? Het woord "federaal" is weliswaar verdwenen, maar het is vertaald door de woorden die ontleend zijn aan het Verdrag van Rome: het streven naar een steeds hechter verbond tussen de volkeren van Europa. Daarmee blijft het perspectief bestaan, terwijl ook de politieke doelstelling van de integratie erkend blijft in bijvoorbeeld de algemene bepalingen van de buitenlandpijler en de justitie-

pijler. Het begrip "een steeds hechter verbond" leent zich naar onze overtuiging voor vele vormen.

De heer **Eisma** (D66): De minister gebruikte zoëven de kwalificatie "in zekere zin ook van D66". Waarom deed hij dat?

Minister **Van den Broek**: Ieder heeft zijn eigen terminologie gebruikt. Niet elke fractie die hierover en over het communautaire perspectief heeft gesproken, heeft dat in precies dezelfde bewoordingen gedaan. Als de heer Eisma het D66-commitment in communautaire zin verder wil aanscherpen, neem ik daar met erkentelijkheid kennis van.

Het compromiselement van Maastricht in dit hele debat is in feite dat in het verdrag is vastgelegd, dat geen specifieke federale of anderzortige ontwikkeling is voorgescreven voor de eindfase van het integratieproces, maar dat ook geen enkele ontwikkeling in welke richting dan ook is afgesneden. Het perspectief is open gelaten. Dat was heel duidelijk een compromis. Tussen de lidstaten bestaat er namelijk ook een verschil van opvatting over de vraag waar de grenzen van de integratie dienen te liggen. Dit heeft alles te maken met het feit dat sommige landen eerder de nadruk leggen op de intergouvernementele samenwerking, als het gaat om het aanbrengen van nieuwe beleidsvelden die gemeenschappelijk of in gemeenschappelijke samenwerking moeten worden bewerkt, terwijl andere landen, wat dat betreft, de communautaire constructie de voorkeur geven.

Er is gesproken over de rol van de kleine landen. De geachte afgevaardigde de heer Eisma heeft gezegd dat de fractie van D66 nog steeds meent dat de communautaire constructie de beste bescherming biedt voor de positie van de kleine landen. Hij weet dat het kabinet die opvatting deelt. Waar het gaat om de checks and balances van de communautaire constructie, hebben wij een- en andermaal betoogd dat met name door die constructie van Raad, Commissie, Parlement en, wakend, het Hof in ieder geval verzekerd is dat alle landen, groot en klein, zich aan dezelfde spelregels moeten houden en dat de grote zich

niet automatisch tegen de kleine kunnen afzetten. Sterker nog, de kleinere landen hebben dan, als het werkelijk aankomt op bijvoorbeeld stemmen met gekwalificeerde meerderheid, een stemgewicht dat voordeliger is dan uitsluitend en alleen op grond van hun bevolkingsaantal in relatie tot de bevolkingsaantallen van andere lidstaten mathematisch gerechtvaardigd zou zijn.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter! Tijdens de algemene beschouwingen zei de minister-president naar aanleiding van een vraag van de heer Schutte op dit punt dat voor de Nederlandse regering een federaal Europa niet meer het enige doel was en dat het met de structuur van Europa voor de Nederlandse regering nog alle kanten op kon. Zo staat dit in de Handelingen. Zijn de minister en de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken het daarmee eens?

Minister **Van den Broek**: Het kabinet spreekt natuurlijk met één mond. Ik heb zojuist gezegd dat de weg van verdere integratie, wat betreft de eindfase of het eindmodel, voor ons open ligt, maar dat wij ons wel buitengewoon aangetrokken voelen tot modellen die de belangen van de kleine landen op dat punt de meeste bescherming bieden. Wij hebben dit ook tijdens de onderhandelingen in Maastricht laten blijken. Ik zie dan ook geen enkel verschil tussen de eerdere uitspraken van de minister-president en datgene wat ik hier vanavond over gezegd heb.

Voorzitter! Uiteraard is Maastricht niet alleen maar een voortzetting van het bestaande. Het verdrag kent ook een aantal nieuwe elementen. Ik behoef daar niet diep op in te gaan. Die elementen komen vanavond ongetwijfeld nog aan de orde in de betogen van de andere sprekers. Een heel belangrijke notie die in Maastricht geïntroduceerd is, is natuurlijk het besef dat het integratieproces als zodanig niet verder ten koste mag gaan van de democratische legitimiteit. Dit belangrijke onderwerp is zeer terecht door vele afgevaardigden uitvoerig besproken. Een tweede belangrijk punt is dat het begrip subsidiariteit, waar de grondleggers van de Europese Gemeenschap destijds wellicht altijd als logisch van zijn uitgegaan, heel

duidelijk extra accenten heeft gekregen. Vandaar dat aan de passage, waardoor het woord "federaal" in de preambule is vervangen, namelijk die passage over een hechter verbond tussen de volkeren, is toegevoegd dat de besluiten zo dicht mogelijk bij de burger worden genomen.

Tussendoor wil ik even antwoord geven op de vraag van de heer Van Middelkoop of het niet wijzer was geweest om een comité van wijze mensen het Verdrag van Maastricht te laten voorbereiden. Het is misschien interessant voor de heer Van Middelkoop om te weten dat de regering daar in haar oorspronkelijke visie ook een voorstander van was en dat dat destijds ook door Nederland naar voren is gebracht tijdens de Europese Raad in Dublin. Door anderen werd daar echter geen voorkeur aan gegeven. Reden waarom het gegaan is, zoals het gegaan is.

Voordat ik straks inhoudelijk inga op het buitenlands en veiligheidsbeleid, maak ik nog een opmerking over de stand van de procedure. Ook wij volgen natuurlijk met spanning wat zich op dit moment in het Britse lagerhuis afspeelt. Wij spreken hier natuurlijk de hoop en de wens uit dat daar besloten zal worden de ratificatie van Maastricht daadwerkelijk in behandeling te nemen en dat de motie met die strekking die door de Britse regering wordt gepresenteerd aan het lagerhuis daar ook zal worden aangenomen. Waarschijnlijk zullen wij in de loop van de avond daarover zekerheid krijgen. Ik wil niet somberen – ik zie er ook geen aanleiding voor – maar ongetwijfeld zullen wij elkaar opnieuw moeten spreken, mocht blijken dat die motie niet wordt aangenomen. Dan kan er een andere situatie ontstaan.

Intussen heeft Denemarken een memorandum gepubliceerd. De Deense minister van buitenlandse zaken zal binnenkort naar Nederland komen om dat verder toe te lichten. Uit de informatie die de Kamer bereikt heeft, blijkt wat in grote lijnen de Deense benadering is en waar de moeilijkheden liggen. Ze liggen met name op het punt van de defensiepolitieke samenwerking, op het punt van de derde fase van de EMU, op het punt van de verplichtingen die voortvloeien uit het burgerschap van de unie en op nog

een aantal punten. Wat belangrijker is en wat ons met enige zorg vervult, zonder pessimistisch te zijn, is het volgende. Een extra wens die betrekkelijk nieuw is, is om de uitzonderingen die Denemarken voor zichzelf vraagt ook vast te leggen in een juridisch bindend document. De ontsnapingsclausules waarom Denemarken vraagt, wil het graag voor onbepaalde tijd vastgelegd zien. Daar kunnen problemen ontstaan, omdat niet alleen de Elf maar ook de Twaalf eerder zijn overeengekomen dat de gesprekken met Denemarken niet zouden mogen uitmonden in een resultaat dat heronderhandelingen en openbreking van het Verdrag van Maastricht zou betekenen. Wanneer het om een juridisch bindend document gaat, zou daarvoor opnieuw ratificatie moeten plaatsvinden, hetgeen zeker bij veel lidstaten op grote problemen zou stuiten. Wij zijn geneigd om Denemarken wat dat betreft aan zijn woord te houden, dat de oplossing die wordt gekozen niet op enigerlei wijze een heronderhandeling van Maastricht inhoudt. De kwestie van de uitzonderingen voor onbepaalde tijd brengt ons natuurlijk straks in de discussie met Denemarken over de "géométrie variable". De Nederlandse regering heeft een- en andermaal haar opvattingen daarover gegeven. Ik geloof dus niet dat ik op dat punt in herhalingen moet vervallen.

De heer **Van der Linden** (CDA): De minister sprak over het Deense witboek. Ik dacht dat dat station inmiddels gepasseerd was. NRC Handelsblad van woensdag 28 oktober meldt dat er een Deens nationaal compromis is over de Europese unie, waarmee de Deense regering op pad wordt gestuurd naar de hoofdsteden. In dat compromis zitten al die elementen. Een uitzondering voor de EMU, een uitzondering voor de politieke samenwerking, een uitzondering voor de samenwerking op juridisch gebied en een uitzondering voor de samenwerking op het gebied van binnenlandse zaken. De Deense regering zal ook langs gaan bij de Nederlandse regering. Vindt de minister het een begaanbare weg voor de EG en voor de Nederlandse regering wanneer deze vier elementen in het protocol worden vastgelegd?

Minister **Van den Broek**: Hetgeen de heer Van der Linden zegt, is juist. De voorstellen van de Deense regering vormen het resultaat van een binnenlands politiek debat in Denemarken op grond van het memorandum. Ik herhaal dat de wensenlijst naar ons gevoel nog wel te accommoderen is. Wij maken ons meer zorgen over de vraag in welke vorm een en ander gegoten wordt. Ik noem een voorbeeld. Wij spreken over de bezwaren van Denemarken ten aanzien van de politieke samenwerking op het gebied van defensie. Het verdrag is er heel helder over dat in 1996 een nieuw beslismoment komt, zij het dat degenen die het Verdrag van Maastricht hebben ondertekend zich in feite politiek verplichten om daadwerkelijk naar die vorm van samenwerking te streven. Het kan anders zijn als er een unilaterale politieke verklaring komt, waarin bepaalde kanttekeningen worden gemaakt of als er een nieuw protocol of mini-verdrag moet worden overeengekomen, waarvoor dan weer ratificatie nodig is. Dan is moeilijk vol te houden dat dit geen afwijking of openbreking van het verdrag van Maastricht betekent. Ik denk dat ik zeker de unanieme mening van het kabinet weergeef – dat is natuurlijk ook de bedoeling – wanneer ik zeg dat het wijs is, op dit moment publiekelijk niet alle casusposities te ontrafelen. Wij zijn erop uit – en wij weten dat een meerderheid van de Kamer daar achter staat – om deze exercitie met Denemarken tot een goed eind te brengen, om straks het Verdrag van Maastricht met alle twaalf lidstaten uit te voeren. Wij zullen dus met het nodige vernuft en de nodige creativiteit te werk moeten gaan, zonder Maastricht aan te tasten.

De heer **Van der Linden** (CDA): Begrijp ik goed dat de minister zegt: met een aanvullende verklaring kunnen wij leven, maar een protocol is een onbegaanbare weg?

Minister **Van den Broek**: Vormen waarbij straks extra ratificatie nodig is, zullen naar mijn mening heel moeilijk vallen. Bedenk eens wat dit betekent voor de landen die een referendum hebben gehouden over Maastricht, zoals Ierland en Frankrijk. Dat betreft dan nog maar de procedure. Ook ten principale zien

wij een duidelijk verschil tussen een juridisch bindend akkoord op dat punt – waar alle lidstaten zich in feite toe verplichten en waar zij aan gehouden zijn – en een verklaring van de Deense regering waarin zij een interpretatie geeft van bepaalde artikelen van het Verdrag van Maastricht.

De heer **Van der Linden** (CDA): U zegt: een protocol wijzen wij af, want dat moet de nationale parlementen passeren en een verklaring is een begaanbare weg.

Minister **Van den Broek**: Vindt u het goed dat ik op dit moment niet met u in discussie ga over de vraag of er, als er toevallig "protocol" boven staat, automatisch geratificeerd moet worden? Het kan best zijn dat u gelijk heeft, maar ik wil mij niet verstrikken in de terminologie.

De heer **Van der Linden** (CDA): Eigenlijk vind ik dat niet goed. Wij discussiëren over het Verdrag van Maastricht. Als er een protocol komt, hebben de lidstaten nog een ronde te gaan. In dat geval behandelen wij vandaag een deel van het verdrag, terwijl later nog een ander deel goedgekeurd moet worden. Met andere woorden: wij zijn bezig, de regering ook te controleren op dat punt en om onze opvatting kenbaar te maken over het gesprek dat zal plaatsvinden tussen de Deense en de Nederlandse regering. De CDA-fractie vindt een protocol geen begaanbare weg, omdat dit in feite het openbreken van het verdrag betekent. Een protocol moet alle nationale parlementen passeren.

Minister **Van den Broek**: Misschien kunnen wij elkaar op het volgende punt vinden. De regering verklaart dat zij zich gebonden acht aan de afspraken dat er geen openbreking van het verdrag kan plaatsvinden en geen heronderhandelingen. Vervolgens moet gezien worden welke methodieken er te vinden zijn om dat te voorkomen.

De heer **Van der Linden** (CDA): En geen nieuwe ronde langs de nationale parlementen!

Minister **Van den Broek**: Dat zijn heronderhandelingen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat hoeft niet. Als er een protocol komt, kunnen de regeringsleiders zeggen dat zij dat accepteren. Het moet dan wel door de nationale parlementen goedgekeurd worden. Ik zie niet in waarom andere lidstaten dan niet de gelegenheid mogen krijgen om aanvullende protocollen in te dienen, die ook weer de nationale parlementen moeten passeren.

Minister **Van den Broek**: Voorzitter! Wij zijn de geachte afgevaardigde natuurlijk erkentelijk voor het feit dat hij ook met Denemarken meedenkt over de wijze waarop een formule kan worden gekozen die ook voor ons aanvaardbaar is. Wij zullen dat ook proberen te doen. Wij delen het uitgangspunt van de geachte afgevaardigde als het erom gaat dat "Maastricht, zoals het er ligt, onaanvaardbaar is".

De heer **Eisma** (D66): Het gaat vandaag over het witboek en over het Deense nationaal compromis.

Minister **Van den Broek**: Ja, maar zoals de heer Van der Linden al terecht opmerkte, is het witboek – het memorandum – destijds uitgebracht als regeringsstuk en was het bedoeld als discussiestuk waarover binnenlandspolitiek, ook met de oppositie, overeenstemming moest worden bereikt. Die is bereikt en Denemarken gaat nu met dat pakket de Europese hoofdsteden langs.

De heer **Eisma** (D66): Daarover wilde ik nu juist een vraag stellen. Wat is het verschil tussen het witboek en het Deens nationaal compromis? Ik heb uit de kranten begrepen dat in het witboek nog van heronderhandeling wordt uitgegaan en in het nationaal compromis niet meer. Nu kan ik het mis hebben. Daarom vraag ik de minister, aangezien wij morgenavond verder praten over hetzelfde onderwerp, of hij ons het nationale compromis van Denemarken morgen kan doen toekomen. Dan weten wij waarover wij praten. Ik doel dus niet op het witboek dat staatssecretaris de Kamer, op mijn verzoek, twee weken geleden toestuurde.

Minister **Van den Broek**: Als het publiek is, bestaat daartegen geen bezwaar en ik begrijp van de staats-

secretaris dat het publiek is. Het kan de Kamer dus toegestuurd worden.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Ik ben zeer onder de indruk van de onderhandelingsstactiek van de minister van Buitenlandse Zaken en het dreigement van het CDA, maar als de Denen zich daar niet aan houden, zitten wij toch met een probleem.

Minister **Van den Broek**: Daar ben ik mee begonnen.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Precies! Daarom zou ik het op prijs stellen als van de kant van de regering duidelijk wordt gesteld dat iedere oplossing natuurlijk door Denemarken geaccepteerd moet worden en dat de elf partijen anders met een probleem geconfronteerd worden, omdat het Verdrag van Maastricht niet in werking kan treden zonder Denemarken.

Minister **Van den Broek**: Ik heb er geen moeite mee om dat te erkennen. Ik ben begonnen met aan te geven wat het probleem is. Daarbij gaat het niet zozeer om de onderwerpen die aangevoerd worden als wel om de vorm waarin de oplossing zou moeten worden gegoten. Dat probleem speelt veel sterker. Daarom is met de andere lidstaten de afspraak gemaakt wat dat wel en wat dat nooit mag betekenen.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Over dat "nooit" komen wij vast nog wel met elkaar te spreken, maar als Denemarken blijft volhouden alle uitzonderingen te handhaven, dan zal dat toch niet met een verklaring alleen gebeuren. Daarvoor zal toch bijvoorbeeld een protocol nodig zijn zoals Frankrijk heeft, waarin alle verdragsluitende partijen erkennen dat een bepaald land een uitzondering maakt op bepaalde artikelen. Ik zie voor dit probleem geen andere juridische oplossing.

Minister **Van den Broek**: Het is goed dat mevrouw Brouwer nog eens wijst op het probleem dat voor de elf overige lidstaten kan ontstaan. Daaraan voeg ik toe: het is goed dat ook door dit soort openbare debatten het voor Denemarken duidelijk wordt, welke problemen er

voor het land zelf uit kunnen voortvloeien. Dit is natuurlijk nog meer een zaak waarvan men de consequenties tevoren goed moet overdenken.

Voorzitter! Dan kom ik nu toe aan enkele passages over het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Ook de Nederlandse regering is van mening dat dit hoofdstuk een essentieel onderdeel van het verdrag uitmaakt. Na mijn inleidende woorden hoef ik nauwelijks nader toe te lichten waarom het bij verdergaande economische integratie, samenwerking en krachtenbundeling gewenst is dat Europa probeert, politiek met één stem te spreken.

Wij accepteren de woorden die gisteravond door de Kamer zijn gesproken over al datgene wat er nog aan het politieke Europa mankeert. Voorts is gezegd dat in het afgelopen jaar duidelijk is gebleken dat Europa onvoldoende in staat is om tot een echt gezamenlijk buitenlands beleid te komen, daar waar het gaat om het uitoefenen van invloed in situaties die ook onze eigen vitale belangen kunnen raken. Dan denken wij natuurlijk met name aan de situatie op de Balkan. Wij denken echter ook aan de situatie in andere delen van Oost-Europa of verder oostelijk.

Ik wil er wel meteen bij zeggen dat wij door deze droeve en soms zelfs dramatische gebeurtenissen in die regio's nu ook weer niet het beeld moeten vestigen, dat de Europese politieke samenwerking van de Twaalf in het verleden in het geheel geen inhoud heeft gekend. Ik zie hier heel duidelijk een voortgaand proces, waarvoor het verdrag ook nieuwe mogelijkheden heeft gegeven. In het verdrag wordt namelijk niet uitsluitend en alleen gesproken over gemeenschappelijke standpuntbepalingen – daarvoor worden bepaalde procedures aangegeven die eigenlijk zeer veel lijken op de voormalige EPS-constructie – maar er wordt ook een formule voor het zogenaamde gemeenschappelijke optreden aan toegevoegd. Het gaat daarbij om het, op basis van richtsnoeren van de regeringsleiders, definiëren van terreinen die zich voor gemeenschappelijke actie lenen. Die moeten dan verder uitgewerkt worden.

Voorzitter! Naar aanleiding van

vragen van de heer Eisma, die via het interruptiedebat van vanmorgen eigenlijk al voor een belangrijke deel opgehelderd zijn, wil ik het volgende opmerken: als het gaat om de meerderheidsbesluitvorming in de buitenlandse politieke samenwerking, dan is het een vorm van beslissingen nemen waartoe uitsluitend weer bij unanimiteit kan worden besloten. Als de heer Eisma zegt dat hij het buitengewoon belangrijk vindt, dat in het kader van de EPS zoveel mogelijk wordt gestreefd naar besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid, dan zet ik daar toch even een kanttekening bij. Toen wij ons intern voorbereidden op die discussie over Maastricht, zijn wij eigenlijk tot de conclusie gekomen dat een meerderheidsbesluitvorming op buitenlands politiek gebied eigenlijk alleen maar aanvaardbaar is indien ook de parlementaire controle voldoende, om niet te zeggen afdoende, verzekerd is. Anders zou je immers in een situatie terecht komen, waarin je scenario's accepteert waarbij je overstemd kunt worden en waarvoor het parlement de desbetreffende bewindspersoon niet ter verantwoording kan roepen.

Dat is de reden waarom wij toen hebben gezegd: beslissingen op het gebied van de buitenlandse politieke samenwerking moeten in beginse! bij unanimiteit worden genomen. Elke bewindspersoon die meewerkt aan die besluitvorming, mag op een gegeven ogenblik ook hier in het nationale parlement ter verantwoording worden geroepen.

Het volgende compromis is er ten slotte uitgekomen. Het beginsel van unanimiteit staat recht overeind, maar in de uitwerking van het hele model van gemeenschappelijk optreden kunnen er besluiten zijn – ik zeg er voor eigen rekening bij: van doorgaans ondergeschikte aard – waarvoor meerderheidsbesluitvorming mogelijk moet zijn als men het erover eens is, dat dit soort uitvoeringsbesluiten inderdaad bij meerderheid kan worden genomen. Dat vereist dus iedere keer een apart besluit waarvoor ook elke bewindspersoon die daaraan meewerkt, in zijn nationale parlement ter verantwoording kan worden geroepen.

Naar aanleiding van de opmerkingen van de heer Eisma wil ik het volgende zeggen. Als het werkelijk

om belangrijke zaken in EPS-kader gaat, dan hebben regering en parlement ook in het verleden geregeld de dialoog met elkaar gevoerd. De minister en de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, of de premier als het om de Europese Raad gaat, weten wel degelijk wat de gevoelens in het parlement zijn ten aanzien van werkelijke kernpunten van buitenlands beleid. Maar ik zeg hem graag toe dat wij, voor zover het fysiek mogelijk is en het snelle noodzakelijke beslissingen niet in de weg staat, in het circuit van de Twaalf altijd bereid zijn om, als ons tijdig bekend is dat bijvoorbeeld het voorzitterschap in het kader van het gemeenschappelijk optreden wil voorstellen om bepaalde besluiten bij meerderheid te nemen, zo goed mogelijk te proberen om daarvan van tevoren mededeling aan het parlement te doen. En als men er behoefte aan heeft, kan daarover van gedachten worden gewisseld. Nogmaals, wij hebben natuurlijk zelf ook helemaal geen ervaring met die procedure, maar het lijkt mij mogelijk en in ieder geval weet de Kamer nu van de politieke bereidheid van het kabinet om het in die richting te leiden.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter, de minister zegt dat er bij buitenlands beleid geen sprake mag zijn van besluiten nemen bij meerderheid, in ieder geval zolang er geen parlementaire controle mogelijk is. Daar ben ik het helemaal mee eens, maar waarom zegt de regering niet hetzelfde als het gaat om al die andere terreinen uit het Verdrag van Maastricht waarop wel sprake is van besluitvorming bij meerderheid en waarop evenmin parlementaire controle kan worden uitgeoefend, omdat het Europees Parlement niet het laatste woord heeft? Ik denk aan de vele onderwerpen die in de stukken staan, handzaam samengevat in de notitie van Instituut Clingendael, die de fractie van de VVD de regering gisteren heeft aangeboden.

Minister **Van den Broek**: Voorzitter! Ik heb al aangekondigd dat de staatssecretaris ten aanzien van de democratische controle op dat punt nader met de Kamer van gedachten zal wisselen, maar het hoofdprincipe is dat er bij besluitvorming bij

meerderheid in ieder geval een controle mogelijkheid voor het Europees Parlement is. Maar de heer Weisglas heeft gelijk, er bestaan vier of vijf verschillende controleprocedures bij het Europees Parlement. Het meest positieve is het medebeslissingsrecht, maar daarnaast kun je denken aan samenwerking, instemming of al die andere formules. Wij hebben er in dit geval, waarin eigenlijk voor het eerst sprake is van een mogelijkheid van besluitvorming bij meerderheid in de Europese politieke samenwerking, zij het afgeleid van unanimiteit, geen enkele moeite mee om te zoeken naar mogelijkheden om een eventueel democratisch deficit zo goed mogelijk te ondervangen.

Enkele woordvoerders hebben er twijfel over uitgesproken, in hoeverre deze nieuwe modellen voor een gemeenschappelijke standpuntbepaling – ze zijn niet werkelijk nieuw, maar dat geldt wel voor het model van gemeenschappelijk optreden en alles wat daaraan vooraf kan gaan – niet tot nieuwe spanningen aanleiding zullen geven die eerder desintegrerend dan bindend op de besluitvorming zouden uitwerken. Natuurlijk kunnen wij niet uitsluiten dat het bij de beraadslagingen daarover af en toe moeilijk zal zijn, tot overeenstemming te komen. Maar het is maar net hoe je tegen Maastricht aankijkt. Als je het verdrag beziet uit een oogpunt van de problemen die zich zouden kunnen voordoen, dan kun je daar al gemakkelijk in blijven steken. Met een zekere moedeloosheid zou je dan kunnen zeggen: misschien moeten wij er maar niet aan beginnen. Maar als je Maastricht wilt bekijken uit een oogpunt van de mogelijkheden die de nieuwe samenwerkingsformules bieden, dan zou je moeten zeggen: laten wij toch proberen om op dat punt daadwerkelijk stappen vooruit te zetten. Ik behoef het nauwelijks te zeggen, maar alles wat in Maastricht op werkelijk gevoelige terreinen is besloten, is natuurlijk het resultaat van compromissen tussen de opvattingen van de lidstaten, die op grond van historie en traditie verschillend zijn. In die zin is het een uniek en groot avontuur om ondanks alle teleurstellingen die wij met elkaar hebben beleefd, maar met de mogelijkheden in gedachten die al

eerder bleken om gezamenlijk een lijn te bepalen – of het nu over Zuid-Afrika, het Midden-Oosten of Midden-Amerika ging, of om onze politiek ten aanzien van Centraal- of Oost-Europa; op zichzelf positieve zaken – toch te proberen om met een goede politieke intentie loyaal uitvoering te geven aan wat er op papier staat. Wij kunnen niet voorspellen tot welk type buitenlands beleid Maastricht ons vervolgens brengt. Dat staat ook niet in het verdrag, maar het geeft wel de mogelijkheden om te gebruiken aan. Op een gegeven moment zullen wij er zelf positief inhoud aan moeten geven.

De heren Weisglas, Van der Linden en Jurgens zijn ingegaan op het gemeenschappelijk buitenlands, veiligheids- en defensiebeleid. Dat is niet zozeer een lastig hoofdstuk. Op de zogeheten Asolo-lijst die velen van u zich uit het verleden zullen herinneren, stonden veiligheidsonderwerpen die zich zouden kunnen lenen voor een gemeenschappelijk standpunt, niet voor een gemeenschappelijk optreden. Ik zeg meer in het bijzonder aan het adres van de heer Eisma, dat die lijst niet-limitatief is. Wij hadden er ook geen enkel probleem mee om die lijst te vergroten. Maar op dit moment is het niet zozeer de kunst om lange lijsten te maken met onderwerpen waarop het beleid vervolgens ingevuld moet worden, als wel dat het nu zaak is om een begin te maken met een meer gemeenschappelijk beleid. Welnu, de lijst als zodanig is bekend, variërend van CVSE tot non-proliferatie op veiligheidsgebied.

Dan is er de bekende stap verder. Wij praten niet alleen over veiligheidsonderwerpen. Maastricht zegt dat in beginsel geen enkel onderwerp taboe is. Wij praten echter ook nog over de mogelijkheid van besluiten van de Raad die bepaalde defensie-implicaties, -gevolgen hebben. Daarover is het verdrag heel duidelijk. Dit wordt door ons eigenlijk beschouwd als een voorlopige situatie tot 1996, als er een nieuw beslismoment is. In het verdrag staat dat, als die zaken zich voordoen, die in de West-Europese Unie (WEU) besproken en uitgevoerd worden. Wij zien allemaal de wat bijzondere constructie. Wij weten namelijk dat in de West-Europese

Unie niet alle lidstaten van de Twaalf vertegenwoordigd zijn.

De volgende belangrijke vraag, die ik parafraseer, is hier aan de orde geweest: als het gaat om het inhoud geven aan die West-Europese Unie, bent u niet erg terughoudend, hebt u niet een beetje last van een bevroren spagaat en geeft u Europa ook op het gebied van veiligheid en het opbouwen van een defensiecomponent een eerlijke kans? Ik kijk nu even naar de heer Van der Linden. Ik kan in gemoede zeggen dat de uitkomst van het beraad op dat punt natuurlijk evenzeer een compromis is, en wel in die zin dat voor de Nederlandse regering erg sterk het vaste voornemen heeft gegolden om de Europese inspanning een gezicht te geven, ook in militair opzicht, maar niet ten koste van andere veiligheids-, politieke en defensiesamenwerking, zoals wij die in het NAVO-bondgenootschap kennen. Wij hebben ons buitengewoon goed thuis gevoeld bij de uiteindelijke constructie. Daarbij is de West-Europese Unie een soort draaischijf – het is ook wel een brug genoemd – tussen enerzijds de NAVO en anderzijds de Europese Politieke Unie. Juist in deze interimfase is dit een heel goede constructie.

Ik sla nu heel veel over en kom even op de bijzondere vraag van met name de geachte afgevaardigden de heren Van der Linden en Eisma: waarom doen jullie nu zo enorm terughoudend ten aanzien van het Frans-Duitse korps? Het is heel eenvoudig. De Frans-Duitse samenwerking op dit en ander gebied weten wij op waarde te schatten. Wij kennen ook heel goed het belang van een nauwe samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland, die natuurlijk ook een spilfunctie vervullen in Europa. Buiten kijf! Overigens zeg ik tegen de heer Van der Linden, dat ik mijn collega Klaus Kinkel dankbaar en erkentelijk ben voor het gelukstelegram, dat hij mij vandaag heeft gestuurd, niet naar aanleiding van de interventie van de heer Van der Linden maar wel omdat ik vandaag samen met de premier een bijzondere dag gedenk.

De heer **Van der Linden** (CDA): Het heeft er misschien toe bijgedragen, omdat ik met plezier heb vastgesteld dat uw verhouding verbeterd was!

Minister **Van den Broek**: Akkoord. Op dat punt zijn wij het in ieder geval eens.

Waarom op dit moment geen positief standpunt over het Frans-Duitse korps? Ik begin met vast te stellen, dat de aarzelingen van Nederland op dit punt kennelijk door vele lidstaten worden gedeeld. Er is namelijk nog geen lidstaat geweest, die op dit moment aansluiting heeft gezocht bij het Frans-Duitse korps. Wij willen ons daar pas over uitspreken op het moment, dat duidelijk wordt welke structuur hiervoor precies gekozen wordt en waarom. We – vele lidstaten van de Twaalf – hebben ervoor geijverd, dat de positie en de opbouw van de West-Europese Unie zou gebeuren op een wijze die op geen enkele manier spanning oplevert met andere veiligheidspolitieke belangen. Dan hebben we het natuurlijk ook over de samenwerking binnen de NAVO. Met name in de zogenaamde in de Petersberg-verklaring van de WEU en deels in het Verdrag van Maastricht is zeer nauwkeurig aangegeven hoe de afstemming plaatsvindt tussen de defensie-activiteiten van de WEU en de NAVO: de transparantie, de complementariteit, etc.; allemaal keurig geheiligde taal geworden.

Voor zover wij thans weten – maar dat kan zeer wel veranderen – heeft het Frans-Duitse korps op dit moment nog een aparte politieke paraplu, een eigen structuur, die niet is ingebracht in de West-Europese Unie met haar structuren en spelregels. Dat is in zekere zin de verklaring voor onze terughoudendheid. Maar dat kan zeer wel veranderen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Voorzitter! Ik deel de opvatting van de minister, dat die alleen maar kan in die structuur. Waar wij voor pleiten, is dat de betrokkenheid van Nederland, België en andere partners richting het Frans-Duitse korps groter moet zijn om het juist binnen die structuur te halen.

Minister **Van den Broek**: Maar ook binnen de bilaterale contacten die wij met Fransen en Duitsers hebben, kent men exact ons standpunt, dat overigens zeer parallel loopt met dat van anderen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat standpunt is bekend. Wij pleiten er juist voor, dat u ze door een directe betrokkenheid eerder binnenhaalt dan door alleen maar standpunten af te geven.

Minister **Van den Broek**: Dat verschil tussen betrokkenheid en standpunten afgeven: je zult toch op de een of andere manier inhoud moeten geven aan je betrokkenheid. Daar zal het standpunt op de een of andere manier wel aan te pas komen, of niet?

De heer **Van der Linden** (CDA): Maar de beide ministers van defensie hebben in de WEU verklaard, dat de partners die mede aan tafel gaan zitten, volledige inspraak hebben in de richting van het Eurokorps. Nou, als dat later niet blijkt, hebt u gelijk dat u verder niet meedoet. Maar ik zou graag willen zien, dat juist die actieve benadering van dat korps richting WEU en NAVO ook mede door ons wordt bevorderd.

Minister **Van den Broek**: Ja, ik begrijp het, maar ik denk dat de heer Van der Linden wat dat betreft een wat vertekend beeld heeft gekregen van de wijze waarop wij tegen deze problematiek aankijken. Wellicht heb ik daar zelf aanleiding toe gegeven, maar ik verwacht overigens zelfs, dat misschien binnen enkele weken of uiterlijk in de maand december bij de vergadering van de Noordatlantische Raad van de NAVO wellicht van Frans-Duitse zijde meer duidelijkheid zal worden verschaft over wat precies de bedoeling is. Wij komen er ook graag bij de Kamer nog een keer op terug.

De heer **Eisma** (D66): Dat vertekende beeld, dat de minister nu schetst, is mijns inziens toch ook gekomen omdat de regering zo ontzettend snel haar oordeel gaf over dat Frans-Duitse korps. Politiek is ook een kwestie van faseren of doseren. Waarom waren wij er als eersten, als de grote kritikasters, bij met betrekking tot dit Duits-Franse initiatief? Ik vond het een onverstandig moment om dat te doen.

Minister **Van den Broek**: Dat is een taxatie en die respecteer ik. Ik kan slechts tegen de heer Eisma zeggen,

dat wij tot de eersten behoorden die daarover binnenskamers met de partners hebben gesproken. Ook hebben wij zowel met de Franse als met de Duitse collega uitvoerig gesproken. Laten wij echter van de andere kant niet doen alsof daar helemaal geen probleem ligt. Natuurlijk ligt daar een probleem. Natuurlijk is het prachtig als ook door u, mijnheer Eisma, gezegd wordt: is dit niet een manier om het Franse beleid meer te internationaliseren.

Natuurlijk, fantastisch. Maar u weet ook, welke belangen er op het spel staan. Wij weten ook welke politieke er in de verschillende hoofdsteden op dat terrein worden voorgestaan. Laten wij daarom toch een open discussie met elkaar hebben. U mag gerust van mij weten – dat verklaart misschien mijn uitspraken gemakkelijker – dat wij natuurlijk niet uitsluitend en alleen in discussie kunnen zijn over de vraag, hoe wij de Europese defensiecomponent via de WEU inhoud geven. Wij hebben evenzeer te maken met de vraag, hoe wij die invulling zodanig plegen dat er geen ontmoedigingssignaal van uitgaat in de richting van de transatlantische partners. Ik zeg nog een keer heel uitdrukkelijk tegen de heer Van der Linden, het is en/en, maar dan van twee kanten bezien!

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter! Mag ik nog een vraag ten principale over dit onderwerp stellen? Is het geven van een militair gezicht aan de unie ingegeven door veiligheidspolitieke noodzaak of is dat een onderdeel van de "staatsvormingslogica" van diezelfde unie?

Minister **Van den Broek**: Ik weet niet, of ik het woord "staatsvormingslogica" zou gebruiken. Ik herinner u even aan de NAVO-top in Rome, waarin ook met de transatlantische partners hierover gesproken is. Ook van Amerikaanse zijde wordt zeer sterk de gedachte ondersteund, dat vanuit Europa een meer concrete Europese inbreng in het gezamenlijke veiligheidsbeleid wordt geleverd. U weet ook dat de definitie van de WEU als draaischijf is, te dienen als ontwikkeling van de Europese defensiecomponent en als de Europese pijler binnen de NAVO, dat is heel duidelijk. Dat wordt ook

door de Amerikanen voorgestaan. Daarnaast is ook door de Amerikanen altijd gezegd, dat, daar waar het om taken gaat die niet op de weg liggen van de NAVO of waar de NAVO niet aan wil of niet aan kan, zij zich zeer wel kunnen voorstellen, dat bepaalde militaire eenheden in WEU-verband bepaalde zaken ondernemen.

Dat brengt mij op de vraag, of het de meest ideale combinatie is om aparte WEU- en NAVO-marine-eenheden in de Adriatische Zee te laten rondvaren. Laat ik gewoon eerlijk zeggen, dat ik hoop dat ook dat slechts een overgangssituatie is. Ik ontken niet dat in het hele dossier-Joegoslavië de debatten enerzijds in de WEU en anderzijds in de NAVO, geen schoolvoorbeeld van goed gecoördineerd optreden waren. Er is geen bezwaar tegen zolang de coördinatie verzekerd is. Je vraagt je wel af: is het dubbelop? Moest het perse lang deze kant of had het ook anders gekund? Maar goed, het functioneert, dus wat dat betreft is er ook geen reden er al te treurig over te doen. Ik zie dit echt als het opdoen van ervaring. Wij moeten proberen, in de toekomst die organisatie het te laten uitvoeren die daarvoor het beste is toegerust en het het beste kan uitvoeren.

Voorzitter! Ten slotte mijnerzijds een enkel woord over de toetreding tot en de uitbreiding van de Gemeenschap. Mevrouw Brouwer heeft een zeer interessant en sprekend betoog gehouden over Oost-Europa en de kansen die in die richting door de Europese Gemeenschap zouden moeten worden geboden. Als wij spreken over uitbreiding van de Gemeenschap en het toetredingsperspectief van met name die landen, weten wij dat wij nu zitten in de fase van de associatie-akkoorden. Die associatie-akkoorden bevatten in hun inleiding heel duidelijk en expliciet het toetredingsperspectief tot de Europese Gemeenschap. Er is nog een enorm werk te verrichten alvorens die landen daadwerkelijk klaar zijn voor toetreding. Dat vraagt een politiek consolideringsproces en een economisch transformatieproces, waartoe de Europese Gemeenschap ook zeker de nodige ondersteuning moet geven. Daarover zou nog veel meer te zeggen zijn. Blijven wij wat dichterbij in de tijd,

dan weet de Kamer ook dat de Twaalf van mening zijn dat het de voormalige EFTA-landen zijn die thans het eerst in aanmerking komen voor toetreding. Een drie- of viertal daarvan heeft een toetredingsaanvraag ingediend.

In het kader van het Verdrag van Maastricht is gevraagd wat de vooruitzichten zijn voor het begin van de toetredingsonderhandelingen. Het zal bekend zijn dat in Lissabon is besloten dat het Verdrag van Maastricht moet zijn geratificeerd. Men ging ervan uit dat Delors-2 in 1992 zou zijn overeengekomen. Het betreft dan de meerjarenfinanciering van de Europese Gemeenschap en alles wat daarbij hoort, zoals het cohesiefonds. Dan zouden de toetredingsonderhandelingen kunnen beginnen. Gisteravond is de volgende vraag opgeworpen: wat gebeurt er als de ratificatie wordt vertraagd? Kunnen de toetredingsonderhandelingen dan niet beginnen? Volgens de besluitvorming die in Lissabon heeft plaatsgevonden, moet formeel op de ratificatie worden gewacht. Er is dan wel de mogelijkheid – ook dat is in Lissabon besproken – om informele gesprekken met de kandidaat-landen te voeren. Als de regeringsleiders in Edinburgh bijeenkomen, alwaar zij moeten nagaan hoe het met het ratificatieproces staat en alsdan constateren dat het nog enkele maanden in beslag neemt vanwege de Deense situatie of anderszins, dan is het niet ondenkbaar dat ook de premier zich er sterk voor maakt om op een gegeven moment de onderhandelingen alvast te starten. Dat kan echter alleen met dien verstande – daarover kan geen enkel verschil van opvatting bestaan – dat de toetredingsonderhandelingen gebeuren op basis van het Verdrag van Maastricht, geratificeerd of niet.

Er kan zich een andere situatie voordoen, hoewel het de vraag is in hoeverre het nuttig is om daarover nu al te speculeren. Het gaat dan om het geval waarin Maastricht in zijn geheel niet tot stand komt. Hoe kijken wij dan tegen de uitbreiding aan? Dan zitten wij in de verbredings- en verdiepingsdiscussie die onder anderen door de heer Van der Linden gisteravond uitvoerig is aangegaan. Laat ik er in deze fase alleen dit van zeggen. Ten eerste gaan wij er natuurlijk van uit dat

Maastricht wel tot stand komt. Ten tweede gelooft het kabinet niet dat de uitbreiding een goede vervanger van Maastricht is, wanneer wij spreken in termen van verdieping van de Europese samenwerking. Dan zal zich vervolgens de vraag voordoen, maar het is een praktisch calamiteus geval, welke maatregelen de Twaalf moeten nemen om uitbreiding toch mogelijk te maken zonder dat de fundamenteën van de EG-samenwerking worden aangetast. Het lijkt mij echter erg voorbarig om daarop verder vooruit te lopen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik leid uit de woorden van de minister af dat zonder Maastricht een verbreding zal leiden tot een verwatering en dus tot een soort opgepoetste vrijhandelszone.

Minister **Van den Broek**: "Verwatering" is natuurlijk een vrij lapidaire aanduiding. Een ding is zeker en dat heb ik ook geprobeerd duidelijk te maken. Het kabinet stelt dat het toetreding niet als een redelijke vervanging ziet van Maastricht om de Europese samenwerking haar nieuwe gewenste dimensie te geven. Sommige andere lidstaten zien het wel zo. Maar nogmaals, ik hoop dat wij over een zeer hypothetische situatie spreken. Mocht onverhoopt blijken dat dit niet het geval is, dan zal de regering daarover ongetwijfeld met de Kamer van gedachten wisselen. Ik zou mij kunnen voorstellen dat als die situatie zich onverhoopt voordoet, de Twaalf bijeenkomen om te bezien op welke voorwaarden aan toetredingsonderhandelingen kan worden begonnen. Daarbij gaat het dus om de vraag waarover voor het bewuste tijdstip nadere afspraken moeten worden gemaakt.

Staatssecretaris **Dankert**: Voorzitter! De minister heeft al een beschrijving gegeven van de redelijk lange lijst van onderwerpen die ik wil behandelen. Voordat ik daartoe overga, wil ik die kamerleden bedanken die hun waardering hebben uitgesproken over de geweldige activiteit die ook door onze ambtenaren is ontplooid bij het tot stand komen van de memorie van

toelichting en de memorie van antwoord.

Voorzitter! Het eerste onderwerp, dat de minister ook aangekondigd heeft, betreft de verhouding tussen de Grondwet en het unieoverdrag, een onderwerp waarop met name de heer Jurgens vanmorgen dieper is ingegaan. Ook de heren Leerling en Eisma hebben hierover gesproken. De regering is grondig nagegaan of het Verdrag van Maastricht afwijkt van de Grondwet in de zin van artikel 91, lid 3. De regering is van mening dat dit niet het geval is. Nagegaan is of, conform de geldende opvattingen in ons land, het verdrag bepalingen bevat die afwijken van specifieke grondwetsbepalingen. In het bijzonder is onderzocht of sprake is van afwijking van de bepalingen voor het kiesrecht, het onderwijs, het toelatingsbeleid en het geldstelsel. Enkele van deze onderwerpen zijn hier ook gisteren aan de orde geweest.

Wat het kiesrecht op lokaal niveau betreft, is er bij een aantal lidstaten een probleem in verband met hun bepalingen in de grondwet. Artikel 130 van de Nederlandse Grondwet biedt echter ruimte voor de toekenning van actief en passief kiesrecht aan burgers uit de EG-lidstaten.

Als het gaat om de waarborgen van artikel 23 van de Grondwet, dat gaat over het onderwijs, is het van belang om te wijzen op artikel 126 van het EG-verdrag, dat uitdrukkelijk spreekt over "de volledige eerbiediging van de verantwoordelijkheid van de lidstaten voor de inhoud van het onderwijs". Daarvan uitgaande, maar dan ook alleen daarvan uitgaande, kan de Raad stimuleringsmaatregelen nemen en aanbevelingen doen. Het gaat dus niet om besluiten die de lidstaten binden. Zoals reeds in de stukken is gesteld, kan worden geconcludeerd dat de waarborgen die zijn neergelegd in de Grondwet op generlei wijze kunnen worden aangetast door het verdrag.

Bovendien is nagegaan of de verdragsbepalingen over de samenwerking op het terrein van politiezaken en op monetair gebied afwijken van artikel 2, dat gaat over de toelating en de uitzetting van vreemdelingen, respectievelijk van de artikelen 105 en 106, die gaan over de begroting en het geldstelsel.

Over de laatste onderwerpen is ook al eerder gediscussieerd.

Voorzitter! In algemene zin wil ik hierover het volgende opmerken. Aan de formulering van de grondwetsbepalingen die een competentiebepaling bevatten, zoals "de wet regelt" of woorden van gelijke strekking, komt uitsluitend betekenis toe binnen de nationale verhoudingen. Het gaat dan om het constitutioneel vereiste niveau van regelgeving en de inschakeling van de daartoe bevoegde organen. Die grondwetsbepaling laat zich echter niet uit over de vraag op welke plaats en op welke wijze het beleid gemaakt wordt dat aan de regelgeving ten grondslag ligt. Voor de manier waarop op Europees niveau tot stand gebrachte regelgeving daarna binnen Nederland wordt geïmplementeerd, zijn de grondwettelijke competentiebepalingen natuurlijk wel van belang. In artikel 2, lid 2, staat: "De wet regelt de toelating en de uitzetting van vreemdelingen." Deze wet bevat niet meer dan een dergelijke competentiebepaling. Ook de strekking van artikel 105 van de Grondwet, dat gaat over de wettelijke regeling van de begroting, de begrotingsprocedure en het beheer van 's Rijks financiën, is beperkt tot voorschriften over het niveau van regelgeving op deze punten binnen de nationale verhoudingen. Het is mogelijk dat de EMU de nationale beleidsruimte op bepaalde terreinen beperkt, maar daar staat tegenover dat die beleidsruimte thans reeds beperkt is en dat de EMU ook beleidsmogelijkheden biedt die thans ontbreken of minder ontwikkeld zijn. De bepalingen in de Grondwet verzetten zich niet tegen deze verschuiving in beleidsmogelijkheden. Het houdt ook in, instemming met de conclusies die de heer Jurgens vanmorgen formuleerde met de methode "out", namelijk nagaan of aan bepaalde organen een exclusieve bevoegdheid is gegeven die niet kan worden overgedragen.

Voorzitter! Het Verdrag van Maastricht kan de nationale soevereiniteit beperken. Bepalend voor de vraag of de procedure van artikel 91, lid 3, moet worden gevolgd, is of afgeweken wordt van één of meer concrete bepalingen in de Grondwet. Het Verdrag van Maastricht wijkt, zoals ik al zei, naar ons oordeel niet af van genoemde bepalingen. Ik

memoreer dat tijdens de parlementaire behandeling van de algehele grondwetsherziening in 1983 onomstotelijk is komen vast te staan dat artikel 106, waarin de wet het geldstelsel regelt, de totstandkoming van de EMU op generlei wijze in de weg staat. De bepaling biedt wel de waarborg dat de implementatie van een Europees geldstelsel in Nederland inschakeling van de wetgever vergt. Ik stel op dit punt ook vast dat de Raad van State, die bij zijn advisering in het bijzonder acht slaat op grondwettigheidsvragen, heeft ingestemd met de passage in de memorie van toelichting, waarin de regering uiteen heeft gezet dat het verdrag niet afwijkt van de Grondwet.

Tot slot, voorzitter, nog een enkele opmerking over de in het verdrag geregelde overdracht van bevoegdheden. Het verdrag draagt geen bevoegdheden in de betekenis van artikel 92 van de Grondwet over aan de unie, maar wel aan instellingen en organen van de Europese Gemeenschap, zoals de Raad en de Commissie. De unie ontbeert immers een eigen rechtspersoonlijkheid en zelfstandige organisatie. Het is juist dat de instellingen en organen van de EG op bepaalde beleidsterreinen van het verdrag op een andere wijze functioneren en met elkaar omgaan dan gebruikelijk is binnen de EG. Daaruit kan echter niet worden afgeleid dat er sprake is van een overdracht van bevoegdheden aan de unie als bedoeld is in artikel 92.

Voorzitter! De heer Van Middelkoop heeft gevraagd of er geen spanning bestaat tussen het verdrag en de Grondwet op het punt van de bevoegdheden van de minister-president, die geregeld zijn in artikel 45 van de Grondwet. Die kwestie is uitvoerig eerder hier aan de orde geweest. Daarbij is toen vastgesteld dat het lidmaatschap van de minister-president van de Europese Raad, ook in zijn verhouding tot andere ministers, past binnen het grondwettelijke kader van de bevoegdheden van de minister-president als voorzitter van de ministerraad. Van spanning op dat punt kan geen sprake zijn.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Maar waarom stond zijn handtekening dan niet onder de Europese Akte? Dat was toch ook een wijziging

van het verdrag? Dat heb ik ook nog gevraagd.

Staatssecretaris **Dankert**: Sorry!

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Waarom stond zijn naam dan niet onder de andere wijziging van het Verdrag van Rome, namelijk bij de Acte Unique? Dat begreep ik gewoon niet.

Staatssecretaris **Dankert**: Voorzitter! Ik heb daar geen duidelijk antwoord op. Ik heb alleen een antwoord gegeven op de vraag of de handtekening terecht onder het Verdrag van Maastricht stond. Een debat daarover hebben wij gevoerd. Daaruit valt af te leiden dat die handtekening terecht is.

Voorzitter! Het subsidiariteitsbeginsel. Ik heb alle begrip voor de verzuchtingen die ik met name gisteren gehoord heb over de weinig tastbare en moeilijk concretiseerbare betekenis van dit beginsel. De regering heeft het ook al in de memorie van antwoord gezegd: subsidiariteit is geen panacee voor de bepaling van de verhouding tussen de unie en de lidstaten. Het is een politiek Leitmotiv. Mevrouw Brouwer heeft dat ook duidelijk geïllustreerd met haar omschrijving: de politieke wil om bepaalde dingen wel of niet op EG-niveau te regelen. Maar, voorzitter, het is ook niet goed om al te sceptisch te staan tegenover deze subsidiariteitsdiscussie. Zolang wij ons rekenschap geven van het politieke karakter van het beginsel kan het wel degelijk een belangrijke leidraad voor handelen vormen. Het beginsel noopt ons er namelijk toe, bij elke beslissing te motiveren waarom en in hoeverre EG-optreden wenselijk is.

Sinds de Europese Raad van Lissabon is uitvoerig gesproken over de middelen om doeltreffende uitvoering te geven aan dat beginsel in het algemeen en aan artikel 3B in het bijzonder.

Tot Birmingham is voornamelijk gesproken, met name in de Algemene Raad, over de procedurele aspecten. De verklaring van Birmingham bevat een weerslag daarvan in een aantal centrale procedurele uitgangspunten, waarover wij nu overeenstemming hebben bereikt. Het Beneluxmemorandum heeft daar niet onbelangrijk aan bijgedragen. Ik

noem de overeengekomen uitgangspunten: de toepassing van de subsidiariteitstoets tot een prioritaire taak en als een integrerend bestanddeel van EG-besluitvorming; de handhaving van het bestaande institutionele evenwicht; de noodzaak van een interinstitutionele overeenkomst.

Voor alle duidelijkheid zeg ik nog eens dat een interinstitutioneel akkoord een akkoord is tussen de instellingen van de Gemeenschap. De instellingen handelen daarbij conform de aan hen door het verdrag gegeven bevoegdheden. Het is geen volkenrechtelijke overeenkomst, maar een overeenkomst binnen het verdrag op basis van aan elk van die instellingen toekomende bevoegdheden. Als zodanig maakt het deel uit van het *acquis communautaire*. Het Europese gerechtshof is bevoegd elk van de instellingen te beoordelen op haar wijze van handelen krachtens de verdragsrechtelijke bevoegdheden.

De bedoeling van de uitspraak van de Europese Raad van Birmingham was tweeledig. Enerzijds werd verzekerd dat de tot stand te brengen procedure met betrekking tot de subsidiariteit de positie van het Europees Parlement in het hele besluitvormingsproces onaangetast zal laten. Anderzijds werd veilig gesteld dat de drie instellingen van de Gemeenschap hun oordeel over de subsidiariteit baseren op dezelfde criteria. Het interinstitutioneel akkoord zal pas kunnen worden afgesloten nadat de inhoudelijke discussie in de drie instellingen tot een goed einde is gebracht.

De heer **Van der Linden** (CDA): Hoe ziet de staatssecretaris de positie van de nationale parlementen? Bij de subsidiariteit gaat het over een bevoegdhedenafbakening tussen nationale overheden en de Europese overheid. De nationale parlementen zijn daarin nadrukkelijk partij, terwijl ze in de onderhandelingen blijkbaar geen rol spelen.

Staatssecretaris **Dankert**: Ik kom op dit punt terug als het gaat om de inhoudelijke invulling en om de competentieverdeling. De nationale parlementen spelen daarin een niet onbelangrijke rol. Ik heb het nu in het algemeen over de procedure op het niveau van de Gemeenschap. Ik

meen dat deze procedure hanteerbaar is als men – dat moet nog gebeuren – overeenstemming kan vinden over de materiële criteria.

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat begrijp ik best. Op het niveau van de Europese Gemeenschap discussieert men over het principe van de subsidiariteit, waarbij degenen die bevoegdheden moeten afstaan, de nationale parlementen, geen rol spelen. De regeringen komen met een boodschap naar huis, terwijl de nationale parlementen geen directe betrokkenheid hebben gehad bij de verdeling van de bevoegdheden.

Staatssecretaris **Dankert**: Dit is niet juist. De Gemeenschap heeft alleen die bevoegdheden die haar zijn toegekend. Daarmee komen wij op een probleem: er zijn concurrerende bevoegdheden op een aantal beleidsterreinen. Daarbij is de subsidiariteit belangrijk. Je zou kunnen zoeken naar een mogelijkheid om de nationale parlementen erbij te betrekken. Dat probleem speelt heel hard in de Duitse Länder. Die Länder zullen via de bond bevoegdheden naar Brussel kunnen zien vertrekken. Daar heb je een procedure voor nodig, maar dat is iets anders dan de procedure op het niveau van de Gemeenschap. Het hangt allemaal erg af van de manier waarop de Commissie omspringt met de subsidiariteit. Er is zeer onlangs een voorstel tot stand gekomen dat uitvoerig ingaat op de problematiek van de concurrerende competentie en oplossingen biedt voor het vraagstuk dat de heer Van der Linden aan de orde heeft gesteld.

Ik ga in op een enkele opmerking over de inhoudelijke kant van de subsidiariteit. Daarmee kom ik vanzelf weer terecht bij de problematiek die de heer Van der Linden heeft aangesneden.

Naar aanleiding van een paar vragen van de PvdA-fractie wil ik nog eens benadrukken dat het subsidiariteitsbeginsel de jure via artikel 3B juridische status heeft. Het is dus juridisch bindend voor de instellingen, de lidstaten en het Hof. Die status neemt echter niet weg – ik herhaal hiermee wat ik aan het begin gezegd heb – dat die regel als zodanig het karakter draagt van een politiek richtsnoer voor bestuurders. Daar zijn twee redenen voor. Ten

eerste is de inhoud van artikel 3B weinig exact. Daar wordt gesproken in termen van niet voldoende kunnen worden verwezenlijkt, beter kunnen worden verwezenlijkt of niet verder dan nodig is. Dat zijn duidelijk elementen van politieke afweging. Bovendien richt het artikel zich uitdrukkelijk tot de beleidsmakende instellingen en laat hen een ruime beoordelingsmarge. Het gaat daarbij om de volgende vragen. Wat zijn de voordelen van een EG-aanpak? Wat zijn de inconvenienten? Wat kunnen de lidstaten zelf doen en hoe doelmatig kunnen zij dat? Wat zijn de economische effecten in relatie tot de interne markt? En zo zijn er nog een aantal problemen te noemen.

Voorzitter! Wat houdt artikel 3B nu precies in? Het bevat de constatering dat de EG-bevoegdheden worden begrensd door het verdrag. Dat is, zoals ik net tegen de heer Van der Linden zei, die *compétence d'attribution*. Artikel 3B bevat het eigenlijke beginsel van subsidiariteit. Dit is niet van toepassing, voor zover de EG exclusief bevoegd is. De kwestie van de concurrerende bevoegdheden wordt in het tweede lid genoemd. Daar gaat de kern van de discussie ook over. Het derde lid van artikel 3B is al lang geldig. Dit betreft het proportionaliteitsbeginsel. Eerst is dus aan de orde de vraag of de EG moet optreden, en vervolgens de vraag hoe ver dat optreden dan moet gaan. De laatste vraag heeft algemene werking, omdat die niet alleen slaat op de concurrerende competenties, maar ook op de exclusieve competentie van de Gemeenschap.

Wat de verdeling van de bevoegdheden betreft, moet men te rade gaan bij het verdrag zelf. Uitgangspunt is nogmaals die *compétence d'attribution*. De regel is dat de lidstaat competent is. De uitzondering is dat de EG bevoegd is. Wat niet is opgedragen aan de Gemeenschap, is dus voorbehouden aan de lidstaten. Vandaar dat het verdrag niet bepaalt wat aan de lidstaten is voorbehouden. Dat zou de regel omdraaien. Wel is ter precisering hier en daar gebruik gemaakt van verduidelijking van de draagwijdte van de EG-attributie. En dat maakt het niet altijd helderder. Met name in de onderwijs-, de cultuur- en de gezondheidsparagraaf zie je

dat gemeenschapscompetentie wordt uitgesloten, terwijl tegelijkertijd in het verdrag artikelen zijn opgenomen die een competentie suggereren. De competentie is echter opgenomen om een scherpe afgrenzing met met name de economische competentie van de Gemeenschap tot stand te brengen. Ook in de sociale overeenkomst zie je dat de EG op sociaal gebied bepaalde bevoegdheden heeft, doch dat aan de lidstaten uitdrukkelijk andere bevoegdheden zijn voorbehouden. Ik denk hierbij aan beloningen, vakbondsrecht, stakingsrecht en de uitsluiting van werknemers.

Meer in het algemeen stelt het verdrag op ieder van de beleidsterreinen specifieke regels en noemt het doelstellingen, bevoegdheden en procedures. Subsidiariteit en proportionaliteit zijn bij de toepassing van die regels de richtsnoeren, waarmee de Gemeenschap en de lidstaten te zamen het vrije verkeer moeten sturen, stimuleren en, waar nodig, corrigeren. Op het ogenblik vinden onderhandelingen plaats over de vraag hoe die inhoudelijke aspecten van het beginsel gestalte moeten krijgen. De Commissie heeft – ik zei dit net al – vorige week haar visie op dat punt naar voren gebracht. Daarnaast is er de visie van het Europees Parlement. Op het niveau van de permanente vertegenwoordigers zijn stukken aan het verschijnen. Verder is er een Duits memorandum. Ik hoop dat dit alles zal leiden tot concrete, hanteerbare resultaten ten behoeve van de Europese Raad in Edinburgh. Daar moet dan ook de door de heer Van der Linden gesignaleerde problematiek uit afgeleid kunnen worden.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! De staatssecretaris heeft het over de Europese Top in Edinburgh. Wat kan daar nu vastgesteld worden ten aanzien van deze zaak? De staatssecretaris heeft een prachtig afgerond betoog gehouden over het "S-woord". Stel nu dat de Europese Raad het daar volledig mee eens zou zijn, wat is daar dan de juridische consequentie van?

Staatssecretaris **Dankert**: Ik zou over de politieke consequentie willen spreken. Naast de procedure waarbij een eerste stap is gezet in de

conclusies van Birmingham, gaat het namelijk over de materiële criteria, waarbij een wegingsmechanisme moet worden vastgesteld ter zake van de concurrerende competenties.

De heer **Jurgens** (PvdA): Ik begrijp dat u zich liever op politiek terrein dan op juridisch terrein begeeft. U sprak zoëven over een institutioneel akkoord. Dat zal ongetwijfeld meer zijn dan een puur politiek akkoord.

Staatssecretaris **Dankert**: Dat is een politiek akkoord tussen de instellingen binnen de bevoegdheden die de instellingen op basis van het verdrag hebben. Dat is een politiek commitment van de instellingen.

De heer **Jurgens** (PvdA): Als instellingen van de EG elkaar tot iets verplichten dan heeft dat gevolgen voor de lidstaten, voor ons dus ook. Het is wel van belang die afgrenzing goed aan te brengen. Als de instellingen, waaronder ook de Raad, zo met elkaar gaan functioneren, dan heeft dat gevolgen voor de uitleg en de werking van het verdrag. Op de een of andere wijze zou deze Kamer via haar lid in de Raad invloed moeten kunnen uitoefenen op de inhoud van het akkoord.

Staatssecretaris **Dankert**: Dat is juist.

De heer **Jurgens** (PvdA): Daarmee leggen wij ons dus wel vast.

Staatssecretaris **Dankert**: Zeker, daar hebben wij geen verschil van mening over.

De heer Weisglas vroeg om een onderzoek met terugwerkende kracht naar het subsidiariteitsbeginsel. De voorzitter van de Commissie had die taak op zich genomen en zal in Edinburgh of voorafgaand aan Edinburgh daarover berichten. Zo'n onderzoek met terugwerkende kracht moet er niet toe leiden dat het goede functioneren van de interne markt achteraf in gevaar kan worden gebracht.

De heer Jurgens vroeg naar de "actieve subsidiariteit", een begrip dat wel eens door de minister-president gehanteerd wordt. Bedoeld is tot uitdrukking te brengen dat een lidstaat niet kan volstaan met het louter inroepen van subsidiariteit als reden om een voorstel

van de Commissie af te wijzen. Op die lidstaat rust dan ook de plicht – dat is ook in het Beneluxmemorandum verwoord – om aan te geven hoe die via de nationale weg de desbetreffende problematiek aanpakt en oplost.

De heer **Jurgens** (PvdA): Is dat afdwingbaar?

Staatssecretaris **Dankert**: Dat is afdwingbaar omdat het anders geen excuus is om niet tot gemeenschapsregelgeving over te gaan.

De heer **Weisglas** (VVD): Bij de algemene beschouwingen, bij het debat over de Top van Birmingham en nu weer heb ik de regering manmoedige pogingen zien doen om invulling te geven aan het begrip "subsidiariteit". Het is nu allemaal verschoven naar Edinburgh in de hoop daar tot duidelijke uitspraken ter zake te komen. Als de staatssecretaris terugkijkt naar Maastricht, zou het dan niet veel beter zijn geweest om voor de ondertekening, voor februari die uitspraken te hebben, opdat iedereen zou hebben geweten waaraan men eigenlijk toe is met dat begrip, dat tot op heden toch vaag blijft? Dat laatste is overigens geen verwijt aan de staatssecretaris. Het is gewoon een vaag begrip. Maar het is toch onbevredigend dat wij geacht worden volgende week te stemmen over de ratificatie, zonder te weten wat de concrete uitwerking is van het begrip "subsidiariteit".

Staatssecretaris **Dankert**: Ik vind het niet zo verbazingwekkend, omdat "subsidiariteit" hoewel in termen van het verdrag een juridisch begrip, vooral een politiek begrip is. Er zullen over subsidiariteit aanzienlijke meningsverschillen tussen de lidstaten kunnen bestaan, zelfs op basis van redelijk objectieve criteria. Ik noem in dit verband het punt van onderzoek en ontwikkeling, sinds 1982 een probleem in de Gemeenschap. Grote lidstaten vinden vaak, onder inroeping van subsidiariteit, dus niet sinds Maastricht, dat onderzoeks- en ontwikkelingsbeleid het beste op het niveau van de lidstaat gevoerd kan worden. Kleine lidstaten hebben daar zeer grote moeite mee, omdat die over het algemeen niet over een onderzoekscapaciteit

beschikken om het totale palet van de mogelijkheden ter zake te bestrijken. Dit is op zichzelf een redelijke verklaring voor het meningsverschil over de gebieden waarop het subsidiariteitsbeginsel kan worden toegepast. De ene lidstaat zal vinden dat het milieu van een zodanige grensoverschrijdende betekenis is dat het subsidiariteitsbegrip nauwelijks gehanteerd kan worden, terwijl de andere lidstaat het argument zal aanvoeren dat het milieu typisch een terrein is dat voor toepassing van het subsidiariteitsbeginsel in aanmerking komt. Er kunnen geen haarscherpe juridische formuleringen gevonden worden, zeker niet voor alle twaalf lidstaten. Wij moeten criteria zien te ontwikkelen op basis waarvan wij met z'n twaalf kunnen beoordelen of iets wel of niet onder het subsidiariteitsbeginsel behoort te vallen. Het uitgangspunt daarbij is dat de Gemeenschap alleen bevoegd is op de punten waarop de lidstaten haar bij verdrag bevoegd hebben verklaard.

De heer **Van Dis** (SGP): Ik heb in eerste termijn de twee mogelijkheden geschetst van toepassing van het subsidiariteitsbeginsel. In goed Nederlands heb ik gezegd dat het een kwestie was van bottom-up of van top-down, dus van de Commissie naar de lidstaten of van de lidstaten naar boven. Kan de staatssecretaris daar zijn licht nog eens over laten schijnen? Als daarover helderheid komt, kunnen wij het begrip "subsidiariteit" beter beoordelen.

Staatssecretaris **Dankert**: In het systeem van de Gemeenschap is het de commissie die het recht van initiatief heeft. Vaak maakt zij daarvan gebruik nadat er door de lidstaten voldoende druk ter zake is ontwikkeld. Dat recht van initiatief is echter wel de kern van het systeem. Daar tornen wij niet aan. De Commissie zal wel bij de uitwerking van de subsidiariteitsgedachte nader proberen aan te geven op welke gebieden bepaalde procedures in acht worden genomen met betrekking tot het ontwikkelen van dat soort initiatieven. Die ontwikkeling moeten wij tussen nu en Edinburgh doormaken. In deze situatie zal het principe "bottom-up"

moeilijk gehanteerd kunnen worden. Wel moet geprobeerd worden, de criteria vast te leggen. Het subsidiariteitsbeginsel is overigens niet nieuw. Het heeft altijd deel uitgemaakt van de kern van de ontwikkeling van wetgeving. Als de criteria zijn vastgelegd, kan het begrip worden toegepast zodat tegemoet gekomen wordt aan de vaak terechte bezwaren van gemeenschapsbemoeienis.

De heer **Eisma** (D66): De staatssecretaris sprak over verschil van mening tussen lidstaten over het begrip "subsidiariteit". Binnen de lidstaten zijn er even grote verschillen van mening. De heer Weisglas heeft gisteren in dit verband drie criteria genoemd. *Vormen die een leidraad voor de staatssecretaris om het begrip te operationaliseren?*

Staatssecretaris **Dankert**: U doelt op de opmerkingen van de heer Weisglas over de kerntaken van de Gemeenschap?

De heer **Eisma** (D66): Er is een aantal criteria genoemd. Hoe kan de staatssecretaris daar nu concreet beleid uit distilleren? Die criteria zijn multi-interpretabel.

Staatssecretaris **Dankert**: Ik heb weinig moeite met die kerntaken. Ik zou alleen de eerste een nuance anders geformuleerd hebben dan de heer Weisglas. Ik heb er echter al op gewezen dat er op tal van beleidsterreinen interferentie zal ontstaan. Er is dus een afpaling nodig. De zaak is niet zo simpel dat wanneer de kerntaken zijn omschreven, daarmee is aangegeven wat wel en niet mag. Daarmee moet je, bijvoorbeeld bij de interne markt, buitengewoon voorzichtig zijn.

De heer **Weisglas** (VVD): In alle onbescheidenheid merk ik op dat de criteria in elk geval concreter zijn dan vrijwel alles dat tot nu toe door regeringen – dit is geen verwijt aan het adres van de staatssecretaris – is gepresenteerd. Ik ben blij dat de staatssecretaris ermee kan leven en dat hij op basis daarvan wil werken.

Staatssecretaris **Dankert**: Ik heb al gezegd dat ik buitengewoon tevreden ben met de definitie van de

kerntaken, maar daarmee wordt het probleem van de subsidiariteit niet opgelost. Ik denk daarbij aan de invloed die andere beleidsterreinen uitoefenen op de door u beschrevene en omgekeerd. Het blijft dus een probleem om daarvoor een nauwkeurige formulering te vinden.

Voorzitter! Ik geef graag toe dat het Verdrag van Maastricht de positie van het Europees Parlement onvoldoende versterkt om het Europees Parlement te kunnen kenschetsen als een volwaardig medewetgever en een effectief controle-orgaan. De positie van het Europees Parlement blijft achter bij die van de afzonderlijke nationale parlementen in de lidstaten. Een punt dat daarmee samenhangt, is dat er onvermijdelijk een grote afstand is tussen de unie en het Europees Parlement, en daarmee ook de burger. Beide elementen maken het wenselijk om, zo mogelijk, te streven naar maximale betrokkenheid van nationale parlementen bij de besluitvorming op Europees niveau. Maar daarmee wordt het democratisch gat niet gedicht. Een nationaal parlement kan niet verder springen dan de nationale polsstok lang is. Bijvoorbeeld als het gaat om besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid blijkt dat die polsstok niet lang genoeg is.

Voor versterking van de bevoegdheden van het Europees Parlement bestaat dus ook geen redelijk alternatief. Ik deel op dit punt het oordeel van de heer Weisglas en mevrouw Brouwer. Ook interparlementaire samenwerking is geen alternatief; het is wel een stimulans. Van interparlementaire samenwerking kan een belangrijke impuls uitgaan op het integratieproces en in het bijzonder op de democratische onderbouwing daarvan. Via samenwerking tussen parlementen zal het Europees Parlement in de toekomstige IGC's een meer adequate rol in het besluitvormingsproces moeten krijgen. Ik hoop wel dat de nationale parlementen dan ook doen wat zij in de "Assisen" hebben afgesproken. Dat is toch een van de problemen bij de verdere democratisering in Maastricht geweest, terwijl in Italië toch redelijk bevredigende uitspraken waren gedaan. Via samenwerking tussen nationale parlementen en het Europees Parlement kunnen nationale

regeringen objectiever gecontroleerd worden. Ook dat versterkt de democratie. De "Assisen" zijn daarbij een middel. Mevrouw Brouwer suggereerde om die "Assisen" na elke vergadering van de Europese Raad bijeen te roepen. Ik weet niet of dat na elke vergadering moet gebeuren, maar het lijkt mij zinvol om voorafgaand aan belangrijke momenten in het leven van de Gemeenschap dat soort stappen te zetten, nogmaals met dan wel graag de politieke follow-up die ditmaal in een aantal parlementen jammerlijk heeft ontbroken.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Kan de staatssecretaris mij de logica uitleggen van de stelling dat enerzijds het Europees Parlement te ver verwijderd is van de burgers en dat er anderzijds geen redelijk alternatief is voor versterking van de bevoegdheden van dat Parlement.

Staatssecretaris **Dankert**: In de situatie van besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid zie ik niet in hoe de nationale parlementen het probleem kunnen oplossen. Als een nationale minister door zijn nationale parlement met een bepaalde opdracht naar Brussel wordt gestuurd en dat wordt van tevoren ook nog bekendgemaakt, dan is die minister in het proces uitgeschakeld. Hij wordt overstemd. Met andere woorden: hij is ineffectief en het desbetreffende parlement ziet niets terechtkomen van de missie waarmee die minister gestuurd werd. Dus er is op dat moment een democratisch gat. Dat kan alleen gedicht worden door het Europees Parlement. Ik zie geen andere mogelijkheid op dit punt.

Een ander probleem dat de heer Van Middelkoop aan de orde stelde betreft de democratische legitimatie van het Europees Parlement, die naar zijn mening slechts een formele en niet een materiële kan zijn. Hij heeft dat onder andere gemotiveerd met het argument dat er geen Europees volk is. Ik zou hem er toch op willen wijzen dat het systeem van nationale verkiezingen in het Europese proces, althans tot nog toe, een situatie veroorzaakt, waarbij nationale delegaties in feite afgevaardigd worden naar het Europees Parlement, zij het dat die nationale delegaties zich opsplitsen in politieke

groepen die weer aansluiting zoeken bij andere politieke groepen. Die nationale herkenning is er nog steeds heel duidelijk. Dat is ook een van de redenen, waarom er tot op heden nog steeds geen overeenstemming is bereikt over een uniform kiesstelsel voor het Europees Parlement. In het Verenigd Koninkrijk wil men het "first past the post system" als teken van nationale identiteit niet loslaten vanwege dat aspect. Dat gaat daar ten koste van de liberalen.

Voorzitter! De heer Van Middelkoop noemde voorts als reden voor het niet hebben van een materiële legitimatie het ontbreken van een Europese regering als een "tegeninstantie" van het Europees Parlement. Ik denk dat dit op zichzelf een juiste constatering is, al moet niet onderschat worden dat de Europese Commissie als mede-uitvoerende instantie wel zo'n relatie nodig heeft. Dus ook daar is de situatie wat minder zwart/wit dan de heer Van Middelkoop heeft geschetst.

Voorzitter! Het bemiddelingscomité in de codicisieprocedure is door een aantal fracties ter sprake gebracht. Het gaat hier inderdaad om een wezenlijk element van de samenwerking tussen de twee communautaire wetgevers. Het is een beetje vergelijkbaar met wat wij in de Bondsrepubliek kennen in de compromisvorming tussen de Bondsraad en de Bondsdag. Het is ook vergelijkbaar met het proces dat zich in de Verenigde Staten afspeelt.

Met het afwijzingsrecht in laatste instantie in de achterzak kan het Europees Parlement in die procedure inderdaad reëel invloed uitoefenen, ook op de gang van zaken in de eerdere fasen van die procedure. Dat is tenslotte de bedoeling van dat vetorecht in de achterzak. Het is bepaald geen unction. Over de openbaarheid zullen nadere afspraken moeten worden gemaakt. Ik ben er een voorstander van dat dit soort procedures zich in de openbaarheid afspeelt. Ik denk ook dat de ontwikkeling na Birmingham, met alle nadruk die nu op transparantie wordt gelegd, dat ook wat beter mogelijk maakt.

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter! Wat de staatssecretaris nu zegt, is vrij nieuw. In de schriftelijke voorbereiding ging de regering niet zover

dat zij bemiddelingscomités in de openbaarheid zou willen laten plaatsvinden. Toen zei de regering: alleen doen door middel van het debat in het Europees Parlement. Dat is natuurlijk wat anders dan dat ook een actieve betrokkenheid van de Raad bij de openbaarheid van de bemiddelingscomités wordt betracht. Op welke manier denkt de staatssecretaris dit te realiseren?

Staatssecretaris **Dankert**: Je zult nauwkeurig moeten kijken naar de mogelijkheden. Hoe kun je die procedures laten verlopen? Ik denk dat nogal wat institutioneel overleg dat tussen het Parlement, de Commissie en de Raad plaatsvindt, het daglicht niet hoeft te schuwen. Het een en ander kan in de openbaarheid plaatsvinden. Sommige procedures kun je ook via rapportages in het Parlement laten spelen. Het hangt van de formulering af, van de wijze waarop je dat precies gaat doen. Er moet inderdaad worden voorkomen dat het op een andere manier gebeurt dan in het comité. Dat is altijd een probleem met openbaarheid.

Voorzitter! De heer Weisglas vraagt naar een overzicht inzake de vermindering van het democratisch deficit. Naar mijn mening heeft hij die duidelijkheid in de schriftelijke voorbereiding gekregen. In de memorie van antwoord is op pagina 44 een overzicht gegeven van de gevallen waarin het Europees Parlement een adviserende stem heeft behouden of gekregen. Uit dat overzicht blijkt, en dat geldt ook voor het overzicht van Clingendael, dat met name in EMU-kader, daar waar sprake is van beleidshandelingen in tegenstelling tot wetgeving, het adviesrecht wordt gebruikt. Dat is niet veel anders dan in de Nederlandse context. Die conclusie is in de EMU-context begrijpelijk omdat op dat terrein ook de zelfstandige positie van de Europese centrale bank in het geding is. In het Clingendael-document wordt een onderscheid gemaakt in situaties, waarin de samenwerkingsprocedure juist wel of juist niet als een adviesprocedure moet worden aangemerkt. Ik acht het nogal verwarrend, vooral als er cijfermatige conclusies aan worden verbonden. De samenwerkingsprocedure heeft uiteraard een geheel eigen karakter, een karakter

tussen dat van een adviserende en dat van een wetgevende bevoegdheid in. In elk geval verklaart de door Clingendael gehanteerde methodiek waarom het overzicht iets verschilt van het overzicht in de memorie van antwoord. Het overzicht op pagina 44 van de memorie van antwoord moet gelezen worden in samenhang met de bladzijden 36 t/m 39 van de memorie van toelichting. Daar wordt per artikel aangegeven, waarbij de samenwerkingsprocedure, waarbij de codecisie en waarbij het instemmingsrecht zal gelden. De vele gevallen van codecisie zijn uiteraard alle nieuw en ze vormen dus een dienovereenkomstige vermindering van het deficit. In de memorie van toelichting worden 21 gevallen genoemd. Er moet dan nog wel worden bedacht dat het hierbij juist gaat om de interne markt en om hetgeen daaraan is gerelateerd, dus om de harde kern. Bij de samenwerkingsprocedure wordt er apart aangegeven, om hoeveel nieuwe gevallen het gaat: 11. Bij het instemmingsrecht betreft het 6 nieuwe gevallen. Al met al zijn het 38 gevallen waarin van een verbetering kan worden gesproken, dus er is genoeg reden om te veronderstellen dat het tekort door Maastricht gereduceerd is, overigens zonder met voldoening te spreken over de bevoegdheden van het Europees Parlement, want daarover hebben wij een gemeenschappelijke opvatting.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter, de staatssecretaris spitst wat hij zegt ter onderbouwing van de stelling dat het democratisch gehalte door Maastricht verbeterd zou zijn, toe op de samenwerkingsprocedure. Maar...

Staatssecretaris **Dankert**: Nee, ik zou alleen anders dan Instituut Clingendael de samenwerkingsprocedure toch iets hoger willen inschatten dan als een simpele adviesprocedure. Maar ik heb ook uitdrukkelijk gezegd dat ik het geen medewetgevingsprocedure noem. Mijn betoog was erop toegespitst dat in het stuk van Clingendael de adviesprocedures met betrekking tot de Europese centrale bank een belangrijke rol spelen. Gelet op het Nederlandse of het Duitse systeem moet ik toch constateren dat dit soort procedures in relatie tot de

centrale bank in landen als Duitsland en Nederland zelfs niet eens bestaan. Met andere woorden, het is niet helemaal fair om die begrippen te betrekken bij een vergelijking van bevoegdheden.

De heer **Weisglas** (VVD): Maar de samenwerkingsprocedure is uiteindelijk niet bevredigend, omdat het Europees Parlement niet het laatste woord heeft. En dit geldt zeker als het gaat om besluitvorming bij meerderheid, omdat dan geen enkel parlement het laatste woord heeft, zoals u zelf uiteraard ook erkend heeft in het begin van uw opmerkingen over dit onderwerp. Afgezien van de EMU, die ik graag apart wil beschouwen, zijn er bij de terreinen waarop het Europees Parlement niet het laatste woord heeft en waarop wel bij meerderheid wordt beslist, belangrijke terreinen als milieu, ontwikkelingssamenwerking, minimumvoorschriften in verband met sociale politiek, transeuropese netwerken als het om richtsnoeren gaat, enz.

Ik blijf erbij dat het saldo van Clingendael, dat ik voor mijn verantwoordelijkheid wil nemen, negatiever is dan het uwe. De situatie is toch buitengewoon onbevredigend? Ik hoop dat ik te vroeg ben met deze interruptie en dat u nu zult reageren op de wens van niet alleen de fractie van de VVD, maar ook de fracties van CDA en Partij van de Arbeid. Deze fracties vinden dat er voor de Nederlandse regering alle reden is, ernaar te streven om verbetering te brengen in die onbevredigende situatie, en niet pas in 1996, maar eerder, vóór de Europese verkiezingen in 1994, zo nodig door middel van een intergouvernementele conferentie. Ik vraag de regering dus nogmaals, zich daarvoor in te zetten.

Staatssecretaris **Dankert**: Voorzitter, wij delen dus de opvatting dat de huidige situatie onbevredigend is. Ik ben het ook met de heer Weisglas eens dat een inzet om tot verbetering van de situatie te komen noodzakelijk is. Verleden jaar hebben wij een poging daartoe gedaan, maar wij zijn er niet in geslaagd. Het heeft weinig zin om een nieuwe poging te doen voordat de ratificatieprocedures inzake Maastricht zijn afgesloten en er enige voortgang is geboekt met de

implementatie van het verdrag, ook als het gaat om de codecisieprocedure. Het Europees Parlement heeft al laten weten dat het op basis van bestaande bevoegdheden, met name het instemmingsrecht, ernaar zal proberen te streven om toch ook in de sfeer van de medewetgeving zijn bevoegdheden te versterken. Die ontwikkeling komt waarschijnlijk voor 1996 aan de orde. Dat lijkt mij een moment om deze zaak op regeringsniveau aan de orde te stellen. Maar het heeft naar mijn gevoel geen zin dat de Nederlandse regering nu een apart initiatief neemt om een nieuwe IGC aan de orde te stellen.

De heer **Jurgens** (PvdA): Het ligt eraan welk initiatief dat is. Ik kan mij het betoog over de IGC voorstellen in verband met de waarschijnlijk late ratificatie van het Verdrag van Maastricht. Er is echter ook een afspraak mogelijk, zoals het Europees Parlement heeft voorgesteld, tussen de Raad en het Parlement om de zaken die bij meerderheid besloten zijn vrijwillig aan het Europees Parlement voor te leggen, waarop men zich neerlegt bij de afwikkeling daarvan volgens de methode van codecisie. Het is een interinstitutioneel akkoord. Het is dus niet altijd nodig om dat via een protocol of een wijziging van het verdrag vast te leggen. Nogmaals, het is ook mogelijk via een afspraak. Als het bij het "S-woord" mogelijk is, kan het ook in dit geval.

Staatssecretaris **Dankert**: De kwestie van het "S-woord" is iets eenvoudiger dan het onderhavige probleem. Maar de gedachte van de heer Jurgens wil ik graag meenemen; ik kan alleen niet zeggen of ik die snel waar kan maken.

De heer **Eisma** (D66): Ik wil graag een nadere toelichting hebben op de categorische afwijzing van een vervroegde IGC. Ik heb het gehad over de verruiming van de codecisieprocedure tot andere terreinen.

Staatssecretaris **Dankert**: Daar zijn wij voor.

De heer **Eisma** (D66): Ja, dat ben ik helemaal met u eens; wij ook. Maar op een gegeven moment moeten alle twaalf voor zijn. De regering zegt zelf ook, dat de Commissie vóór 1994

niet met een evaluatie van de codecisie kan komen. Dit betekent: in 1994 kan dat wel. Anders had de regering dat niet zo geschreven. In juni 1994 zijn er verkiezingen van het Europees Parlement. Waarom wil de regering zich er niet voor inzetten om, wanneer de Commissie een evaluatie heeft gemaakt van de werking van de codecisieprocedure gedurende dat jaar en voorstellen kan doen aan de Raad over een uitbreiding van de codecisieprocedure, in de paar maanden die nog resten voor de verkiezing van het Europees Parlement via een mini-mini-IGC de bevoegdheden van het Europees Parlement in de sfeer van de codecisie voor de verkiezing te doen vergroten?

Staatssecretaris Dankert: Dat zal geen mini-mini-IGC kunnen zijn om de eenvoudige reden dat dit een van de meest omstreden onderwerpen ter zake van Maastricht geweest is. Daar is buitengewoon hard over gevochten. Ik neem dan ook niet aan dat langs die weg voor de volgende verkiezing van het Europees Parlement, begin zomer 1994, resultaat geboekt kan zijn. Misschien zijn er tussenwegen mogelijk, zoals de heer Jurgens heeft gesuggereerd. Die moeten geëxploreerd worden. Volgens mij kan ten behoeve van een verdragsverandering niet op zo'n korte termijn een nieuwe IGC worden gehouden, als de afspraak is dat dit probleem pas in 1996 op een IGC aangekaart wordt. Er hoeft maar één lidstaat zijn hand op te steken en het gaat niet door. Je wordt dan namelijk aan die afspraak van 1996 gehouden. Nogmaals, wat dat betreft, zie ik heel weinig mogelijkheden. Maar andere, meer informele wegen zijn het exploreren waard.

Voorzitter! Het dubbelmandaat is uitvoerig aan de orde geweest. Het is toch aan de politieke partijen om te beoordelen of daaraan voor- of nadelen verbonden zijn. In het licht van de naar aanleiding van Maastricht geconstateerde behoefte aan meer betrokkenheid van het nationale parlement bij het integratieproces, verdient het dubbelmandaat mogelijk opnieuw overweging, zo heeft de minister-president onlangs gezegd. Nogmaals, het is aan de politieke partijen om op dat punt de naar hun mening noodzakelijke of

niet-noodzakelijke besluiten te nemen.

In verband met mogelijke verkleining van het democratisch deficit via een procedure-afspraken op het punt dat door de fractie van D66 naar voren gebracht is, merk ik op dat de Luns/Westerterp-procedure de heer Eisma waarschijnlijk wel bekend is. Dan heeft het Europees Parlement bij onderhandelingen over met name associatie-akkoorden, daarin al inzicht voor de ondertekening. De procedure zal misschien nog wat uitgebreid kunnen worden. Daarnaast biedt het Verdrag van Maastricht aanzetten tot verbetering van de controlebevoegdheden van het Europees Parlement. De uitwerking daarvan verdient zeker nadere aandacht. Daar hebben we geen intergouvernementele conferentie voor nodig; dat kan via secundaire wetgeving en soms zelfs met minder dan dat. Ook gezien de relatie tussen Europees Parlement en de bevolking verdient dit zekere nadere uitwerking.

De heer **Eisma** (D66): Wilt u een voorbeeld geven van de uitbreiding van de controlemogelijkheden van het Europees Parlement?

Staatssecretaris Dankert: Het enquêterecht is een belangrijke mogelijkheid. Het Europees Parlement heeft zichzelf een enquêterecht toegemeten, maar dat betekent niet dat het parlement met dat zelf toegemeten enquêterecht geen toegang heeft tot bijvoorbeeld documenten waar het in Maastricht in het verdrag gegoten enquêterecht toegang zou kunnen krijgen. Op dat soort punten is een aanmerkelijke voortgang mogelijk. In het verdrag zijn ook elementen voor de begrotingscontrole verwoord, die ook tot een nadere parlementaire betrokkenheid kunnen leiden. Kortom, in die sector zit naar mijn gevoel toch wat meer ruimte dan in die van de wetgeving.

Voorzitter! Ik heb zojuist al gewezen op de noodzaak om de nationale parlementaire betrokkenheid te vergroten. De vraag is hoe daarbij van een goede structuur sprake is, ook al omdat er nogal wat verschillende besluitvormingsstructuren aan de orde zijn: de EMU, het GBVB, de justitie/binnenlandse zaken-pijler en het EG-verdrag.

Over de gehele breedte is de regering voorstander van een verdergaande invulling van de bestaande met het parlement in goed overleg ontwikkelde procedures: de problematiek van de geannoteerde agenda's en verslagen van raadszittingen, overleg met kamercommissies voorafgaand en na afloop van raadszittingen, jaarverslagen EG-beleid en reguliere presentatie van beleidsnota's als basis. Als aanzet voor een coherente structuur van parlementaire betrokkenheid zou ik hierna per verdragssector willen ingaan op de mogelijkheid tot verdieping en intensivering van de procedures. Maar eerst wil ik nog een kleine opmerking aan het adres van de heer Weisglas geven, in antwoord op zijn vraag om een indicatie over welke besluitvormingsprocedure ten aanzien van een commissievoorstel zou moeten gelden. Hij heeft de rechtsbasis opgevoerd.

Voorzitter! Het is de Commissie die de rechtsbasis bepaalt en daarmee ook de procedure. Op dat punt kan de Raad slechts bij unanimité van het commissievoorstel afwijken. Het inzicht waarom de heer Weisglas vroeg, valt dus gemakkelijk te verkrijgen wanneer hij bij ieder voorstel kijkt naar de rechtsbasis van het coupon door het commissievoorstel.

De heer **Weisglas** (VVD): Wat ik vroeg, was heel simpel. Ik had helemaal niet zulke diepe bedoeelingen. Het verschil tussen u en ons is, dat u vele medewerkers heeft en wij slechts weinig. Kan iedere keer wanneer er een voorstel komt aan de Kamer duidelijk worden gemaakt wat de besluitvormingsprocedure is?

Staatssecretaris Dankert: Voorzitter! Ten aanzien van de communautaire besluitvormingsprocedure en de parlementaire invloed daarop leggen wij via de werkgroep Nieuwe commissievoorstellen aan de Kamer een fiche over met betrekking tot elk nieuw commissievoorstel, waarin de daar gehanteerde rechtsbasis wordt vermeld, een korte samenvatting van het voorstel wordt gegeven en de Nederlandse procedure uit de doeken wordt gedaan met de consequenties voor de Nederlandse wetgeving. Dat lijkt mij voor de Kamer een uitstekend

aangrijpingspunt om nader met de regering van gedachten te wisselen of om die procedure zelfs verder uit te bouwen. Deze procedure met het fiche biedt mijns inziens de beste aangrijpingspunten om wat betreft de communautaire regelgeving verder te komen. Je kunt daar zelfs zonder veel moeilijkheden een scrutinyprocedure op zijn Engels uit bouwen. Waar het om het begin gaat – en dat is essentieel – kan de Kamer onmiddellijk of een maand na totstandkoming van het commissievoorstel bij het proces betrokken worden. In de vaste Commissie voor EG-zaken kunnen wij daarover verder van gedachten wisselen.

Voorzitter! Ik zou echter twee elementen uitdrukkelijk willen noemen. Elke procedure moet – zelfs bij de Deense Folketing-commissie gebeurt dat – natuurlijk wel de noodzakelijke onderhandelingsmarge aan de regering laten. Ook de problematiek van de verantwoording achteraf moet uitdrukkelijk aan de orde zijn.

Voorzitter! De heer Eisma merkte op, dat de Eurotoets pas binnenkort in een door de regering vast te stellen aanwijzing van regelgeving aan de orde is. Dat is echter niet geheel juist. Zoals de nota naar aanleiding van het eindverslag meldt, betreft de vast te stellen aanwijzing voor regelgeving de vastlegging van een goeddeels reeds bestaande praktijk. Volgens die praktijk wordt elke wet, algemene maatregel van bestuur of ministeriële regeling, getoetst aan het communautaire recht, waaraan in voorkomende gevallen uitvoering wordt gegeven. Die praktijk ligt dus vast.

De heer Eisma heeft ook een vraag gesteld met betrekking tot de Wet openbaarheid van bestuur, naar aanleiding van een brief van de heer Nobel, hoofdredacteur van een fiscaal tijdschrift, aan de vaste Commissie voor Europese zaken en die voor financiën. Een regeling, zoals wordt voorgesteld in deze brief, zou in strijd zijn met de bepalingen in het EG-verdrag en de daarop gebaseerde gemeenschapsregelingen omtrent openbaarmaking of vertrouwelijkheid. Zo'n bepaling is bijvoorbeeld opgenomen in het reglement van orde voor de Raad van ministers van de Europese Gemeenschap. Ik wijs er in dit verband op, dat nationale regelingen

onverbindend zijn voor zover zij strijden met het gemeenschapsrecht. Voor zover het gemeenschapsrecht geen bepalingen bevat omtrent openbaarmaking of vertrouwelijkheid, is nu al de Wet openbaarheid van bestuur van toepassing. De in deze wet opgenomen uitzonderingen zijn het resultaat van een zorgvuldige afweging door de Nederlandse wetgever. Toepassing ervan wordt door de onafhankelijke rechter getoetst, zodat er een goede controlemogelijkheid bestaat voor die gevallen, waarin een verzoeker om informatie zou menen dat door een overheidsorgaan ten onrechte een beroep op een wettelijke uitzondering wordt gedaan. Voor het toepassen van een bijzonder openbaarheidsregime op de bij de Nederlandse overheidsorganen berustende informatie over Europese aangelegenheden, ziet de regering dan ook geen aanleiding.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter! De staatssecretaris doet een beroep op het reglement van orde van de Europese Raad van ministers. Hij zegt in dat verband, dat Europees recht boven Nederlands recht gaat. Houdt hij vol dat de interne regeling van de Europese Raad van ministers een hoger recht is dan de Nederlandse wet?

Staatssecretaris **Dankert**: Ik vind dat een aardige vraag, voorzitter. Ik zou het antwoord nog even open willen houden.

Ik heb er tegelijkertijd vertrouwen in, dat wij op het Europese niveau met die openbaarheid van bestuur verder zullen komen. Ik heb reeds gewezen op de conclusies van de Europese Raad van Birmingham. Daar is, nadat dit in het Beneluxmemorandum gebeurd is, op het punt van de openbaarheid van bestuur een aantal vorderingen gemaakt. Ik hoop dat wij er in de komende maanden in slagen, ook in de Gemeenschap een met de Wet openbaarheid van bestuur vergelijkbare openbaarheidsregeling te krijgen. Dat zou in ieder geval de Denen zeer plezierigen die op dat punt de afgelopen jaren met Nederland duidelijk één front gemaakt hebben.

De heer **Van der Linden** (CDA): Komt de staatssecretaris nog te

spreken over de openbaarheid van de ministerraden?

Staatssecretaris **Dankert**: Ik heb dat niet in mijn stukken staan, mijnheer Van der Linden.

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat is wel heel opmerkelijk, omdat zoveel leden aandacht voor dat punt gevraagd hebben. Ik wil graag dat de staatssecretaris antwoord geeft op de ter zake gestelde vragen en geuite wensen van deze Kamer.

Staatssecretaris **Dankert**: Voorzitter! Ik ben even onthand. Ik kom hierop nog terug.

De heer **Weisglas** (VVD): Wat vindt de staatssecretaris er zelf van, zo even spontaan en zonder stukken?

De **voorzitter**: De staatssecretaris komt er zo op terug. Hij kan nu zijn betoog vervolgen.

Staatssecretaris **Dankert**: Ik kom er zo op terug, voorzitter.

De heer **Weisglas** (VVD): Ik merk dat de staatssecretaris niet naar het Britse parlement heeft gekeken. Daar antwoorden ze wat spontaner en zonder stukken.

Staatssecretaris **Dankert**: Ik dacht dat u wist hoe het daar afgelopen was.

De heer **Weisglas** (VVD): Dat is nog niet afgelopen.

De **voorzitter**: Ook in het Britse parlement wordt wel eens meegedeeld dat men erop terugkomt. De staatssecretaris kan nu zijn betoog vervolgen.

Staatssecretaris **Dankert**: Voorzitter! De heer Eisma vroeg of besluiten krachtens artikel K.3, tweede lid, naar hun inhoud een ieder kunnen binden. In artikel K.3, tweede lid, gaat het om de vastlegging van gemeenschappelijke standpunten om gemeenschappelijke acties, niet nader gedefinieerd, de vaststelling van verdragen en de besluiten ter uitvoering van verdragen. Die gemeenschappelijke standpunten houden niet in: besluiten die naar hun inhoud een ieder kunnen binden. Het gaat

slechts om de bepaling van onderhandelingsposities in internationale fora en conferenties. Het is nog niet duidelijk wat die gemeenschappelijke acties in artikel K.3 precies betekenen of zullen gaan betekenen. Wij weten alleen dat het niet betekent: verdragen. In artikel K.3 staat niet dat gemeenschappelijke acties de lidstaten binden. De regering gaat er voorshands van uit dat die acties binnen de justitiepijler veeleer algemene beleidsbepalingen en beleidsaanbevelingen zijn, die nader door de lidstaten, ieder voor zich, zullen worden ingevuld. Wij zien voorshands niet dat er gemeenschappelijke acties zullen komen die naar hun inhoud een ieder rechtstreeks zullen binden. Die zullen zelfs niet volkenrechtelijk bindend zijn. Maar nogmaals, er is onzekerheid op dit punt. Ik kom hierop nog terug naar aanleiding van een amendement van de heer Van der Linden.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik neem aan dat u zich gebonden acht als u met de andere partners een gemeenschappelijke actie onderneemt?

Staatssecretaris **Dankert**: Dat neem ik ook aan. Maar ik noemde al het punt: volkenrechtelijk bindend.

De heer **Van der Linden** (CDA): Dat is juist. Maar het gaat hier om de binding die wordt aangegaan en die consequenties heeft voor het beleid.

Staatssecretaris **Dankert**: Dat zou kunnen, ja.

Voorzitter! Een besluit tot vaststelling of ondertekening van het verdrag bindt het Koninkrijk in die zin dat nadien geen handelingen mogen worden verricht die tegen de doelstellingen van dat verdrag ingaan. Formeel wordt echter het Koninkrijk pas gebonden na de parlementaire goedkeuring en bekrachtiging. Dat is een discussie die, waar het de betrokkenheid van de Kamer betreft, op het ogenblik in een ander kader en meer generiek loopt. Daarnaast is er het punt van de besluiten ter uitvoering van de verdragen. Het is denkbaar, zoals bij Schengen, dat verdragen voorzien in de delegatie van besluitvorming aan de Raad en dat dergelijke raadsbesluiten mede betrekking hebben op

zaken die een voor ieder bindende verplichting schept. Dat soort besluiten vloeit dan uit het desbetreffende specifieke verdrag voort en uiteraard niet rechtstreeks uit artikel K.3. Dit waren enkele opmerkingen naar aanleiding van de bijdragen van de heer Eisma en van de heer Van der Linden.

Voorzitter! De regering heeft geen bezwaar tegen een wettelijke regeling volgens welke alle in de Raad te nemen besluiten die beogen het Koninkrijk te binden, met name voor zover het besluiten betreft die direct de burger raken, aan een voorafgaande instemmingsprocedure door de Staten-Generaal worden onderworpen. Dat blijkt ook uit de tekst van het bijgestelde amendement op stuk nr. 30. Daarbij valt vooral te denken aan uitvoeringsbesluiten van verdragen en eventueel aan daarvoor in aanmerking komende gemeenschappelijke acties.

Voorafgaande instemming met ondertekening van een verdrag, wat vervolgens weer achteraf parlementaire goedkeuring behoeft, staat onzes inziens op gespannen voet met de constitutionele taakverdeling tussen regering en parlement. Wel willen wij graag bevorderen dat het parlement goed op de hoogte wordt gehouden van de lopende onderhandelingen over verdragen, zodat met de gevoelens van het parlement tijdens die onderhandelingen goed rekening kan worden gehouden.

In antwoord op vragen van de heren Van der Linden en Eisma over het drugsbeleid, die verschillende regimes van het unieverdrag op dat punt en de discussie omtrent het Europese drugswaarnemingscentrum merk ik het volgende op. De regering wil met nadruk stellen, dat het uitgangspunt en de inzet in EG-kader gericht zijn en zullen blijven op het handhaven van het specifieke Nederlandse drugsbeleid. Dat houdt in dat er een goed evenwicht bestaat tussen enerzijds de gezondheidsaspecten in het EG-verdrag – zie artikel 129 – en anderzijds de rechtshandhaving door inachtneming van de justitie/binnenlandse zaken-pijler. De kern van het Nederlandse drugsbeleid is de preventie van drugsverslaving en de opvang van daaruit resulterende gezondheidsrisico's en maatschappelijke problemen. Dat beleid wordt door Nederland

geruime tijd in EG-verband uitgedragen. Doordat het drugsgebruik en het aantal drugsslachtoffers in ons land naar verhouding laag is, begint dat Nederlandse beleid meer waardering in het buitenland te krijgen. De regering juicht het dan ook toe, dat verslaving niet alleen in de bepaling inzake justitie en binnenlandse zaken is genoemd, maar dat de preventie van drugsverslaving, overeenkomstig het Nederlandse beleid, via toevoeging van een gezondheidsbeschermingsparagraaf aan het verdrag, in een specifieke gezondheidscontext is geplaatst.

Voorzitter! Waar het EG-beleid raakvlakken vertoont met datgene wat onder titel VI wordt geregeld, heeft de Commissie een initiatiefrecht. Het betreft dan bijvoorbeeld het voorkomen van drugsgebruik in de gevangenis. Als het echter gaat om onderwerpen die verband houden met de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde, bestaan overwegende bezwaren tegen het geven van een initiatiefrecht aan de Commissie, zoals de leden hebben kunnen lezen in de nota naar aanleiding van het eindverslag.

Voorzitter! Tot slot wil ik iets zeggen over het Europese drugswaarnemingscentrum. De discussie over de oprichting van het centrum is inderdaad niet gemakkelijk geweest. Over de zetel bestaat nog onduidelijkheid. Daarover is met de Kamer uitvoerig gesproken. In EG-kader wordt de discussie gevoerd op basis van het EG-verdrag en niet op basis van het unieverdrag.

De heer Eisma heeft een vraag gesteld over de verhouding tussen Schengen en de justitie/binnenlandse zaken-pijler, dus tussen Schengen en hoofdstuk VI, dat justitie en binnenlandse Zaken betreft. Het unieverdrag staat samenwerking op beperktere schaal, dus samenwerking à la Schengen, toe. In die gevallen waarin een onderwerp op het niveau van de Twaalf intergouvernementeel wordt geregeld, wijkt Schengen tenzij Schengen beter is dan een akkoord van de Twaalf. Bij het Asielverdrag van Dublin, dat de binnengrenzen kent, doet dat probleem zich bijvoorbeeld voor. Bij communautaire besluitvorming – ik denk aan bagage- en wapenrichtlijnen – wijkt Schengen altijd.

Voorzitter! Beleidsmatig is er wat Schengen betreft sprake van een ontwikkeling die gekenmerkt wordt door toetreding van steeds meer landen tot die groep. Deze week was Griekenland de negende lidstaat. Het blijft echter zeer de vraag of de drie overige lidstaten, gelet op hun interpretatieproblemen met artikel 8A, zullen toetreden. Wel is het zo, dat de Schengenlanden geen nieuwe initiatieven in gang zetten. Dat gebeurt steeds meer in het kader van de Twaalf. In dat kader wordt gesproken over bijvoorbeeld de harmonisatie van het asielbeleid en in dat kader wordt ook de immigratiediscussie gevoerd.

Voorzitter! Een aantal staten, die lid zijn van de EVA en die tot de Europese Gemeenschap willen toetreden, hebben hun belangstelling voor toetreding tot Schengen uitgesproken. Gelet op het feit dat het lidmaatschap van Schengen en het EG-lidmaatschap met elkaar verbonden zijn, zullen zij nog even moeten wachten, maar zij zijn uiteraard zeer welkom. Met hen is ook allerlei vooroverleg op dit punt gaande.

Voorzitter! De heren Van der Linden en Eisma hebben vragen gesteld over een aantal institutionele punten, zoals het aantal commissarissen en het ledental van het Europees Parlement. We hebben reeds aangegeven dat wij dit probleem graag dit jaar opgelost zien door toevoeging van 18 Duitse leden en door het benoemen van één commissaris per lidstaat. Wij hebben nog niet gemerkt, dat het Britse voorzitterschap initiatieven genomen heeft om dit jaar nog tot dat soort conclusies te komen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik begrijp dus goed, dat de Nederlandse regering zich op het standpunt stelt dat 18 leden toegevoegd moeten worden.

Staatssecretaris **Dankert**: Ik geloof dat dat de beste oplossing is in de huidige omstandigheden is, ook al is die niet fraai.

Voorzitter! De heer Weisglas heeft de problematiek van het vitaal belang ingeroepen om zich te kunnen onttrekken aan een meerderheidsbesluitvorming, waarop geen enkele parlementaire controle mogelijk is. Ik denk dat de proble-

matiek van het vitaal belang, de situatie in 1966 en de volslagen blokkade van besluitvorming in die periode, nog ernstiger is dan het gebrek aan parlementaire controle, ook al is het ene geen excuus voor het andere.

De heer **Weisglas** (VVD): Voorzitter! De staatssecretaris zegt dat de problematiek die kan ontstaan naar aanleiding van het kunnen inroepen van een vitaal belang nog ernstiger is dan de problematiek met de democratie. Dat is een subjectief oordeel, waar de staatssecretaris recht op heeft. Ik spreek hem ook niet meteen tegen. Ik heb de vraag ook alleen maar opgeworpen. Je blijft toch zitten met de buitengewoon onbevredigende situatie dat er op grote delen van wet- en regelgeving in de EG – ik kom daar toch nog een keer op terug – geen enkele parlementaire controle mogelijk is. De staatssecretaris zegt: vitaal belang is nog erger, dus daar leg ik mij bij neer. Maar dit kan toch niet de oplossing zijn?

Staatssecretaris **Dankert**: Neen, voorzitter, ik zeg niet dat ik mij daar bij neerleg. Ik zeg: ik zou vanwege dat probleem niet het vitaal belang in willen roepen maar proberen om door het versterken van de parlementaire controle het probleem inderdaad langs die weg op te lossen. Daar hebben wij zojuist over gesproken: wanneer proberen wij een IGC bijeen te roepen en wat proberen wij op meer formele wijze tot stand te brengen? Wij hebben geen verschil van mening over de urgentie van de versterking van de parlementaire controle. Integendeel! De vraag is alleen, los je dit op door het vitaal belang op te roepen? Ik denk dat je dan in de Gemeenschap buitengewoon veel schade zult veroorzaken.

Voorzitter! Wat de voorlichtingscampagne betreft, meende de heer Eisma dat de regering pas na de positieve uitkomst van het Franse referendum een begin gemaakt zou hebben met de voorlichting over de inhoud van het verdrag. Dat is niet helemaal waar. De plannen dateren uit de eerste helft van het jaar. Die zijn ook onmiddellijk na dit referendum opgestart. Alleen de onzekerheid over de uitslag van het Franse referendum heeft de zaak

enigszins vertraagd, omdat wij toch bang waren, te grote financiële risico's te lopen met brochures en dergelijke als wij onmiddellijk naar de drukker gegaan waren. Na de uitslag van het Franse referendum is ook die brochure tot stand gekomen en zijn de daarmee bijbehorende voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd.

De heer **Eisma** (D66): Waarom hoorden wij dat niet voor de zomervakantie toen wij hier een debat hadden over het Deense "neen"? Toen hebben wij gevraagd: komt er een voorlichtingscampagne? Ik heb het niet alleen maar over een folder, maar over die hele reeks bijeenkomsten in de provinciehoofdsteden. Waarom hoorden wij dat toen niet?

Staatssecretaris **Dankert**: Voorzitter! De voorlichtingscampagne omvat een aantal elementen: Postbus 51, u allen bekend, de brochure en de informatiebijeenkomsten. De informatiebijeenkomsten zijn er inderdaad in een iets latere fase bijgekomen is dan de twee andere. Dat is juist. Ik dacht alleen dat wij die twee andere elementen niet weg mochten poetsen.

Tot slot de beleidsterreinen in het EG-verdrag en het sociaal protocol. Ik begin weer met te verwijzen naar de verdragssystematiek. Een lidstaat is bevoegd, de EG is alleen bevoegd daar waar die bevoegdheden zijn toegekend. Daarnaast beschikt de EG over alle middelen die haar evenzeer expliciet zijn toegekend dan wel die zij, op grond van artikel 235 bijvoorbeeld, nodig denkt te hebben om de gestelde doelen te verwezenlijken. De methodiek van limitatieve toekenning van bevoegdheden met een iets ruimere keuzevrijheid ten aanzien van de middelen dwingt om zo goed mogelijk te omschrijven wat de Gemeenschap wel mag doen en binnen dat kader aan te geven wat haar verboden is. Dat geldt ook wanneer de lidstaten het gebruik van bepaalde middelen aan banden willen leggen. Dat is dan ook de methode die in Maastricht is gevolgd. Het maakt de tekst er inderdaad niet leesbaarder op, voorzitter, maar zeer nauwkeurig wordt aangegeven waar het primaat van de lidstaten ligt door hantering van begrippen als: het optreden van

de Gemeenschap ondersteunend aan dat van de lidstaten, de Gemeenschap bevordert de samenwerking tussen lidstaten of, zoals op een ander punt, de Gemeenschap houdt bij haar optreden uit hoofde van andere bepalingen van het verdrag rekening met culturele aspecten. Zo wordt ook met zoveel woorden gesproken van "volledige eerbiediging van de verantwoordelijkheid van de lidstaten van het onderwijs en de opzet van het onderwijsstelsel en van culturele en taalkundige verscheidenheid". Zoals gezegd worden deze voorschriften in hun draagwijdte versterkt door de algemene kwalitatieve doelstelling die nu in artikel 2 aan de Gemeenschap is gegeven. Ze worden ook versterkt door het gebruik van het subsidiariteitsbeginsel.

Ik maak een enkele inhoudelijke opmerking op dit punt. Alle water van de zee wast niet weg dat er dwarsverbanden bestaan tussen economie en de kwaliteit van ons bestaan. Cultuur, onderwijs en gezondheid zijn ieder voor zich sectoren met invloed op het economisch bestel in de lidstaten. Omgekeerd zal het onderwijs bij het opleiden van de jongere generatie willen inspelen op de ontwikkelingen in Europa. Volksgezondheid is gebaat bij grensoverschrijdende samenwerking op een veelheid van terreinen. Ik denk bijvoorbeeld aan de research. Ook dan blijven de lidstaten primair verantwoordelijk voor hun beleid. Zij hebben alle baat bij beleidscoördinatie en beleidsondersteuning. Geen harmonisatie, wel coördinatie. De Gemeenschap erkent in het Verdrag van Maastricht de waarde van de stelling die ik aan het vroegere partijprogramma van een andere partij ontleen: niet bij brood alleen. Zij zal dienovereenkomstig handelen en daarbij de nationale beleidsruimte van de lidstaten en regio's maximaal respecteren.

Ik kom op de sociale dimensie. Op dit gebied is het nadrukkelijk niet de primaire doelstelling, zoals bij onderwijs en cultuur, om het hele sociale terrein te vrijwaren van de effecten van de economische integratie. Integendeel. De Gemeenschap zelf streeft er al een tijd naar, de sociale dimensie te verwezenlijken. Het is niet anders dan betreurenswaardig dat het Verenigd Koninkrijk die rit in het Verdrag van

Maastricht niet heeft willen meemaken. De ervaringen met het sociale Europa zijn tot nog toe bescheiden, maar daarom nog niet ongunstig.

Arbeidsveiligheids- en gezondheidsvraagstukken zijn op communautair niveau in de afgelopen jaren met succes behandeld. Dat is echter niet voldoende bij een verder voortschrijdende economische integratie. Zo moet de betrokkenheid van sociale partners bij de beleidsvoering op het Europese niveau aanzienlijk toenemen. Het sociale protocol biedt daarvoor de ruimte. Zo moet ook uitzicht bestaan op de totstandkoming van medezeggenschapsregelingen op Europees niveau. Het eerste artikel van de sociale overeenkomst van de Elf geeft een duidelijk inzicht in waar het om gaat. Gemeenschap en lidstaten hebben beide, ieder binnen de eigen verantwoordelijkheden, tot taak de werkgelegenheid te bevorderen, de levens- en arbeidsomstandigheden te verbeteren en een adequate sociale bescherming te verzekeren. Verder gaat het om een sociale dialoog en om de ontwikkeling van menselijke hulpbronnen. In de te treffen maatregelen moet rekening worden gehouden met de verscheidenheid van nationale gebruiken, met name op het gebied van de contractuele betrekkingen, en met de noodzaak om de concurrentiepositie van de economieën te handhaven.

Het is de bedoeling, te komen tot een symbiose van Gemeenschap en lidstaten, van sociaal beleid en economisch beleid, van overheden en sociale partners. Het gevonden evenwicht verdient stellig geen schoonheidsprijs, ook al door het niet meespelen van de Britten in deze paragraaf. De tekst ondermijnt echter geenszins de bevoegdheid van de lidstaten om aan de nationale stelsels van sociale zekerheid en bescherming een eigen vorm en inhoud te geven. De tekst zal de lidstaten met een niveau van sociale zekerheid en bescherming dat duidelijk negatief afwijkt, stimuleren bij de verdere opbouw van een systeem van sociale markteconomie. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat onder andere voor dit soort vraagstukken is voorzien in besluitvorming bij unanimiteit.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links):

De staatssecretaris zegt terecht dat bij verdere internationale economische samenwerking de bepalingen op sociaal terrein eigenlijk veel te beperkt zijn. Ziet hij nog een perspectief op de totstandkoming van minimumnormen op het gebied van sociale zekerheid?

Staatssecretaris **Dankert**: Ik kom daar nog over te spreken. Ik heb gezegd dat dit een zaak is die onderworpen is aan besluitvorming bij unanimiteit. De neiging bestaat namelijk niet om op die manier, dus door het optillen van het niveau van de laagste, grotere marges voor zichzelf te creëren in het proces, alhoewel een aantal noordelijke lidstaten daar wel voor gevoeld heeft. Met name de Denen hebben daarvoor gepleit. Ik durf op dit ogenblik echter niet te zeggen of dat op korte termijn tot besluitvorming zal leiden. De mogelijkheden zijn wel in het instrument Maastricht aanwezig, zij het voor de Elf.

Mevrouw **Brouwer** (Groen Links): Van wie zou evenwel het initiatief moeten uitgaan om de discussie over de minimumnormen weer op gang te brengen?

Staatssecretaris **Dankert**: Ik denk dat dat initiatief vanzelf komt, bijvoorbeeld als de problematiek van de beleidsconcurrentie tot zo'n initiatief dwingt.

Voorzitter! Misschien is het goed om nu eerst iets te zeggen over het element van de beleidsconcurrentie dat ook door de heer Eisma aan de orde is gesteld. Dat gevaar is er, maar de fractie van D66 is het oneens met de conclusie van de regering dat grote delen van het sociale beleid blijvend vanuit de lidstaten gevoerd kunnen worden. Zoals ook reeds in de aanloop naar Maastricht is aangegeven, was de regering voorstander van een vergroting van de mogelijkheden om op sociaal terrein Europees beleid te voeren. Vernieuwing van de mogelijkheden tot het voeren van sociaal beleid was nodig om de stagnatie op een aantal dossiers in de Raad van ministers te doorbreken en om, waar nodig, de gevolgen van beleidsconcurrentie op sociaal terrein door middel van communautaire wetgeving tegen te gaan. Dat het communautaire instrumentarium

op sociaal terrein is verbreed, betekent evenwel niet dat nu ook uitputtend van de nieuwe mogelijkheden gebruik moet worden gemaakt. Het subsidiariteitsbeginsel is en blijft ook op sociaal terrein bij uitstek relevant ter beoordeling van de vraag of communautaire regelgeving geboden is.

De heer Eisma vraagt zich verder af waarom de regering het eigen stelsel van sociale zekerheid denkt te kunnen handhaven, als de beleidsconcurrentie tussen de lidstaten toeneemt als gevolg van de totstandkoming van de interne markt. Dat is in feite het probleem, waar ook mevrouw Brouwer net op doelde. Wij hebben in Nederland een hoge arbeidsproductiviteit als gevolg waarvan de arbeidskosten per eenheid produkt relatief laag liggen in vergelijking met de overige lidstaten. Het is juist die combinatie van factoren die de regering tot de conclusie leidt dat wij het niveau van ons stelsel van sociale zekerheid in ieder geval langer zullen kunnen handhaven dan de meeste andere lidstaten. Overigens gaan wij er wel van uit dat de ontwikkeling van de economieën van de lidstaten als gevolg van de totstandkoming van de interne markt een groei te zien zal geven en dat als gevolg van de interne markt in ieder geval geen directe noodzaak tot aanpassing naar beneden zal ontstaan.

Dat betekent niet dat wij niet met elkaar in Nederland op een gegeven moment tot de conclusie kunnen komen dat een aanpassing van het stelsel wenselijk is. Dat zal echter in hoge mate afhangen van een weging van onze interne omstandigheden, zoals wij dat tot nog toe ook altijd hebben gedaan. Belangrijke factoren daarbij blijven de afstemming van de loonkosten op de produktiviteit en de relatie tussen de gewenste collectieve-lastendruk en hetgeen voor een bepaald niveau van collectieve-lastendruk wordt terugontvangen. De heer Leerling vroeg in dit verband of er een verschil bestaat tussen het vaststellen van een minimumniveau en de introductie van een minimumbescherming. Dat verschil bestaat niet. Het is althans geen wezenlijk verschil.

De heer Van der Linden sprak van zijn teleurstelling over de Britse houding. Ik ben het met de CDA-fractie eens, als zij stelt dat het

teleurstellend is dat het Verenigd Koninkrijk niet heeft willen meedoen aan de sociale paragraaf. Dit was echter het maximaal haalbare. Wat dat betreft, stelt het resultaat tevreden. Institutioneel is het resultaat niet fraai, maar – de heer Weisglas had het hier ook over – het is wel zo dat de gemeenschapsinstellingen als Hof, Commissie en Parlement normaal functioneren bij de behandeling van voorstellen onder de sociale paragraaf. De Britse Europarlementariër stemt dus mee. De Britse commissaris doet ook mee aan de introductie van voorstellen. Alleen in de Raad is de situatie anders.

Verschillende fracties hebben zich uitgelaten over de milieubepalingen. Dat levert een nogal genuanceerd beeld op. Ik zal de eerste zijn om te beamen dat dit beeld ook bij de regering bestaat. Wij hadden wel wat meer gewild, maar er was niet meer. Toch mogen de zegeningen best geteld worden. Milieu is als beleidsterrein in artikel 3 opgenomen. In principe is er nu sprake van besluitvorming bij meerderheid, terwijl er voordien eigenlijk alleen maar sprake was van besluitvorming bij unanimité, tenzij men het via artikel 104A speelde. Er is een versterkte positie van het Europees Parlement en er is een versterkte doorwerking naar andere beleidsterreinen.

De heer Van der Linden is ingegaan op de vraag in hoeverre nationaal een verdergaand milieubeleid zou moeten worden gevoerd dan dat van de Gemeenschap. Die benadering is een goede: een verdergaand beleid als daar specifieke redenen voor zijn. Ook ik zie een Europees milieubeleid van twee snelheden niet als ideaal, maar wij moeten toch rekening houden met het feit dat er een onderscheid in omstandigheden is in de verschillende delen van Europa – dat speelt met name een rol bij de verhouding tussen Noord en Zuid in Europa – zodat als een overgangsmaatregel zo'n differentiatie van belang kan zijn. Ik wijs erop dat het cohesiefonds mede bedoeld is om als het ware te helpen bij het overwinnen van de neiging van een aantal zuidelijke landen om niet mee te gaan in het milieubeleid.

Dan de teleurstelling: geen "duurzame ontwikkeling", maar

slechts "duurzame groei" in de tekst van het verdrag. Ik kan de heer Eisma niet tevreden stellen waar hij mij verzocht om de heer Alders te laten bevestigen dat er een wezenlijk verschil tussen deze begrippen bestaat. De heer Alders verblijft op het ogenblik namelijk in New York. In de beginselbepaling staat letterlijk: "een duurzame en niet-inflatoire groei met inachtneming van het milieu". Er is dus niet zomaar sprake van duurzame groei, al wordt het in de praktijk zo nog wel eens omschreven. Wij hadden natuurlijk de voorkeur gehad om te spreken van "duurzame ontwikkeling". Wij zullen ook vasthouden aan dat begrip, maar het verschil is dermate klein dat het mij niet verstandig lijkt om er een negatief punt van te maken. Het geeft in ieder geval goed aan dat milieu randvoorwaarde is voor groei.

De heer Eisma vroeg of de CITES-verordening niet beter op artikel 130S gebaseerd kan worden. Voor de regering telt niet zozeer de wetgrondslag als wel de inhoud. Een vergaande uniforme regeling met betrekking tot het verkeer is van belang. Daarom verdienen de artikelen 100A en 113 de voorkeur. Daarnaast is het van wezenlijk belang dat de bevoegdheid behouden blijft om verdergaande nationale maatregelen te nemen voor de bescherming van inheemse soorten in eigen land. Dat kan door middel van artikel 100A, lid 4. Het voorstel van de Commissie voorziet in die mogelijkheid.

Mevrouw Brouwer schetst een nogal negatief beeld, althans op een aantal punten van de milieuparagraaf. Zeker, de zaken waarvoor unanimité vereist is, te weten ruimtelijke ordening, energie en belastingen, zijn van niet te onderschatten belang. Het gaat echter te ver om te stellen dat het Europese milieubeleid zonder deze onderwerpen geen zoden aan de dijk kan zetten. Ik denk aan de afvalproblematiek, de water-, bodem- en luchtverontreiniging en de natuurbescherming, voor zover niet vallend onder de ruimtelijke ordening, waar zeer aanzienlijke mogelijkheden aanwezig zijn. Bovendien, het is nu besluitvorming bij meerderheid als regel en besluitvorming bij unanimité als uitzondering. Ook over de doorwerking van het milieubelang bij

andere beleidsterreinen ben ik wat minder negatief dan mevrouw Brouwer. Niet voor niets staat in artikel 130R, lid 2, dat de eisen ter zake van milieubescherming en het bepalen en uitvoeren van gemeenschapsbeleid op andere gebieden moeten worden geïntegreerd. Ik houd vast dat dit stringenter is dan de bestaande tekst. De regering zal er voor zorg dragen dat die verplichtingen ook in de praktijk worden gebracht. Wij doen dat bijvoorbeeld al in het kader van de discussie over de vormgeving van de verordening voor het cohesiefonds.

De heren Van Dis, Van Middelkoop en Leerling zijn teruggekomen op het advies van de Onderwijsraad, waar de minister van Onderwijs op 26 oktober 1992 al op gereageerd heeft. Voorzitter! Er mag geen misverstand over bestaan over de volledige verantwoordelijkheid van de lidstaten voor de inhoud van het onderwijs en de opzet van het stelsel. Actieprogramma's en subsidies van de EG treden niet in de verantwoordelijkheid van de lidstaten op het terrein van het onderwijs. Het gaat steeds om het bevorderen van de samenwerking tussen instellingen en het uitwisselen van studenten, leerlingen en personeel, waarbij vrijwilligheid en additionaliteit kenmerkend zijn. Naar het oordeel van de regering is er een adequate afbakening van nationale en Europese bevoegdheden in het verdrag.

De heer **Leerling** (RPF): Kan de staatssecretaris alsnog reageren op mijn vraag wat verstaan moet worden onder de ontwikkeling van een gemeenschappelijke dimensie in het onderwijs? Wat moet ik mij daarbij voorstellen?

Staatssecretaris **Dankert**: Een gemeenschappelijk dimensie kan gevormd worden door uitwisselingsprogramma's, zoals Erasmus. Ook kan gedacht worden aan het aan de orde stellen van Europa in het onderwijs. De heer Van der Linden heeft daarover gesproken. Een en ander hoeft niet tot dezelfde leerboeken te leiden. Het gaat meer om het vinden van eenzelfde soort benadering. Dergelijke zaken zijn volstrekt aanvullend op de nationale competentie op het gebied van onderwijs.

De heer **Leerling** (RPF): Die dimensie heeft dus geen betrekking op richting en inrichting om in onze terminologie te spreken.

Staatssecretaris **Dankert**: Er is absoluut geen sprake van overtreding van de Grondwet.

Voorzitter! Vrijwel alle fracties zijn ingegaan op de sector van de cultuur. Wij hebben geprobeerd, in de memorie van antwoord en in nota naar aanleiding van het eindverslag aan te geven dat naar onze opvatting de bevoegdheidsverdeling in het cultuurartikel afdoende is, ook al door de impliciete subsidiariteitswerking en de nogal zware besluitvormingsprocedures op grond van artikel 128.

Dat zijn twee elementen die ik minstens zo belangrijk vind als het ene dat door de heer Van Dis werd genoemd, namelijk rekening houden met de culturele aspecten. De tekst en uitleg die de regering in artikel 128 heeft willen geven, is wat mij betreft gelijk aan de woorden die de heer Weisglas in dit verband bezigde. Voor hem geldt dat met betrekking tot het cultuurbeleid de primaire verantwoordelijkheid bij de lidstaten blijft en dat EG-bemoeienis op dit punt slechts gericht is op de bevordering van de samenwerking tussen lidstaten daar waar nodig op grond van duidelijke criteria voor kerntaken van de Europese Gemeenschap.

Voorzitter! Er is gesproken over de afperking van de noodzakelijke bevoegdheden van de Gemeenschap inzake de volksgezondheid. Artikel 129 is daar duidelijk over. Hierin gaat het om de bevoegdheid inzake gezondheidsbescherming en preventie van ziekten, en niet om de gezondheidszorg. De organisatie, inrichting en financiering van de zorg blijven nationale aangelegenheden. Dit artikel was nodig omdat een hoog niveau van bescherming al een wezenlijk onderdeel is van de interne markt. Ik wijs op de wetgeving ten aanzien van levensmiddelen, geneesmiddelen, medische hulpmiddelen en gezondheidsvoorschriften voor vlees. Tegelijkertijd ontbrak in het verdrag tot nu toe de expliciete aandacht voor de gezondheid.

Daarnaast kan preventie van ziekten in bepaalde gevallen in EG-verband doelmatiger zijn dan nationaal. Ik wijs op de bestrijding

van kanker en van hart- en vaatziekten. Deze ziekten betreffen een problematiek die dermate omvangrijk is dat met vereende en verenigde krachten een efficiëntere aanpak mogelijk is. Stimuleringsmaatregelen krachtens artikel 129 bieden de basis voor een Europees gezondheidsbeschermings- en preventiebeleid. De harmonisatie van de regelgeving is, net als bij de artikelen met betrekking tot onderwijs en cultuur, uitgesloten.

Voorzitter! De heren Weisglas en Melkert hebben een aantal opmerkingen gemaakt over Delors-2, waarop ik nu zal ingaan. De wonderen zijn de wereld nog niet uit en wij hebben nog zes weken tot Edinburgh om tot besluitvorming te komen, maar ik sluit niet uit dat Delors-2 op dat moment nog niet beslissingsrijp is. Het voorzitterschap heeft de laatste maanden namelijk bewust enige vertraging voor lief genomen door de onderhandelingen vooral op technisch niveau te voeren. In de aanloop naar Edinburgh zou de aandacht van Londen zich meer kunnen richten op de ratificatiedebatten in Westminster en de invloed daarvan dan op de onderhandelingen over Delors-2.

De regering is het niet eens met het negatieve oordeel van de VVD-fractie over het cohesiefonds. Het Verdrag van Maastricht bevestigt de solidariteit tussen de lidstaten, ook op het financiële vlak. De in het verdrag voorziene oprichting van het fonds is als uitdrukking van dit beginsel te beschouwen. Het is bedoeld voor de armste landen, terwijl een belangrijk deel van de structuurfondsen voor meer dan de helft ten goede komt aan de rijkere landen. Onder andere om die reden is de regering er voorstander van, dat de structuurfondsen na de forse stijgingen in de afgelopen jaren in het kader van Delors-2 reëel worden gestabiliseerd. Voorts geldt voor het cohesiefonds – een punt dat ook door de heer Melkert is genoemd – naar onze opvatting macro-economische conditionaliteit. Dat betekent dat de landen die van het fonds willen profiteren, voortgang dienen te maken met de economische convergentie. Dat is ook een waarborg dat er geen hulpafhanke-lijkheid wordt geschapen.

Voorts moet in het oog worden gehouden dat, anders dan de struc-

tuurfondsen, het cohesiefonds beperkte doelstellingen kent, namelijk steun voor milieumaatregelen voor de armste lidstaten, die daar onevenredig zware lasten voor moeten dragen en de steun voor de aanleg van een vervoersinfrastructuur, waar natuurlijk ook de rijkere lidstaten van profiteren. In het licht van de verwijzing van de VVD-fractie naar de Rekenkamer laat ik niet onvermeld dat wij ons in het overleg over Delors-2 sterk maken voor een aanzienlijke verbetering van de kwaliteitsbewaking ten aanzien van projecten zowel in het kader van structuurfondsen als in het kader van het cohesiefonds.

Voorzitter! Het cohesiefonds zal openstaan voor lidstaten met een BMP per capita van minder dan 90% van het EG-gemiddelde die een programma hebben dat leidt tot het voldoen aan de convergentievoorzwaarden van artikel 104C van het verdrag. Over de inhoud van de verordening waarin de vormgeving van het cohesiefonds moet worden opgenomen, wordt momenteel in het kader van Delors-2 onderhandeld. Het zou volgens de Europese Raad van Lissabon begin 1993 moeten worden ingesteld. Mede in het licht van de ervaringen in de bestaande fondsen zet Nederland ook ten aanzien van het cohesiefonds in op kwaliteitsbevordering, onder andere door gedetailleerde criteria voor de goedkeuring van de projecten en regels van ex ante- en ex post-evaluaties alsmede regels van financiële controle.

Dan tot slot de problematiek van artikel 8A inzake het burgerschap van de unie. De heer Jurgens heeft terecht het belang van het verdragsgedeelte inzake het Europese burgerschap onderstreept. Ook wij zijn van mening dat de Europese burger gediend is met een recht op vrij reizen en verblijven in ander lidstaten binnen de Gemeenschap. De geachte afgevaardigde heeft ook de vraag aan de orde gesteld in hoeverre er op artikel 8A van het unieverdrag rechtstreeks door de burger voor de nationale rechter een beroep kan worden gedaan. Zoals wij al in de memorie van antwoord en in de nota naar aanleiding van het eindverslag hebben aangegeven, is de regering van oordeel dat aan artikel 8A van het verdrag geen rechtstreekse werking kan worden

toegekend. Daar de bepaling namelijk een duidelijk recht voor de burger bevat inzake het vrij reizen en verblijven op het grondgebied van de lidstaten, kan de uitoefening van dit recht ingevolge de verdragstekst afhankelijk worden gemaakt van de beperkingen en voorwaarden die in het verdrag zelf dan wel in de voorschriften ter uitvoering daarvan zijn of worden vastgesteld.

Dat betekent dat het recht inzake vrij reizen en vrij verblijf niet een onvoorwaardelijk karakter heeft. Steeds zal de uitoefening van het recht gezien moeten worden in samenhang met andere relevante bepalingen van het verdrag, van relevante verordeningen of van richtlijnen. Wat de huidige stand van de gemeenschapswetgeving betreft, valt hier in het bijzonder te denken aan de voorschriften van de bestaande verordeningen en richtlijnen met betrekking tot het verkeer van werknemers, zelfstandigen, dienstverleners en dienstontvangers zoals toeristen, maar ook aan de richtlijnen 90/364, 90/365 en 90/366, waarin de voorwaarden zijn opgenomen waaraan het vrije verkeer van economisch niet-actieve onderdanen van de Gemeenschap kan worden onderworpen.

Al met al is de regering van oordeel dat artikel 8A niet voldoet aan de criteria, zoals die in de jurisprudentie van het Hof ontwikkeld zijn met betrekking tot de rechtstreekse werking van gemeenschapsrecht. Ingevolge deze doctrine moet het gaan om rechten of verplichtingen welke naar hun inhoud duidelijk en onvoorwaardelijk zijn en waarbij de lidstaten, wanneer uitvoeringsmaatregelen zijn voorzien, geen beleidsvrijheid wordt gelaten. Die criteria zijn in de jurisprudentie van het Hof gehanteerd zowel ten aanzien van de verdragsbepalingen als ten aanzien van de afzonderlijke bepalingen over richtlijnen.

De bijzondere omstandigheid dat de uitoefening van het recht op vrij reizen en verblijf ingevolge de verdragstekst zelf afhankelijk kan worden gemaakt van zekere beperkingen en voorwaarden, maakt dat artikel 8A moeilijk als een voorschrift met rechtstreekse werking kan worden aangemerkt. Dat laat natuurlijk onverlet dat in casu relevante verordeningen naar hun aard rechtstreeks toepasselijk zijn en

dat bepalingen van afzonderlijke richtlijnen wel degelijk rechtstreeks werkend kunnen zijn.

Voorzitter! De regering tekent ten slotte aan dat het laatste woord in deze discussie over de rechtstreekse werking van artikel 8A niet bij haar maar bij de rechter, met name bij de onafhankelijke rechter in Luxemburg, berust. Ik neem aan dat die rechter in de komende maanden met dat probleem zal worden geconfronteerd.

De voorzitter: Wanneer gaat u nog in op de vragen ter zake van de openbaarheid van de ministerraad?

Staatssecretaris Dankert: Voorzitter! Bij de besprekingen in de ministerraad kunnen vier fasen worden onderscheiden. Ik noem allereerst de algemene oriënterende discussies over bijvoorbeeld groenboeken of beleidsprogramma's, zoals die onder andere in de verklaring van Birmingham zijn genoemd. Daarnaast is er de beginfase van de behandeling van wetgevingsvoorstellen. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan een eerste inhoudelijke reactie op de presentatie van commissievoorstellen en aan het subsidiariteitsdebat. Voorts noem ik de eigenlijke onderhandelingsfase en de slotfase: de definitieve besluitvorming, de stemming en de stemverklaringen.

Voorzitter! Onderzocht wordt momenteel wat de merites zijn van de openbaarmaking van elk van deze fasen, waarbij de eerste expliciet in de verklaring van Birmingham wordt gesuggereerd. In antwoord op de vragen van de CDA-fractie wil ik zeggen dat de regering positief staat ten opzichte van de mogelijkheid van openbare discussies van de Raad, zeker als het algemene en oriënterende debatten betreft. Ik wil welwillend bezien of het zinvol is dat ook de begin- en eindfase van een raadsdebat in het openbaar kunnen plaatsvinden. Ten aanzien van de onderhandelingsfase heb ik buitengewoon sterke aarzelingen. Die aarzelingen heeft de regering in een eerder stadium kenbaar gemaakt. Die bedenkingen blijven bestaan.

Openbaarmaking van deze fase verplaatst niet alleen de werkelijke onderhandelingen naar wandelingen en achterkamers, zij bemoeit ook het onderhandelingsproces

zelf. Regeringen doen niet graag pijnlijke concessies voor het oog van de camera. Ik moet overigens wel onderstrepen dat tot nu toe in de discussies in Brussel, sinds de Europese Raad in Birmingham, is gebleken dat er sprake is van een duidelijke aarzeling bij andere regeringen ten aanzien van enigerlei openbaarheid. Hier ligt een taak weggelegd voor de nationale parlementen en voor de "Assisen", die mevrouw Brouwer misschien ook voor dat doel zou kunnen inschakelen. En ik herhaal de Nederlandse opstelling: tegen de oriënterende fase zeggen wij "ja" en in de begin- en de eindfase nemen wij een inspanningsverplichting op ons om tot grote openbaarheid te komen, maar wat de tussenfase, de echte onderhandelingsfase betreft: voorzitter, het spijt mij zeer, maar het blijft "nee".

De heer **Van der Linden** (CDA): Voorzitter, ik gun de regering graag haar aarzelingen bij de onderhandelingsfase en ik zou willen vaststellen dat de staatssecretaris het politiek wenselijk acht dat de Nederlandse regering zich inzet, ook tegenover andere landen, om de rest openbaar te maken. Dit vind ik een forse stap vooruit en wij zijn er verheugd over.

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter, omdat de Kamer bijna zes uur gesproken heeft, durf ik het bijna niet te zeggen, maar er zijn twee zaken waarover de Kamer waarschijnlijk een oordeel gevraagd zal worden en waarop de staatssecretaris nog niet is ingegaan. In het eerste geval gaat het om de rol van het Hof van Justitie in de K-sector en in het tweede om een amendement over het weghalen van de verklaringen uit de goedkeuringswet.

Staatssecretaris **Dankert**: Wat het tweede betreft, wij zouden er de voorkeur aan geven als het amendement beperkt bleef tot de eerste twee onderdelen, zodat het derde zou moeten vervallen.

De heer **Jurgens** (PvdA): Het amendement heeft maar twee onderdelen, dus dat is een probleem.

Staatssecretaris **Dankert**: Het spijt me, dit haalde ik nog uit mijn oorspronkelijke tekst. U heeft dus al

gedaan wat ik graag zou zien.

En wat het eerste betreft, in beginsel is daarbij geen sprake van een rol voor het Hof van Justitie. De Raad kan besluiten om in het kader van het verdrag het Hof een rol toe te kennen. In feite is het dezelfde discussie als die naar aanleiding van Schengen. Die situaties zijn volstrekt met elkaar te vergelijken.

De heer **Jurgens** (PvdA): In dit geval heeft het verdrag een opening geboden om gebruik te maken van de rechtsmacht van het Hof. Het was de bedoeling van de heer Eisma, de heer Van der Linden en van mij dat de regering actief zou proberen, daar inhoud aan te geven.

Staatssecretaris **Dankert**: Zeker, maar dat vergt een unaniem besluit van de Raad om de positie van het Hof veilig te stellen in de tekst van het verdrag.

De heer **Eisma** (D66): Voorzitter, was de staatssecretaris nog van plan, te reageren op mijn opmerking over het betrekken van de Visegrad-landen bij Europa? Of is het mij ontgaan?

Staatssecretaris **Dankert**: Ik meen dat de minister van Buitenlandse Zaken daarop ingegaan is.

De heer **Eisma** (D66): Nee, in ieder geval niet expliciet.

Minister **Van den Broek**: Niet op de Visegrad-landen, maar ik herinner me dat de heer Eisma in de eerste plaats had gevraagd, in hoeverre er een plaats voor deze landen in het Europees Parlement zou kunnen worden ingeruimd. Dat lijkt mij in ieder geval een zaak voor het Europees Parlement zelf. En vertegenwoordiging in de Raad lijkt mij erg moeilijk voor landen die geen lid van de EG zijn. Maar ik wijs de heer Eisma erop dat er nog onlangs een ontmoeting heeft plaatsgevonden van het Britse voorzitterschap, naar ik meen zelfs van de Britse trojka op het hoogste niveau, met de counterparts van de Visegrad-landen. In die zin wordt er dus duidelijk inhoud gegeven aan contacten op hoog niveau tussen die landen en de EG. En ten slotte kan ik zeggen dat ook de Benelux zich op dit punt niet onbetuigd laat door

middel van geregelde bijeenkomsten met ministers van de Visegrad-landen.

De heer **Eisma** (D66): Betekent dit nu dat de regering de suggestie van de heer Andriessen inzake het toekennen van de "B-status" aan die landen afwijst?

Staatssecretaris **Dankert**: Die mogelijkheid lijkt mij op het ogenblik niet aan de orde, om de doodeenvoudige reden dat er nu een associatie-akkoord is. Wij zijn bezig met een politieke dialoog op basis van dit akkoord. Op de bijeenkomst die deze week in Londen is gehouden, hebben wij ook geprobeerd om die dialoog te ontwikkelen. Dit betekent dat het toch iets meer is dan een associatie-akkoord en het dekt ongeveer de problemen die EG-commissaris Andriessen verleden jaar geschetst heeft, maar in een andere structuur.

De vergadering wordt vijf minuten geschorst.

Minister **Kok**: Voorzitter! Mijn grote bewondering gaat met terugwerkende kracht uit naar de fracties van het CDA en de VVD die aan het eind van 1982 met een perfect gevoel van timing erin geslaagd zijn om de formatiebesprekingen op een zodanig moment te beëindigen dat de minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken vandaag precies tien jaar geleden hun werkzaamheden in die functie hebben kunnen beginnen. Dat ik mij samen met twee jubilarissen achter de tafel bevind, levert natuurlijk veel voordelen op. Bovendien ben ik u dankbaar, voorzitter, dat u mij volledig hebt laten delen in het presentje dat u hun vanochtend hebt aangeboden: een langdurige en intensieve bespreking van het Verdrag van Maastricht.

Ik beperk mij uiteraard in de beantwoording tot het EMU-deel. Ik zal trachten, onder dankzegging aan de Kamer voor de inbreng in eerste termijn, op een aantal hoofdpunten in te gaan en de gevraagde informatie te verstrekken.

Het EMU-gedeelte van het Verdrag van Maastricht is te beschouwen als de uitkomst van een langdurig

voorbereidingsproces en van moeizame onderhandelingen tot in de laatste maanden, weken en zelfs dagen voor Maastricht. Ik kan dat bevestigen. Dat langdurige voorbereidingsproces is al begonnen met de werkzaamheden van het comité-Delors in 1988. Ook in eerste termijn is gezegd, dat het begin van veel eerder dateert; het wortelt in de Europese monetaire samenwerking zoals die in de jaren zestig was beoogd en vanaf het begin van de jaren zeventig vorm kreeg. Al degenen die het grote debat in de afgelopen tijd hebben gemist, hebben de kans op een monetaire samenwerking erg lang laten liggen. Maar ik moet er onmiddellijk aan toevoegen dat het met de huidige stand van zaken en het tijdspad voor de komende jaren ineens heel erg concreet is. Het proces dat ongeveer twintig jaar geleden begonnen is, mondt bij aanvaarding van het verdrag over vijf tot zeven jaar toch uit in een volwaardige Economische en Monetaire Unie. Daaraan wordt stap voor stap vorm en inhoud gegeven, straks te beginnen met de overgang naar de tweede fase. Daarin wordt ook het Europees monetair instituut opgericht op 1 januari 1994.

De unie zal er op hoofdlijnen komen uit te zien, zoals Nederland dat steeds in het overleg heeft gebracht: één munt en één centraal monetair beleid, uitgevoerd en bepaald door een onafhankelijke Europese centrale bank met een solide beleid, gericht op prijsstabiliteit, alsmede een Monetaire Unie met een stevige verbinding met de economische poot, de gemeenschappelijke markt en de geconvergeerde nationale economieën die een duurzame eenwording ook werkelijk mogelijk maken.

Naast die verbinding tussen de "E" van de Economische Unie en de "M" van de Monetaire Unie zijn er volgens mij twee andere belangrijke samenhangen. Allereerst noem ik de samenhang tussen het proces en de uiteindelijke uitkomst. Het einddoel is inderdaad gediend met een voorgeschreven proces van voorbereiding. Ook dat proces van convergentie heeft niet voldoende inhoud en zal de lidstaten niet voldoende prikkelen, als ook niet vaststaat dat het uitmondt in het doel van één munt, één bank en één monetair

beleid. Anders gezegd: het onomkeerbare karakter van het proces dat met de ratificatie van het verdrag wordt ingezet, is essentieel.

Een tweede samenhang is die tussen de Economische en de Monetaire Unie enerzijds en het bredere geheel van de Europese unie anderzijds. Er zijn soms kritische geluiden te horen en ook in deze Kamer gehoord aan het adres van de Economische en Monetaire Unie zelve. Ik kom daar uiteraard straks nog over te spreken. Soms zijn ook pleidooien gehouden voor het wel tot stand brengen van de Economische en Monetaire Unie onder gelijktijdige ontkoppeling van het bredere en dieper liggende proces van politieke samenwerking en integratie in Europa. Ik ben geen voorstander van een dergelijke ontkoppeling; de Economische en Monetaire Unie heeft inderdaad haar eigen intrinsieke voordelen. Er is ook een vloeiende lijn vanuit het verleden van de Europese Economische Gemeenschap naar de Europese Gemeenschap, van de markt, de uitbouw daarvan, het witboek in 1992 na de Economische en Monetaire Unie – een logisch gevolg op dat proces – maar tegelijkertijd ook een logisch onderdeel van de Europese unie en vandaar uit ook een onderdeel van een verder proces, inclusief een nadere geografische verbreding van de Europese Gemeenschap in de toekomst.

Voorzitter! De afgelopen maanden zijn gekenmerkt door een aantal onvoorziene en elkaar nogal versterkende omstandigheden en factoren. Ik doel op de politieke onzekerheden rondom ratificatie – een ieder bekend – op de economische stagnaties in belangrijke economische actoren buiten Europa maar ook in delen van de EG, op de vertraging en de verslapping van de economische conjunctuur en op de monetair onrust, de monetair instabiliteit. Vele sprekers hebben mij ook om enig commentaar gevraagd op die onrust en op de gevolgen die dat al dan niet zou hebben in de analyse voor het verdere proces op weg naar de Economische en Monetaire Unie. In mijn ogen heeft de recente onrust op de financiële markten heel duidelijk aangegeven hoe nodig het is, dat wij op weg naar fase 3, de eindfase van de EMU, inhoud geven in de diverse

landen aan economische convergentie, aan het orde op zaken stellen in eigen huis, aan het waar dat kan en nodig is verder naar elkaar toegroeien en aan het tot stand brengen van aanpassingen, ook als het gaat om wisselkoersverhoudingen. Ik mag erop wijzen, dat het EMS mede gebaseerd is op afspraken van Basel-Nyborg indertijd gemaakt. Essentiële onderdelen van die afspraken zijn tijdige koersaanpassingen en ook het tijdig inzetten van het rente-instrument als dat nodig is.

De heer Melkert vroeg of er eigenlijk niet te lang gewacht is, ook met het bespreekbaar maken van herschikking, van een re-alignment in het kader van het EMS. Daar valt natuurlijk weinig over te bewijzen en misschien is de geschiedenis ook nog te vers. Ik heb zelf echter wel de indruk, dat een deel van de fors opgelopen spanningen in de loop van september en begin oktober met terugwerkende kracht toch ook wel daar zijn verklaring vindt waar je moet constateren, dat er inderdaad een zekere verlamming lag bij een aantal belangrijke landen die begin september met een wat andere houding misschien nog hadden kunnen bijdragen tot een soepeler herschikking, ook in de valutaverhoudingen. Zonder nu de bijdrage vanuit Nederland te leveren die ik de afgelopen maanden zo van de andere landen heb betreurd, namelijk het elkaar de schuld geven van bepaalde processen, moet ik toch in alle objectiviteit vaststellen, dat waarschijnlijk Italië en het Verenigd Koninkrijk op een cruciaal moment hun zwakte iets te zeer hebben onderschat. Die zwakte werd niet door Frankfurt als eerste veroorzaakt, maar was vooral thuis gelegen. Naast de invloed die de hoge Duitse rente had en heeft op de interne valutaverhoudingen in Europa, heeft het feit dat Frankrijk vóór het referendum van 20 september veel belang hechtte aan het zo lang mogelijk rust houden in de valutaverhoudingen, zeker ook een rol gespeeld. Een analyse makend van de ontwikkelingen rondom midden september en daarna, kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat de mate waarin de onrust en de instabiliteit zijn ontstaan, mede verband kan houden met het te lang en uiteindelijk toch vruchteloos proberen de

zaak kalm te houden. Dan slaat balans ineens heel snel en ver door. Er valt meer over te zeggen. Ik zou in ieder geval, als onderdeel van mijn analyse en daarbij kijkend naar de komen periode, van mijn kant willen vaststellen, dat de opgetreden spanningen en de ontstane instabiliteit in het EMS eerder een krachtige aansporing zijn om met de convergentie door te gaan – een krachtige aansporing om langs de hoofdlijnen van het Verdrag van Maastricht de Economische en Monetaire Unie tot stand te brengen, met inachtneming en stringente toepassing van de criteria – dan dat het ons een argumentatie levert om van de weg naar de Economische en Monetaire Unie afstand te nemen of daar bepaalde vertragingen tot stand te brengen.

De heer **Van Iersel** (CDA): Hoe definieert de minister convergentie in dezen? Men kan convergentie definiëren als convergentie op het punt van de criteria. Is het echter niet veeleer zo, dat de aanpassing van het pond en van de lire afgedwongen werd omdat er een zodanige discrepantie was gegroeid tussen de reële economie in het Verenigd Koninkrijk en Italië en de koers, dat, convergentie of geen convergentie op de beperkte criteria die het verdrag voorschrijft, die discrepantie niet meer toeliet dat die munten op dat hoge niveau werden gehandhaafd? De minister knikt nu ja. Indien het antwoord "ja" luidt, vraag ik mij af, wat de betekenis is van de opmerking van de minister "het is nu bewezen dat er zo snel en zo goed mogelijk naar de convergentie van die criteria moet worden toegegroeid". Het ligt immers niet alleen aan de criteria die in het verdrag staan, maar ook aan de reële economie? Als de economie in Engeland en Italië zwak blijft, helpt er geen moedertje lief aan.

Minister **Kok**: Ik knikte ja omdat ik de analyse goed begreep. Nu volgt mijn antwoord. Wat het Verenigd Koninkrijk betreft, heb ik de indruk dat men te lang afstand heeft genomen van de onvermijdelijkheid van een opwaartse rente-aanpassing. Wat Italië betreft, heb ik uit eigen ervaring kunnen meemaken dat er op volgende momenten, ondanks goede bedoelingen en fraai geformuleerde

programma's, weinig terecht kwam van het orde op zaken stellen in het kader van de noodzakelijke convergentie, ook waar het ging om de overheidsfinanciën. Het is hooguit zuur voor de huidige Italiaanse regering, dat, juist op een moment waarop men buitengewoon moedige stappen had gezet, ook in het overleg met de sociale partners over inkomensmatiging, en andere heel ingrijpende maatregelen aan het parlement voorlegde, de krui niet langer te water bleek te kunnen gaan zonder te barsten. Maar goed, dat is een kwestie van de taxatie van het moment. Ik denk dat de markt heel goed heeft ingezien – ik kom straks nog te spreken over de wijze waarop de financiële markten functioneren – dat de lire een onvoldoende stevig draagvlak had, gegeven de fundamentele en reële positie van de Italiaanse economie.

Nu even een andere ervaring die wij hebben gezien: Frankrijk. Dit voorbeeld illustreert ook, hoezeer speculatie en krachten op de markt bezig waren terrein te winnen. Frankrijk is ernstig onder vuur komen te liggen, ondanks het feit dat de fundamentals van de Franse economie daartoe absoluut geen aanleiding gaven. Het is tegelijkertijd een enigszins geruststellende factor dat Frankrijk zich in ieder geval mede om die reden staande heeft kunnen houden. De speculatie en de werking van de markt halen dus niet alles onderuit. Er zijn op een gegeven moment grenzen, zoals ook in de afgelopen maanden is gebleken.

Voorzitter! Dat leidt tot een vervolgvraag, gesteld door mevrouw Brouwer. Welke lessen zijn er aan de ontwikkelingen op de financiële markten te verbinden? Het zou al te pretentius zijn, de suggestie te wekken dat ik hier de lessen wil recapituleren. Maar ik denk wel dat een paar conclusies getrokken kunnen worden. De eerste is dat de vrijheid van kapitaal- en betalingsverkeer als een van de hoofdelementen van de EMU niet fundamenteel kan worden gecorrigeerd. Je kunt wel, ook in het licht van de opgedane ervaringen, goed met elkaar nagaan wat de analyse is die je met terugwerkende kracht moet uitwerken waar het de internationale kapitaalbewegingen betreft en de krachten die erachter zitten. Wij hebben daar afspraken over

gemaakt. Die analyse wordt op dit ogenblik verricht in opdracht van de Ecofin-raad door met name het monetaire comité en het comité van bankpresidenten. Wij hebben daarmee kunnen aansluiten bij een initiatief van de nu nog Amerikaanse collega de heer Brady, als voorzitter van de Groep van Tien. Hij heeft ook het bredere verschijnsel van de internationale kapitaalstromen op de agenda geplaatst. Ik hoop dat in de komende periode de door de genoemde instellingen verrichte studies tot een aantal conclusies en gezichtspunten kunnen leiden die vervolgens in de evaluaties kunnen worden betrokken. Ik zal de Kamer hierover zeker te zijner tijd verder informeren. Dit is eigenlijk ook een antwoord aan het adres van de heer Melkert, die een vraag stelde over de wenselijkheid van een versterking van het EMS. Hij citeerde daarbij de pas aangetreden thesaurier-generaal. Over de opvatting van zijn voorganger kom ik straks nog te spreken. Ook dit kan dus worden geplaatst in de categorie studie naar en analyse van de ontwikkelingen in de afgelopen maanden, met de bedoeling om te bezien of er conclusies aan kunnen worden verbonden die niet noodzakelijkerwijs tot een andere inrichting van het stelsel hoeven te leiden, maar die in ieder geval inzichten opleveren waarmee de beleidsmakers serieus rekening houden.

Voorzitter! De heer Melkert heeft gesproken over wat een zijpad lijkt, namelijk het feit dat het bedrijfseconomisch toezicht op kredietinstellingen vooralsnog in nationale handen blijft. Hij vindt dat eigenlijk een zwakke steen in het verdrag. Naarmate de internationalisatie en de integratie van de Europese financiële wereld doorgaat en ook de interne markt op dat terrein meer invloed krijgt, is er ook voor Nederland alle aanleiding om op basis van de mogelijkheden die artikel 105, zesde lid, van het verdrag biedt te bezien hoe wij kunnen sonderen dat er een voldoende draagvlak bestaat in Europa voor initiatieven om ook op het Europese vlak tot een uitbreiding van de toezichtactiviteiten te komen. De verdwijnende grenzen brengen nieuwe realiteiten met zich. Daar moet adequaat op worden gereageerd.

De heer De Korte sprak over de interventies en de lessen die daaraan moeten worden verbonden en vroeg naar de daaraan verbonden kosten. Het verlies op reserves die zijn gekocht in verband met limietinterventies slaat niet neer op de winstafdracht aan de Staat, maar slaat wel neer op de rekeningwaarderingsverliezen van De Nederlandsche Bank. Dit aspect heeft dus ook alleen gevolgen voor de bank, voor die waarderingsverliezen. Ik kan geen definitieve en exacte indicatie geven van een cijfer voor dat geleden verlies. Men moet echter toch denken, tot en met eind vorige maand, aan een bedrag dat iets boven de 100 mln. ligt. Daarmee is aangegeven wat de effecten voor een land als Nederland zijn, dat in verhouding veel minder in die hitte heeft geïntervenieerd dan bijvoorbeeld het grote buurland Duitsland, en wat dat in de verhoudingen betekent.

De heer De Korte vroeg ook of de regering binnen afzienbare tijd Engeland en Italië ziet terugkeren in het wisselkoersmechanisme. Het is moeilijk daarover speculaties te doen. Toetreding vraagt consensus. Het is dus niet een kwestie van eenzijdigheid. Men kan niet aan de andere kant zeggen: morgen zijn wij er weer bij. Wij moeten het namelijk eens zijn over de modaliteiten die gelden. Er moet dus eerst aan bepaalde voorwaarden zijn voldoen. Wat het Verenigd Koninkrijk betreft, bestaat op dit moment absoluut geen inzicht ten aanzien van de termijn waarop men weer zou willen toetreden. Wat geldt op dit punt voor de Italianen? Sommige berichten wijzen erop, dat wij op hun terugkeer aan het begin van het volgend jaar kunnen rekenen. Tegelijkertijd weet men dat dan ook daar weer gezonde verhoudingen moeten bestaan als het gaat om het begrotingsbeleid voor 1993 en volgende jaren.

De heer Melkert signaleert dat voorafgaand aan de tweede fase van de EMU niet getoetst wordt of de lidstaten aan de voorwaarden voor de tweede fase voldoen. Dat is waar. Dat neemt natuurlijk niet weg dat wij straks, in de periode voorafgaand aan de datum van 1 januari 1994, niet blind zullen zijn voor de nieuwe fase. Als de heer Melkert op het moment van overgang van fase 1

naar fase 2 een goede rapportage aan de Kamer wil over de stand van zaken op het punt van de voortschrijdende convergentie, dan heb ik daar geen enkel probleem mee. Het ontbreken van een formele toetsing houdt allerm minst in, dat de voortgang van lidstaten op het punt van de convergentie niet onze aandacht zou hebben. Het is echter waar: er hoeft geen examen voor de overgang naar fase 2 te worden afgelegd.

Wat het verbod op monetaire financiering betreft, zie ik geen grote problemen met betrekking tot de definities. Het verbod is naar ik meen in het verdrag helder gedefinieerd: geen kredietverlening door centrale banken aan overheden en geen rechtstreekse aankoop van schuld papier van overheden.

De heer De Korte vroeg zich af of, nu het verbod op directe monetaire financiering goed in het verdrag is opgenomen, ook voldoende kan worden tegengegaan dat op een indirecte manier vormen van monetaire financiering plaatsvinden. Hij noemde daarbij de situatie met betrekking tot de tekorten op de lopende rekening van de betalingsbalans.

Voorzitter! Ik meen in de beantwoording van de opmerking van de geachte afgevaardigde twee elementen te moeten onderscheiden. Het kennen van een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans geen reden om bij de beoordeling van een lidstaat tot de conclusie te komen dat die lidstaat zich niet kwalificeert voor de overgang naar fase 3. Wel kunnen, zo nodig, monetaire aspecten van een lopend rekeningtekort in combinatie met de kapitaalrekening geneutraliseerd worden door de nationale centrale bank.

Door de heer Melkert is gesproken over de wenselijkheid dat bij de toepassing van de convergentiecriteria sprake zou moeten zijn van adequate gegevens van de lidstaten. De gegevens zouden ook, indien nodig, beter op elkaar moeten zijn afgestemd. Hij vroeg of in die richting activiteiten worden ontwikkeld door de Ecofin-raad, de Europese Commissie en de staf van de Commissie. Op dit terrein hebben de technici in de achter ons liggende periode veel werk verzet. Voor de werkzaamheden van het monetair comité en de Ecofin-raad wordt dit

punt in toenemende mate van belang om. Des te dichter men bij de cruciale momenten komt, wordt de strikte hantering van de objectieve criteria heel belangrijk. Daarnaast zijn er meer subjectieve criteria die van meer kwalitatieve aard zijn. Daarover kom ik echter later nog te spreken. Men moet op een gegeven moment weten dat datgene waarover in Brussel wordt geoordeeld en waarover in de verschillende lidstaten afzonderlijk wordt gesproken, voldoende uniform en onderling vergelijkbaar is. Wij zullen zowel in Brussel als ook in het eigen beleid hieraan aandacht besteden. Daarover ging ook de vraag naar de werkzaamheden van bijvoorbeeld de Studiegroep begrotingsruimte die inderdaad volgens plan op niet al te lange termijn met haar werkzaamheden begint. Wij hebben daar bij de algemene beschouwingen over gesproken.

Voorzitter! Enkele geachte afgevaardigden hebben de vraag gesteld en soms ook nadrukkelijk een antwoord op gegeven of het wel zo voordelig is, de wisselkoersen definitief te koppelen en een Monetaire Unie aan te gaan. Er is inderdaad een consequentie aan dat definitief aan elkaar koppelen van wisselkoersen verbonden. Verlies aan concurrentiekracht kan dan niet meer worden opgevangen door aanpassing van de wisselkoersen en een voorwaarde voor een positieve uitwerking van de Monetaire Unie is daarom een in voldoende mate gelijk oplopen, respectievelijk naar elkaar toegroeien van de betrokken economieën. Dat is in de Kamer ook zo gesteld. Daarom zijn in die trits: de interne markt, de EMS en de convergentieprogramma's zo belangrijk. Die programma's worden ook voortdurend weer beoordeeld. Wij zullen in de eerstvolgende Ecofin-raad het convergentieprogramma van België bespreken. Naast de beoordeling van deze programma's is in het unieoverdrag voorzien in de excessieve tekortenprocedure, die een van de minimumvoorwaarden vervult voor een gezonde beleidsmix. Daardoor wordt ook bijgedragen tot het niet overbelasten van het monetair beleid. Het multilateraal toezicht biedt dus de mogelijkheid om vroegtijdig onevenwichtigheden in een lidstaat te signaleren en geeft de Raad de mogelijkheid, algemene

richtsnoeren te geven. De heer De Korte heeft terecht gesignaleerd dat de Raad niet de mogelijkheid heeft om bij aanhoudende excessieve tekorten in te grijpen in de nationale begrotingen. Op grond van overwegingen van behoud van het nationale parlementaire begrotingsrecht dat dikwijls grondwettelijk is vastgesteld, is daarvan afgezien. Ik meende, al luisterend naar de geachte afgevaardigde, de heer De Korte, dat hij deze onevenwichtigheid tussen het gecentraliseerde, gecoördineerde, gezamenlijk gevoerde monetaire beleid en het nationaal beleefde economisch begrotingsbeleid enerzijds als een onevenwichtigheid zag in het verdrag en anderzijds ook als een onevenwichtigheid die hij ook steunde, omdat hij ook niet graag zou zien dat ook het economische begrotingsbeleid in Brussel zou worden gelokaliseerd.

Verschillende kamerleden hebben geïnformeerd naar mogelijke problemen bij uiteenlopende economische ontwikkelingen en ook naar de ruimte voor conjuncturele schommelingen in het budget. Het verdrag laat daar ruimte voor. Het laat ook ruimte voor medewerking aan het aspect van een zekere ongelijkzijdigheid in de conjuncturele ontwikkeling. Uitgangspunt is wel dat lidstaten voldoen aan het 3%-plafond of daar in voldoende tempo naartoe gaan. De heer Ybema stelde in dat verband ook de vraag: als men boven 3% zou zijn en er zijn van jaar tot jaar bepaalde schommelingen – het ene jaar wat omhoog en het andere wat omlaag – wat is dan de afweging die gemaakt wordt bij de beoordeling van de vraag of een land wat betreft de reductie van het tekort goed op koers is? De trefwoorden hierbij zijn: tempo, trend en niveau, waarbij ook conjuncturele overwegingen kunnen worden betrokken bij de beoordeling.

Voorzitter! In algemene termen heb ik over de democratische legitimiteit, het bekende punt het democratisch tekort en de noodzaak van een versterking van het Europees Parlement niet zo vreselijk veel toe te voegen aan datgene wat de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken daarover heeft gezegd. Wij hebben ons in ons voorzitterschap – dat gold voor het voorzitterschap van de IGC, de EPU en in mijn geval ook voor het IGC en de EMU – soms buiten-

gewoon eenzaam gevoeld in dat gevecht om ervoor te zorgen dat het Europees Parlement op een aantal aangelegenen onderwerpen een meer krachtige rol, een grote controlerende en mede-beïnvloedende rol, zou kunnen vervullen dan uiteindelijk in het verdrag terechtgekomen is. Dat betekent dat wij ons in het hele EMU-gebeuren, ook in de komende tijd, op een zodanige wijze zullen opstellen die natuurlijk datgene respecteert wat nu ook in het verdrag is neergelegd. Ik zeg dat ook voor mijn bijdrage in dit geheel. Dat zijn de grenzen van de afspraken die in Maastricht zijn gemaakt. Tegelijkertijd zullen wij in het verdere debat met de collega's, in de Ecofin-raad en met vertegenwoordigers van andere lidstaten blijven pleiten voor het benutten van de mogelijkheden om daarin verbetering te brengen zodra dat kan.

Een aantal afgevaardigden heeft vragen gesteld over de checks and balances tussen de Europese centrale bank en de Ecofin-raad. Dit zal zich in de praktijk wijzen. Er is geen Europese regering die een aanwijzing kan geven aan de Europese centrale bank op een manier zoals dat in sommige nationale rolverdelingen mogelijk is. Toch houd ik staande dat de Europese centrale bank in een aantal opzichten en op een aantal terreinen heel duidelijk is ingekaderd als het gaat om het afleggen van verantwoording, het delen van verantwoordelijkheid en het ontwikkelen van gezamenlijk beleid in de relatie met de Raad en met het Europees Parlement. Voor sommigen die de werking vanuit de politieke autoriteiten naar de Europese centrale bank zwaarder zouden willen beleven, is dit misschien te gering. Tegelijkertijd zal het een geruststelling zijn voor degenen die zeggen dat op hoofdpunten van beleid, het bewaken van de prijsstabiliteit, het zorgen voor een adequaat monetair beleid in de Europese centrale bank, een zekere autonomie vereist is, een zelfstandige, onafhankelijke positie. Die positie is in het evenwicht dat ik schetste in voldoende mate gewaarborgd.

Enkelen uwer hebben vragen gesteld over de oriëntaties, de richtsnoeren. De heer Melkert vroeg mij of ik niet wat te onderkoeld heb gereageerd toen ik een kritische

opmerking maakte over de wijze waarop de Franse president in het vuur van de laatste dagen voor het Franse referendum een beeld schetste over de beslissingen op monetair terrein en de wijze waarop daar vanuit de politieke organen richting aan kan worden gegeven. Ik dacht niet dat het een onderkoelde reactie is geweest. Ik meen dat de interpretatie die aan het verdrag moet worden gegeven op dit punt geen ruimte laat voor de weergave die president Mitterrand heeft gegeven. Dat probleem kan in de komende tijd hier en daar best wel weer eens opkomen, ook buiten Frankrijk. De neiging om met elkaar vanuit de politiek de monetaire autoriteit te spelen kan zich in de beste kringen voordoen.

Tijdens fase 2 moeten wij ons bezighouden met de vraag hoe wij stapsgewijs de situatie kunnen bereiken waarin ook in de afzonderlijke lidstaten onafhankelijke centrale banken gaan ontstaan. De heren Van Iersel en Melkert hebben daar kritische vragen over gesteld. Ook de heer Ybema heeft vragen gesteld over de stand van zaken, vooral in het Verenigd Koninkrijk en in Frankrijk. In het verdrag is opgenomen dat bij de overgang van de tweede naar de derde fase de volledige onafhankelijkheid in de lidstaten moet zijn gerealiseerd. Er is een voet tussen de deur via artikel 109E, lid 5, waarin staat dat het proces naar onafhankelijkheid in fase 2 gestart moet worden. Er staat niet bij op welk moment in fase 2 begonnen moet worden, maar het is mijn opvatting dat dat redelijk snel moet zijn. Het moet een onderwerp zijn dat al in het eerste gedeelte van fase 2, vanaf 1994, heel concreet wordt geagendeerd.

Uit de opmerkingen van de heer Van Iersel proef ik dat hij pleit voor diplomatieke voorzichtigheid van Nederland om op dit punt concreet aan de gang te gaan. Ik kan zijn bezorgdheid wegnemen. Wij zullen niet als een olifant door de porseleinkast gaan, maar het punt snel beargumenteerd tackelen, opdat hier serieus over kan worden gesproken en hier serieus aan kan worden gewerkt. Wij doen dit te meer, omdat ons op dit moment geen voornemens van Engeland en Frankrijk bekend zijn om ruim voor de derde fase aan het onafhankelijk

maken van hun nationale centrale banken te gaan werken.

Voorzitter! De heren Van Middelkoop, Van Dis en Leerling hebben in verschillende bewoordingen, maar vanuit een begrijpelijke en zeer goed herkenbare invalshoek heel kritische en principiële vragen gesteld en bezwaren geuit ter zake van het fenomeen van de Economische en Monetaire Unie zelf. Wij hebben daar bij verschillende gelegenheden met elkaar over van gedachten gewisseld. Misschien doe ik de heren individueel geen recht door hen als trio te benaderen. Zij betwijfelen evenwel het nut van vaste wisselkoersen in het model van de Economische en Monetaire Unie. Zij betrekken de stelling dat Nederland nu zo verbonden en verklonken is met Duitsland, juist op monetair terrein, met een vrijwel onverbreekelijke wisselkoersrelatie. Wij weten dus wel wat wij in die verhouding hebben, maar wij weten niet wat wij daar aan stevigheid voor in de plaats krijgen, als wij van dat Duits-Nederlandse model met een aantal landen in de D-mark-zone daaromheen overstappen naar de EMU.

Ik kijk daar, zoals bekend, wezenlijk anders tegenaan. Ik meen namelijk – de minister van Buitenlandse Zaken heeft vanavond al opmerkingen in die richting gemaakt – dat het van werkelijk grote betekenis is om, ondanks het feit dat het Frederiksplein zo dicht bij Frankfurt ligt en de gulden zo dicht tegen de mark aan zit, van een afhankelijkheid ten opzichte van het Duitse rentebeleid en monetaire beleid in een bredere Europese context te kunnen overschakelen naar een monetair beleid en een rentebeleid, waarbij wij samen zeggenschap hebben over en invloed krijgen op datgene wat op dat terrein in het nieuwe Europa wordt beslist. Dat is dan uiteraard verbonden met de bredere integrale visie op het concept van de Europese samenwerking en de vraag wat dat voor de nationale identiteit, soevereiniteit en autonomie op een aantal cruciale beleidsterreinen betekent.

Voorzitter! Ik zal mij niet verliezen in andere beschouwingen over de betekenis van het tot stand brengen van vaste wisselkoersverhoudingen. Ik denk dat de algemene politieke lijn het belangrijkste is op dit punt.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Kunt u zich op de langere termijn de situatie voorstellen, zoals die nu in het verdrag wordt neergelegd, namelijk een voldragen Monetaire Unie zonder de "eindsituatie", waarin ook het macro-economische beleid en het begrotingsbeleid naar datzelfde Europese niveau worden getild?

Minister **Kok**: Ja, dat kan ik mij goed voorstellen. Dat stelt echter wel bepaalde eisen aan de manier, waarop wij met elkaar bereid en in staat zijn om een zekere coördinatie op hoofdlijnen tot stand te brengen. Dat is volgens mij namelijk zonder meer noodzakelijk. Ik denk dat het model van de centrale "M" en de volstrekt decentrale "E", dus het zelf in de lidstaten inhoud geven aan het economisch beleid en het begrotingsbeleid, alleen maar kan functioneren, als er in toenemende mate een bereidheid bestaat om in samenhang met de gecentraliseerde monetaire beleidsvorming ook een gecoördineerde en afgestemde positie in te nemen over de hoofdlijnen van beleid op het punt van de economische politiek en de begrotingspolitiek. Dat ligt voor een belangrijk deel besloten in de convergentiecriteria en de wijze van toepassing daarvan.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Vindt u dit nu een gewenste situatie of een situatie die op dit moment niet anders kan?

Minister **Kok**: Ik vind de coördinatie van economisch beleid een zeer gewenste situatie.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Neen, ik bedoel dat het monetaire centraal gebeurt en het economische decentraal.

Minister **Kok**: Ja, dat vind ik gewenst. Een decentraal economisch beleid kan in relatie tot het centraal monetair beleid alleen maar goed functioneren als er een stevige mate van afstemming is, van coördinatie. Dat doet een ieder dan vanuit een eigen verantwoordelijkheid voor het eigen huis, binnen de beperkingen vanuit het gecentraliseerde monetair beleid, maar tegelijkertijd op grond van de intentie en de noodzakelijkheid van samenwerking.

De heer **Van Iersel** (CDA): De minister beklemtoont in dit debat nu zoveel keren hoe geweldig het is dat het verdrag een gedecentraliseerd economisch beleid paart aan een centraal gevoerd monetair beleid, dat dit mij toch tot een vraag leidt. Vanaf het begin toen er nagedacht is over de EMU, is er steeds gediscussieerd over de vraag wat het eerst moest komen, het economische of het monetaire. Die strijd is nooit beslecht, behalve in dit verdrag. Men heeft namelijk gezegd: monetair eerst. Dat dwingt op enigerlei manier het begrotingsbeleid. Is dit naar de mening van de minister een vrije keuze geweest? Of is het zo dat een aantal lidstaten er eenvoudigweg niet aan dachten om hun begrotingsbeleid en hun macro-economisch beleid te laten toetsen door buiten hun bereik liggende autoriteiten? Met andere woorden: heeft men gezegd dat men alleen dat ene luik wilde regelen, waarna geprobeerd zou worden om via allerlei consultatiemechanismen het daarheen te leiden dat het monetaire luik ook wel tot zijn recht komt? Daar zit toch in feite de zwakte van het verdrag?

Minister **Kok**: De keuze om tot het gecentraliseerde monetair beleid te komen, stelt, zonder dat er autonomie wordt afgenomen, bepaalde grenzen aan de ruimte die het eigen nationale economisch en begrotingsbeleid heeft. Die grenzen worden nog verder beperkt door de inhoud van de convergentiecriteria en de wijze waarop in gemeenschappelijkheid wordt geoordeeld over de vraag of lidstaten daarmee in voldoende mate rekening houden. Principieel vind ik het geen zwakte maar een juiste keuze dat in dit verdrag de verantwoordelijkheid voor en de invloed op het eigen begrotingsbeleid en de hoofdlijnen van het eigen economisch beleid gebleven zijn bij de lidstaten zelf. Als wij hadden besloten tot economisch beleid niet op basis van subsidiariteit, zo dicht mogelijk bij de burger tenzij dat vanwege het grotere belang van de Europese besluitvorming nodig is, dan hadden wij een werkelijk ander spoor gekozen. Ik zou daar geen voorstander van zijn geweest.

De heer **De Korte** heeft een opmerking gemaakt over de positie van staatsbanken in de EMU. Hij

stelde dat er een concurrentievervalsende werking van uit kan gaan en vindt het verkeerd dat bij de totstandkoming van het verdrag hierbij niet is stilgestaan. Dat laatste kan ik natuurlijk niet meer ongedaan maken. In de eerste plaats wil ik wel de lichte relativering aanbrengen, dat de Nederlandse banken gelet op hun groeiende internationale activiteiten, kennelijk voldoende zijn opgewassen tegen de concurrentie van een aantal staatsbanken in het buitenland. Eventuele concurrentievervalsende activiteiten van staatsbanken moeten vooral worden gezien in het kader van de concurrentieverhoudingen in de interne markt. De heer De Korte reageerde waarschijnlijk op basis van de schriftelijke wisseling van de stukken over het dossier beschermingsconstructies. Ik denk dat de Europese Commissie hier de taak heeft om wanneer dat nodig is, krachtig op te treden om de concurrentievervalsing een halt toe te roepen.

Voorzitter! De prijsstabiliteit is een van de convergentiecriteria. Er is gevraagd waarom er niet gekozen is voor een kwantitatieve norm voor de maximale hoogte van de inflatie of prijsstabiliteit. De reden daarvoor is uitsluitend gelegen in het feit dat het door ontwikkelingen – dit kunnen ook externe internationale ontwikkelingen zijn – heel moeilijk is van een vast cijfer uit te gaan. Daarom is voor de relatieve benadering gekozen. Men mag niet verder dan 1,5% van de beste drie verwijderd zijn.

Voorzitter! Ik kom op de beantwoording van een aantal vragen die rechtstreeks verband houden met de overgang naar de derde fase. De heer De Korte heeft opgemerkt dat Denemarken, gegeven het protocol voor dat land met betrekking tot artikel 109J, tweede lid, ten eeuwige dage de derogatiestatus kan blijven innemen en in de tweede fase kan blijven verkeren. Hij heeft gevraagd of de regering dit een werkbare oplossing optie vindt en welke gevolgen een en andere heeft voor het verdrag. Voorzitter! Ik heb vorig jaar zonder vreugde moeten waarnemen dat er geen andere mogelijkheid was dan Denemarken naast het Verenigd Koninkrijk een bijzondere behandeling te geven. Voor het Verenigd Koninkrijk gold dat men zich niet wilde binden aan de derde fase. Dat was eigenlijk een

dubbel voorbehoud. Men ging niet met het einddoel van de derde fase akkoord en dat was een reden te meer om bij een eventuele overgang zich alle rechten voor te behouden. De Denen hebben dit toen een slag anders geformuleerd. Zij waren wel bereid, het einddoel te onderschrijven, maar zij gingen absoluut niet zonder afzonderlijke besluitvorming in het eigen land tot de derde fase over. Dit vond plaats lang voor het Deense referendum, namelijk vorig jaar in Maastricht. Ik zou het toejuichen als Denemarken als volwaardig lid zou willen en kunnen toetreden en niet de huidige positie zou innemen. De formele vraag kan echter niet anders dan met "ja" worden beantwoord. De optie is wel werkbaar maar zeer ongewenst. Ik ga dan even voorbij aan alle andere problemen rondom Denemarken.

De heer De Korte heeft gevraagd welke lidstaten voldoen aan de nodige voorwaarden voor de aanneming van een munt. Dit betrof het mede-beslissingsrecht. Voorzitter! Bij het nemen van de beslissing mogen alle lidstaten mee stemmen, ook het Verenigd Koninkrijk en Denemarken. De achtergrond van het verdrag is dat de beslissing over de concrete invulling van de convergentiecriteria van zodanig gemeenschappelijk belang is dat de Gemeenschap als geheel hierover een besluit moet nemen.

De heer Melkert heeft gevraagd hoeveel lidstaten op grond van artikel 109J, derde lid, nodig zijn voor een meerderheid om een beslissing over de derde fase te constitueren. Los van het feit dat het Verenigd Koninkrijk en Denemarken hun eigen positie hebben ingenomen – de eerste maal in 1997 en de tweede maal in 1999 – is er geen gekwalificeerde meerderheid meer nodig.

Er zijn vragen gesteld over een opmerking van de heer Maas over het al dan niet gewenst zijn van het in het verdrag opgenomen criterium dat een land in een periode van twee jaar voor de overgang naar de derde fase niet meer op eigen initiatief aan een re-alignment moet zijn onderworpen. Dan gaat het nu natuurlijk om een re-alignment naar beneden. De heer Maas heeft daar een enkele opmerking aan gekoppeld, onder

andere dat de huidige situatie zou aantonen dat landen niet tot pariteitsaanpassingen bereid zijn in verband met hun vrees dat zij daardoor tot de zwakke broeders worden gerekend. Hij maakt dan een kleine stap terug naar 1987. Ik heb de indruk dat de stelling dat de wisselkoersen sinds 1987 niet meer zijn aangepast, weinig te maken heeft met de eind 1991 gemaakte afspraak over een EMS-criterium. Natuurlijk zijn aanpassingen gevoelig. Ik denk dat de belangrijkste afweging in een land steeds moet zijn of men in voldoende mate meegaat met de eisen die door de convergentie worden gesteld en dat vervolgens de afwegingen rondom de aanpassingen van de wisselkoersen van een daarvan afgeleide orde zijn. Ik ben dus van de juistheid van de analyse van de heer Maas niet zo overtuigd. Bovendien zeg ik erbij dat ook hier geldt, evenals voor alle andere onderdelen van het verdrag, dat wij niet selectief kunnen bijstellen, want Maastricht is Maastricht en het geheel is niet onderhandelbaar. Dat betekent niet dat wij van nu af aan doof en blind zijn voor verstandige inzichten met de blik op volgende fases, maar wel dat wij nu te maken hebben met dit verdrag en met deze ratificatie.

Voorzitter! Dat brengt mij bij een vraag van de heer Melkert over de vertalingen. Ik heb alle teksten van het verdrag op dat belangrijke punt van de convergentiecriteria er niet meer op na kunnen kijken, maar ik heb er al vier van de heer Melkert gehoord. Het verdrag is vertaald in alle talen van de Gemeenschap. Al die vertalingen zijn geautoriseerd, hebben juridisch gezien een gelijke status. Als ik de volledige Engelse tekst bekijk – de heer Melkert gaf er één onderdeelje van – dan zie ik het probleem niet zo. In de Engelse tekst staat dat het rapport het bereiken van een hoge graad van duurzame convergentie zal onderzoeken "by reference to the fulfilment of each member state of the following criteria". Dus het voldoen aan de criteria wordt ook in de Engelse tekst geplaatst tegen de achtergrond van de vraag of men in voldoende mate een duurzame graad van convergentie heeft bereikt. De tekst lijkt mij qua strekking in ieder geval identiek aan de Nederlandse tekst.

De heer Melkert heeft een vraag

gesteld over de stelling van de president van de Bundesbank Schlesinger over de eventuele creatie van een fase 3a bij de start van de derde fase. Dan zou er wel sprake zijn van vastgeklonken wisselkoersen, maar nog niet van een voor alle landen geldende eenheidsmunt. Ik laat nu een lange beschouwing over de ecu-mand en de ecu van de derde fase achterwege. Een feit is dat de waarde van de ecu-mand nu natuurlijk bepaald wordt door de gewichten en de kracht van de afzonderlijke valuta die deel uitmaken van de mand. Straks als de derde fase van de EMU is ingegaan, zal de ecu worden "gemanaged" door die ene Europese centrale bank. Het is inderdaad een gedachte, zoals door de heer Schlesinger gepresenteerd, dat er dan sprake kan zijn van een eerste aanloophase 3a in fase 3, zonder gevolgen voor de waardebeoordeling van de ecu, waarbij het voortbestaan van de nationale munten met vastgeklonken koersverhoudingen naast de nieuwe ecu mogelijk is. Overigens is dat dan al een situatie waarin een afzonderlijke aanval op een tot de derde fase EMU toegetreten valuta niet meer mogelijk is. Althans, in theorie is een dergelijke aanval wel mogelijk, maar in de praktijk waarschijnlijk zonder succes. Op dit punt heb ik de heer Ybema al geïnterrumpeerd. Ook de heer Van Iersel ging hierop in. Als de derde fase is ingegaan, zijn vanaf dat moment, met of zonder aanloophase 3a, de munten aan elkaar verklonken, ook aan de nieuwe ecu met de dan vastgestelde waarde. In theorie zouden de financiële markten in de aanval kunnen gaan om één land alsnog uit de EMU te krijgen. Vanaf dat ogenblik zal echter gelden, veel meer dan in de EMS-verhoudingen van de afgelopen weken, dat de hele Europese centrale bank met alles wat zij in huis heeft, ook die munt van dat land met die positie in dat EMU-verband zal verdedigen. Met alle respect voor de kracht van de markt en de speculanten, dat lijkt mij dus een weinig kansrijke positie.

Ik kom dan op het belangrijke punt van de snelheden, de al dan niet politieke beïnvloeding van de beoordeling van de convergentiecriteria en de procedure die bij de overgang naar fase 3 in de lidstaten moet worden gevolgd. Ik wil eerst een enkele opmerking maken over de

verwarring die soms bestaat rondom het begrip "meerdere snelheden". Het is vanaf het begin helder dat de architectuur van het Verdrag van Maastricht in zichzelf ruimte laat voor het straks, vanaf het begin van fase 3, op weg gaan met een beperkter aantal lidstaten dan twaalf. Het criterium in 1997 is dus dat het op weg gaan in de kopgroep alleen maar mogelijk is als die kopgroep uit meer dan de helft van de lidstaten bestaat. Twee jaar later kan de kopgroep bestaan uit een kleiner aantal lidstaten mits ieder van die lidstaten voldoet aan de criteria.

Wat dat betreft, is het idee van de uiteenlopende snelheden volop ingebouwd in het verdrag. Daarbij moet wel de belangrijke aantekening worden gemaakt dat dit fenomeen steeds z'n omlijsting heeft vanaf nu naar het begin van de derde fase, maar ook na de start van de derde fase, door het voortduren van de convergentieverplichtingen en afspraken. Dat betekent dat de sterkere landen die zich vanaf een bepaald moment in het eerste peleton zouden afscheiden van de rest, zich niet blijvend van de rest verwijderen. Het is in theorie denkbaar dat zwakkere landen dat geen niet kunnen bijtrekken, maar in beginsel biedt die architectuur van het verdrag dus wel de mogelijkheid, en eigenlijk ook de "drive" in zichzelf, om dat te blijven bevorderen.

Dat is dus echt een heel ander model dan andere modellen, die ook in discussie zijn geweest of af en toe weer opkomen. Ik noem er een aantal. Een model is: als het nu toch niet lukt met de Twaalf, dan kunnen wij misschien binnen de EG een groepje van vier, vijf, zes landen maken die de "hardcore" van dat geheel zijn en die hun mini-EMU alvast gaan vormen. Een tweede model dat je in bepaalde discussies tegenkomt, bestaat uit de geografische cirkels, bestaande uit sommige landen binnen de EG. Soms gaat het ook om enkele landen daarbuiten, zoals Oostenrijk, Zweden en Zwitserland. Een derde model dat je wel eens tegenkomt, is de "à la carte"-benadering. Dat is een soort mengvorm van alles, waarbij niet alleen op het terrein van de EMU maar ook op andere terreinen door een aantal lidstaten een bepaald interstatelijk of intergouverne-

menteel bondgenootschapje wordt aangegaan om een bepaald doel wat sneller te kunnen bereiken.

Ik ben dus geen voorstander van die drie modellen. Ik ben een voorstander van datgene wat wij in het verdrag hebben opgebouwd. Wij gaan met deze Europese Gemeenschap van twaalf EG-landen nu ook in dat EMU-kader stap voor stap door naar fase 2 en straks fase 3. Wij zullen proberen, daar straight in te zijn. Wij zullen de criteria, ook de convergentiecriteria, strikt hanteren. Dat wordt geen vriendjespolitiek want dat wordt duur betaald. Als er dus een snelheidsverschil binnen de Twaalf nodig is, dan zal dat op die cruciale momenten moeten blijken, maar wel steeds binnen dat politieke concept van de gezamenlijkheid van de Twaalf.

Voorzitter! De volgende vraag gaat over de wijze waarop, naast de objectieve, kwantitatieve criteria, ook de meer subjectief beïnvloedbare kwalitatieve criteria zullen worden gehanteerd op het moment van oordeelsvorming over de vraag: welke landen zijn wel of niet rijp om straks de overstap naar fase 3 te maken? Wij hebben lering getrokken uit de ervaring van de afgelopen weken en maanden, maar wij hadden ook al op het moment waarop de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht afgerond werden, de mening dat hierbij een zeer strikte, stringente en zuivere toepassing van de criteria nodig is. Die is nodig omdat het hierbij niet gaat om een vrijblijvend proces, want zodra Nederland aan de derde fase deelneemt, zodra ons land naar de mening van de Ecofin-raad voldoet aan de criteria daarvoor, bevindt het zich in het gezelschap van een aantal landen met een sterkere munt, met een steviger financieel-economische discipline en met een goede prestatie in termen van convergentie. Maar zijn er ook landen bij die niet aan de maat zijn, dan komt dat de Nederlandse bevolking duur te staan. Dit is geen onvriendelijke opmerking jegens andere lidstaten of burgers van die lidstaten, ze is uitsluitend gebaseerd op het gegeven – dit is ook de kern van de hele gedachte van de EMU en de wijze waarop het verdrag is geconcipeerd – dat wij de stap naar onverbrekelijk aan elkaar verbonden wisselkoersen alleen maar kunnen zetten met landen die

zich daar in alle opzichten voor hebben gekwalificeerd. Als die beslissing in het Brusselse wordt genomen, is het nationale parlement er dus zeer direct bij betrokken.

Dit is in de algemene beschouwingen zeer uitvoerig aan de orde geweest en er is een amendement ingediend, waarmee beoogd wordt dit nog verder te bekrachtigen. Ik wil er nog een paar opmerkingen over maken. Ik meen dat wij er goed aan doen, nog eens vast te stellen dat een "ja" tegen het Verdrag van Maastricht, dat ratificatie van dit verdrag met zich meebrengt dat Nederland voor de hele verdere voortgang van het proces verplichtingen aangaat jegens de andere lidstaten die door het verdrag gebonden zijn. Er kan dus geen sprake zijn van eruit stappen omdat het Nederland op een gegeven moment niet meer zou bevallen. Als wij denken dat het ons niet zal bevallen of als wij er niet aan toe zijn, moeten wij geen "ja" zeggen. Als wij dat wel doen, zijn wij gehouden aan deelneming aan het proces dat in het verdrag is neergelegd. En een onderdeel van dit proces is het strikt toepassen van de criteria bij het beoordelen van de vraag of ons eigen land of een ander land in staat zal zijn om aan de derde fase deel te nemen.

Met een variatie op de wijze waarop de minister-president en ik bij de algemene beschouwingen hebben gereageerd op vragen en opmerkingen uit de Kamer, verplaats ik mij even naar 1996, het eerste moment waarop de vraag aan de orde komt, welke landen zich kwalificeren en of het er voldoende zijn om überhaupt van een eerste stap op weg naar de derde fase te kunnen spreken. In 1996 zal Nederland dus naast alle andere landen voor zichzelf tot een oordeel moeten komen over wat men in Brussel van ons vindt (of wij al dan niet rijp zijn voor kwalificatie voor de derde fase). Nederland zal dan, in het licht van al het voorwerk (onder andere Europese Commissie, monetair comité, bankpresidenten en EMI) ook moeten beoordelen of de andere landen geschikt zijn.

De Nederlandse regering zal in 1996 niet naar Brussel kunnen gaan met een standpunt over zichzelf en anderen zonder dit nadrukkelijk aan het Nederlandse parlement voor te

leggen. Het is volgens mij evenzeer ondenkbaar dat de Nederlandse regering, in eerste instantie de Nederlandse minister van Financiën en later de minister-president, als het om de Europese Raad gaat, naar Brussel afreist met een standpunt dat niet gebaseerd is op een duidelijke steun, instemming van het Nederlandse parlement.

Tegen die achtergrond heb ik volstrekt geen bezwaar tegen de strekking en de intentie van het amendement van de geachte afgevaardigden de heren Melkert, Jurgens, Van der Linden en Van Iersel. Ik hecht er overigens wel aan, dat "geen bezwaar" toch geplaatst te zien in het kader van mijn eerdere opmerkingen over "geen uitstap" en de strikte toepassing van de objectieve criteria. Uit het onderlinge debat van een aantal kamerleden vanochtend heb ik evenwel begrepen dat het amendement in ieder geval in de Kamer aanleiding geeft voor enige aarzeling over de vraag of de verwoording ook precies recht doet aan datgene wat in onze staatsrechtelijke verhoudingen geformuleerd moet worden. De formulering kan een kwestie van een politieke keuze zijn. Iedere formulering moet niet alleen passen bij wat je wilt, maar ook bij de zuiverheid in de verhoudingen. Om een lang nachtelijk debat over teksten te voorkomen, spreek ik de wens uit dat er in tweede termijn een nadere gedachtenwisseling komt over de wijze waarop een en ander in het amendement is verwoord. Nogmaals, tegen de strekking van het amendement heb ik geen bezwaar in het licht van de algemene beschouwingen en tegen de achtergrond van mijn opmerkingen van zoëven.

De heer Van Middelkoop (GPV): Dient de minister die gedachtenwisseling in tweede termijn niet, als hij nu zijn bezwaren uiteenzet, al dan niet van staatsrechtelijke aard, tegen de tekst van het amendement? Wij hebben er vanmorgen al over gediscussieerd.

Minister Kok: Het gaat mij niet zozeer om de tekst als wel om de bedoeling. Volgens mij is de bedoeling dat de regering haar standpunt aan de Kamer voorlegt, voordat er van een oordeelsvorming in Brussel en van een inbreng in die

oordeelsvorming sprake kan zijn. Dat is de kern.

Vervolgens is het een zaak van het parlement om zich in die "als, dan"-situatie van 1996 of 1998, een oordeel te vormen over de vraag of men zich in voldoende mate in het oordeel van de regering kan vinden. Dat kan langs allerlei wegen gaan, zoals mondelinge overleggen, commissievergaderingen en plenaire vergaderingen. Ik neem aan dat zoiets ook plenair wordt besproken. Dat kan onder omstandigheden ook leiden tot een uitspraak van de Kamer, waarin met heel duidelijke redenen wordt aangegeven dat zij zich niet kan vinden in de inzichten van de regering. De regering kan niet op stap gaan met een door een meerderheid van de Kamer geformuleerd standpunt dat niet het hare is. Dat kan in zo'n situatie tot een conflict leiden. Het kan ook leiden tot een conclusie, door het kabinet of door een lid van het kabinet te trekken. Het kan een ministers- of een kabinetskwestie zijn. De conclusie is dus door de regering of door de minister te trekken of de conclusie is door de Kamer te trekken als de vertrouwensvraag in het geding is. Dan zijn namelijk de verhoudingen in de Staten-Generaal aan de orde. Ik kan mij dus voorstellen, dat een tekst ietsje geserreerder is op het punt van de instemming en uitspraak, dat de regering voor het innemen van een standpunt in Brussel gehouden is haar oordeel aan de Kamer voor te leggen. Het is dan vervolgens aan de Kamer om in het licht van het oordeel van de regering haar positie te bepalen en eventueel ook te bepalen welke consequenties een blijvend verschil van mening zou moeten opleveren. Een ding mag naar mijn mening in ieder geval nooit gebeuren: als er een verschil van mening zou zijn tussen de Kamer enerzijds en het kabinet anderzijds, het kabinet vervolgens toch met het eigen standpunt naar Brussel gaat en nadat in Brussel de besluitvorming heeft plaatsgevonden de Kamer toch het nakijken heeft. Dan kan men wel zijn gelijk krijgen naar de minister die naar huis wordt gestuurd, maar dan heeft men niet meer zijn gelijk wat betreft het standpunt dat in Brussel is verkondigd.

De heer Van Middelkoop (GPV):

Kunt u het met mij eens zijn, dat doordat in het amendement wordt gesproken over "instemming" daar ook uit begrepen kan worden, dat de Kamer die instemming kan onthouden en dat daar uw bezwaar zich op richt?

Minister Kok: Neen, mijn bezwaar is niet dat de Kamer instemming kan onthouden, want dat moet toch wel mogelijk zijn en zeker bij zo'n cruciaal onderwerp en op zo'n belangrijk punt. Ik hoef u er niet van te overtuigen, dat wij op het punt staan werkelijk de finale stap te zetten. Niet alleen stappen wij in fase 3 en geven wij onze monetaire soevereiniteit en autonomie op in het belang van het samengaan in dat geheel maar wij beslissen ook over de mate waarin andere lidstaten zich voldoende kwalificeren. Dat kan in de afweging minstens zo belangrijk zijn als de vraag of Nederland alsdan niet naar fase 3 gaat. Dat wordt namelijk de gezamenlijke boot waarmee je van wal steekt. Ik kan mij werkelijk niet voorstellen, dat een kabinet of een minister van financiën naar een Ecofin-raad zou willen gaan met standpunten daarover, zonder dat hij dat standpunt beargumenteerd en onderbouwd aan het parlement heeft voorgelegd. Dat zal waarschijnlijk ook in een bepaald proces gebeuren. Ik denk niet, dat dit van de ene op de andere dag gaat. Wij zullen niet op 28 augustus van een bepaald jaar de Kamer opeens een standpunt voorleggen met de vraag om "ja" of "neen" te zeggen. In een goed verkeer tussen Kamer en regering zal zo'n gemeen overleg over de in te nemen positie plaatsvinden.

De heer Van Iersel (CDA): Indien de minister de randvoorwaarden op deze heldere en juiste wijze formuleert, begrijp ik niet goed waar nog het probleem zou kunnen liggen met betrekking tot het ingediende amendement.

Minister Kok: Ik heb, zoals gezegd, geen problemen met de strekking en de bedoeling van het amendement.

De heer Van Iersel (CDA): Maar dan misschien wel met de formulering.

Minister Kok: Ik zou mij ook kunnen

voorstellen, dat het amendement volstaat met een verwijzing naar het te voeren overleg of met de verplichting van de regering – de afspraak – en vastlegt, dat de regering haar standpunt ter bespreking aan de Kamer voorlegt alvorens daarover een positie in Brussel te bepalen.

De heer Van Iersel (CDA): Maar dan komt het er dus op neer, dat u formeel een bezwaar hebt tegen het begrip "instemmen" maar het er materieel, gezien de procedure die u hier hebt geschilderd, toch op ziet uitlopen dat het daarop neerkomt.

Minister Kok: Absoluut. Wij hebben absoluut geen principieel verschil van inzicht.

Voorzitter! Het laatste punt dat ik aan de orde wil stellen, betreft...

De heer Ybema (D66): Wat voegt het amendement dan toe aan de mogelijkheden die het parlement sowieso op dit punt al heeft? Laat ik het eens van die kant benaderen!

Minister Kok: Het is lastig om dat nu zo te beantwoorden. Ik heb de indruk dat hier wel een zekere relatie moet worden gelegd tussen de wijze waarop wij hier vorige maand met elkaar van gedachten hebben gewisseld en de afronding van dit debat in de volgende termijn. Wij weten dat in Duitsland het debat is losgebarsten en dat het hier ook al enige tijd liep. Dat is geen toeval, omdat het juist twee sterkere landen met een sterkere munt en een sterkere economie zijn. Er wordt gesteld: wacht eens even, wij gaan straks de derde fase in, niemand spreekt over een uitstapmogelijkheid, maar wij moeten wel weten waaraan wij beginnen, ook op dat finale moment. De toezegging, die een aantal weken hier in de Kamer is gedaan in antwoord op door de Kamer gestelde vragen, was, dat wij vanuit de Nederlandse regering ook volledig inzien en expliciet willen maken, de wenselijkheid van gemeen overleg vooraf. Het amendement geeft daaraan nu uitdrukking. Ik denk dat het een heel logisch onderdeel is. Het zal geen enkel probleem opleveren als wij maar duidelijk met elkaar afspreken, dat, ook bij aanvaarding van dit amendement, noch de acceptatie van het verdrag

noch de volledige uitvoering van het verdrag ter discussie komt te staan in de komende tijd. Er mag op geen enkele wijze een ruis gaan ontstaan, dat Nederland voor een halve uitstapmogelijkheid heeft gekozen. Daarvan kan in geen enkel opzicht sprake zijn.

De heer Van Dis (SGP): Ik ben het eens met de stelling dat als Nederland eenmaal "ja" heeft gezegd tegen het verdrag, wij niet naderhand, als het ons niet uitkomt, kunnen zeggen: wij moeten er weer uitstappen. Wat gebeurt er echter op het moment wanneer, bij het te zijner tijd voorleggen van het kabinetsstandpunt met betrekking tot hetgeen er moet gebeuren, de Kamer het niet eens is met de regering? Hoe gaat de procedure dan verder? Betekent het, dat er net zo lang onderhandeld moet worden totdat..., hoe gaat het dan?

Minister Kok: Ik heb geen flauw idee, hoe het dan gaat. Ik ken namelijk de situatie van dat moment niet. Ik kan mij wel een paar casusposities voorstellen.

De heer Van Dis (SGP): Wij moeten het ons toch op de een of andere manier een klein beetje kunnen indenken?

Minister Kok: Het is net als met statuten. Die worden ook vaak geschreven voor situaties die zich nooit voordoen. Laat ons nu niet een uitstraling aan dit debat geven alsof wij bij wijze van spreken nu de problemen voor over een X-aantal jaren staan te organiseren. Er kan zich natuurlijk een situatie voordoen, waarbij er tussen de meerderheid van de volksvertegenwoordiging en het kabinet een verschil van inzicht bestaat over de in Brussel in te nemen positie. Dat verschil van inzicht zou kunnen ontstaan op basis van een keurig aan u voorgelegde tekst, bijvoorbeeld: "Wij hebben de volgende afweging gemaakt. Nederland kwalificeert zich, Duitsland ook en wij vinden dat de volgende landen dit en dat, enzovoorts." De fracties afzonderlijk of een meerderheid van de Kamer kunnen daarover anders oordelen. Als wij niet de afspraak zouden maken die nu in het amendement wordt voorgesteld, is het ook

mogelijk dat de Kamer op enig moment, een paar weken voordat de minister naar Brussel gaat, zegt: Wacht eens even. Er is in 1992 wel nooit een desbetreffend amendement in de Tweede Kamer aangenomen, maar wij willen eens eventjes weten, wat u, minister-president, minister van Financiën of totale regering, daar gaat doen. En als dan verteld wordt, wat men daar gaat doen, zou de Kamer kunnen zeggen, dat zij het om die en die redenen daarmee niet eens is. Dat kan al dan niet conflicten opleveren en dat kunnen al dan niet blijvende conflicten zijn. Dat betreft de interne verhouding tussen Kamer en kabinet. Dat is echter een geheel andere problematiek dan de vraag, hoe Nederland met zijn verdragsverplichtingen in Europa omgaat. Het kan namelijk ook zo zijn, dat wij elkaar hier in de armen vallen van enthousiasme over een bepaald standpunt, dat de Kamer zegt: kabinet, dat hebt u prima gedaan, wij hadden het niet mooier kunnen bedenken; bloemen, hulde; gaat u gauw op reis, u hebt onze steun, en dat wij in dat Brusselse overleg door een gekwalificeerde meerderheid worden overstemd. In dat geval kunnen wij niet terug met de boodschap: nu stappen wij uit het verdrag. Dan zijn wij overstemd. Maar in de interne verhoudingen hebben wij het dan staatsrechtelijk goed geregeld. Als daarover consensus bestaat, vind ik dat eerlijk gezegd bovengeschiedt aan de precieze formulering van dat amendement. Daarover moeten wij nog maar eens een nachtje slapen.

De heer **Van Iersel** (CDA): Dat was ook de reden waarom ik gisteren nadrukkelijk heb gesproken over een interne procedure.

Minister **Kok**: Ja, het is een interne procedure.

De heer **Ybema** (D66): Voorzitter! Ik heb al gezegd dat ik de intenties van het amendement onderschrijf. Mijn conclusie is echter dat de rechten van het parlement, die in het amendement nog eens worden onderlijnd, in wezen de rechten zijn die het parlement sowieso heeft. Alle rechten die zijn afgeschilderd – motie indienen, het al of niet overeenstemmen, een motie van

wantrouwen – hebben wij al. Met andere woorden, het amendement is niet nodig om die rechten nogmaals te accentueren. Wij hebben die rechten. Dan denk ik: het amendement is overbodig. Als het amendement niet overbodig is, is er een andere bedoeling met het amendement. Ik kan mij dat echter niet voorstellen van de regeringsfracties. Dan denk je bijna aan wantrouwen. Daarom vind ik het amendement uitermate verwarrend.

Minister **Kok**: Het amendement is zo verwarrend als wij het zelf maken. Wat wij nu met elkaar besproken hebben, was hopelijk redelijk helder. Wij beginnen natuurlijk nooit bij af. Wij zitten in een proces van beraad. Het beraad is in Duitsland en in Nederland in een bepaalde fase. Ik kan mij voorstellen dat men zich zorgen maakt over de manier waarop burgers aankijken tegen het verkanselen van Nederland aan Europa, over het in 1992 beslissingen nemen op grond van dat verdrag over iets wat in 1997 of 1999 de eigen autonomie, de eigen soevereiniteit en de eigen beslissingsmacht wel eens de kop zou kunnen kosten. Dat alles is heel belangrijk. Wat is nou nog belangrijker? Er zijn een paar dingen nog belangrijker, maar niet veel. Moet dat worden ingeleverd? Komt het parlement er, na de afspraak die hier nu wordt gemaakt, ook op dat moment aan te pas? Ik heb het amendement niet voorgesteld. Ik kan mij wel voorstellen dat het is ingediend, ook in het licht van de gedachtenwisseling die wel door een deel van de oppositie is aangezwengeld, nu en tijdens de algemene beschouwingen. Wij hechten met elkaar aan het goed bezegelen van deze afspraak. Als die goed worden vastgelegd en toegelicht, zie ik er niets gevaarlijks in. Dan is dat een heldere lijn. Dan weten wij ook precies wat er niet mee wordt bedoeld, namelijk geen bommetje onder het verdrag, geen uitstap, geen in de waagschaal stellen van de externe afspraken die wij met andere lidstaten hebben gemaakt. Neen, het is een afspraak in de interne staatsrechtelijke verhoudingen tussen parlement en regering, voor nu en voor straks.

De heer **Ybema** (D66): Een laatste

interruptie op dit punt, voorzitter. Conclusie van de minister is dus dat hij akkoord gaat met de intentie van het amendement, maar dat de formulering, toegespitst op het woord "instemming", net een stap te ver gaat.

De heer **Van Iersel** (CDA): Zo heb ik het de minister niet horen zeggen.

Minister **Kok**: Ik heb lichte aarzeling over de vraag of dat de meest haarscherpe formulering is. Ik vraag betrokkenen om hierover voor de tweede termijn nog even met elkaar na te denken.

De heer **Melkert** (PvdA): En die aarzeling betreft de vraag waarop de instemming dan betrekking heeft.

Minister **Kok**: Ja.

Voorzitter! Ik kom bij het tweede amendement dat is ingediend door dezelfde geachte afgevaardigden, betreffende de kwestie van de vertrouwelijkheid van aanbevelingen respectievelijk de vertrouwelijkheid waarmee de aanbevelingen in Nederland worden omgeven. Ik wil daarover het volgende zeggen. De verdragsteksten die hier in het geding zijn, betreffen artikel 103, vierde lid, en artikel 104C, zevende, negende en elfde lid. Daarbij gaat het om aanbevelingen of aanmaningen die tot Nederland worden gericht of maatregelen die op Nederland moeten worden toegepast. In de verdragsteksten is aangegeven dat deze aanbevelingen in de sfeer van de vertrouwelijkheid worden gegeven. In de stukkenwisseling is duidelijk aangegeven wat daarvoor de redegeving is. Ik wil ook in dit plenaire debat wel zeggen dat, wat Nederland betreft, niet strikt aan die vertrouwelijkheid hadden hoeven te worden vastgehouden. De heer Melkert heeft er al aan gerefereerd. Maar het is nu wel een onderdeel van de verdragstekst. Dat betekent dat wij in voorkomende gelegenheden opnieuw met collega's in de Ecofin-raad kunnen spreken over de vraag of het wel een verstandige lijn is voor nu en later. Wij zijn gehouden aan hetgeen nu in het verdrag is vastgelegd. Nu zie ik het amendement. Het is niet in strijd met de afspraken die in het verdrag zijn gemaakt. Hier wil ik wel een interne afspraak maken. Als aan Nederland

een vertrouwelijke aanbeveling wordt gedaan en als Nederland een vertrouwelijke aanmaning heeft gekregen, kan het op zijn minst nodig zijn dat het parlement daarvan, op basis van dezelfde vertrouwelijkheid die de aanbeveling kent, in kennis wordt gesteld. Zoiets stuit bij mij niet op bezwaren. Hieraan voeg ik wel het volgende toe. In de letterlijke tekst van het amendement van de heren Melkert, Van Iersel, Jurgens en Van der Linden is niet alleen sprake van de aanbeveling zelve, maar ook van een voorstel om tot een aanbeveling te komen. Dat zou dan in dit geval een voorstel zijn van de Europese Commissie. Dat gaat mij wel ver. Het gaat mij nu dus om het toe te voegen artikel 1A. Daarin staat: "Wanneer op grond van artikel 103, vierde lid, van het in artikel 1 genoemde verdrag aan de Raad wordt voorgesteld te besluiten om tot Nederland een aanbeveling te richten, dan wel op grond van artikel 104C, zevende, negende en elfde lid, tot Nederland een aanbeveling of eem aanmaning te richten, of op Nederland maatregelen toe te passen, geeft de regering daarvan terstond kennis aan de Staten-Generaal." Ik heb er dus geen bezwaar tegen de Staten-Generaal terstond in kennis te stellen voor zover het om een geformuleerde aanbeveling gaat, maar als het gaat om een voorstel tot aanbeveling, wil ik de Kamers en de indieners van dit amendement vragen om het in dat geval aan het overleg in de Ecofin-raad alsmede aan de inbreng van de Nederlandse vertegenwoordiging in die Ecofin-raad over te laten of op grond van het voorstel wel of niet tot een aanbeveling wordt gekomen. Het is namelijk mogelijk, dat de commissie iets voorstelt dat vervolgens in het gezamenlijke overleg kritisch wordt bekeken en besproken en dat men vervolgens tot de conclusie komt dat er onvoldoende termen zijn om de aanbeveling te geven.

Voorzitter! Ik wil hiermee mijn betoog afronden, ervan uitgaande, dat de minister-president nog iets wil zeggen over het financieel centrum Amsterdam en met name over de vestigingsplaats van de ECB.

Minister **Lubbers**: Voorzitter! Laat ik

met het laatste beginnen. Naar het oordeel van de regering moet de bank in Amsterdam komen. En achter deze zin wil ik maar een punt zetten, anders komen er komma's en vraagtekens. Daarmee zou de zaak niet gediend zijn. Naar het oordeel van de regering moet de bank dus in Amsterdam komen. De redenen daarvoor zijn zeer wel bekend.

Mijnheer de voorzitter! Ik wil het debat van zoëven niet opnieuw beginnen, maar daaraan wel kort iets toevoegen. Als er in de toekomst behoefte is om de procedure helder te omschrijven vanwege het belang van de zaak, komt het erop aan dat te doen binnen de systematiek waarvan nu in het verkeer tussen de Kamer en de regering sprake is. Ofte wel er wordt gestemd over een voorstel tot wetgeving van de kant van de regering – dat wordt dan bij stemming al dan niet verworpen – ofte wel de regering komt met standpunten. Dan blijkt soms dat de Kamer het niet met die standpunten eens is, hetgeen dan weer blijkt uit een motie, een uitspraak van de Kamer. In dat geval is er sprake van een confrontatie. Dat zijn de twee technieken. Het woord "instemming" heeft naar mijn gevoel het nadeel dat niet duidelijk is welke systematiek is gevolgd. Het geeft wel een politieke doelstelling aan, maar men kent het niet in de reglementen voor de systematieken voor de verhouding tussen de Kamer en de regering. Nu zal er een keus gedaan moeten worden. De heer Kok is op dit punt heel helder geweest. Er bleven echter vragen komen en daarom voeg ik er dit aan toe.

Mijnheer de voorzitter! Ik neem nog enkele punten snel door. Er is mij gevraagd waarom ik hier sta. Ik sta hier als medeondertekenaar. Waarom was die medeondertekening nodig, zo werd gevraagd. Welnu, daarbij gaat het niet om een principiële zaak. Mijn medeondertekening symboliseert als het ware de betrokkenheid van het hele kabinet of, zo u wilt, van de hele regering bij het unieoverdrag. De keus bij welke gelegenheden je voor een dergelijke symbolisering kiest, is een beetje willekeurig. Wij dachten dat dit een passende gelegenheid was. Meer zit er niet achter, minder ook niet. Dat is een antwoord op dat punt.

Voorzitter! Ik had eigenlijk moeten beginnen met de geachte afgevaar-

digde de heer Leerling die zich afvroeg of er nog wel eens gedacht is aan een preambule met fundamentele uitgangspunten. Het gaat hier om de vragen: waarom doe je het allemaal – dit met name ook gericht op normatieve of ideale waarden – en is er wel eens over gedacht, dit vast te leggen? Eerst dit, voorzitter! Er wordt wel eens gevraagd of het niet de moeite waard zou zijn om datgene wat vanuit onze democratische tradities en onze christelijke en humanistische beschaving maar ook vanuit het Europese dat ons verbindt, op een dergelijke wijze te consolideren. Dat is dus het vertrekpunt. Ik sluit ook zeker niet uit dat dit in de toekomst een keer zal gebeuren. De tijd was kennelijk nog niet rijp. Dit punt sluit enigszins aan bij de motiveringen van de heer Van der Linden. Hij was in dezen niet alleen maar deed dat wel het meest pregnant. Hij gaf aan waarom krachtens de door ons beleden uitgangspunten in het inhoud geven aan de publieke dienst of, zo men wil, aan de publieke gerechtigheid, een Europese dimensie onmisbaar is. Hij heeft voorbeelden genoemd die ik niet zal herhalen. Er zijn bepaalde elementen die ook in onze eigen Grondwet beschreven worden. Als men daaraan op een goede manier inhoud wil geven, zal men daarom juist het Europese kader ook moeten gebruiken. Ik geef een voorbeeld. Op het moment dat het milieu als een wezenlijke doelstelling opgevoerd wordt in het vervullen van de publieke gerechtigheid, lijkt het mij redelijk gemakkelijk aantoonbaar dat dit niet alleen in dit land kan. Er zijn elementen die om een Europese benadering vragen. Daarom speelde die vraag in formele zin en materiële zin wel degelijk mee. Korthedshalve verwijs ik naar de uiteenzettingen van mijn collegae hier. Ik citeer de heer Van der Linden hier ook mee.

Voorzitter! Ik kan heel kort zijn over de reeks vragen en opmerkingen. Gevraagd werd onder andere: waar wilt u heen, waar komt u vandaan, wat zei u toen, wat zegt u nu en wat zegt u morgen? Heel precies even, voorzitter! Onze inzet is "op weg naar Maastricht". Dat is één. Daar mag u natuurlijk aan herinnerd worden. Dat is prima. Maar uiteindelijk hebben wij, in onze regeringsverantwoordelijkheid,

besloten tot het Verdrag van Maastricht. Vanaf dat moment wordt door mij het Verdrag van Maastricht verdedigd. Ik sta dat hier ook te doen. Wij moeten een en ander lezen en zeggen dan: "Dat is het!". Dat is fase twee.

Fase drie is de volgende. Men kan legitiem discussiëren over de vraag: en wat nu na Maastricht? Ik heb er niet zoveel behoefte aan, daarop dieper in te gaan, omdat het mij belangrijker lijkt, instemming voor het Verdrag van Maastricht te verkrijgen. Iets van die vergezichten wordt ons soms ontlokt en komt dan achter de wal van de tanden van een van de minister. Ik ben daar echter voorzichtig mee. Zelfs als je tentatief aanduidt wat beter zou zijn in bepaalde richtingen, kun je snel het misverstand scheppen, namelijk dat dit als het ware een conditionering is van het akkoord gaan met het Verdrag van Maastricht, door de Kamer of door ons. Daar moet ik dus vreselijk mee oppassen want dan krijg je snel een verkeerde voorstelling van de zaken. Ik zou dit alleen over dit blokje willen zeggen, voorzitter, wel kort maar genoeg duidelijk.

De heer **Van der Linden** (CDA): Voorzitter! Ik ga er toch van uit dat het communautaire perspectief – ik wil daar geen ander woord aan geven – ook voor de minister-president het toekomstperspectief blijft voor de twee andere pijlers.

Minister **Lubbers**: Dat staat ook in het Verdrag van Maastricht. Vandaar de veranderingen die daarin aangebracht zijn en de tendensen om de mogelijkheden open te houden. Op de vraag of ik zekerheden kan geven dat ik alleen akkoord ga op basis van het feit dat dit gaat gebeuren, moet ik ontkennend antwoorden want dan zijn er ook andere dingen mogelijk. Ik geloof dat ik dat al eerder uitgesproken heb. Dat schept verwarringen. Het is gewoon een correcte weergave van het verdrag.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik begrijp dat dit in principe in het Verdrag van Maastricht kan zitten. Dat zijn de clausules.

Minister **Lubbers**: U bent dus overtuigd?

De heer **Van der Linden** (CDA): Nu het licht is uitgevallen, voorzitter, valt er meteen een perspectief uit. Nou, het lijkt mij een beetje moeilijk vergaderen zo.

Minister **Lubbers**: De geluidsinstallatie doet het nog.

De **voorzitter**: Het noodaggregaat werkt, dus de minister-president kan zijn betoog vervolgen.

De heer **Van der Linden** (CDA): Wij kunnen elkaar nog net zien.

Minister **Lubbers**: Ik werk in het perspectief van de gedachte dat de lichten weer aan zullen gaan.

De heer **Van der Linden** (CDA): Het blijft toch de inzet van de Nederlandse regering om de evolutieve clausules in deze richting te ontwikkelen?

Minister **Lubbers**: Ja.

Ik kom op de betrokkenheid van de nationale parlementen. Ik vind het zeer belangrijk dat de debatten over Europese zaken zeer nadrukkelijk in de nationale parlementen plaatsvinden. Daar wordt ook hard aan gewerkt. Ik ben ook een van degenen die het een winstpunt achten dat er nagedacht wordt over de mogelijkheden van presentie van parlementariërs die landelijke bekendheid hebben in het Europese. Ik heb daarbij niet de woorden "dubbel lidmaatschap" gebruikt. Het laat zich op verschillende manieren uitwerken. De geachte afgevaardigde mevrouw Brouwer heeft een suggestie gedaan. De geachte afgevaardigde de heer Leerling heeft op dit vlak ook een paar vragen gesteld. Ik wil mij daar niet te zeer over uitspreken. Het is allemaal een onderwerp van afweging. Ik schaar mij achter degenen die menen dat op dit punt moet worden doorgedacht.

Waarom heb ik zo kort na Maastricht nog moeite gedaan om de tekst van het sociale hoofdstuk nog wat te verbeteren? Dit gaat terug op mijn indruk dat er wellicht toch nog overeenstemming zou zijn te bereiken over een beperkt aantal amendementen die de subsidiariteitselementen in dit hoofdstuk versterkten. Er was een wat kribbige sfeer ontstaan na het uitbreken van Engeland. Wij hebben toen iets

gezegd in de trant van "het is nu wel welletjes, laten wij het zo houden". Dat is dus de achtergrond.

De geachte afgevaardigde de heer Jurgens heeft gewezen op de formule van de heer Giscard d'Estaing. Hij vroeg mij of ik daarmee uit de voeten kan. Ik vind het een waardevolle inbreng, maar ik geef er de voorkeur aan mij te houden bij de manier waarop het begrip omschreven is in het verdrag. Het functioneert zo langzamerhand ook al honderd jaar. Ik zeg hiermee niets negatiefs over andere toelichtingen. Eenvoudshalve kies ik echter voor de omschrijving in het verdrag.

De heer **Jurgens** (PvdA): Het was niet zozeer een tekst over de subsidiariteit, als wel over de toekomstige unie: een eigen identiteit en toch federaal. Dat was het aardige van de definitie.

Minister **Lubbers**: Dat is dan niet vervangend voor het begrip "subsidiariteit". Er zijn slechts karakteristieken aangegeven. Ik heb daar geen problemen mee.

De heer **Van der Linden** (CDA): Ik heb specifieke vragen gesteld over de positie van de Bondsrepubliek Duitsland. Wordt Duitsland niet overvraagd? Ik vind dit zeer relevant, ook voor het functioneren van het Verdrag van Maastricht. Verder ben ik ingegaan op het imago van Europa. Ook in onze relatie met de burgers is het belangrijk om hierop in te gaan.

Minister **Lubbers**: Ik begin met het laatste. Dit sluit aan bij een deel van mijn antwoord. Ik heb gezegd dat het goed uit te leggen is dat het voor de invulling van de einddoelen op een aantal terreinen, zoals de publieke plicht en de publieke gerechtigheid, noodzakelijk is dat Europa zich aaneengordt, dat Europa dat gemeenschappelijk doet. Dat staat eigenlijk nog redelijk los van het model, waarin je dat doet. Ik denk dat het begrip daarvoor in de Nederlandse samenleving zeer groot is. De zorg bestaat volgens mij uit twee elementen. Het eerste wordt aangeduid met het risico dat er, als je daaraan toegeeft, net als in eigen land bij de invulling van de publieke gerechtigheid een overmaat ontstaat aan ordening en bureaucratie,

waardoor het aspect van politiek zo dicht mogelijk bij de burger als het ware op de achtergrond raakt. Dit is begrijpelijk. Als je juist in een tijd, waarin er veel gesproken wordt over kerntaken van de overheid en het feit dat de overheid zich strikt moet beperken tot datgene wat zij moet doen, en dat zij er niet van uit moet gaan dat zij het per definitie beter doet, geconfronteerd wordt met een intensivering van Europa, is het begrijpelijk dat er aarzelingen zijn.

Het tweede punt hangt hier nauw mee samen en is hier als het ware het spiegelbeeld van. De overtuiging bestaat dat er een eigen waarde zit in het beleven van eigen identiteit, omdat begrippen als verantwoordelijkheidsbeleving, je aan de wet houden etcetera veel beter gedijen in een klimaat van een eigen identiteit, een eigen culturele identiteit en in feite ook een eigen nationale identiteit. Men is nu bezorgd dat dit daarop in mindering zal komen. Dit wordt op verschillende manieren geuit. En daarom is in het Verdrag van Maastricht nu juist het element van politiek zo dicht mogelijk bij de burger opgenomen. Dat heeft een waarde in zichzelf. In de uiteenzettingen daarover behoren die elementen beklemtoond te worden. Ik houd het erop dat dit niet iets nieuws is na Maastricht, maar dat het daar een onderdeel van is. Ik heb dat bij andere gelegenheden ook al uiteen proberen te zetten. Het is namelijk een van de zeer wezenlijke politieke vragen van deze tijd, niet alleen in ons land, maar ook in andere landen, hoe je uitgelegd krijgt dat vraagstukken tot op zekere hoogte grensoverschrijdend aangepakt moeten worden en dat andere aspecten juist toebehoren aan de eigen verantwoordelijkheid en dus in eigen land behartigd moeten worden. Ik geloof dat dit de kernboodschap is.

Ik sluit mij dan ook aan bij degenen die hier gezegd hebben: let goed op; zeg niet bij alles wat je Europees kunt tegenhouden, dat het daarom beter is. Dit geldt zelfs voor een belangrijk land als Duitsland. Het gaat mij daarbij niet om de historische context. De schaal en de verwevenheid van de Europese landen is echter zodanig dat wij per definitie forse risico's aanvaarden en forse achterstanden zullen oplopen, als het weer ieder voor zich wordt.

Ook al is uit de historische context misschien wat weggeëbd dat de volkeren tegenover elkaar stonden, wij zitten toch nog op vrij dun ijs. Voordat je het weet, is het dus weer ieder voor zich. En dan krijg je renationalisatie en vervolgens uitholling. Dit zijn volgens mij de fundamentele elementen die de moeite waard zijn om hier inhoud aan te geven. Daar is veel behoefte aan.

Dit brengt mij tot het punt dat ik even over het hoofd zag. De heer Dankert is echter al ingegaan op het inbrengen van het element actief bij de subsidiariteit. Wij moeten niet doen alsof dat begrip erin gekomen is om ervoor te zorgen dat iets als het ware niet hoeft te gebeuren. Het gaat erom, het politieke en publieke debat te organiseren over de vraag waar het moet gebeuren. Dat geeft op zichzelf al aan dat de mensen die hieraan gewerkt hebben, ervan overtuigd zijn dat er op al die gebieden heel veel te doen is. En daar wil ik het bij laten.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Morgenavond zal de tweede termijn plaatsvinden. Ik herinner de leden eraan dat men onderling nog even beraad zou voeren, opdat wij morgenavond een korte en bondige tweede termijn hebben, na de heel uitvoerige eerste termijn. Ik merk de uitkomst van dat beraad wel, maar ik heb al horen verluiden dat men actieve ideeën op dat terrein heeft. Dus ik vermoed dat wij morgenavond het debat kunnen afronden.

Sluiting 0.12 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. een koninklijke boodschap, ten geleide van het volgende voorstel van wet:

Wijziging van de artikelen 71 en 245 van het Wetboek van Strafrecht en artikel 310 van Boek 3 van het Burgerlijk Wetboek (verjarings- en klachttermijnen zedendelicten) (22889).

Deze koninklijke boodschap, met de erbij behorende stukken, is al gedrukt en rondgedeeld;

2. de volgende brieven:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken, inzake het Voornemen tot intrekking voor wat betreft Aruba van het voorbehoud bij het op 12 juni 1981 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Verenigde Staten van Amerika aangaande wederzijdse rechtshulp in strafzaken, met bijlage en briefwisseling (22891, R1454);

een, van de ministers van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelings-samenwerking, inzake beheer, besteding en OS-toerekeningen van de Wellink-faciliteit (22800-V, nr. 10);

een, van de staatssecretaris en de minister van Binnenlandse Zaken, inzake de Decentralisatie-impuls (22236, nr. 12);

een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, inzake schriftelijke resterende beantwoording op vragen ter voorbereiding op de begrotings-behandeling (22800-XII, nr. 10);

een, van de minister van Economische Zaken, ten geleide van informatie inzake Fokker/DASA (22895);

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van een notitie inzake de invloed van gemeentelijke heffingen en belastingen op de koopkrachtmutatie (22800, nr. 29);

een, van de minister en de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, inzake de concept-richtlijn Zwangere Werknemers (21501-18, nr. 20);

een, van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, inzake de Pensioen- en spaarfondsenwet (22167, nr. 8);

een, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, inzake het Centraal orgaan tarieven gezondheidszorg (COTG) (22800-XVI, nr. 12);

een, van de vaste Commissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, naar aanleiding van het debat over het jaarverslag over de periode 1990-1991 (22890, nr. 2).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

3. de volgende brieven:

Lijst van ingekomen stukken

een, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleide van de nieuwe informatiebrochure "Opheffing en afbouw van scholen voor voortgezet onderwijs";

een, van de minister van Defensie, ten geleide van het advies (nr. 26) van de Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht.

De voorzitter stelt voor, deze brief door te zenden aan de betrokken commissies ter afdoening en niet te drukken;

4. een brief van de voorzitter en de griffier van Aruba, inzake een motie nr. 2 zoals aangenomen in de openbare vergadering van de Staten van Aruba op 14 oktober 1992.

Deze brief ligt op de griffie ter inzage;

5. een brief van W. Oltmans mede ten geleide van het boek "Vogelvrij".

Deze brief ligt op de griffie ter inzage;

6. de volgende brieven:

een, van de Vrouwenpartij, inzake het handhaven van de verworven mensenrechten en sociale rechten;

een, van drs. M.D. Geuze, ten geleide van zijn boek "Nederland, schik u om uw God te ontmoeten";

een, van M. Biharie, inzake de behandeling in de gevangenissen;

een, van L. Muntslag, inzake haar belevenissen en traumatische ervaring met hulpverleners van het opvanghuis H.V.O.

Deze brieven liggen op de griffie ter inzage.